

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

FILOZOFSKI FAKULTET

Aleksandar Radoman

USMENA KNJIŽEVNOST U PERAŠKIM PJESMARICAMA

XVII–XIX. STOLJEĆA

DOKTORSKA DISERTACIJA

Privremena verzija

Mentor:

Prof. dr. sc. Davor Dukić

Osijek, 2022.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY OF OSIJEK
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Aleksandar Radoman

**ORAL LITERATURE IN 17TH-19TH CENTURY FOLK SONG
COLLECTIONS FROM PERAST**

DOCTORAL THESIS

Draft version

Supervisor:

Prof. dr. sc. Davor Dukić

Osijek, 2022.

SAŽETAK

Predmet istraživanja u ovome radu korpus je usmenoknjiževnih tekstova iz osamnaest rukopisnih zbirki pjesama nastalih u Perastu od kraja XVII. do sredine XIX. stoljeća. Dio proučavanih zbirki do danas nije integralno objavljen i proučen, a dio je publiciran u nekoliko posljednjih godina. Zbirke čine tekstovi različitoga žanra, uglavnom usmenoknjiževne provenijencije, ali i prijepisi pjesama dubrovačkih i bokokotorskih pjesnika ranoga novovjekovlja. U radu je dat opis rukopisa, pregled dosadašnjih istraživanja, potom osvrt na društvene i kulturne prilike u Perastu u naznačenoj epohi, nakon čega slijedi analiza posvećena genološkim i tematološkim značajkama proučavanoga korpusa. U genološkome pogledu korpus čini veliki broj epskih, lirskih i lirsko-epskih usmenoknjiževnih vrsta, poput bugarštica, deseteračkih epskih pjesama, osmeračkih epskih pjesama, balada, ljubavnih lirskih pjesama, počasnica i sl. Na tematološkome planu analiziran je veći broj fenomena, poput prisutnosti internacionalnih motiva, motiva rata, toposa granice, koncepta identiteta, figure neprijatelja, erotike, motiva flore i faune i dr.

Ključne riječi: usmena književnost, tradicijska kultura, Perast, pjesmarice, bugarštice, deseteračka epska poezija, počasnice, lirska poezija

ABSTRACT

The dissertation “Oral Literature in 17th-19th Century Folk Song Collections from Perast” is envisaged as a multidisciplinary research whose intention is to shed light on an important part of the South Slavic cultural heritage that is insufficiently known to the public. The value of this heritage for several fields of humanities and social sciences, primarily the history of literature and culture, is of exceptional importance.

As part of the initial phase of the study, archival research was conducted in the Diocese Archives in Perast, the Science Archives of the Museum and Collection of Baltazar Bogišić of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Cavtat, and in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb, where 18 unpublished folk song collections were found that had been created in Perast in the period from late 17th to mid-19th century. These are mixed collections of mostly oral literature, as well as transcripts of verses by anonymous Dubrovnik-Dalmatian and Boka writers of the time. Considering that the first of these collections was created in Perast in 1696, i.e., 120 years before Vuk Karadžić printed *Prostonarodna pjesmarica slavenoserbska* and thus opened the golden era of the study of South Slavic oral literature, it is clear that this discovery constitutes a valuable material within the oldest layers of South Slavic oral literature, which has so far unfairly escaped the more thorough interest of researchers. The oral literary forms found in the collections include bugarštice, decasyllabic epic poems, ballads, octosyllabic lyric poems, poems of praise, etc. Among these poems, there are those that appear in various variants in the wider area, on the Croatian and Montenegrin coast and hinterland, but also local poems, which cannot be found outside Perast. Apart from the literary-historical aspect, the material is extremely important from the point of view of cultural studies because it is rare evidence of hajduks who played an important role in that region in a certain period, but also as testimony of life, customs, relations with Ottoman Risan and Herceg Novi and relations with Kotor, a city under Venetian influence at the time. In addition to a broader cultural-historical review of the folk culture of the early modern period in Perast, the material offered by the folk song collections was observed as its integral part, with analysis from a genealogical and thematic point of view. As part of the work on the dissertation, multidisciplinary research was performed, which resulted in complete monographic processing of the corpus. In addition to the listed institutions, archival research was

also conducted at the State Archives and the University Library in Split, the Historical Archives in Kotor and the Museum of the City of Perast. This research was helpful in the process of identifying the authors of individual manuscripts and supplementing the research with valuable information.

In this study, an attempt is made to present the aforementioned rich tradition, so far only rarely and incidentally seen as a whole, in more details. In the first part of the thesis, relevant information is provided about the corpus and access to the material. These are, as it was noted above, manuscripts that have until recently been published only partially, without insight into the integral manuscripts, some of which I have prepared for publication in recent years, together with Adnan Čirgić, a colleague and friend, with others still waiting to be published. We found the manuscripts of the largest part of the corpus in the Diocese Archives in Perast, the Museum and Collection of Baltazar Bogišić in Cavtat, and in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb. On the other hand, we reconstructed some collections on the basis of transcripts or partial publications, so the total number of collections that were the subject of our interest was reduced to 18 manuscripts. Additional research was also conducted, supplementing certain details related to the corpus or compilers of the collections, as well as the historical context itself, in the archive department of the Museum of the City of Perast, the Historical Archives in Kotor and the State Archives and University Library in Split. During the research, some details were found that have not been known to science so far, such as the well-founded assumption that as many as three oral literary collections were handwritten by Ivan Antun Nenadić, then that Ivan Kolović's folk song collection is still preserved, and we managed to reconstruct the important recording work of Jozo Šilopi, previously known only nominally. Recording oral texts – on the basis of graphemes used it can be assumed that they were copied from older, today unknown manuscripts – was the privilege of the representatives of the Perast patrician layer, and apart from being recorders of oral and literary transcripts of Dubrovnik-Dalmatian literature, most copyists were engaged in other oral literature or historiographical work, so an attempt was made to present that work in its entirety, where sufficient biographical data existed.

In the second part of the study, the history of research in Boka oral literature is presented and critically commented on, from the first review as of 1868 until today. Perhaps this part of the study can be said to be unusually extensive given the fact that it mostly relates to unpublished material,

but this abundant literature actually builds on the partial publication of the corpus by Baltazar Bogišić and to a lesser extent Miroslav Pantić. Therefore, this chapter is divided into sections that reflect the activities of both of them, with an introductory part in which a review is given of the contribution of Srećko Vulović in the discovery, preservation and description of this corpus.

In the third part, a brief overview of social, literary and cultural conditions in Perast from the late 17th to mid-19th century is presented, within an effort to shed light on the specific historical position of Perast, its importance as a border post of the Venetian Republic, as well as the role played by hajduks living in and around Perast during the Ottoman–Venetian wars. Furthermore, effort was made to present the special social order of Perast in the early modern period, based on a high degree of communal autonomy and awareness of the aristocratic origin of the twelve original Perast family fraternities. The cultural achievements of that area are reflected upon in a brief overview of the activities of Perast writers, church presentations as a special dramatic form, a note on important holidays, festivities and customs of the community and, finally, a review of Perast carnivals, interpreted here as one of the forms of “state ideological apparatus”.

The final, fourth part of the study is focused primarily on the genealogical and thematic features of the corpus. Special attention is paid to the Perast *bugarštice*, from the question of their naming and origin to questioning the phenomena of war, borders, identity and otherness in them. It is also pointed out that Perast *bugarštice* can be divided both thematically and stylistically into two repertoires, the first of which consists of poems with mainly medieval, chivalrous themes, similar to ballads in terms of design, while the second repertoire refers to Perast history of the 17th and 18th centuries and has the character of a chronicle and epic. A small subchapter is dedicated to the decasyllabic oral epic, including a model of classification that is again reduced to two parts, poems of Ugrophile and Turkophile provenance, with the remnants of chivalrous epic poetry, as the first section which is not specific to Perast but belongs to Štokavian language area, and another section in which there are poems that refer to famous historical events or personalities from the 17th and 18th centuries. Within this group, again, there is a provisional division into hajduk poems, which belong to the type of epics about outlaws from the authorities and the law, and mostly chronicle poems about historical events, naval and land battles, which correspond to the type of border epics. Along with the model of the predominantly chivalrous representation of the opponents inherited from *bugarštice*, the Vlachs are extremely negatively characterised in these poems, as non-

chivalrous, cruel, treacherous and greedy people. The last part of the fourth chapter is dedicated to oral lyric poetry, within which special attention is paid to Perast poems of praise, as a special form of ordinary lyric poetry, which according to the number of written texts is the dominant oral genre within our corpus. Finally, a reflection is made on other oral lyric genres, with wedding and love lyrics being especially popular, with a somewhat smaller number of records of family and mythological lyrics.

Eighteen preserved or reconstructed collections of predominantly oral literary provenance in the small city of Perast are a testimony to the rich heritage of this type of literature on the Montenegrin coast in the early modern period. Their antiquity, but also the strong stamp of the peculiarities of the environment in which they were created or adapted, bring a special value to this corpus by which it is presented as an unavoidable, initial phase for studying South Slavic oral literature.

Key words: oral literature, tradition culture, Perast, folk song collections, bugarštice, decasyllabic epic poetry, poems of praise, lyric poetry

SADRŽAJ

UVOD.....	1
KORPUS I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	3
Nikola Burović.....	7
Julije Balović	11
Krsto Mazarović.....	14
Ivan Antun Nenadić?	17
Nikola Mazarović.....	23
Andrija Balović	25
Ivan Kolović.....	27
Tripo Smeća	30
Jozo Matikola Šilopi	32
Krsto Balović	35
Zbornici počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu	37
Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis	39
Drugi identificirani ili korišteni izvori	42
PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA.....	43
Otkriće pjesmarica: istraživanja Srećka Vulovića.....	44
Proučavanje peraških pjesmarica do sredine XX. stoljeća: na tragu Baltazara Bogišića.....	51
Istraživanje peraških pjesmarica od sredine XX. stoljeća do danas: Miroslav Pantić i nakon njega	75
DRUŠTVENE, KNJIŽEVNE I KULTURNE PRILIKE U PERASTU OD KRAJA XVII. DO SREDINE XIX. STOLJEĆA.....	114
Povijesne i društvene okolnosti.....	115

Kulturne prilike	121
Pisci	122
Crkvena prikazanja	124
Praznici, svetkovine i običaji	126
Peraške poklade i „okviri komičke slobode“	131
 GENOLOŠKE I TEMATOLOŠKE OSOBINE KORPUSA	137
Bugarštice/bugarke	138
Naziv	138
Korpus i klasifikacija	144
Ekskurs o prvoj zapisu bugarštica	149
Genološke karakteristike bokeljskih bugarštica	156
Tematološke karakteristike bokeljskih bugarštica	159
Rat, granica, identitet i drugost na „samijernoj pokrajini“	159
 Deseteračka usmena epika	178
Usmena lirika	192
Počašnice	192
Ostale usmenolirske forme	202
 ZAKLJUČAK	214
 ARHIVSKI FONDOVI I RUKOPISI	220
POPIS LITERATURE	222
PRILOZI	241
ŽIVOTOPIS	248
Objavljeni radovi	248

UVOD

Disertacija „Usmena književnost u peraškim pjesmaricama XVII–XIX. stoljeća“ osmišljena je kao multidisciplinarno istraživanje čija je namjera osvijetliti jedan važan dio južnoslavenskoga kulturnoga nasljeđa koji je nedovoljno poznat javnosti. Vrijednost je toga nasljeđa za više područja humanistike i društvenih znanosti, u prvome redu povijest književnosti i kulture, od iznimnoga značenja.

U okviru početne faze proučavanja obavljena su arhivska istraživanja u Nadžupskome arhivu u Perastu, Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića HAZU-a u Cavatu i u Arhivu HAZU-a u Zagrebu, u kojima smo pronašli 18 neobjavljenih pjesmarica nastalih u Perastu od kraja XVII. do sredine XIX. stoljeća. Riječ je o mješovitim zbornicima pretežno usmene književnosti i prijepisima stihova anonimnih dubrovačko-dalmatinskih i bokeljskih pisaca toga doba. Kad se uzme u obzir da je prva od tih zbirki nastala u Perastu 1696. godine, odnosno cijelih 120 godina prije nego je Vuk Karadžić tiskao *Prostonarodnu pjesmaricu slavenoserbsku* i time otvorio zlatnu eru izučavanja južnoslavenske usmene književnosti te da je tek 8 od 18 peraških zbirki u novije vrijeme integralno objavljeno, jasno je da je riječ o dragocjenoj građi najstarijih slojeva južnoslavenske usmene književnosti koja je dosad nepravedno izmakla temeljnijem interesu istraživača. Usmenoknjiževne forme koje se nalaze u zbornicima jesu bugarštice, deseteračke epske pjesme, balade, lirske osmeračke pjesme, počašnice i dr. Među tim pjesmama ima kako onih koje se u raznim varijantama javljaju na širem prostoru, na hrvatskom i crnogorskom primorju i zaleđu, ali i lokalnih pjesama koje se ne mogu naći izvan Perasta. Osim književnopovijesnoga aspekta građa je izuzetno značajna sa stanovišta kulturologije jer je rijetko svjedočanstvo o hajducima koji su u toj regiji u određenome periodu igrali važnu ulogu, ali i svjedočanstvo o životu, običajima, odnosima s osmanskim Risnom i Herceg Novim te o odnosima s Venecijom podložnim Kotorom. Uz širi kulturnopovijesni osvrt na narodnu kulturu ranoga novovjekovlja u Perastu građu koju nude pjesmarice promatrali smo kao njezin integralni dio, analizirajući je s genološkoga i tematološkoga aspekta. U okviru rada na disertaciji obavljena su multidisciplinarna istraživanja što je rezultiralo cjelovitom monografskom obradom korpusa.

Pored nabrojenih ustanova arhivska istraživanja obavili smo i u Državnom arhivu i Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, Istoriskome arhivu u Kotoru i Muzeju grada Perasta. Ta su istraživanja bila od pomoći u procesu identifikacije autora pojedinih rukopisa i dopunjavanju

istraživanja brojnim vrijednim informacijama. Istraživanja ne bi mogla biti uspješno obavljena bez susretljivosti kako ustanova u kojima su obavljena tako i pojedinaca koji su nam omogućili izvanredne uvjete za korištenje građe. Osobitu zahvalnost dugujemo don Srećku Majiću, župniku crkve sv. Nikole u Perastu, koji nam je u više navrata omogućio nesmetano istraživanje u Nadžupskome arhivu u Perastu, dajući uvijek i vrijedne informacije i sugestije koje su nam umnogome olakšale posao. Zahvalnost dugujemo i mr. sc. Stani Đivanović, ravnateljici Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavatu koja nam je omogućila da u nekoliko prilika istražujemo Naučni arhiv te ustanove. Zahvalni smo i ravnatelju Arhiva u HAZU-u dr. sc. Marinku Vukoviću što nam je tijekom dvaju posjeta njegovoj ustanovi stavio na raspolaganje traženu građu. Također ljubaznom osoblju Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavatu i Arhiva HAZU-a u Zagrebu dugujemo veliku zahvalnost.

Na izbor teme motivirala nas je činjenica da je riječ o malo poznatim ili potpuno nepoznatim i neispitanim rukopisima do kojih smo došli arhivskim istraživanjima u Crnoj Gori i Republici Hrvatskoj. Uzgredni spomeni ili parcijalno publiciranje dijelova toga nasljeđa, učinili su nam se vrijednim pune istraživačke pozornosti, osobito u svjetlu saznanja da je riječ o nevaloriziranoj baštini koja je u sjeni nasljeđa Vuka Stefanovića Karadžića. To što se u Perastu i Boki kotorskoj cijeli jedan vijek prije prvih Vukovih knjiga usmene književnosti, ne u jednom već u desetinama rukopisa, sačuvalo usmenoknjiževno nasljeđe toga prostora, saznanje je koje nas je ponukalo na daljnja ispitivanja doimajući se kao prvorazredni istraživački izazov. Susret sa starim rukopisima, pohranjenim danas u arhivima, utvrdio nas je u uvjerenju da je riječ o korpusu kojemu je nužno posvetiti posebnu pozornost. Tijekom višegodišnjega rada na iščitavanju i priređivanju tih rukopisa za tisak, uvjerili smo se da je bio opravdan izbor teme koja nudi velike mogućnosti ne samo za književna već i šire kulurološka tumačenja.

KORPUS I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

O peraškim pretežno usmenoknjiževnim zbornicima nastajalim od kraja XVII. do sredine XIX. stoljeća najvažnije podatke ostavio je Srećko Vulović krajem XIX. stoljeća u nekoliko svojih radova i u korespondenciji s Baltazarom Bogišićem. Bogišićeve vrijedne bilješke o tim zbornicima ostale su neobjavljene, a na njihovu je tragu Miroslav Pantić upotpunio saznanja, no i pored njegova višedesetljetnoga rada, kompleks peraških zbornika usmene književnosti ostao je uglavnom izvan kruga interesa znanstvene javnosti. Osim informacija o nekoliko važnijih pjesmarica koje je donio Pantić, a na osnovi njegovih istraživanja i nekolicine drugih autora, ostala je nepoznanica i o broju rukopisa, i o njihovim sastavljačima, ali i o njihovoj vrijednosti.

Arhivska istraživanja koja smo poeduzeli u proteklih pet godina, ponudila su sasvim novu sliku ovoga problema. Počevši od svega nekoliko poznatih naslova, identificirali smo relativno obiman korpus. Čini ga osamnaest zbirki pjesama zabilježenih ili prepisanih u Perastu od kraja XVII. do sredine XIX. stoljeća. Osim nedavno objavljenih *Pjesmarice Nikole Burovića* (2017), *Pjesmarice Krsta Mazarovića* (2017), *Pjesmarice Nikole Mazarovića* (2018), *Pjesmarice Julija Balovića* (2019), *Pjesmarice Andrije Balovića* (2019), *Pjesmarice Ivana Kolovića* (2020) i *Pjesmarica Krsta Balovića* (2020) koje smo pripremili za tisk zajedno s Adnanom Čirgićem, ostali zbornici nisu nikad integralno publicirani. Pored tih osamnaest zbornika o kojima će biti riječi, tijekom istraživanja identificirali smo veći broj pojedinačnih zapisa pjesama iz naznačene epohe, nekoliko zbornika sačuvanih u nepotpunim prijepisima i jedan zbornik kojem se po svemu sudeći danas više ne može ući u trag, o čemu će biti riječi na kraju ovoga poglavlja.

Identificirani i proučeni korpus zbornika čine ovi rukopisi:

1. Pjesmarica Nikole Burovića (1696)
2. Pjesmarica Julija Balovića (kraj XVII. – početak XVIII. st.)
3. Pjesmarica Krsta Mazarovića (oko 1710.)
4. Rukopisni zbornik IV. a. 30 Arhiva HAZU-a
5. Rukopisni zbornik I. b. 80 Arhiva HAZU-a
6. Rukopisni zbornik I. a. 27 Arhiva HAZU-a
7. Pjesmarica Nikole Mazarovića (1775)
8. Zbirka počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu (kraj XVIII. ili početak XIX. st.)

9. Zbirka počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu II (početak XIX. st.)
10. Pjesmarica Andrije Balovića (kraj XVIII. ili početak XIX. st.)
11. Pjesmarica Ivana Kolovića (1805)
12. Zbirka deseteračkih pjesama Jozu Šilopiju (početak XIX. st.)
13. Zbirka počašnica Jozu Šilopiju I (početak XIX. st.)
14. Zbirka počašnica Jozu Šilopiju II (početak XIX. st.)
15. Pjesmarica Tripa Smeće (početak XIX. st.)
16. Pjesmarica Krsta Balovića I (1833)
17. Pjesmarica Krsta Balovića II (vjerojatno 1833)
18. Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis (vjerojatno kraj XVIII. st.)

Pjesmarice pod rednim brojem 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 i 16 proučavane su na osnovi originalnih rukopisa koji se čuvaju u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu, Nadžupskome arhivu u Perastu i Arhivu HAZU-a u Zagrebu. Pjesmarica 9 izučavana je na osnovi prijepisa Srećka Vulovića koji se čuva u Nadžupskome arhivu u Perastu, dok su pjesmarice 13, 14, 15 i 17 rekonstruirane na osnovi prijepisa iz sedamdesetih godina XIX. stoljeća koji se čuvaju u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Pjesmarica pod brojem 18 rekonstruirana je na osnovi publiciranih sadržaja u radovima Miroslava Pantića.

Prilikom istraživanja identificirani su i neki rukopisi za koje se još od prvih vijesti o njima nije znalo gdje se nalaze (poput *Pjesmarice Ivana Kolovića*, *Pjesmarice Andrije Balovića*, dviju pjesmarica Jozu Šilopiju i prijepisa *Pjesmarice Tripa Smeće*). Nakon što je identificiran korpus, pri čemu je od posebnoga značenja bio članak Srećka Vulovića „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ iz 1873. godine, potom njegov nastavak objavljen 1879. godine, kao i neobjavljeni prilog „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, pronađen u Vulovićevoj zaostavštini u Nadžupskome arhivu u Perastu, pristupljeno je iščitavanju rukopisa. Neujednačena latinična grafiya predstavljala je izvjestan problem u tome poslu, no i on je uspješno finaliziran, a osam rukopisa potom je i objavljeno i time stavljeno na uvid znanstvenoj javnosti (*Pjesmarica Nikole Burovića*, *Pjesmarica Krsta Mazarovića*, *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, *Pjesmarica Julija Balovića*, *Pjesmarica Andrije Balovića*, *Pjesmarica Ivana Kolovića* i dvije pjesmarice Krsta Balovića).

Nakon iščitavanja rukopisa ustanovljeno je da se u većini zbornika, pored tekstova usmenoknjiževnoga karaktera, nalaze i pjesme autorske provenijencije, bilo da je riječ o pjesmama samih zapisivača (Nikole i Luke Burovića, Jozu Šilopiju i sl.) bilo o prijepisima dubrovačko-dalmatinskih pjesnika ranoga novovjekovlja (Ignjata Đurđevića, Marina Buresića, Ivana Gundulića i dr.). Za predmet istraživanja odabrani su samo usmenoknjiževni tekstovi, pa je bilo neophodno ekscerpirati pjesme usmenoknjiževne provenijencije od onih autorskoga porijekla. Za rasvjetljavanje kulturnih prožimanja između Boke kotorske s jedne strane i Dubrovnika i Dalmacije s druge strane bilo bi korisno u posebnoj studiji utvrditi koji su autori i kojim djelima zastupljeni u peraškim rukopisima. Veliki broj pjesama različitih autora potvrđuje pak da su dubrovačko-dalmatinski pjesnici bili izuzetno popularni u bokeljskoj sredini.

U sljedećoj fazi istraživanja trebalo je identificirati prepisivača usmenoknjiževnoga korpusa rukopisa pod rednim brojevima 4, 5 i 6 što je uspješno obavljeno usporednom analizom rukopisa iz fonda Arhiva HAZU-a i Nadžupskoga arhiva u Perastu. Rezultati te poredbene analize bit će prvi put predstavljeni u ovoj disertaciji.

Pored uvodnih poglavlja, prezentacije dosadašnjih istraživanja i rasprave o korpusu disertacija sadrži poglavlje o tradicijskoj kulturi i kulturnim prilikama u Perastu u ranome novovjekovlju, a njezin centralni dio posvećen je genološkoj i tematološkoj analizi korpusa. Tekstovi su analizirani u kontekstu kulturnih prilika u Perastu naznačenoga perioda kako bi se pokazala njihova dvosmjerna vrijednost – s jedne strane oni reprezentiraju stvarnost, dok s druge strane bivaju važan društveni agensi.

Korpus sadrži veliki broj epskih i lirskih usmenoknjiževnih žanrova, koji istraživaču nudi širok prostor za analizu kako same geneze i strukture žanra tako i tematsko-motivskih karakteristika pojedinih pjesama. U metodološkome pogledu analiza korpusa zasniva se na povjesnokulturnome, književnopovijesnome i književnoteorijskome aspektu pristupa predmetnoj građi. Analiza građe obavljena je po žanrovima tako što je svaki od žanrova obrađen u posebnome poglavlju, a u okviru njega pored genoloških značajki osvijetljene su i tematološke osobine.

Posebna pozornost posvećena je korpusu bugarštica jer analizirani rukopisi donose bogat materijal za analizu te usmenoknjiževne vrste, pri čemu u tematskom pogledu ovdje zatječemo i pjesme starijega repertoara i posljednje ostatke žanra u pjesmama koje opisuju peraške događaje XVI–XVII. stoljeća. U poglavlju o bugaršticama ukazano je i na neadekvatnu identifikaciju prvih tekstova te vrste koji su u nauci dosad bili vezivani za zapis Ruđera de Paćience s kraja XV.

stoljeća, a odnos usmene i pisane književnosti posebno je predmet analize jednoga broja bugarštica zabilježenih u *Pjesmarici Nikole Burovića* koje su nastale preradom pojedinih pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Također su analizirani dominantni motiv rata, topos granice, koncept identiteta, reprezentacija drugosti i figura protivnika u korpusu bugarštica i epskih deseteračkih pjesama od kojih su neke iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* tematski analogne bugaršticama iz *Pjesmarice Julija Balovića*.

Analiziran je i korpus peraških počašnica kao posebne vrste običajnih lirske pjesme te širok motivsko-tematski raspon koji nude od motivike flore i faune, preko drevnih obrednih kodova do erotskih elemenata i motiva koji odražavaju ranonovovjekovnu svakodnevnicu Perasta.

Opredijelili smo se da opise pojedinih rukopisa damo u sklopu portreta pojedinih zapisivača, čime se izbjeglo atomiziranje predočene građe, a vjerujemo i pridonijelo boljoj kontekstualizaciji zbirki. Izuzetak čine zbirke kod kojih nismo uspjeli identificirati zapisivače.

Nikola Burović¹

O postojanju rukopisa peraške zbirke usmenih pjesama iz XVII. stoljeća znanstvenu javnost prvi je detaljnije 1873. godine obavijestio vrijedni proučavalac bokeljskoga kulturnog nasljeđa Srećko Vulović. U tekstu „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ Vulović je dao prvi opis rukopisa pripisujući ga barskome nadbiskupu Andriji Zmajeviću.² Premda je u prepisci s Bogišićem sam Vulović posumnjao u Zmajevićovo „autorstvo“³, ipak je cijelo stoljeće nakon otkrića peraški zbornik u stručnoj literaturi figurirao kao „Zmajevićev rukopis“.

Od Vulovićeva otkrića do danas o zborniku je pisalo više autora, što iz prve što iz druge ruke, no najveći doprinos njegovu proučavanju dali su Gracija Brajković, Miroslav Pantić i Hatidža Krnjević. Naime Brajković je identificirao sastavljača zbornika uočivši da je, zapravo, pisan rukom peraškoga pomorca i ratnika Nikole Burovića (od oko 1655 do 1737), prepisivača većeg broja književnih sastava⁴, dok su Pantić⁵ i Krnjević⁶ objavili pojedine pjesme i stihove zbornika kritički ih analizirajući. No iako godina 1696, upisana na vrhu pretposljednje stranice zbornika, upućuje na to da je riječ o najstarijem poznatom zborniku usmene književnosti na južnoslavenskome prostoru, rukopis je tek nedavno publiciran.⁷

¹ Odlomak o Nikoli Buroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282. Budući da je riječ o koautorskome prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

² Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“, *Program C. K. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru*, za šk. god. 1872–73, Zadar, 1873, str. 10.

³ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“, *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2, SANU, Beograd, 1961, str. 228.

⁴ Gracija Brajković, „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8; Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 116–132.

⁵ Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 87–111; Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*, SKZ, Beograd, 1990, str. 201–211.

⁶ Hatidža Krnjević, *Lirske istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ & Jedinstvo, Beograd – Priština, 1986, str. 68–104.

⁷ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

U vrijeme kad je Vulović obznanio postojanje zbornika rukopis je bio vlasništvo ugledne bokeljske obitelji Smeća. Pojava tako dragocjenoga rukopisa skrenula je pozornost Baltazaru Bogišiću, pa ga je on već 1878. godine otkupio od Frana Smeće, čime je zbornik postao dio bogatoga rukopisnog fonda Bogišićeve zbirke u kojoj se i danas čuva pod rednim brojem M 124. Bogišićeva namjera da pjesme iz rukopisa objavi u drugoj knjizi *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* nikad nije ostvarena, pa su pjesme toga rukopisa ostale do danas nepoznanica za znanstvenu javnost.⁸ Istina, Miroslav Pantić objavio je dvadeset i jednu pjesmu iz zbornika u okviru izbora *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*, no tu se stalo sa širim interesom za sadržaj vrijednoga rukopisa iz Bogišićeve rukopisne zbirke. U nekoliko radova Gracija Brajković rasvijetlio je problem glede autorstva zbornika i donio vrijedne podatke u Peraštaninu Nikoli Buroviću. Čak i da Brajković nije donio uvjerljive argumente o Burovićevu „autorstvu“ na osnovi usporedbe rukopisa, da je zbornik na neki način povezan s tom peraškom familijom bilo bi jasno na osnovi samoga rukopisa koji na neispisanim stranicama sadrži niz grbova te znamenite peraške obitelji, a uz to u nekim se pjesmama upravo slave pojedini pripadnici obitelji Burović.

Nikola Burović višestruko je zanimljiva ličnost peraške povijesti druge polovice XVII. i prve polovice XVIII. stoljeća. Između pomorstva, trgovine, hajdučije i ratova Perast je kao granični grad tijekom naznačenoga perioda prolazio jednu od dinamičnijih faza u svojoj povijesti, obilježenu ekonomskim i gospodarskim procvatom i snažnim kulturnim zamahom.⁹ Sa spomenom u izvorima prvi put već 1574. godine („Triphon de Zuanne Stoischic sopra nome Buro“), obitelj Burović imala je znatnijega udjela u pisanju peraške povijesti ranoga novovjekovlja. O godini rođenja i smrti Nikole Burovića ne postoje precizni podaci, no u arhivskoj građi koja nam je dostupna postoji veliki broj dokumenata na osnovi kojih se može rekonstruirati njegova biografija. Pretpostavlja se da je rođen 1655. godine, a da je umro 1737. godine. Njegov bogati životopis mogao bi se podijeliti na četiri segmenta: ratničku, pomorsku, gradsku i književnu djelatnost. Kao ratnik Burović se spominje u gotovo svim važnijim okršajima u peraškoj okolini, ali i na drugim bojištima osobito Morejskoga rata, koje je Mletačka Republika vojevala s Osmanskim Carstvom

⁸ Bogišić je u predgovoru prvoj knjizi *Narodnih pjesama*, objavljenoj 1878. godine, skrenuo pozornost na rukopis. V. *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, Glasnik Srpskog učenog društva, drugo odeljenje, knjiga X, Beograd, 1878, str. 93–97.

⁹ V. više o tome u: Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.

krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća. Sudjelovao je, najčešće kao komandant vojnih odreda, u bitkama kod Corona (1685), Modona (1686), Herceg Novog (1687), Korče u jugoistočnoj Albaniji (1688), Grahova i Cetinja (1692), Trebinja i Klobuka (1694), Bara (1717) i Ulcinja (1718). Tijekom 1695. godine bio je u posebnoj misiji na Cetinju, na Neretvi, u Trebinju i nekim drugim mjestima, a Mlečani su ga imenovali i guvernerom Carina i Trebinja (1694). Kao pomorac Burović je često angažiran na poslu prijevoza pšenice, vina, mesa i drugih namirnica od Corone i Leventa do Drača, Korčule, Venecije i drugih destinacija. I u gradskome životu Perasta Burović je ostavio vidna traga kao punomoćnik, sudac, poslanik kod viših mletačkih vlasti i načelnik u više navrata. Dao je značajan doprinos izgradnji crkve svetoga Nikole, a darivao je i crkvu Gospe od Škrpjela. Pripadao je bratovštini Gospe od Karmela i bratovštini Presvetog Sakramenta. Od posebne je važnosti Burovićev književni rad.

Gracija Brajković utvrdio je da su Burovićevom rukom pisani ovi rukopisi:

1. Zbirka pjesama u Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu;
2. Peraška crkvena pjesmarica u Nadžupskome arhivu u Perastu;
3. Prijepis Gučetićeve *Dalide* u Nadžupskome arhivu u Perastu;
3. Zbornik dubrovačkih pjesnika u HAZU-u u Zagrebu;
5. Dva prijepisa Vetranovićeve *Istorije od Dijane*, jedan u Nadžupskome arhivu u Perastu, a drugi pronađen u Milanu.

No osim što se bavio prepisivačkim i zapisivačkim radom, Burović se i sam ogledao kao pjesnik. Sačuvana je njegova prigodnica „U pohfalu prisvjetloga i pipoštovanoga gospodina Vicka Zmajevića arkibiskupa zadarskoga, gospodičića peraškoga. Godište 1713.“, a Brajković mu pripisuje i nekoliko pjesama iz zbornika koji se čuva u Cavtatu.¹⁰

Rukopisom Nikole Burovića koristili smo se u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu u lipnju 2016. godine. Prema opisu koji je za potrebe Bogišićeva arhiva 1952. godine izradio Vladimir Mošin Burovićev rukopis je veličine „21,5 X 31; 72 lista; fol. 92 (nedostaju folije 1–6, 33–36, 44, 45, 47 i 70)“¹¹. Danas je konzerviran i čine ga 152 stranice uglavnom dvostupačno ispisanoga latiničnog teksta.

¹⁰ V. Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 128.

¹¹ Vladimir Mošin, „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“, *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59, Zagreb, 1954, str. 25.

Rukopis je formalno podijeljen u četiri „žanrovske“ cjeline. Prvu, koja se prema današnjoj numeraciji prostire od 1. do 52. stranice rukopisa čine „bugarke“, kako pjesme dugoga stiha imenuje sastavljač zbornika, njih 14. Čak 10 „bugarki“ iz Burovićeva zbornika zapravo su nastale preradom pojedinih pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Anonimni prerađivač, moguće i sam sastavljač zbornika, Gundulićev je osmerac upotrijebio kao polustih, čime je dobio šesnaesterce, karakteristične za stih bugarštice. Dodavanjem napjeva nakon prvoga, a potom nakon svakog drugog stiha, uglavnom je zadovoljena u formalnome smislu struktura bugarštice. Od preostalih „bugarki“ dvije opijevaju lokalna peraška vojevanja, jedna opsadu Beča, a sve tri odaju dojam nevješto spjevanih umjetničkih tekstova. Narodne provenijencije mogla bi biti tek jedna, ona posvećena Brajanu Miloševcu i robinji djevojci. Od stranice 53. do stranice 60. u rukopisu se nalazi specifična forma lirske usmene poezije, tzv. počasnice ili počašnice, kako su pjesme nazivane u Perastu, koje su privukle i posebnu pozornost Vuka Karadžića prilikom njegova boravka 1834–1835. u Boki. „Počašnice muške“, njih 57, u zborniku se nahode na stranicama 53–57, dok su „počašnicama ženskim“, kojih je 25, posvećene stranice 59 i 60. Od stranice 67. do stranice 100. i od stranice 103. do stranice 105. u zborniku se, objedinjene naslovom „Popijeke od kola“, nalazi 88 pjesama različita porijekla i žanrovskoga karaktera, od stihova dubrovačkoga pjesnika Ignjata Đurđevića, preko pjesama anonimnih pjesnika, predstavnika građanske lirike Perasta i bliže i dalje okolice, „pirnih“ pjesama, poskočica, prigodnih pjesama izvođenih u čast zaređenja, do najljepših stranica usmene lirike. Završnu cjelinu rukopisa čine deseteračke epske pjesme. Iako nisu odvojene posebnim „žanrovskim“ nadnaslovom, deseteračke su pjesme fizički odvojene od ostatka zbornika s 20 praznih stranica, od kojih su neke naknadno dopisane rukom potomaka Nikole Burovića. Deseteračke pjesme, njih 28, nalaze se od stranice 125. do stranice 146. i, osim što među njima ima i onih antologijske vrijednosti, čine pravu riznicu tema, motiva i stilskih postupaka koji tek čekaju tumače i u usporedbi s kojima bi i one pjesme iz Karadžićevih zbirk mogli doživjeti novo čitanje. Zbornik okončava posebna stihovana forma – kalendar u kojem je svaki mjesec opjevan posebnim katrenom s rasporedom rima aabb. Na neispisanim stranicama Zbornika Nikole Burovića njegov sin Luka (1695–1755) ispisao je 6 svojih pjesama „na narodnu“, kao i jedan dokument na talijanskome jeziku. U rukopisu se nalazi i molitva za pripadnike obitelji Burović, unesena u zbornik 1766. godine i kratka bilješka Kristofala Burovića iz 1767. godine.

Julije Balović¹²

Rukopisna pjesmarica Julija Balovića već duže od vijeka i pol poznata je u znanosti, no izostala je njezina detaljnija znanstvena obrada. Premda je jedan dio pjesama koje sadrži objavljen još prije sto četrdeset godina, rukopis je kao posebno izdanje tek nedavno publiciran.¹³ Danas se nalazi u izdvojenoj cjelini Arhiva obitelji Balović, pod rednim brojem 21, u Arhivu HAZU-a u Zagrebu. U studenom 2017. godine omogućeno nam je uz odobrenje uprave Arhiva nesmetano proučavanje ovoga vrijednog rukopisa.

Prve vijesti o rukopisu donose Lovro Kukuljica,¹⁴ Srećko Vulović¹⁵ i Baltazar Bogišić.¹⁶ U napomeni koju svojim inicijalima potpisuje Lovro Kukuljica, objavljenoj uz članak Baltazara Bogišića u *Dubrovniku*, „zabavniku narodne štionice dubrovačke za godinu 1868“, srećemo prvi spomen i opis ovoga rukopisa: „Sreća me je tu skorice namjerila na vrlog rodoljuba M. P. Srećka Vulovića iz Perasta koji mi je kazao da u njegovoј otadžbini imaju dvije zbirke narodnih pjesama nalik ovoj koju je opisao Dr. Bogišić; od kojih jedna sudeći po nekim podacima prilično da je bila napisana izmegju god. 1682–1714, a druga nekoliko docnije u prošastome stoljeću. Stariji rukopis svojina je kuće Balovića iz Perasta. U njemu su 24 pjesme, od kojih devet s mjerilom od 15 glasova i s dodatkom od 6 glasova iza svakoga drugoga, a gdjegdje trećega stiha: ostale su petnaest sve u desetercima. Predmet su svijeh pjesama razni bojevi i međdani na kopnu i na moru izmegju Bokijelja s jedne strane a, s druge strane Španjula, Turaka i Tuniškijeh gusara.“¹⁷

Kao i brojne druge rukopise i ovaj je, kako se to vidi iz Kukuljićina saopćenja, od nestanka spasio vrijedni istraživač bokeljske književnosti i kulture Srećko Vulović. U zaostavštini Srećka

¹² Odlomak o Juliju Baloviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373. Budući da je riječ o koautorskome prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

¹³ *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

¹⁴ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“, *Dubrovnik: zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868*, Split, 1868, str. 292.

¹⁵ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

¹⁶ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, Glasnik Srpskog učenog društva, drugo odeljenje, knjiga X, Beograd, 1878, str. 134–135.

¹⁷ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“..., str. 292.

Vulovića u Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo neobjavljeni rukopis „Opisanje rukopisa Balovića“ koji je poslužio kao osnova za Bogišićev detaljniji opis objavljen u predgovoru prvoj knjizi njegovih *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* 1878. godine. U tom neobjavljenom zapisu Vulović piše: „Ova stara zbirka narodnih pjesama nahodi se u svezanoj knjigi u 4° a ima u svemu 337 stranah t. j. obraza, ali napisanih samo 147 sve jednom istom rukom napisanijeh. Kako i odkle sadašnjemu posjedniku došav, to nije poznato, ali je lasno da ga pripraviše jedan od dva vrla muža porodice Balovića Dr Andrija, ili presjednik kapit. kot. Vicko, oba učena čovjeka... (...) Rukopis nije svakako rukom ni jednoga ni drugoga prepisan...“ Parafrazirajući Vulovićev zapis, Bogišić o vremenu postanka rukopisa bilježi ovo: „Teško je tačno opredijeliti, kad je naš rukopis postao, ali sudeći po događajima, koji su predmet pjesama, po pismu i papiru, lako da je pisan bio još pri kraju 17-tog ili početkom prošlog stoljeća. Ko je zapisao ove pjesme, nije poznato, ali se svakako čini, da ga je pisala ruka prvoga sabirača na usta naroda, a ne kakvog starijeg rukopisa.“¹⁸ Ipak, podatak da je zapisivač nepoznat nije precizan zato što ga je Srećko Vulović točno identificirao u pismu Bogišiću još 1874. godine. U tom pismu datiranom 29. rujna 1874. godine Vulović napominje: „Neznam jesteli izdali pjesme iz Balovića zbirke, ako nijeste predgovor tiskali, mogu danas za stalno Vam javiti ko ih je pisao. Kupeći gradivo za nastavak Popisa Vratlah Kotorskih spisatelja, što sam lani započeo u Programu Kotorske Gim: nagjoh rukopis istom rukom vas ispisani koja je i Zbirku Balovića pisala a na početku ima slijedeća bilješka; 'upisah ia ovo Giulio Ballovich na kontomatiu u Mlecima na XVI mjeseca Vegliace a godista 1692 pod Fran:^{co} Morosini Duxd Mletacki.'“¹⁹ Vulović je, dakle, pored bom rukopisa ustanovio da je prepisivač zbirke Julije Balović (24. 3. 1672 – 10. 9. 1727), peraški pomorski kapetan, povjesničar i leksikograf.²⁰ Da je Julije Balović zaista prepisivač zbornika uvjerili smo se uspoređivanjem rukopisa zbirke s njegovim prijepisom *Danice Džona Palmotića* koji se pod rednim brojem 2 nalazi u Arhivu obitelji Balović u Arhivu HAZU i Balovićeve *Peraške hronike*

---

¹⁸ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 134.

¹⁹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 220.

²⁰ O Juliju Baloviću v. Radoslav Rotković, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852, Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 293–294.

koja je pohranjena pod signaturom R VII u Nadžupskome arhivu u Perastu i signaturama M–110, M–111 i M–112 u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu.²¹

Julije je Balović, kao i brojni njegovi suvremenici ponikli u patricijskim peraškim obiteljima, pomorstvu posvetio znatan dio svojega života. Počevši kao brodski pisar, odnosno škrivan napredovao je u službi sve do dužnosti komandanta peraških čuvara mletačke zastave. Na glasu kao prekaljen i hrabar ratnik bio je sudionik brojnih pomorskih okršaja u kojima ga nisu zaobišla ni ranjavanja, ali ni kasnije zaslužena javna priznanja mletačkih visokih dužnosnika. Kad je riječ o književnome radu, Julije Balović u povijesti književnosti spominjan je kao kroničar, pisac, sakupljač usmenoknjiževne baštine i kao prepisivač suvremenih dubrovačkih pjesnika. Njegova *Peraška kronika* na talijanskome jeziku do danas nije integralno publicirana, a poznata su dva rukopisa pod tim imenom, od kojih je jedan svojina Nadžupskoga arhiva u Perastu, a drugi Sveučilišne knjižnice u Splitu. Balović je autor priručnika za brodske pisare, *Pratichae schrivanesciae* (postoje dvije verzije, jedna iz 1693. i druga iz 1695), zapravo zbirke svakovrsnih dokumenata koji mogu biti od koristi brodskome pisaru, od kojih je za nas danas možda i najzanimljiviji mali rječnik od oko 500 riječi na pet jezika, talijanskom, „slavenskom“, grčkom, albanskom i turskom.²² Iz rane faze književnoga djelovanja Julija Balovića sačuvan je njegov prijepis *Danice* Džona Palmotića, nastao u Mlecima 1692. godine, koji je danas pohranjen u Arhivu HAZU-a u Zagrebu. Pored drugih njegovih bilješki dokumentarnoga karaktera, a moguće i crteža, na koje upućuje Cvito Fisković,²³ ovdje ćemo spomenuti još i jedan rukopis o kojem, koliko nam je poznato, u literaturi dosad nije bilo riječi. Naime u Istorijskome arhivu u Kotoru u Zbirci Balović (BAL XXXVIII), pod oznakom BAL I pronašli smo jedan prijepis Gundulićeva *Osmana* pisan rukom Julija Balovića.

Pjesmarica Julija Balovića u inventarnoj knjizi Arhiva obitelji Balović upisana je pod neadekvatnim nazivom „Dnevnik od 360 paginiranih stranica, djelomično ispisan u prvoj pol. 19. st. od Stefana Balovića“. Od 24 pjesme koje pjesmarica sadrži, 9 bugarštica objavio je Baltazar Bogišić u knjizi *Narodne pjesame iz starijih najviše primorskih zapisa*.

²¹ Tim analizama odbačena je pretpostavka Pavla Butorca da je prepisivač zbornika Marko Balović. V. Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, 1999, str. 359.

²² V. Julije Balović, *Pratichae schrivanesciae*, priredila Ljerka Šimunković, Državni arhiv, Split, 2004.

²³ Cvito Fisković, „Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. 21, Kotor, 1973, str. 9–33.

Krsto Mazarović²⁴

U Nadžupskome arhivu u Perastu čuva se dosad neproučeni rukopis Pjesmarice Krsta Mazarovića. Tijekom ožujka 2017. godine obavili smo istraživanje toga i drugih rukopisa koji su pohranjeni u Nadžupskome arhivu u Perastu. Rukopis Krsta Mazarovića (1680–1725) nastao je oko 1710. godine i sadrži svega dvije deseteračke epske pjesme (u dodatku je dat i „spisak duša“, odnosno popis peraških obitelji i njihovih članova). Kako o zbirci Krsta Mazarovića nije u literaturi bilo dovoljno podataka, a ne spominje je ni marljivi povjesničar bokeljske književnosti Miroslav Pantić u svojoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, to smo smatrali vrijednim publicirati pjesme koje sadrži.²⁵ Pored bom pjesama iz Pjesmarice Krsta Mazarovića s nešto mlađim rukopisnim zbornikom Nikole Mazarovića, koji se također čuva u Nadžupskome arhivu u Perastu, utvrdili smo da se iste pjesme javljaju i u zbirci Nikole Mazarovića, s neznatnim ortografskim, leksičkim i obličnim izmjenama.²⁶

O životu i radu Krsta (Krila) Lukina Mazarovića nema mnogo arhivskih podataka. Zahvaljujući istraživanjima Gracije Brajkovića i Slavka Mijuškovića poznat je njegov književni angažman koji ga stavlja u red značajnijih glasova peraške književne republike prve četvrtine XVIII. stoljeća. Potomak ugledne patričijske obitelji koja se u vrelima prvi put spominje 1334. godine, Mazarović je, kao i brojni drugi njegovi suvremenici i sugrađani, književni rad spojio s ratničkim zanatom, obrevši se kao „škrivan“ na brodu čuvenoga peraškog kapetana Đura Bana koji je na Božić 1716. godine u dračkoj luci zametnuo boj s „barbareškim“ gusarima, u kojem je malobrojna posada peraškoga vašela odnijela pobjedu nad brojčano nadmoćnim neprijateljem pronoseći tako nadaleko slavu peraškoga oružja. U boju je Mazarović teško ranjen, a dvije godine kasnije o njemu je iscrpno pisano u djelu tiskanom u Veneciji pod naslovom *Valor trionfate overo preggio di gloria nel dispregio della morte dell'intrepida nazione perastina (Pobjednička vrlina ili cijena slave u preziru smrti nepobjedive peraške nacije)*. Na maternjem, „slovinskom“, jeziku

²⁴ Odlomak o Krstu Mazaroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318. Budući da je riječ o koautorskome prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

²⁵ V. Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“..., str. 283–318.

²⁶ V. Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Dvije epske pjesme iz zbirk Krsta i Nikole Mazarovića“, *Bibliografski vjesnik*, 1–3, Cetinje, 2018, str. 409–445.

Mazarović je u Veneciji 1712. godine tiskao i jedno djelo čiji nije autor već transkriptor na latinicu i „prevoditelj“ s ikavsko-ijekavskog na „peraški“ originala fra Pavla Posilovića, *Cvijet od kriposti prikoristan dječici i svakome vjernomu krstjaninu koji ga uzbude štiti često*. Ako sama knjiga nije originalni Mazarovićev rad, njegova je bar posveta napisana biskupu Marinu Dragu. Da je Krsto Mazarović imao raznovrsnih interesa pokazuje i jedan dokument na talijanskome jeziku iz 1711. godine u kojem je izložio prijedlog za rekonstrukciju crkve sv. Nikole u Perastu. Još jedan njegov rukopis na talijanskome jeziku s historiografskim ambicijama u kojem je izložio povijest svoje obitelji i biografije njezinih znatnijih predstavnika, u znanosti nazvan *Biografije Mazarovića*, čuva se danas u Nadžupskome arhivu u Perastu.²⁷

Iako obimom uvjerljivo najmanja u odnosu na druge bokeljske usmenoknjiževne rukopise XVIII. stoljeća, zbirka Krsta Mazarovića sa svoje dvije deseteračke epske pjesme zavrijedila je da se na nju skrene pozornost kako zbog utvrđivanja preciznijega popisa bokeljskih sakupljača i prepisivača usmene književnosti tako i u cilju kompletiranja toga rukopisnog fonda, a potom i otvaranja brojnih pitanja vezanih uz tipološke, žanrovske, jezične i tematološke osobine korpusa. Mi ćemo se ovom prilikom zadržati samo na opisu rukopisa.

Pod naslovom „Pjesmarica Mazarovića II“, ispisanim rukom Gracije Brajkovića, usmenoknjiževna zbirka Krsta Mazarovića čuva se u Nadžupskome arhivu u Perastu pod signaturom R X. Na poleđini papirnih korica, u kojima se čuva rukopis, Brajkovićevom rukom upisano je da je rukopis povezan i paginiran 4. XII. 1962. godine. Sam rukopis sadrži 12 listova, odnosno 24 stranice. Dvije deseteračke epske pjesme zapisane su na stranicama 1–10, dok ostatak rukopisa, od 11. do 23. stranice sadrži „popis duša“ različitih peraških obitelji. Na poleđini rukopisa krupnim je slovima ispisano „Perasto“. Tematika pjesama zastupljenih u Mazarovićevu zborniku odnosi se na sukobe s Osmanlijama, a njezini su protagonisti „madžarski“ junaci Rakočija bane, Ognjeni Madžare, Sviло(je)vić Milinko i Sifarić Petar. Bez pretenzija da detaljnije ovom prilikom analiziramo pjesme, ukazat ćemo na jedan detalj koji bi mogao govoriti o tome da je interes za porijeklo vlastite obitelji, iskazan u *Biografiji Mazarovića* gdje svoju porodicu dovodi u vezu s ugarskim velikašem proslavljenim u usmenoj tradiciji pod imenom Mihailo Sviļojević, možda utjecao i na Mazarovićev izbor pjesama uvrštenih u rukopis.

---

²⁷ O Krstu Mazaroviću opširnije v. Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 315–326.

Je li na bilježenje pjesama u kojima su protagonisti mađarski junaci Krsta Mazarovića zaista ponukala obiteljska tradicija ili su posrijedi razlozi druge prirode, možda i nije od posebnoga značenja, no njegova malena zbirkica značajan je fragment mozaika peraške usmenoknjiževne tradicije.

Ivan Antun Nenadić?

U Arhivu HAZU-a u Zagrebu čuvaju se tri rukopisna pjesnička zbornika nastala na prostoru Boke kotorske. Po općoj ocjeni istraživača rukopisi su iz XVIII. stoljeća. Riječ je o rukopisima označenim inventarnim brojevima IV a. 30, I b. 80 i I a. 27.

O prvome i drugome od tih rukopisa podrobnije je pisao Baltazar Bogišić u predgovoru knjige *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*. Bogišić je dao osnovne napomene o zbornicima u mjeri u kojoj je to bilo potrebno za prvu knjigu njegovih *Narodnih pjesama* u kojoj su u prвome redu predstavljene bugarštice. O rukopisu koji se danas čuva pod brojem IV a. 30 Bogišić je zabilježio ovo: „U knjižnici Jugoslavenske Akademije u Zagrebu imaju, u koliko se do sad zna, samo dva rukopisa, u kojima se nalaze bugarštice; one svekolike i prijeđoše u ovu knjigu. Prvi prostraniji rukopis nosi br. 638, i pisan je po svoj prilici negdje okolo početka 18-og vijeka; ima 34 lista debele hartije, u osmini; sprijeda, straga i u sredini ima po nekoliko praznih listova, a što se sadržaja tiče, i nema u njemu drugo osim bugarštica, koje primismo u ovu zbirku; osim toga nalazi se *kazalo*, u kome su prvi stihovi svake pjesme. Pretpošljednja je pjesma rukopisa (26) umjetna (...) Pjesme je pisala sve jedna ruka.“²⁸

Rukopis koji je danas pohranjen u Arhivu HAZU-a pod brojem I b. 80 Bogišić je ovako opisao: „Drugi zagrebački rukopis nahodi se pod br. 641, u navedenoj knjižnici, ali u njemu nema nego samo 3 bugarštice (...) ostalo su pobožne pjesme, a ima ih nekolicina i narodnih u razmjeru deseterca. Rukopis, koji ima oko 46 listova u 8°, kao da je savremen više opisanomu, jer su narodne pjesme u njemu sve zapisane, ako se ne varamo, onom istom rukom, koja je pisala i rukopis pod br. 638.“²⁹ Nakon tih opisa rukopisa Bogišić donosi i zaključak o njihovu porijeklu i svjedoči o tome kako su rukopisi postali svojina Arhiva HAZU-a: „Narječne osobine dokazuju, da su obadva zagrebačka rukopisa u Boci Kotorskoj pisana bila rukom Bokijelja zapadne crkve. (...) Oba prijeđoše u knjižnicu akademije sa poznatom knjižnicom Kukuljevićevom; a taj vrli sabirač narodnih starina nađe po svoj prilici naše rukopise u Boci Kotorskoj.“³⁰ Opis rukopisa I b. 80 dao

²⁸ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 135–136.

²⁹ Isto, str. 136.

³⁰ Isto

je i Milan Rešetar, potvrđujući Bogišićev sud da je riječ o bokeljskom rukopisu, u predgovoru izdanju djela Ignjata Đurđevića objavljenom u okviru edicije *Stari pisci hrvatski*.³¹

Rukopisima iz Arhiva HAZU-a pozornost je posvetio i Miroslav Pantić u knjizi *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*. U taj je svoj izbor predvukovske usmene poezije Pantić unio jedan broj pjesama iz rukopisa IV a. 30, I b. 80 i I a. 27.

Za rukopis IV a. 30 tvrdi da su ga pisale dvije ruke „od kojih jedna pripada pismenijoj i obrazovanijoj ličnosti (...), a druga, – ličnosti koja je to u mnogo manjoj meri (...); obe ruke radile su svoj posao jednovremeno, jer se njihovi tekstovi mešaju i nastavljaju jedan ispod drugoga, na istim listovima.“³² Na čemu temelji svoj sud o stupnju obrazovanja i pismenosti autora zbornika Pantić nije objasnio, a uvidom u sam rukopis u Arhivu HAZU-a utvrdili smo da se u njemu pojavljuju tri ruke. Prvom je rukom koja odaje nešto mlađa grafijska rješenja, napisan najveći dio sadržaja. Drugim su rukopisom od ukupno 27 pjesama koliko zbornik sadrži ispisane čak 22 pjesme. Preostalih 5 pjesama ispisano je trećom rukom. Dvije pjesme ovoga rukopisa objavljene su u zabavniku *Biser* 1863. godine uz ovu napomenu: „Slijedeće narodne pjesme i starinske i novije, čakavskoga narječja, dopusti nam izvaditi iz velike svoje i krasne sbirke, presvjetli gospodin vrhovni župan Ivan Kukuljević Sackinski.“³³ Tu je zbirku, kao i ostale dvije, Kukuljević mogao pribaviti tijekom boravka u Boki Kotorskoj 1856. godine.³⁴

O rukopisu I b. 80 Pantić bilježi da je nastao u prvoj polovici XVIII. stoljeća u Boki, da sadrži narodne i umjetničke pjesme, da je na njemu radilo više ruku, da je svih 52 usmenih pjesama u njemu, od čega 3 bugarštice i 49 lirske pjesme grupirano na jednom mjestu i da ih je prepisivala jedna ruka koja „kao da nije pripadala naročito obrazovanoj ličnosti“ te da je Bogišić planirao objaviti lirske usmene pjesme iz toga zbornika u drugoj knjizi *Narodnih pjesama* koja nikad nije

---

³¹ Milan Rešetar, „Predgovor“, u: *Djela Injacija Đordića (Ignjata Đordića)*, za tisak priredio M. Rešetar, knjiga prva, *Stari pisci hrvatski*, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. XIX–XXI.

³² Miroslav Pantić, „Nepoznati Bokelji“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.

³³ *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik, priredio Nikola Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner, Zagreb, 1863, str. 40.

³⁴ Up. Dr Tomislav Jakić, „O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnostii*, Zagreb, 1962, str. 153.

publicirana.³⁵ Ono što u tome opisu Pantić nije primijetio, a na što je još ukazivao i Bogićić, jest da su usmene pjesme iz toga zbornika pisane istom rukom kojom je načinjen najveći dio rukopisa IV a. 30. U tome dijelu zbornika u svojstvu korektora pojedinih riječi ili stihova javlja se i ruka koja je ispisala glavninu sadržaja za rukopis IV a. 30.

Najposlijе, Pantić daje i nekoliko napomena o rukopisu I a. 27: „Dvanaest lirske narodnih pesama (...) našle su se izmešane s umetničkim i poluumetničkim stihovima dubrovačkih i bokeških pesnika u rukopisu Jugoslavenske akademije znanaosti i umjetnosti I. a. 27.“ Pantić upućuje i na konstataciju F. Fanceva, koju smatra ispravnom, da je rukopis postanjem vezan uz Kotor te da jedan dio pjesama ima „neku naročitu vezu za kotorski rod Paskvalovića.“³⁶ Fancev pak za taj zbornik kaže da je „pisan na prijelazu iz 17 u 18 stoljeće“ te zaključuje da bi po sadržaju „mogao predstavljati i neku antologiju ljubavne poezije, antologiju u tom smislu, što tu ima izmiješanih pjesama iz raznih vremena i od raznih autora, pjesama umjetničke i pučke tvorbe.“³⁷ Neposrednim uvidom uvjerili smo se da su usmene pjesme ovoga zbornika pisale dvije ruke. Prve dvije pjesme zbornika pisane su rukom koja je načinila najveći dio sadržaja za rukopis IV a. 30. Trinaest pjesama, pretežno usmenih, zabilježila je pak druga ruka. Poredbom rukopisa pokazuje se da je to ruka koja je načinila najveći dio rukopisa IV a. 30 te pisala usmenoknjiževne tekstove u rukopisu I b. 80.

Usporednom analizom triju rukopisa iz Boke koji se čuvaju u Arhivu HAZU-a u Zagrebu, dakle nepobitno je utvrđeno da je najveći dio njihovih usmenoknjiževnih tekstova pisala jedna ruka. To saznanje potaklo je interes da se pokuša identificirati ličnost koja je u ta tri zbornika ispisala čak 85 pjesama usmene provenijencije (i uz njih znatan broj prijepisa autorske poezije). Na stanoviti trag uputila nas je jedna informacija Radoslava Rotkovića objavljena u monografiji *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja*. Popisujući djela Ivana Antuna Nenadića, Rotković spominje i jedan rukopis o kojem u znanstvenoj literaturi nije bilo spomena: „Postoji još jedan rukopis narodnih pjesama, pisan rukom Ivana Antuna Nenadića. Zajedno sa brojnim drugim

³⁵ Miroslav Pantić, „Treći nepoznati Bokelj“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.

³⁶ Miroslav Pantić, „Nepoznati Kotoranin“, Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270–271.

³⁷ Franjo Fancev, „Varijante triju pjesama iz kanconijera Nikše Ranjine“, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, Knjiga XIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1938, str. 283.

kodeksima iz Boke i on je u Arhivu JAZU (HAZU).³⁸ Slijedeći tu Rotkovićevu napomenu, konzultirali smo i dio njegove ostavštine koji se danas zahvaljujući ljubaznosti njegove supruge Mirjane Rotković čuva na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. U kutiji građe naslovljenoj „Rukopisi crnogorskih pjesama“ pronašli smo dijelove fotokopija zbirk I b. 80 i I a. 27 iz Arhiva HAZU-a. Na margini kopije rukopisa I b. 80 Rotković je zapisao dvije napomene: „Ruk. Nenadića“ i „Nenadićev zbornik (lirske) narodne poezije“, a na margini dijela kopije rukopisa I a. 27 (onoga dijela rukopisa u kojem su i usmenoknjiževni tekstovi) Rotković je upisao „Ruk. Nenadić“. Rotkovićevu pretpostavku da su ta dva zagrebačka zbornika pisana rukom Ivana Antuna Nenadića provjerili smo u Arhivu HAZU-a uspoređivanjem dijelova rukopisa IV a. 30, I b. 80 i I a. 27 s rukopisima za koje nema dileme da su pisani rukom Ivana Antuna Nenadića, *Prikazanjem muke Jezusove* (I c. 29) i *Isak, prilika našega otkupitelja* (I c. 36). Uporedba rukopisa doista upućuje na to da bi Rotković mogao biti u pravu i da su usmenoknjiževni sastavi, kao i dio umjetničkih, iz zbornika IV a. 30, I b. 80, I a. 27 zaista mogli biti pisani rukom Ivana Antuna Nenadića. No, Rotkovićev sud ovdje ćemo tretirati kao hipotezu, sve dok ne bude potvrđen detaljnom grafološkom analizom.

Ivan Antun Nenadić rođen je u Perastu 22. VI. 1723. godine. Crkveno pravo doktorirao je u Padovi. Iako rođeni Peraštanin, najveći dio života proveo je u Dobroti gdje je i preminuo 13. VII. 1784. godine. Nenadić je dugo bio župnik crkve sv. Stasije u Dobroti, nakon čega je obavljao dužnosti kanonika katedrale sv. Tripuna u Kotoru i generalnoga vikara kotorskog biskupa. Činjenica da se uz rukopise koje Rotković pripisuje Nenadiću redovito pojavljuje još jedan rukopis, onaj kojim je načinjen najveći dio sadržaja u rukopisu IV a. 30 i kojim su ispisane prve dvije pjesme zbornika I a. 27, a istim je rukopisom korigiran na pojedinim mjestima rukopis koji bi mogao biti Nenadićev u zborniku I b. 80, potakla nas je na daljnja istraživanja u cilju identificiranja korektora i dopisivača onoga dijela teksta za koji se pretpostavlja da bi mogao biti Nenadićev. Proučavajući u Nadžupskome arhivu u Perastu jednu zbirku raznorodnih književnih sastava kojoj je Gracija Brajković nadjenuo ime *Zbirka pjesama raznih pjesnika* (njezina je arhivska oznaka NAP RV), na stranici 41. pronašli smo pjesmu pisani rukom Frana Morandija, a nakon usporedbe došli smo do zaključka da je to upravo ista ruka koja je dopunjavala i ispravljala zapise koje Rotković pripisuje Nenadiću u zbornicima IV a. 30, I a. 27 i I b. 80. U Nadžupskome

³⁸ Dr Radoslav Rotković, *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000, str. 96.

arhivu u Perastu pronašli smo još jedan kratki rukopis Frana Morandija (NAP Miscellanea III P 19) koji je potvrdio taj zaključak. Dakle dvije usmene pjesme iz zbornika I a. 27 pisane su rukom Frana Morandija. Da nije nikakva slučajnost što se Morandijev rukopis redovito sreće uz rukopise za koje pretpostavljamo da su pisane rukom Ivana Antuna Nenadića, posvjedočit će sama njegova biografija. Morandi je rođen 7. VI. 1748. godine u Kotoru. Nakon svršetka teoloških studija postao je župnik Sv. Matije u Dobroti, a potom i kanonik kaptola sv. Tripuna u Kotoru. Preminuo je 6. VII. 1826. godine.³⁹ Vidljivo je da je Morandi na mjestu kanonika Sv. Tripuna bio jedan od Nenadićevih nasljednika, što bi moglo objasniti njegove dopune u naznačenim rukopisima, ali i u rukopisu br. 20 Arhiva obitelji Balović koji smo istraživali u Arhivu HAZU-a, a koji predstavlja odlomak prijepisa Gundulićeva *Osmana*.

Nakon što je iznijeta pretpostavka da bi Ivan Antun Nenadić mogao biti identificiran kao zapisivač velikoga broja usmenih pjesama u tri zbornika Arhiva HAZU-a, a Frano Morandi prepoznat kao zapisivač dviju pjesama i Nenadićev korektor, ostala bi još samo nedoumica čijom je rukom ispisano onih 5 pjesama u zborniku IV a. 30. Napori koje smo uložili da dođemo do toga odgovora, nažalost, nisu dali željene rezultate, pa to pitanje i dalje ostaje otvoreno.

Osim što je na tragu bilješki Radoslava Rotkovića Ivan Antun Nenadić dobio zasluženo mjesto među prepisivačima i zapisivačima usmenoknjiževnoga bokeljskog blaga, ukoliko bi se pomnjom grafološkom analizom dokazala hipoteza o Nenadićevu rukopisu, mogla bi biti ispravljena i datacija zagrebačkih rukopisa, pa bi se moglo doći do saznanja da oni nisu nastali početkom XVIII. stoljeća, kako su mislili Bogišić, Rešetar i Pantić, već sredinom XVIII. stoljeća, na početku Nenadićeva bavljenja književnim radom, na što nas upućuje i jedan ortografski argument o kojemu je pisao Rotković. Naime Rotković je prvi uočio da Nenadić sve do njegova *Nauka krstjanskoga* iz 1768. godine vokalno r obilježava kao „ar“, a u *Naku krstjanskome* kao „er“, baš kao i u rukopisima *Isaka i Prikazanja muke Isusove*.⁴⁰ Budući da je u sva tri zagrebačka rukopisa, u onome njihovu dijelu za koje pretpostavljamo da su pisani rukom Ivana Antuna Nenadića, vokalno r dosljedno bilježeno kao „ar“, to bi značilo da se Nenadić poslom bilježenja usmenih pjesama bavio prije 1768. godine.

---

³⁹ *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*, izbor, komentari, predgovor i prijevodi Miloš Milošević i Gracija Brajković, „NIP Pobjeda“, Titograd, 1976, str. 359.

⁴⁰ Radoslav Rotković, „Ivan Antun Nenadić“, u: Ivan Antun Nenadić, *Drame*, Obod, Cetinje, 1996, str. 33.

Pretpostavka da je najveći broj usmenoknjiževnih tekstova u tri zagrebačke zbirke ispisao Peraštanin Ivan Antun Nenadić usmjerila nas je na hipotezu da bi i te tri zbirke, od kojih su dvije dosad uopćeno označavane kao bokeljske, a jedna kao kotorska, trebalo uvrstiti u korpus peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, bez obzira na to što su pojedini njihovi dijelovi mogli biti zapisani i izvan samoga Perasta, odnosno u njegovu neposrednom susjedstvu, u Dobroti, gdje je Nenadić najduže boravio, ili Kotoru, na koji se odnosi jedan broj pjesama.

Nikola Mazarović⁴¹

Rukopisna Pjesmarica Nikole Mazarovića, kao uostalom i cijeli korpus peraških pjesmarica XVII–XIX. stoljeća, iako znanstvenoj javnosti poznata već gotovo stoljeće i pol, do danas nije bila predmet detaljnije znanstvene obrade. Ta najobimnija rukopisna pjesmarica nastala u Perastu krajem XVIII. stoljeća nalazi se danas pod inventarnim brojem R XII u kolekciji rukopisa Nadžupskoga arhiva u Perastu, a tek je nedavno integralno objavljena.⁴²

O postojanju rukopisa znanstvenu javnost prvi su obavijestili Lovro Kukuljica,⁴³ Srećko Vulović⁴⁴ i Baltazar Bogišić.⁴⁵ Zapravo je njegovo otkriće bilo dio širih aktivnosti koje je potaknuo Bogišić, a čiji je glavni protagonist bio upravo Vulović, što je rezultiralo notiranjem i spašavanjem znatnoga dijela bokeljskoga književnog nasljeđa kojem je prijetio pad u zaborav i nestajanje. Najbolje svjedočanstvo intenzivnih veza i zajedničkih napora usmjerenih u pravcu lociranja, opisa i dobavljanja brojnih rukopisa jest prepiska između Bogišića i Vulovića koju je objavio Miroslav Pantić.⁴⁶

O rukopisu peraškoga patricija Nikole Mazarovića (7. X. 1760 – 23. II. 1851) Baltazar Bogišić u predgovoru svoje znamenite antologije zabilježio je ovo: „Rukopis Mazarovića, iz koga izvadisimo deseterce kao paralele bugaršticama, mlađi je od Balovićeva, jer mu je na korici zabilježena g. 1775, u kojoj su pjesme napisane. Rukopis ima 472 str. 4⁰; od kojih ni jedna nije po sve prazna. – Sadržaj su u ovome rukopisu pjesme, najviše narodne u razmjeru deseterca. Bugarštice nema ni jedne. Osim posljednjih pet komada, rukopis je pisan vaskolik rukom Nikole Mazarovića. Tri su umjetne pjesme nekoga Jodza Šiloppi s početka našega stoljeća, a dvije je prepisalo nekakvo nedouko đače. Mazarović je, po svoj prilici, najviše prepisivao pjesme iz drugih

⁴¹ Odlomak o Nikoli Mazaroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250. Budući da je riječ o koautorskome prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁴² *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.

⁴³ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“..., str. 292.

⁴⁴ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

⁴⁵ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 134–135.

⁴⁶ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 200–231.

rukopisa.⁴⁷ Bilješka je nastala na osnovi nešto opširnijega opisa koji je dao Srećko Vulović, a koji se danas čuva u rukopisnome fondu Nadžupskoga arhiva u Perastu. No ona sadrži sve bitnije informacije o rukopisu iako donosi i jednu pogrešku zato što Bogišić očito nije do kraja dobro rastumačio Vulovićevu informaciju da su u Mazarovićev rukopis naknadno dopisane pjesme peraškoga pjesnika Jozu Šilopija (1788–1858), jer ih smješta na kraj rukopisa gdje im zapravo u rukopisu nije mjesto. Na zadnjoj stranici rukopisa nalazi se potpis Nikole Mazarovića i 1775. godina, pa je, za razliku od nekih drugih zbirki ovoga korpusa, bilo lako odrediti zapisivača i vrijeme nastanka rukopisa. Istina, moglo bi se vjerovati da je Mazarović 1775. godine zapravo započeo s prepisivanjem pjesama te da je taj proces mogao duže trajati jer mu je tad bilo tek petnaest godina.

Nalik Pjesmarici Nikole Burovića, koja je prije nekoliko godina prvi put integralno objavljena,⁴⁸ i rukopis Nikole Mazarovića čine pjesnički sastavi različite provenijencije i žanrovske pripadnosti. Ponajviše je u njoj glasovitim peraškim počašnicima i deseteračkim epskim pjesama, poglavito onih o peraškim povijesnim događajima i hajdučkim okršajima s Turcima, no nalazimo u njoj i usmenih lirske pjesama različitoga žanra, među njima i onih „stidnih“, kao i pjesme raznih poznatih i nepoznatih dubrovačkih i bokeljskih pjesnika. Od onih identificiranih spomenimo pjesme Marina Buresića, Paskoja Primovića, Vlađa Menčetića i kasnije upisane stihove Pava Kamenarovića i Jozu Šilopija. Sve zajedno u zbirci se nalazi 146 samostalnih tekstova.

---

⁴⁷ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 134–135.

⁴⁸ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu i sport Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

Andrija Balović⁴⁹

Među rukopisima Arhiva HAZU-a u Zagrebu nalazi se obimom nevelika usmenoknjiževna pjesmarica na čijim je koricama fiksirano ime njezina vlasnika i mjesto gdje je nastala. Naime u Arhivu obitelji Balović, kao zasebnoj cjelini arhivskoga fonda HAZU-a, pod rednim brojem 10 čuva se rukopis na čijim je koricama zapisano „Andrea Ballovich“, a odmah ispod toga imena još i „Perasto“. Rukopis čini 15 listova dimenzije 17 x 24 cm. Taj smo rukopis proučavali tijekom veljače 2018. godine.

U inventarnoj knjizi Arhiva HAZU-a rukopis je ovako opisan: „Rukopis pjesama počastnica, pisao Andrea Ballovich u Perastu koncem 19. stoljeća“. Taj je opis nedostatan na dvije osnove. Prvi je taj što nije riječ o rukopisu koji donosi samo počasnice, kako bi se pomislilo iz opisa, jer su u njemu pored 80 počasnica, od čega je 61 „muška“ i 19 „ženskih“, sačuvane i 4 deseteračke epske pjesme koje se nalaze na samome početku rukopisa. Drugi je propust toga opisa što rukopis sasvim izvjesno ne potječe s kraja XIX. stoljeća. Na taj nas zaključak navodi grafija rukopisa koja odgovara grafiji drugih peraških rukopisa druge polovice XVIII. i početka XIX. stoljeća. Podatak da je zbirka nastala krajem XIX. stoljeća zabilježio je i Pavao Butorac,⁵⁰ pa ostaje nedoumica kako se takva greška mogla potkrasti i tako odličnomete poznavatelju peraške starine. Zanimljivo je da rukopis u svojim popisima bokeljskih pisaca i djela ne spominje Srećko Vulović čijom je zaslugom sačuvan korpus peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, a makar u osnovnim bibliografskim naznakama i predstavljen javnosti. Primjetno je da ime Andrije Balovića i oznaka Perast nisu ispisani istom rukom kojom je načinjen rukopis pjesmarice, pa smo mišljenja da ime na koricama upućuje na kapetana Andriju Krstova Balovića koji je krajem 60-ih godina XIX. stoljeća Srećku Vuloviću stavio na raspolaganje izvjesne rukopise iz bogate rukopisne ostavštine svoje obitelji,⁵¹ dok je ruka kojom je zapisan najveći broj pjesama ovoga zbornika vjerojatno pripadala nekom njegovom pretku. Pretpostavka da bi to mogao biti njegov imenjak, znameniti peraški polihistor Andrija Balović (1721–1784), kojega neki autori spominju i kao sakupljača

---

⁴⁹ Ovaj odlomak objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322. Budući da je riječ o koautorskome prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁵⁰ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 541.

⁵¹ V. o tome: Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 210.

usmenoknjiževne baštine,⁵² odbačena je nakon usporedbe rukopisa pjesmarice s Balovićevim rukopisom *Analli di Pirusto* koji se čuva u Muzeju grada Perasta.⁵³

Ovaj ćemo rukopis nazvati pjesmaricom Andrije Balovića misleći pritom ne na njezina hipotetičkoga sastavljača, već na osobnost kod koje je rukopis pronađen šezdesetih godina XIX. stoljeća i zahvaljujući kojoj je sačuvan. Da je rukopis u drugoj polovici XIX. stoljeća bio svojina kapetana Andrije Krstova Balovića svjedoči i bilješka Baltazara Bogišića koju smo pronašli u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića HAZU-a u Cavtatu. Istražujući rukopisnu ostavštinu Baltazara Bogišića, tijekom veljače 2018. godine u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“, pod rednim brojem 184, naišli smo na nepotpuni prijepis ove pjesmarice uz koju je Bogišić notirao osnovne podatke o njoj. Za preciziranje vremena postanka i utvrđivanje mjesta gdje je zbirka pronađena vrijedna je ova Bogišićeva bilješka: „Pisan je negdje okolo početka našega vijeka (XIX. stoljeća – primj. A. R.) a svojina je Andrije Balovića.“ Zbornik smo priredili za tisak i nedavno publicirali.⁵⁴

---

⁵² *Proza baroka, XVII i XVIII vijek*, izbor tekstova, komentari, predgovor, prevodi, bibliografija i rječnik Gracija Brajković & Miloš Milošević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1978, str. 82; Miroslav Pantić, *Iz književne prošlosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1978, str. 115.

⁵³ Rukopis Analu Andrije Balovića ustupio nam je na uvid ravnatelj Muzeja grada Perasta, mr. Dušan Medin, na čemu smo mu veoma zahvalni.

⁵⁴ *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

Ivan Kolović⁵⁵

Prvi trag postojanja pjesmarice potekle u obitelji Kolović zabilježio je Srećko Vulović u pismu Baltazaru Bogišiću 25. svibnja 1869. godine. Informirajući Bogišića o rukopisima zbirki usmenih pjesama koje je našao u Perastu, Vulović spominje i dotad nepoznati rukopis: „...dosad nagjoh jedan rukopis jednoć svojina kuće Kolovića-a, a danas jednoga moga prijatelja (cijenim da je ista ruka napisala ovoga i onoga Mazarovića ali ovi je mnogo siromašniji nema u svemu 69 lista a najmanje su narodne pjesme.“⁵⁶ U napomeni uz ovaj podatak Miroslav Pantić, priređivač korespondencije Vulovića i Bogišića, kaže: „Taj rukopis nikada nije dospeo u Bogišićeve ruke, a i sada je neizvesno gde se nalazi.“⁵⁷

„Kolovića rukopis“ Vulović će u prepisci spomenuti još nekoliko puta, da bi u pismu od 1. svibnja 1891. godine precizirao gdje se rukopis nalazi i dao njegovu ocjenu: „Rukopis Kolovića danas je svojina Jug. Akademije. On nema nikakve važnosti, jer nema ma cigle pjesme koja se nebi nalazila u zbirci Mazarovića.“⁵⁸ Sličnu ocjenu vrijednosti, ali uz preciziranje mogućega vremena postanka, Vulović je priopćio gotovo dva desetljeća ranije: „Kolovića zbarka, pisana na svršetku prošloga vijeka. Ova nije zbarka velike dragocjenosti jer nješto iz Balovića a nješto iz Mažarovića zbirke mislim da je prepisana.“⁵⁹ Čini se da je Vulović na još jednome mjestu spomenuo ovu zbirku ne navodeći joj ime. Naime u neobjavljenom i nedatiranom rukopisu „Njeke stare zbirke narodnjih pjesama“, koji smo pronašli u Vulovićevoj zaostavštini u Nadžupskome arhivu u Perastu,⁶⁰ Vulović daje opis nekoliko zbirki koje je prikupio o Perastu, a među njima spominje i jednu koja „ima 14 pjesama epičkijeh a ostalo su ženske i koja iz erotičku iz

⁵⁵ Odlomak o Ivanu Koloviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460. Budući da je riječ o koautorskome prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁵⁶ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 210–211.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto, str. 228.

⁵⁹ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

⁶⁰ Taj je članak, kako izgleda, Vulović poslao Lovru Kukuljici, uredniku almanaha *Dubrovnik*, no do njegova tiskanja nikad nije došlo, o čemu je Vulović izvijestio Bogišića u pismu 9. lipnja 1872. godine (v. Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 213). Jedan prijepis toga članka nalazi se i među Vulovićevim spisima u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića.

dubrovačkih pjesnika. Ima st. 138 u običnoj veličini. Ova cijenih je da je prepisana na svrsi 18⁰ vjeka.“ Po obimu, datiranju i sadržaju reklo bi se da i na tome mjestu Vulović u vidu ima „Kolovića rukopis“.

Vulovićev podatak o „rukopisu Kolovića“, bez šire elaboracije, preuzeo je nekoliko autora koji su više ili manje uzgredno pisali o peraškim usmenoknjiževnim zbirkama.⁶¹ Da je Ivan Kolović ličnost zaslužna za nastanak te zbirke, prvi je utvrdio Miroslav Pantić. U knjizi *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske* on opisuje neke peraške usmenoknjiževne zbirke pa spominje i zagonetni Kolovićev rukopis: oko kojeg „se starao Peraštanin Ivan Kolović, počev od kraja XVIII veka, pa sve do 1805. kako izgleda.“⁶² Uz taj za znanost novi podatak Pantić daje i napomenu: „I tu zbirku pominje S. Vulović u nav. *Popisu*, uz ocenu podosta preteranu ('ova nije zbirka velike dragocjenosti, jer nješto od Balovića, a nješto iz Mažarovića mislim da je prepisana'). Pošto nam je pošlo za rukom da je nađemo i identifikujemo, možemo reći da u njoj ima i nešto lepih pesama koje se ne nalaze u zbirkama Julija Balovića i Nikole Mazarovića.“⁶³ Kako u poznjijim radovima, bar koliko nam je poznato, Pantić nije detaljnije pisao o ovome svom otkriću, znanstvena je javnost ostala uskraćena za objašnjenje kako je Ivan Kolović⁶⁴ identificiran kao sastavljač zbirke, kako je datirana, gdje se zbirka nalazi i, konačno, koje su to pjesme koje donosi.

Istražujući u Arhivu HAZU-a tijekom veljače 2018. godine, tragom napomene Srećka Vulovića, pronašli smo i taj rukopis. U inventarnoj knjizi Arhiva rukopis je upisan pod brojem IV a. 28 i naslovljen „Pjesni razne (s. XVIII)“. Dimenzije rukopisa jesu 14,5 x 19,5 cm. Pored nekih sitnijih ispisa na potkorici zbirke, zabilježeno je rukom Srećka Vulovića „Zbirka Kolovića na svršetku prošlog vjeka“. Tko je sastavljač zbirke i kad je načinjena, odnosno dovršena, saznajemo iz bilješke na posljednjoj stranici gdje je rukopisom kojim je pisana cijela zbirka upisano – „Giovanni Collovich“, a odmah ispod i „Perasto 1805“.

⁶¹ Up. Miloš Milošević, „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarsćica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53; isto i: Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, 1999, str. 363. i 366.

⁶² Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 242–243.

⁶³ Isto, str. 243.

⁶⁴ Naša nastojanja da u maticama krštenih i umrlih crkve svetoga Nikole u Perastu dođemo do podataka o Ivanu Koloviću, nažalost, nisu dala rezultate. Jedini trag na koji smo naišli jest spomen Ivanova drugog sina Luke koji je prema matici umrlih preminuo juna 1834. godine u 49. godini života. V. NAP MAN XXI.

Da je Pantić bio u pravu i kad je riječ o strukturi zbirke uvjerili smo se nakon pozornoga pregleda i usporedbe s pjesmaricom Nikole Mazarovića. Naime od 45 pjesama koje donosi zbirka Ivana Kolovića, pri čemu je jedna pjesma dvaput zabilježena pa bismo mogli reći da zbirku čine 44 pjesme i jedna varijanta, njih 20 su novina u odnosu na pjesmaricu Nikole Mazarovića, stoga možemo odbaciti nepovoljnu ocjenu Srećka Vulovića o njezinoj vrijednosti koja je vjerojatno i dovela do prestanka znanstvenoga interesa za tu zbirku. Kad je riječ o usmenoknjiževnim tekstovima, ova zbirka sadrži deset deseteračkih epskih pjesama, sve odreda prisutnih i u zborniku Nikole Mazarovića, potom jednu osmeračku epsku pjesmu, također zabilježenu i kod Mazarovića te 8 usmenih lirskih pjesama, pri čemu su 3 zabilježene i u rukopisu Nikole Mazarovića, a 5 pjesama koje bismo mogli svrastati u ljubavne lirske pjesme nisu poznate iz drugih prijepisa. Kolovićeva zbirka objavljena je u cijelosti 2020. godine.⁶⁵

---

⁶⁵ *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

Tripo Smeća

Da se i peraški polihistor Tripo Smeća (1755–1814)⁶⁶ bavio sakupljanjem usmenoknjiževnih tekstova saznajemo na osnovi bilješke Srećka Vulovića.⁶⁷ Vulović kaže: „Smeće zbirka, sakupljena od kneza Tripa na svršetku prošloga il na početku našega vijeka, i ova se u većini slaže s ostalim zbirkama, te sva dragocjenost ovijeh različitih zbiraka sastoji se u tome što bi mogle koristiti uzporegjenjem rukopisâ za varijante prosuditi, i za rješenje mnogih nejasnih riječi.“⁶⁸

Tako se pravnik i erudit Tripo Smeća, autor tragedije *Skenderbeg*, povjesničar i pisac *Prirodoslovnoga rječnika*, u poslu prikupljanja i očuvanja usmenoknjiževne baštine pridružio probranome krugu peraških knjigoljubaca XVIII. i XIX. stoljeća. Osim Vulovića Smećin sakupljački rad spominju i drugi autori, ali isključivo na osnovi informacija koje donosi Vulović.⁶⁹ No o sudbini zbirke usmenih pjesama koje je sakupio Tripo Smeća nema dovoljno vijesti. Istražujući njegovu ostavštinu u Arhivu HAZU-a u Zagrebu i Nadžupskome arhivu u Perastu, nismo uspjeli ući u trag njegovoj usmenoknjiževnoj zbirci. Nagovještaj sudsbine te zbirke možda možemo pronaći u podatku koji Vulović priopćava Baltazaru Bogišiću u pismu od 1. svibnja 1891. godine: „Danas ne mogu Vam pomoći jer svi rukopisi Smeće odnio ih je sobom u Beč sin pok. odvjetnika Smeće.“⁷⁰

Ipak, ako i nije danas poznato gdje se nalazi Smećin rukopis, njegov je sadržaj moguće ustanoviti na osnovi građe iz ostavštine Baltazara Bogišića. U Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“, pod rednim brojem 188, pronašli smo rukopis pisan Bogišićevom rukom naslovljen „Ruk. Tripa Smeće sad Balovića“. Nije riječ o kompletnome prijepisu izvorne zbirke Tripa Smeće, nego o Bogišićevim napomenama vezanim uz taj rukopis i bilješkama o razlikama među varijantama pjesama u tome zborniku i *Pjesmarici Nikole Mazarovića*. Tim nam je svojim opisom i pedantnim notiranjem razlika u varijantama Baltazar

---

⁶⁶ Dilemu oko godine rođenja i smrti razriješila je Anita Mažibradić ukazujući na to da su pod istim imenom i prezimenom krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća u Perastu djelovala dva člana obitelji Smeća. V. Anita Mažibradić, „Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi“, *Boka*, 31, Herceg Novi, 2011, str. 190.

⁶⁷ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 27.

⁶⁸ Isto, str. 29.

⁶⁹ Up. Radoslav Rotković, *Crnogorsko književno nasljeđe*, Pobjeda, Titograd, 1976, str. 146. Isto i: Pavao Butorac, Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 582.

⁷⁰ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 229.

Bogišić omogućio da rekonstruiramo rukopis čiji nam original više nije dostupan. O rukopisu Bogišić bilježi da je na formatu četvrtine, da sadrži 16 listova, da je nastao krajem XVIII. ili početkom XIX. stoljeća, da sadrži i ime prepisivača konta Tripa Smeće. U zbirci se nalazi 17 pjesama, od kojih je prva prijepis pjesme Ignjata Đurđevića „Vrh slave jezika slovinskoga“, a preostale su deseteračke epske pjesme, sve odreda poznate iz drugih rukopisa nastalih u Perastu. Bogišić, čini se s punim pravom, ukazuje na mogućnost da je Smećina pjesmarica zapravo prijepis dijela zbirke Nikole Mazarovića jer se u njima istovjetne pjesme pojavljuju čak i u istome rasporedu (osim u jednome slučaju). Ako zbog odsutnosti originalnoga rukopisa danas ne možemo više reći o grafiji i drugim karakteristikama te zbirke, Bogišićeve napomene više su nego dovoljan smjerokaz za rekonstrukciju njezina sadržaja.

Jozo Matikola Šilopi

Ime Jozu Matikole Šilopija (1788–1858) kao sakupljača usmenoknjiževne baštine ne srećemo u objavljenim tekstovima Srećka Vulovića koji su temelj za rekonstrukciju korpusa usmenoknjiževnih zbirki Perasta. Taj ga vrijedni arhivar bokeljskoga kulturnog nasljeda ipak spominje u pismu Baltazaru Bogišiću od 13. studenoga 1877. godine ispravljajući vlastiti propust učinjen u svojim ranijim napisima: „Za Jozu Šilopi koga sam u obe rasprave zaostavio baš nepravedno znam da je u osmercu dugu šaljivu i pecavu satiru peraštanom sastavio i još u osmercu preveo Vitorelia anakreontike mnogo krasno. Njegove talijanske poslanice prijateljima tako su lijepo pisane da bi rekli odma koliko se približuju stilu Gozzia.“⁷¹

Ako je Šilopijev sakupljački rad Vulović propustio spomenuti, iako je nesumnjivo znao za njega, to nije učinio Miroslav Pantić, nakon Vulovića svakako najzaslužniji proučavatelj bokeljskoga usmenoknjiževnog blaga. Baveći se dugo proučavanjem ostavštine Baltazara Bogišića u Cavtatu, Pantić je morao naići na Bogišićeve bilješke koje upućuju na Jozu Šilopija kao jednoga od važnih sakupljača usmene književnosti Boke na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće, pa ga u tome svjetlu i spominje u jednome svom ranom radu navodeći, doduše, pogrešne datume rođenja i smrti,⁷² što nije rijetka zabuna u našoj književnoj historiografiji, uzrokovana pojavom većega broja ličnosti s istim imenom i prezimenom u istoj epohi. Tu je zabunu, za kojom su se poveli drugi autori,⁷³ ispravio sâm Pantić u jednome svom kasnijem radu.⁷⁴ Da je Pantić podatak o Šilopiju kao sakupljaču usmene književnosti doista pronašao u Bogišićevoj zaostavštini, uvjerili smo se proučavajući prvu kutiju „Narodnih pjesama“ u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. U rukopisu pisanom rukom samoga Bogišića pod inventarnim brojem 185 našli smo prijepis zbirke počašnica. Za rukopis s kojega je prepisao tu zbirku Bogišić napominje da je formata osmine, na 12 listova, da je pisan rukom Jozu Šilopiju te da je vlasništvo Srećka Vulovića.

⁷¹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 222.

⁷² U jednome svom ranom prilogu Pantić kao godinu rođenja Jozu Šilopija navodi 1721, a kao godinu smrti 1784. V. Dr Miroslav Pantić, „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2, Beograd, 1963, str. 28.

⁷³ Miloš Milošević, „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarsćica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53

⁷⁴ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 242.

Na osnovu opisa strukture zbirke koju daje Bogišić izvjesno je da je baš na tu zbirku Vulović mislio opisujući jedan od rukopisa do kojih je došao još na početku svojega bavljenja poslom prikupljanja usmenoknjiževnoga nasljeđa, u neobjavljenome članku „Njeke stare zbirke narodnjeh pjesama“, danas pohranjenome u Nadžupskome arhivu u Perastu: „Od lani podje mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći jošt pet zbirka narodnjeh pjesama. Četeri nijesu od velike važnosti. U jednoj nema nego 70 počašnica, u troje razdijeljene muške, ženske i šaljive, svega nema nego 24 strane u maloj veličini. Lasno je da je prepisana u početku našega vjeka kao i druge dvije.“ Čini se da je baš tu zbirku imao u vidu Vulović u pismu Bogišiću od 3. srpnja 1873. godine: „Opet Vas molim, ako i znam da je suviše, da one nečedne počasnice ne bjelodanite, lasno je da bi se doznalo da ih od mene dobiste te bi mi to većih neprilika na mene navuklo...“⁷⁵ Naša nastojanja da uđemo u trag originalnoj zbirci nisu urodila plodom, pa danas raspolažemo samo njezinim prijepisom koji je načinio Baltazar Bogišić.

Po svemu sudeći Jozo Šilopi sastavljač je još jedne manje zbirke počašnica čiji se prijepis također nalazi u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. U Naučnome arhivu Muzeja u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“ pod brojem 193 čuva se prijepis zbirke počašnica pisan rukom Srećka Vulovića, a koja sadrži trinaest počašnica posvećenih peraškim duhovnicima i uglednicima. Na samome početku rukopisa nalazi se napomena: „Sa jednoga lista g. Tripa Nenadića, rukom Joza Šilopija“, a notirana je i godina 1809. Naslov rukopisa jest „Počašnice u jednu zgodu od gošćenja, od popova peraških“. Taj rukopis spominje Bogišić i u jednome neobjavljenom pismu Srećku Vuloviću koji je sad, zajedno s drugom obimnom Vulovićevom korespondencijom, vlasništvo Nadžupskoga arhiva u Perastu. Pismo se nalazi u fasciklu s oznakom „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“ i u njemu Bogišić svjedoči: „U jednoj svezci od 8 listića i 8° dobih od Vas prijepise od dvije zbirčice počašnica: jedna jih ima 13 i zapisano je da je prepisana iz jednog lista g. Tripa Nenadića rukom Joza Šilopi okolo 1809. g.“

Iako to nigdje dosad u literaturi nije zabilježeno, izvjesno je da je pored tih zbirki počašnica Jozo Šilopi zapisivač još jedne zbirke usmenih pjesama. Riječ je o zbirci koju smo pronašli u Arhivu HAZU-a pod inventarnim brojem I c 37 i koja, bar koliko nam je poznato, do danas nije spominjana u literaturi. Rukopis je veličine 20 x 29 cm, na naslovnoj stranici rukom koja nije načinila zbornik upisan je naslov „Junačke pjesme iz Perasta s pjesmom od dužda mletačkoga od

---

⁷⁵ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 216.

1791“. Tim naslovom su zapravo objedinjene dvije cjeline – zbornik koji čini 5 deseteračkih usmenih pjesama pisanih rukom Jozu Šilopiju i manji dokument koji je umetnut među korice zbornika dimenzija 10 x 14,5 cm u kojem je nekom drugom rukom zapisana pjesma „Pisma principa mletačkoga od god. 1791“. Na poleđini naslovne stranice nalazi se kratka bilješka napisana rukom Srećka Vulovića: „Kupljeno u Perastu od Šilopia“. Da je riječ o zbirci koju je zabilježio Jozo Šilopi, uvjerili smo se uspoređivanjem toga rukopisa s rukopisom nekoliko pjesama unesenih u *Pjesmaricu Nikole Mazarovića*, a za koje je nesumnjivo dokazano da su pisane rukom Jozu Šilopiju, o čemu je pisao Miroslav Pantić: „Peraški pesnik Jozo Matikola-Šilopić (20. III 1788–8. II 1858) uneo je u zbornik Nikole Mazarovića tekstove pod naslovima *Pjesan od ženidbe*, *Pjesan bosanska* i *Izagnanje Francuza iz Kotorske Boke g. 1813 i 1814*. Sve su to umetničke tvorevine, a autor i prvih dveju najverovatnije je sam Šilopić, kao što je sigurno autor trećoj od tih pesama.“⁷⁶ Šilopijevom rukom pisane su i pjesme koje se pod nazivom „Piesme iz Perasta, rukopisi“ pod signaturom I c. 39 čuvaju u Arhivu HAZU-a u Zagrebu. Nije riječ o klasičnoj zbirci pjesama, već o Šilopijevim zapisima 4 pjesme, 1 usmene i 3 autorske provenijencije (1 Ivana Krušale i 2 Vlađa Menčetića), sve odreda poznate i u drugim prijepisima, a koje je objedinio Srećko Vulović čije kratke bilješke o kupovini i prijepisu pjesama srećemo na margini rukopisā. Spomenimo ovdje i to da je na jednu zbirku pjesama pisani Šilopijevom rukom ukazao i Pavao Butorac navodeći da ju je na pregled dobio od Marka Lučića.⁷⁷ Butorac navodi da se u toj zbirci nalazi peraška pjesma „Oj vesela, veselice“, a kako tu pjesmu nismo pronašli ni u jednom Šilopijevu rukopisu identificiranom tijekom ovoga istraživanja, izvjesno je da bi se u privatnim kolekcijama mogla pronaći još poneka Šilopijeva zbirka.

Iako gotovo sasvim zaboravljen kao sakupljač usmenoknjiževnoga nasljedja, Jozo Šilopi se ovim istraživanjem identificira kao sastavljač čak četiri zbirke i autor većega broja prijepisa, što mu priskrbljuje značajno mjesto u krugu peraških čuvara usmenoknjiževnoga blaga s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća.

---

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 535.

Krsto Balović

Da je osim zbirke Julija Balovića u obitelji Balović bilo još zbirki pjesama zabilježio je još u prvome nastavku svojega „Popisa narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ Srećko Vulović. Nabrajajući pronađene usmenoknjiževne zbornike, Vulović spominje i: „Tri sveska pjesancâ G. Balovića, u kojima su pjesme što se u Balovića velikoj zbirci ne nalaze.“⁷⁸ Dvije od te tri zbirke Vulović spominje i u neobjavljenome prilogu „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ ne navodeći, doduše, da zbirke dolaze iz obitelji Balović: „Od lani pođe mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći jošt pet zbirka narodnijeh pjesama. (...) Treća ima samo 7 junačkijeh kojim je predmet viteštva peraškijeh junaka ima 80 str. Četvrta jošt je manja nema svega nego 3 poduze junačke pjesme a samo 50 strana veličina je kao i drugijeh.“

„Malu pjesmaricu Balovićevu“ spominje u svojoj monografiji i Pavao Butorac misleći izvjesno pritom na zbirku koju smo identificirali kao pjesmaricu Andrije Balovića.⁷⁹ Tri zbirke potekle od raznih Balovića bilježi i Miroslav Pantić ukazujući na nepreciznost Vulovićeva opusa: „Te tri zbirke, u kojima ima malo novih tekstova narodnih pesama, nego su u njima mahom prepisi i varijante pesama poznatih i iz drugih zbirki, nije radio Julije Balović, kako bi to proisticalo iz rđavo stilizovane naznake u navođenom *Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovijeh dijelâ* od Srećka Vulovića. Njih su načinili razni Balovići krajem XVIII veka, a i na početku XIX veka.“⁸⁰

Prvu od tih zbirki koje spominju Vulović i Pantić identificirali smo kao pjesmaricu Andrije Balovića i o njoj je već bilo riječi, a preostale dvije zbirke po svemu sudeći prijepisi su kapetana Krsta Balovića. Za jednu od njih, koju smo pronašli u Arhivu HAZU-a u prvoj kutiji Arhiva obitelji Balović, pod brojem 4, izvjesno je da je pisana rukom kapetana Krsta Balovića jer se njegov potpis nalazi na poleđini rukopisa, a, za razliku od ostalih zbirki toga korpusa, na osnovi bilješki ispod svake pjesme moguće je ustanoviti i vrijeme kad su pjesme prepisane. Riječ je o travnju 1833. godine. Rukopis čini 39 listova formata 14 x 19,5 cm i sadrži 7 deseteračkih epskih pjesama pri čemu je prva od njih djelo Ivana Krušale.

Treću zbirku obitelji Balović nismo uspjeli pronaći ni u Zagrebu ni u Perastu, no njezin smo prijepis našli u drugoj kutiji „Narodnih pjesama“ u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u

⁷⁸ Srećko Vulović, nav. djelo, str. 29.

⁷⁹ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 541.

⁸⁰ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 242–243.

Cavtat. Na omotnici prijepisa Bogišićevom je rukom upisano: „Balović mali rukopis od tri pjesme, t. j. II, N 63“, dok se na poleđini omotnice nalaze osnovni podaci o rukopisu pisani rukom Srećka Vulovića. Vulović napominje da je riječ o malom rukopisu koji je svojina obitelji Balović te da ga čine tri pjesme, a o vremenu postanka i mogućem zapisivaču iznosi hipotezu: „Na rukopisu nije zabilježeno kad su bile prepisane ali budući da je ruka kap. Krila Balovića (kako cijenim) ter budući da na drugom također malom rukopisu istom rukom napisanijem zabilježena je godina 1833 to se može rijeti da oko iste godine on i one prepisane. (Ruk. ima 50 strana male veličine).“

Kako original zbornika nismo uspjeli pronaći u dostupnim arhivima pa time nismo bili u prilici provjeriti Vulovićevu prepostavku o Krstu Baloviću kao prepisivaču i toga zbornika, ne preostaje nam drugo do da s izvjesnim oprezom prihvatimo njegovo tumačenje i u kapetanu Krstu Baloviću prepoznamo zapisivača (ili preciznije – prepisivača) dviju manjih zbirk peraških deseteračkih usmenih pjesama.

Obje zbirke objavili smo u istoj knjizi pod naslovom *Pjesmarice Krsta Balovića*.⁸¹

---

⁸¹ *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

Zbornici počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu

Peraške počašnice često se sreću kao tema u korespondenciji Srećka Vulovića i Baltazara Bogišića.⁸² Iz te se korespondencije, doduše, ne može saznati precizno ni koliko je rukopisnih zbirki počašnica Vulović pronašao u Boki kotorskoj ni tko su zapisivači tih zbirki, no da je tih zbirki bilo veći broj zaključujemo iz pisma od 1. svibnja 1891. godine u kojem Vulović Bogišića podsjeća da se u većim zbirkama počašnice mogu naći u pjesmarici Nikole Burovića, koju on u nedoumici oko njezina zapisivača spominje samo kao „onu što je Vi kupiste od Smeće“, i pjesmarici Nikole Mazarovića, koju on naziva rukopisom „Mazarovića-Kolovića“. Primjetno je da Vulović tu propušta spomenuti pjesmaricu Andrije Balovića u kojoj su počašnice u istim koricama s deseteračkim epskim pjesmama. U nastavku Vulović zaključuje: „Ostale zbirke počašnica nalaze se u posebnim knjižicama gdje osim počašnica nema ništa drugo.“⁸³ U „Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ isti autor spominje dvije zbirke počašnica ne dajući preciznije podatke o njima, osim da je jedna prepisana krajem XVIII, a druga početkom XIX. stoljeća.⁸⁴ Jednu zbirku počašnica Vulović spominje i u rukopisnome članku „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, no za nju je već utvrđeno da ju je zapisao Jozo Matikola Šilopi.

Među Vulovićevim papirima u Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo jednu obimom neveliku zbirku počašnica čija grafija upućuje na kraj XVIII. ili početak XIX. stoljeća kao vrijeme njezina postanka. Rukopis se nalazi u kutiji *Miscellanea III PJ* i do danas, koliko nam je znano, nije bio poznat znanstvenoj javnosti. No ako o njoj nije bilo riječi u objavljenim znanstvenim prilozima, njezin smo opis i djelomični prijepis pronašli ondje gdje se i danas čuva najveći dio prijepisa bokeljskoga usmenoknjiževnoga blaga do XIX. stoljeća. Riječ je, razumije se, o Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Bogišić je izvršio djelomičan prijepis rukopisa prepisujući samo one počašnice koje nije mogao naći u drugim zbirkama i taj se prijepis danas čuva pod brojem 186 i naslovom „Dva lista u g. S. Vulovića“ u I kutiji „Narodnih pjesama“. O zbirci na samome kraju prijepisa Bogišić piše: „Dva posebna lista proste hartije u 4° pisana negdje okolo početka našega vijeka. Sadržaj im je počašnice, na jednomu ih ima 24 na broju 'za ljudi', na drugomu 12 za žene. Osim toga imaju tri bilješke talijanske i jedna latinska koje se nas ne tiču (...)

⁸² Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 213, 216, 222, 225–226, 228 i 229.

⁸³ Isto, str. 229.

⁸⁴ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

Rukopis je vlastina g. S. Vulovića i ako je noviji ja ga upotrebih jer je lako prijepis iz starijega koji mi ne dođe do rukā.“ Reklo bi se, dakle, da je Bogišić na osnovi grafije rukopisa koji mu je Vulović dostavio na uvid zaključio da je riječ o prijepisu sa starijega izvornika. Mogli bismo se suglasiti s tim Bogišićevim zaključkom, no do toga hipotetičkog starijeg rukopisa nismo uspjeli doći u dostupnim arhivskim fondovima.

Spomenimo ovdje još i jedan sasvim kratki prijepis zbirke počašnica sastavljen rukom Srećka Vulovića koji se čuva u fasciklu *Miscellanea III, V, Rad I* u Nadžupskome arhivu u Perastu. Prijepis je naslovljen „*Peraške počašnice*“ i čini ga svega 8 počašnica.

Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis

Temat o peraškim pjesmaricama bio bi nepotpun ako se ne bismo osvrnuli na jedan od najstarijih rukopisa toga korpusa koji je danas, nažalost, zagubljen. U pismu od 9. lipnja 1872. godine Srećko Vulović obavještava Bogišića da je pronašao „najbogatiju zbirku pjesama pisani okolo 1670 [pod redovima dopisano: ruka je nadbiskupa And. Zmajevića]“, a pored te zbirke i „istom rukom jedan dram (ili dvogovor) vrhu Kosovske bitke u starom mjerilu“.⁸⁵ Ti su se rukopisi nalazili tada u biblioteci peraškoga plemića Frana Smeće. U napomeni uz taj podatak iz pisma Srećka Vulovića povjesničar književnosti Miroslav Pantić piše: „To je tzv. *Drug rukopis Andrije Zmajevića*, dakle još jedan rukopis koji je S. Vulović, ko zna s koliko prava, pripisao glasovitom Peraštaninu iz XVII veka. U njemu je, pored pomenute drame o Kosovskom boju (Vulović je zove *Dvogovor*) još i jedna bugarštica o istom predmetu, dosad neštampana. Ne zna se gde je danas taj rukopis, ali se njegov prepis, rađen rukom S. Vulovića, čuva među Bogišićevim hartijama.“⁸⁶ Taj rukopis Vulović kao Zmajevićev spominje i u „Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ iz 1873. godine.⁸⁷ Dramski dio rukopisa, na osnovi prijepisa koji je sa suradnicima izradio Srećko Vulović, publicirao je Miroslav Pantić u dodatku rada „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“.⁸⁸ U tome opširnom članku Pantić je osvijetlio povijest rukopisa te dao važna zapažanja o dramskome tekstu dokazavši da nije riječ o produktu lokalne tradicije, već o slobodnoj dramatizaciji jednoga rukopisa još uvijek neodgonetnutoga porijekla, poznatoga iz više prijepisa i različito nazivanog, no uvijek u naslovu imajući sintagmu *Žitije kneza/cara Lazara*. Zašto uz dramu Pantić nije publicirao i bugaršticu koju rukopis sadrži ostaje nepoznanica. U tome tekstu on donosi i napomenu da se prijepis rukopisa čuva u kutiji II Bogišićeve biblioteke u Cavatu. Međutim u kutiji II na koju Pantić upućuje danas toga rukopisa nema. Umjesto rukopisa tamo smo zatekli omotnicu na kojoj piše „Bugarka (starinski rukopis)“, a ispod Bogišićevom rukom dopisano „Rukopis s. d. Zmajevića“, no između dva lista omotnice nema ničega. Postoji, doduše, mogućnost da se ta omotnica odnosi na pjesmaricu Nikole Burovića

⁸⁵ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 213.

⁸⁶ Isto

⁸⁷ Srećko Vulović, nav. djelo, str. 10.

⁸⁸ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“, u zboriku: *O knezu Lazaru*, Filozofski fakultet u Beogradu i Narodni muzej u Kruševcu, Kruševac, 1971, str. 383–406.

koja se danas nalazi izvan kutije II, na što upućuju Bogišićeve bilješke o stranicama koje nedostaju u rukopisu. U kutiji II pronašli smo na komadiću papira ostavljeno svjedočanstvo Gracije Brajkovića datirano 5. I. 1976. godine: „Ovdje trebalo bi – po inventaru – da stoji: X Rukopis Zmajevića II (...) Rukopis nisam našao ni u ovoj kutiji ni u kutiji I“. Ostaje nepoznanica što se dogodilo s prijepisom rukopisa u tih nekoliko godina otkako ga je Pantić locirao u Cavtatu do trenutka kad ga Brajković ondje više nije mogao naći. Bugaršticu iz te zbirke Pantić je objavio u jednom kasnijem radu.⁸⁹ Kako je original rukopisa nestao, a više ne raspolažemo ni jednim prijepisom, preostaje da još samo damo jednu napomenu o njegovu mogućem zapisivaču. Trudom Gracije Brajkovića danas je utvrđeno da je rukopis koji Vulović spominje kao Zmajevićev rukopis I pisan rukom Nikole Burovića.⁹⁰ Sam je Vulović u kasnijoj fazi svojega rada uočio nelogičnost pripisivanja toga rukopisa Zmajeviću, pa u pismu Bogišiću od 1. svibnja 1891. godine konstatira: „Rukopis Zmajevića tako od mene prozvan pogrešno jer rukopis dosta naliči autografu nadb. Zmajevića, a danas Vaša svojina; iz dobe njekih pjesama vidi se da je pisan poslije smrti Zmajevića.“⁹¹ Malo dalje Vulović u pismu spominje i drugi rukopis o kojem je ovdje riječ, no Zmajevićovo autorstvo ne niječe decidirano kao kad je riječ o prvome rukopisu: „Drugi rukopis Zmajevića tako naliči na njegov autograf da ga i danas držim za njegovim, ali i vrlo naliči gornjemu. Tko ga je pisao ako nije njegov neznam; a tko je auktor dvogovora takodjer za mene je tajna.“⁹² Bez originalnoga rukopisa, koji je po svemu sudeći zajedno s ostalim rukopisima obitelji Smeća završio u Beču, gdje mu gubimo daljnji trag, danas nije moguće utvrditi tko bi mogao biti autor pjesmarice koja nas zanima u prвome redu zbog bugarštice čiji nam je tekst danas dostupan zahvaljujući Pantićevu izdanju. Pantić je ukazao na detalje iz „dvogovora“ koji upućuju na zaključak da Andrija Zmajević ipak nije autor rukopisa. Naime u rukopisu „dvogovora“ kao godina održavanja Kosovskoga boja navedena je 1348, dok je u *Ljetopisu crkovnom* Zmajević Kosovski boj smjestio u istorijski točan kontekst, odnosno u 1389. godinu. Između „dvogovora“ i *Ljetopisa crkvnog* Pantić je uočio i druge neusklađenosti.⁹³ Iako se na Vulovićevu uspoređivanje

⁸⁹ Miroslav Pantić, „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 79–84.

⁹⁰ V. Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 128.

⁹¹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 228.

⁹² Isto.

⁹³ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“..., str. 372.

rukopisa ne možemo osloniti do kraja, njegovo uvjerenje da su dva rukopisa pisana istom rukom, ali i podatak iz njegova članka „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ da je Smećama rukopis „prišo od kuće Burovića“, mogli bi uputiti na pretpostavku da je autor i toga rukopisa, najčešće imenovanog *Rukopisom Zmajevića II*, Nikola Burović. Dalje od pretpostavke ne možemo poći ako se rukopis odnekud ipak ne pojavi i razriješi ove nedoumice.

Drugi identificirani ili korišteni izvori

U rukopisu kojemu je Gracija Brajković dao ime *Zbirka pjesama raznih pjesnika*, pohranjenu pod oznakom RV u Nadžupskome arhivu u Perastu, pored brojnih tekstova bokeljskih i dubrovačko-dalmatinskih pjesnika, pronašli smo na stranici 85. bugaršticu pod naslovom „Bugarka od Kotora“. Taj zapis spominje Vulović u prepisci s Bogišićem,⁹⁴ a na komadiću papira umetnutom u knjigu Gracija Brajković ostavio je bilješku o mogućem zapisivaču: „Rukopis i crnilo, osobito posljednjih stihova ove pjesme kao da su Antuna Bisanti.“ Kako je riječ o pjesmi čija se varijanta sreće i u Zborniku IV a. 30 iz Arhiva HAZU-a, a iz toga ju je zbornika objavio i Bogišić u knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, spominjemo je kako bismo ukazali na još jedno ime zapisivača usmene književnosti u Boki s kraja XVIII. stoljeća.

Tijekom rada na prikupljanju građe naišli smo na veći broj pojedinačnih prijepisa pjesama. Nekoliko njih pod brojem I c. 39 i pod naslovom „Piesme iz Perasta, rukopisi“ pregledali smo u Arhivu HAZU-a u Zagrebu, o čemu je već bilo riječi. List prijepisa na kojem je jedna cjelovita i tri nepotpune deseteračke epske pjesme pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu u kutiji *Miscellanea III PJ*. U istoj kutiji nalaze se i dva prijepisa deseteračke pjesme o špiljarskoj bici, koju nismo našli u drugim prijepisima, kao i veći broj pojedinačnih prijepisa deseteračkih pjesama poznatih iz drugih rukopisa. Konačno, u Državnome arhivu u Splitu u Arhivu obitelji Balović (HR DAST – 371) pod signaturom OAB IV/4 pronašli smo deseteračku epsku pjesmu „Pjesna od boja morskoga među Prelakom cap. Niku Dabovića i jednom velikom tartanom barbareškom“, koja je varijanta pjesme zabilježene u pjesmarici Joza Šilopija koju se čuva u Arhivu HAZU-a u Zagrebu.

Budući da su pjesme koje smo identificirali u pojedinačnim prijepisima pretežno varijante onih poznatih iz većih zbirk, ovdje ih bilježimo kao svojevrsnu dopunu bibliografiji bokeljske usmenoknjiževne baštine.

---

⁹⁴ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 215.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Peraške su usmenoknjiževne pjesmarice u znanost ušle zahvaljujući jednoj bilješci Lovra Kukuljice iz 1868. godine. Do dana današnjega one su, nažalost, ostale svojevrsna bilješka južnoslavenskih folklorističkih i književnopovijesnih istraživanja.

Od Vulovićeva otkrića zbirki i Kukuljičina prvog pomena do danas o zbornicima je pisalo više autora, što iz prve što iz druge ruke, no najveći doprinos njihovu proučavanju dali su Baltazar Bogišić, Pavao Butorac, Gracija Brajković, Miroslav Pantić, Radosav Medenica, Svetozar Koljević i Hatidža Krnjević. Brajković je, pored toga što je ostavio značajne bilješke o peraškim zbornicima u Nadžupskome arhivu u Perastu, identificirao sastavljača najstarijega od opisanih zbornika uočivši da je pisan rukom peraškoga pomorca i ratnika Nikole Burovića, prepisivača većeg broja književnih sastava, dok su Bogišić, Pantić i Krnjević objavili pojedine pjesme i stihove nekih opisanih zbornika kritički ih analizirajući. Butorac, Medenica i Koljević, svatko na svoj način, ostavili su vrijedna zapažanja o pojedinim pjesmama ili pak temama i motivima ovoga korpusa. No od 18 zbornika koje je obuhvatilo naše istraživanje djelomičnu znanstvenu pozornost zavrijedilo je tek 7 zbornika, i to pjesmarice Nikole Burovića, Julija Balovića, Nikole Mazarovića, tzv. Drugi Zmajevićev rukopis i 3 pjesmarice čiji zapisivač do našega istraživanja nije bio poznat, a koje se nalaze u Arhivu HAZU-a. Ostale pjesmarice ostale su nepoznate znanstvenoj javnosti unatoč tome što je neke od njih, ne uvijek i s dovoljno preciznosti, zabilježio još Vulović.

Otkriće pjesmarica: istraživanja Srećka Vulovića

Nakon što je Kukuljica u bilješci Bogišićeva teksta spomenuo dva rukopisa,⁹⁵ o čemu je već bilo riječi, o postojanju rukopisa peraških zbirki usmenih pjesama iz XVII–XVIII. stoljeća znanstvenu javnost prvi je 1873. godine podrobnije obavijestio vrijedni proučavatelj bokeljskoga kulturnog nasljeđa Srećko Vulović.⁹⁶

Dok se Kukuljičina napomena odnosila na rukopise koje danas identificiramo kao pjesmarice Julija Balovića i Nikole Mazarovića, Vulovićev opis odnosio se na pjesmaricu Nikole Burovića i rukopis nepoznatoga sastavljača koji u literaturi srećemo pod imenom Drugi Zmajevićev rukopis te na popis još nekoliko novopradađenih bokeljskih usmenoknjževnih rukopisa. I pjesmaricu Nikole Burovića i drugi zagonetni rukopis kojem daje veći prostor, a koji se sastoji od jedne bugarštice i „dvogovora“, Vulović u tome svom članku pripisao je Andriji Zmajeviću: „Ali mnogo je veća dragocjenost dvaju drugih prepisâ Zmajevićevih spadajućih istome vremenu, a ta dva rukopisa dosad nepoznata dosta su po sebi za osvijetlit mu slavno lice, njih sam imao sreću prvi ih iznaći. U prvom rukopisu je zbirka narodnih pjesama, ima svega 180 obraza na cijelom listu; žalit je što prvijeh 14 nema. Što se tiče sadržaja, dolaze najprvo pjesme starog mjerila a ima ih 14 a te su: tri prve junačke, četvrta je ženska, ostale devet komadi su Gundulićeva Osmana prekrojeni na mjerilo stare pjesme. Za ovim dolaze 79 počasnica peraških, na svrhu 103 pjesme nješto junačke a nješto ženske, koja poskočnica, i gdje koja erotična iz dubrovačkih pjesnikâ. Dragocjenost ove zbirke nije potreba da ja ovgje dokažem, te će svak lasno dokučit, navlaš kad spomene i to da je ovo najstarija zbirka do sad poznata pripadajuć kako gore opazih g. 1640–42. Jamačno se je nadati da će ova zbirka što prije vidjet svjetlosti. Drugi rukopis, koga takogjer prvi srećno iznagjoh donosi jednu pjesmu starijem mjerilom, i jedno dramatično djelo na podobiju Dvogovora o Svagli Lazarovih kćeri i kosovskoj bitci.“⁹⁷ Vidljivo je da je Vulović u osnovi precizno opisao pjesmaricu Nikole Burovića uočivši i to da je njezin autor dijelove *Osmana* transformirao u bugarštice, no zaveden sličnošću rukopisa pogriješio je kad je rukopis pripisao Andriji Zmajeviću, što ga je natjerala da pogriješi i kod datacije previdjevši da se na samome

⁹⁵ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“..., str. 292.

⁹⁶ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 10.

⁹⁷ Isto.

rukopisu nalazi upisana 1696. godina. Od hipoteze da je taj zbornik pisao Zmajević, a tako i od ponuđenoga datiranja, Vulović je nešto kasnije i sam odustao,⁹⁸ o čemu je već bilo riječi.

Ranoj fazi Vulovićevih istraživanja zasigurno pripadaju rukopisni opisi dviju peraških zbirki, pod naslovom „Opisanje rukopisa Balovića“ i „Rukopis Mazarovića“, koji se odnose na rukopise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića, a koji nikad nisu publicirani pod Vulovićevim imenom, već ih je Baltazar Bogišić s određenim skraćenjima prenio u svoj predgovor knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*.⁹⁹ Danas se dva prijepisa tih Vulovićevih opisa čuvaju u Nadžupskome arhivu u Perastu i Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu.

Pored tih opisa u oba spomenuta arhivska fonda čuva se po primjerak neobjavljenoga Vulovićeva spisa „Njeke stare zbirke narodnjeh pjesama“. Nastao, po svemu sudeći, na poticaj urednika almanaha *Dubrovnik Lovra Kukuljice* 1869. godine, taj je spis na 20 rukopisnih stranica ostao neobjavljen – kako svjedoči Vulović u pismu Bogišiću od 9. VI. 1872. godine – zbog Kukuljičine smrti.¹⁰⁰ No u njemu se nalazi objašnjenje zašto Vulović nije tiskao opise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića. Evo što on napominje o tome u tekstu koji smo pronašli u Nadžupskome arhivu u Perastu: „Lanjski Zabavnik obećavaše opširnije izvješće o zbirkama koje se nalaze u dva rukopisa Balovića i Mazarovića nu kad jer neumorni i vrli rodoljub i poznati spisatelj G. V. dr Bogišić zauzeo se obijelodaniti najvažnije pjesme tezijeh rukopisa navlaš one staroga mjerila (u tom mjerilu u Balovića rukopisa sama se nalaze, a iste u pogled sadržaja u desetercu ima ih i u drugome rukopisu) i budući da sve što se tiče opisanja tezijeh rukopisa on je pribavio, obećanje Zabavnika pada.“¹⁰¹ Vulović je, dakle, a kako to potvrđuje i korespondencija s Bogišićem, već stupio u kontakt s Bogišićem te mu nesebično ustupio opise i prijepise rukopisa, čime je svoj daljnji angažman na planu publiciranja opisa smatrao izlišnim.

U neobjavljenome tekstu „Njeke stare zbirke narodnjeh pjesama“ Vulović je donio kratke opise 4 rukopisa do kojih je došao u toj ranoj fazi istraživanja, a potom se posvetio detaljnijem opisu rukopisa pjesmarice za koju danas znamo da je pisana rukom Nikole Burovića nastojeći dokazati kako je njezin zapisivač nadbiskup barski Andrija Zmajević. O četiri zbirke manje

⁹⁸ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 228.

⁹⁹ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*..., str. 133–135.

¹⁰⁰ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 213.

¹⁰¹ NAP, Miscellanea III, V, Rad I, 111

vrijednosti Vulović je zabilježio: „Od lani podje mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći još pet zbirka narodnijeh pjesama. Četeri nijesu od velike važnosti. U jednoj nema nego 70 počašnica, u troje razdijeljene muške, ženske i šaljive, svega nema nego 24 strane u maloj veličini. Lasno je da je prepisana u početku našega vjeka kao i druge dvije. U drugoj ima 14 pjesama epičkijeh a ostalo su ženske i koja iz erotičku iz dubrovačkih pjesnika. Ima st. 138 u običnoj veličini. Ova cijenih je da je prepisana na svrsi 18⁰ vjeka. Treća ima samo 7 junačkijeh kojim je predmet viteštva peraškijeh junaka ima 80 str. Četvrta još je manja nema svega nego 3 poduze junačke pjesme a samo 50 strana veličina je kao i drugijeh.“ Sve zbirke koje Vulović tu opisuje identificirane su u prethodnome dijelu našega rada.

Sintezu svojih istraživanja peraškoga usmenoknjiževnog nasljeda Vulović je ponudio na kraju „Popisa narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ nabrajajući do toga trena pronađene rukopise: „1. Zmajevićeva zbirka spadajuća na g. 1640–42, 2. (ovu sam već nacrtao). 2. Zmajevića takogjer na istom mjestu pomenuta. 3. Balovića zbirku. Ova zanimiva zbirka već godine 1867 od mene iznagjena a u zabavniku Štionice Dubrovačke od g. 1868. samo javljena (st. 292), pisana je na početku prošloga vijeka. Veleuč. Dr. V. Bogišić već je sve što se tiče nje opisanja pribavio a već i tiskao, te skoro biće u bijeli svijet turena, zbog česa suviše je ovgje je opisati. 4. Mažarovića zbirka. – I ova je gore pomenutom zabavniku (st. 292) javljena. Ovu je zbirku prikupio Nikola Mažarović iz Perasta oko g. 1775. Ova je najveća od svijeh ostalijeh, ima svega strana 470. I ova zbirka lasno da će ugledat bijeli svijet, barem ona strana što se s ostalim zbirkama ne slaže. 5. Kolovića zbirka, pisana na svršetku prošloga vijeka. Ova nije zbirka velike dragocjenosti jer nješto iz Balovića a nješto iz Mažarovića zbirke mislim da je prepisana. 6. Smeće zbirka, sakupljena od kneza Tripa na svršetku prošloga il početku našega vijeka, i ova se u većini slaže s ostalim zbirkama, te sva dragocjenost ovijeh različitih zbiraka sastoji se u tome što bi moglo koristiti uzporegrenjem rukopisâ za varijante prosuditi, i za rješenje mnogih nejasnih riječi. 7. Tri sveska pjesancâ G. Balovića, u kojima su pjesme što se u Balovića velikoj zbirci ne nalaze. 8. Dvije zbirke peraških počasnicâ, jedna je pri svršetku prošloga vijeka, a druga na početku našega pisana.“¹⁰²

Peraške usmenoknjiževne zbirke i njihovu važnost Vulović spominje i u radu *Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske*: „Što se tiče starih zbiraka narodnih pjesama, mi smo bogatiji od cijelog našeg naroda, ako se pomisli, kako je neznatno naše mjestance. Kad dodje red, da zaslužna

---

¹⁰² Srećko Vulović, nav. djelo, str. 29.

Matica hrvatska objelodani sve naše zbirke, onda će se svak uvjeriti, da je zgoljna istina, što sad rekoh, premda je učeni sviet dosta prilično obaviešten onim, što su o njima pisali prof. Bogišić i prof. Alačević. Peraških zbiraka ima osam na broj, a prepisane su što u XVII., a što u XVIII. stoljeću. U Boki, izuzevši dvie tri stare kotorske pjesme, nije mi poznato, da ima gdje koja zbirka starih pjesama.¹⁰³ Polazeći od Miklošičeva stava da su bugarštice, odnosno bugarke – kako ih on imenuje u skladu s peraškom tradicijom – „isključiva svojina Hrvata“, Vulović zaključuje da su peraške bugarštice još jedan od dokaza o hrvatskome etničkom porijeklu Bokelja. Tome posrednom dokazu hrvatskoga porijekla Bokelja on dodaje još i argument da u cijelome korpusu peraških bugarštica i deseteračkih pjesama „po sadržaju nema ni cigla jedna, koja bi ma s daleka izticala srbstvo, ili podavala sumnju, da je potekla iz srbske strane.“¹⁰⁴

Za povijest književnosti od posebne su važnosti pisma koja je Srećko Vulović uputio Baltazaru Bogišiću, a koja dokumentiraju kako složene odnose između te dvije po mnogo čemu različite a značajne ličnosti na poslu otkrivanja i vrednovanja bokeljskoga nasljeđa tako i pojedinosti vezane uz sam korpus u trenutku kad prvi rukopisi dolaze do Vulovićevih ruku, a on ih, potaknut Bogišićevim ohrabrenjima, otkupljuje od vlasnika ili pak prepisuje i šalje na uvid svome neformalnom mentoru. Čak 24 Vulovićeva pisma Bogišiću pronašao je u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavatu i publicirao Miroslav Pantić dajući na uvid javnosti tu vrijednu dokumentaciju o ranoj fazi istraživanja bokeljskoga književnoga i kulturnog nasljeđa.¹⁰⁵ Kako bismo kompletirali uvid u korespondenciju, konzultirali smo i Bogišićeva pisma poslana Vuloviću koja se čuvaju u Nadžupskome arhivu u Perastu u fasciklu „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“.¹⁰⁶

Duže od jedne četvrtine stoljeća trajala je plodotvorna prepiska između Bogišića i Vulovića, od 1869. do 1895. godine, a kako se iz te prepiske vidi, dva su se korespondenta više puta i sastajala razmjenjujući informacije i dokumente. Premda je predmet njihove prepiske širi

¹⁰³ Srećko Vulović, *Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske. Pismo prijatelju u Americi*, Nakladom piščevom, Zagreb, 1892, str. 22.

¹⁰⁴ Isto, str. 24.

¹⁰⁵ V. Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 200–231.

¹⁰⁶ Pantićeva opaska da „tih pisama sada nemamo i nije isključeno da su se i zauvek izgubila, do poslednjeg, zajedno s ostalim Vulovićevim hartijama, čija je sudbina isto tako neisvesna“ (M. Pantić, nav. djelo, str. 200) posljedica je njegova nepoznavanja građe Nadžupskoga arhiva u Perastu u kojem se čuva znatan fond Vulovićevih rukopisa, uključujući i Bogišićeva pisma.

književno-kulturni bokeljski kontekst, ipak središnju temu tih razgovora (a katkad i pregovora) čine peraške usmenoknjiževne pjesmarice. Pred glasovitim autoritetom učenoga Bogišića lokalni svećenik skromnoga obrazovanja Vulović se na početku prepiske pojavljuje kao informator zahvalan na prilici da velikoga znanstvenika izvijesti o nekim dragocjenostima svoje sredine te da od njega dobije i kakvu vrijednu uputu u pravcu pronalaženja i vrednovanja kulturnoga blaga svojega zavičaja. No katkad i u ponečemu veliki se znanstveni autoritet nije sasvim brižno ponio prema svojemu suradniku, izloženom, pored ostalog, troškovima prepisivanja pojedinih zbornika i pregovorima oko kupovine pojedinih rukopisa i sl., pa se u kasnijoj prepisci, iako i dalje uz sve dužno poštovanje, osjeća da Vulovićeva agilnost posustaje, a nazire se i blaga distanca, bar u pogledu nastojanja da se odgovori baš svakom Bogišićevu zahtjevu. Da je ona posljedica izvjesnoga razočaranja u odnos prema njemu i njegovu radu, pokazuju i druga njegova pisma iz toga vremena upućena vodećim ljudima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Matice hrvatske. Naime nakon što se zahvaljujući Bogišićevim i Vulovićevim napisima doznalo za bokeljske usmenoknjiževne spomenike, uslijedili su zahtjevi te dvije ustanove upravljeni Vuloviću da im se rukopisi posude na uvid. U poslu posudbe rukopisa Vulović nije uvijek bio baš najbolje sreće jer jednom poslani na pozajmicu neki od tih rukopisa, kako izgleda, više nisu vraćeni pošiljatelju. Premda iz prepiske ne možemo sa sigurnošću tvrditi o kojim je točno rukopisima riječ, možemo pretpostaviti da se neki od njih i danas mogu naći u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, poneki od njih i s karakterističnim Vulovićevim napomenama o cijeni otkupa od prvobitnih vlasnika. Tako u pismu od 20. IX. 1875. godine upućenom neoznačenom adresatu (po svemu sudeći Franju Račkom), Vulović piše: „Presvjetli gospodine, velecijenjenim pismom 30. kol. o. g. Vaše presvjetlosti označena mi je nagrada od strane slavne Akademije za rukopise poslane; žao mi je što uz nju nemogu pristati, najprvo jer sam ja žudio dobiti knjige predmetom poglavito povjestničim, a opet premda njeki od onih rukopisa nijesu od velika važnosti ipak mislim da ovom nagradom ne bi se ni najprostije prepisanje platilo, i hartija. Zbog česa prinugjen sam umoliti P. V. da bi izvolili narediti da mi se rukopisi natrag pošlju.“¹⁰⁷ Sličnoga je karaktera i opširnije pismo upućeno 28. III. 1891. godine, kako se čini, predsjedniku Matice hrvatske Tadiji Smičiklasu u kojem objašnjava da mu poslani rukopisi nisu vraćeni, da od tajnika Matice nema „ni abera“ te da za dvije godine i 4 mjeseca ne može dobiti nikakav određeniji odgovor kad će

---

¹⁰⁷ NAP, Miscellanea III, V, Rad II.

rukopise dobiti natrag.¹⁰⁸ Kako se o subbini rukopisa ne može ništa više znati na osnovi sačuvane Vulovićeve korespondencije, ostavljamo mogućnost da su neki od njih naknadno mogli biti otkupljeni od njihovih vlasnika te da su tako postali svojina Arhiva HAZU-a. To se ne odnosi na Arhiv Balovića koji je u Arhiv HAZU-a dospio poslije Drugoga svjetskoga rata nakon što ga je bivši austrijski oficir Hugo Dittersdorf, posinak Ane Tomić-Balović, pokušao prenijeti u Palestinu, ali je na granici zaustavljen nakon čega je dio fonda predan tadašnjoj Gradskoj biblioteci u Splitu, a dio tadašnjem Jadranskome institutu JAZU-a u Zagrebu.¹⁰⁹

No na samim počecima prepiske s Bogišićem ne nazire se još ni trunka budućih nesporazuma, a Vulović o svojim pobudama, ali i mogućnostima piše s iznimnim respektom prema svome sugovorniku, pa tako u pismu od 24. VII. 1869. piše: „U malo vremena od kad počeh istraživati ovamo naše narodne pjesme uvijerih se da veliko je bogastvo kod nas u tom smislu. Koliko ih ima samo pisanijeh? A koliko će ih jošt biti u narodu? Misao da bi se to sve moglo pomnjivom velikom i nastojanjem, a i velikijem trudom prikupiti, a i s vremenom obijelodaniti; ta misao rekoh nuka me da posvetim sve moje slabe sile ter s pomoću drugijeh rodoljuba započet ta trud; nu kad pomislim na moju malenost nevještnost i na moje okolnosti opet daleko čeram tu naopast. Dali kad drugo ne mogu a ja ēu kupit gradiva, pak ko zna da bude od pomoći kadgoć vještijemu od mene. Oprostite na moju slobodu, a iako nijesam Vas poslužio kako je pristojno uvjerite se da to samo iz moje nevješnosti proishodi, a da moja najiveća požuda bila je Vam pokazat se kakav se ovgje a cijelom časti i poniženjem podpišujem.“¹¹⁰

Vulovićeva pisma nezaobilazno su vrelo za upoznavanje korpusa peraških usmenoknjiževnih zbornika s dosta pojedinosti o njihovim sastavljačima, katkad preciznim ocjenama a katkad samo nagađanjima o vremenu postanka i vrijednosti te nizom pratećih vijesti poput onih o povijesnim događajima koje pjesme opijevaju, pa se za ta dva i pol desetljeća nekima od tih zbirki sasvim zametnuo trag, a neke su kako izgleda, ne uvijek voljom njihova pronalazača, završile u arhivskim fondovima pojedinih ustanova. Uz jedno od tih pisama, ono poslano 12. I. 1882. godine, Vulović je Bogišiću poslao i cijeloviti esej o peraškim počašnicama s podacima o tome kad se izvode, tko ih izvodi, njihovoj tipologiji i drugim pojedinostima, o čemu će kasnije

---

¹⁰⁸ Isto

¹⁰⁹ V. Miloš Milošević, „Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima“, *Arhivist*, godina VII, sveska 1–2, Beograd, 1957, str. 23.

¹¹⁰ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 212.

biti više riječi. Na jedno opširno Bogišićovo pismo od 23. III. 1891. godine Vulović je odgovorio pismom od 1. V. 1891. godine u kojem je dao završni opis svojih saznanja o peraškim pjesmaricama i njihovoј sudbini.¹¹¹ To pismo svjedoči da nakon četvrt stoljeća predanoga rada Vulović više nije imao sasvim siguran pregled što se dogodilo s pojedinim rukopisima, koji se opis ili prijepis poslan Bogišiću odnosi na koji rukopis, a čini se nije više imao ni volje sugovorniku ponuditi svoj daljnji posrednički angažman. Dalo bi se to zaključiti na osnovi, u odnosu na ton pisama iz rane faze prepiske, ovoga prilično rezerviranoga iskaza: „Za popunjjenje Vaše zbirke, ja će nastojati, ali opet ponavljam rijetko kad se pruži prilika. Ja sam bio naumio sastaviti bibliografiju obču bokežku i na tu svrhu skupio silu podataka. U razne jezike Bokezi su napisali *stotina* knjiga, ali danas mučno je skupiti ih dvadeset. Svakako će nastojati.“¹¹² To je i posljednji poznati dokument u kojemu se Vulović bavi tim pitanjem.

Vulovićeve vijesti bile su Bogišiću od višestruke koristi. Namjeran pribaviti naslov prvoga proučavatelja najstarijih tragova južnoslavenske usmenoknjjiževne baštine, u Vuloviću je on pronašao pouzdana informatora koji je na terenu mogao prikupiti ne samo znatan korpus rukopisa nego i drugih važnih informacija o njima. Pri svemu tome, mogao se osloniti i na njegovu punu privrženost i ustrajnost primjerenu serioznom znanstveniku nego provincijskome amateru. Jednom izrečene zaključke Vulović nerijetko preispituje, pa rezultate novih uvida nesebično dijeli s Bogišićem. Tako primjerice nakon što je izradio opis „rukopisa Balovića“ i poslao ga Bogišiću, da ga ovaj ugraditi u svoj predgovor knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, Vulović u pismu od 29. rujna 1874. godine javlja Bogišiću da je na osnovi usporedbe rukopisa jednoga prijepisa Palmotićeve *Danice* otkrio zapisivača Balovićeve zbirke, a riječ je o Juliju Baloviću.¹¹³ Isto tako iako je uložio mnogo truda oko opisa rukopisa za koji je vjerovao da je pisan rukom Andrije Zmajevića, u pismu od 1. svibnja 1891. godine on javlja Bogišiću da je nakon pozornoga proučavanja nekih pjesama iz zbornika zaključio da je rukopis nastao nakon Zmajevićeve smrti te da barski nadbiskup ipak ne može biti njegov sastavljač,¹¹⁴ što je kasnije potvrđeno proučavanjima Gracije Brajkovića.¹¹⁵

---

¹¹¹ Isto, str. 228–229.

¹¹² Isto, str. 229.

¹¹³ Isto, str. 220.

¹¹⁴ Isto, str. 228.

¹¹⁵ Gracija Brajković, „Autorsvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8.

No nisu samo pitanja opisa i porijekla rukopisa, datiranja i autorstva bili predmet te mnogostruko zanimljive prepiske. Bogišić nije mogao naći boljega poznavatelja bokeljeske povijesnice od „dobroga bokeljskog popa“ Vulovića, kako ga naziva u jednom svom pismu Stojanu Novakoviću, pa su mu Vulovićeva pisma bila dragocjen izvor o etnološkim, povijesnim, folklornim i drugim za njega važnim temama. Tako u pismu od 13. studenoga 1877. Vulović, uz pokornu opasku: „Nemojte mi se narugat. Znate lično kako je teško raditi u selu bez knjiga i bez knjižnica“,¹¹⁶ šalje Bogišiću u 8 točaka odgovore na njegova pitanja od onih vezanih uz povijesna objašnjenja događaja opisanih u pjesmaricama, preko objašnjenja o tome u kojoj se zbirci nalazi prerada *Osmana*, ili razjašnjenja o bugaršticama i „Paštrovića velikim pjesmam“, o prisutnosti usmene pjesme u Vulovićevu dobu, pa sve do dopuna vijesti o pjesniku i sakupljaču pjesama Jozu Šilopiju i leksičkih napomena. Vrijedno je pozornosti Vulovićevu svjedočanstvo o usmenoj pjesmi u Perastu njegova vremena: „U Perastu se već malo il nimalo pieva na narodnu. Deseterac, da, on je duhom puljiz pak će te čuti veće talijanske pjesme, il koju naški al to one nove po ukusu najnoviemu. Jedino ona pjesma o kojoj sam u programu na st: 21 naveo komad Opata Krusale kad goć se čuje pievati – a Počasnice još u njekoliko zgoda se pjevaju kao na Krsno ime, pri svatbama, pri objedu Novomisnika i kad društvo *Mladici* čine obične večere u označenim dnevima (megju pučanstvom nema razreda sve je jedne bagre).“¹¹⁷

Srećko Vulović svojim je otkrićem peraških pjesmarica te prvim opisima, datiranjima i identifikacijama prepisivača (više ili manje uspjelim), kao i detaljima vezanim za njihovo izvođenje i sudbinu rukopisa, započeo prvu, uvjetno rečeno, *deskriptivnu fazu* njihova proučavanja. Rijetki istraživači, koji su se zainteresirali za njegovo otkriće i naslanjajući se na njegove uvide, nastavili daljnja istraživanja neposredno proučavajući izvore ili, još češće, iz druge se ruke informirajući o njima, počevši od Baltazara Bogišića, čine drugu, *interpretativnu fazu* proučavanja peraških usmenoknjiževnih pjesmarica.

Proučavanje peraških pjesmarica do sredine XX. stoljeća: na tragu Baltazara Bogišića

O peraškim usmenoknjiževnim pjesmaricama Baltazar Bogišić nije objavio mnogo. Ipak, njegov je doprinos njihovu proučavanju višestruk. Jedan je od prvih koji su objavili opise nekih rukopisa,

---

¹¹⁶ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 221.

¹¹⁷ Isto, str. 222.

među prvima je publicirao pojedine pjesme iz toga korpusa, a osim toga znatan je trud uložio u njihovu identificiranju, prikupljanju, sistematizaciji i pripremanju za publiciranje. Premda nije stigao pripremljenu građu za života integralno objaviti kako je, čini se na osnovi materijala sakupljenog u drugoj kutiji Narodnih pjesama u njegovu Naučnom arhivu u Cavtatu, planirao, makar je tu brižljivo sakupljanu i uredno sortiranu građu pohranio među svoje rukopise da budućim istraživačima olakša posao na inače, zbog nedostatka preciznijih smjernica, nesigurnome terenu proučavanja peraške usmenoknjiževne baštine.

Bogišićovo ime našlo se uz prve objavljene podatke o peraškim zbirkama i bez njegove namjere, kako se čini. Naime kako smo ranije spomenuli, uz Bogišićev članak posvećen usmenoknjiževnoj zbirci iz biblioteke Male braće u Dubrovniku, objavljenome u zabavniku dubrovačke čitaonice *Dubrovnik* 1868. godine, urednik toga izdanja, Lovro Kukuljica, dodao je na samome kraju bilješku u kojoj s pozivom na Srećka Vulovića daje kratke opise dviju usmenoknjiževnih zbirki koje danas identificiramo kao pjesmarice Julija Balovića i Nikole Mazarovića. Po svemu sudeći, bilješka koju je pronašao uz svoj članak potakla je Bogišića da stupi u kontakt s Vulovićem i iz prve se ruke informira o zbirkama koje je spomenuo Kukuljica. Prvo sačuvano pismo koje je Vulović uputio Bogišiću, vjerojatno kao odgovor na neko danas nedostupno Bogišićovo pismo, pisano je 19. travnja 1869. godine, čime započinje iznimno vrijedna prepiska između dvojice autora čije su zasluge ključne za otkriće i prikupljanje peraških pjesmarica.

Kako točno primjećuje Miroslav Pantić, Bogišiću je osobito bilo stalo da mu se prizna prvijenstvo u otkriću bugarštica kao osobite forme južnoslavenske usmene poezije iako su prije njegova članka u *Dubrovniku* po dvije bugarštice već bili objavili Aleksandar Giljferding¹¹⁸ i Nikola Stokan,¹¹⁹ a neposredno nakon njegova članka znatan broj bugarštica tiskao je Franc Miklošić.¹²⁰ To svoje prvijenstvo, uz izvjesno podcjenjivanje Vulovićeva doprinosa, Bogišić eksplisitno formulira u pismu Stojanu Novakoviću 22. I. 1879. godine: „Poslije Giljferdinga, a prije Miklošića, izdah ja opet 3–4 pjesme iz dubrovačke zbirke u dubr. Zabavniku za 1868 godinu. *Uslijed toga se i otkriše* sve peraške i kotorske bugarštice, – i bez toga moga izdanja još bi

¹¹⁸ A. Giljferding, *Bosnija, Gercegovina i Staraja Serbia*, S. Peterburg, 1859, str. 243–263.

¹¹⁹ *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik, zradio Nikola Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner, Zagreb, 1863, str. 40–46.

¹²⁰ Franz Miklosich, *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.

bokeljske bugarštice, koje su tako važne za izučavanje te vrste pjesama (...), ležale zaboravljene i nepoznate. Ta i sam Miklošić nije znao za bugarštice Giljferdingove, a negmoli bi o njima obaznao dobri bokeljski pop.¹²¹ Bugaršticama je Bogišić posvetio svoj obimni predgovor prvoj knjizi dugo pripremanih *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* 1878. godine, no za našu je temu posebno važno što on u tome predgovoru donosi i opise dviju zbirki koje je pronašao Vulović, a spomenuo Kukuljica, i dviju zbirki iz Arhiva HAZU-a, za koje napominje da su nastale u Boki kotorskoj.

Opise zbirki Julija Balovića i Nikole Mazarovića¹²² Bogišić je u predgovoru donio na osnovi tekstova Srećka Vulovića, što on, uostalom, i ističe, no ipak naglašavajući vlastito značenje u procesu otkrića peraških bugarštica: „Peraške bugarštice nijesu bile do sad objelodanjene (...), pa nijesu ni poznate bile učenome svijetu. Nama bijahu saopćene prvi put g. Srećkom Vulovićem iz Perasta, uslijed nama objelodanjenih bugarštica u gore pomenutom Zabavniku dubrovačke štionice. Istome g. Vuloviću dužni smo zahvaliti, što nam uporedi s originalima prijepise, kao i što nam saopći opis rukopisa.“¹²³ Iz pjesmarice Julija Balovića Bogišić je u svojoj knjizi objavio devet bugarštica, a iz pjesmarice Nikole Mazarovića osam deseteračkih epskih pjesama. I u redoslijedu objavljivanja pojedinih pjesama iz te dvije zbirke on je slijedio stanovitu pravilnost, pa je u nizu nakon svake (osim jedne) bugarštice iz pjesmarice Julija Balovića objavio njoj tematski ekvivalentnu deseteračku epsku pjesmu iz zbirke Nikole Mazarovića. Iako nam se Bogišćevo inzistiranje na prvijenstvu u otkriću, bolje reći identificiranju bugarštica, danas može činiti odveć sitničavim, ipak mu se mora dati za pravo da je prvi objavio pjesme iz korpusa bokeljskih bugarštica, makar onih koje je pronašao Srećko Vulović.

U predgovoru *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* Bogišić spominje još jednu zbirku koju je otkrio Vulović. U poglavlju predgovora naslovljenom „O svezi među bugaršticama i umjetnim pjesništvom u primorju“ analizirao je primjer transformacije stihova iz Gundulićeva *Osmana* u bugarštice, što ih je pronašao u pjesmarici za koju danas znamo da je pisana rukom Nikole Burovića, a za koju on u predgovoru, slijedeći prve Vulovićeve vijesti, drži da je zbirka Andrije Zmajevića.¹²⁴ No iz te zbirke Bogišić nije objavio nijednu pjesmu jer je za nju

---

¹²¹ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 208.

¹²² *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 133–135.

¹²³ Isto, str. 135.

¹²⁴ Isto, str. 93–97.

doznao kad je njegova knjiga već bila pripremljena. Nju je, kao i brojne druge materijale iz Perasta, kanio publicirati u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*, ali nikad nije došlo do finalizacije te ideje. Burovićevu je pjesmaricu Bogišić, preko Vulovića, otkupio od Frana Smeće, pa se ona danas pod signaturom M 124 nalazi u njegovu Naučnome arhivu u Cavtatu.

Bogišiću nesumnjivo pripada znanstveno prvijenstvo i po tome što je skrenuo pozornost na dva rukopisa iz Arhiva HAZU-a koji su izmakli pozornosti Srećka Vulovića, a za koje je baš Bogišić, koliko je poznato, prvi utvrdio na osnovi „narječnih osobina“ da su „u Boci Kotorskoj pisana bila rukom Bokijelja zapadne crkve“. ¹²⁵ Prvi od njih u Bogišićevu vrijeme čuvan je u knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod brojem 638. Danas se pod brojem IV a. 30 nalazi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Iz te je zbirke Bogišić objavio u prvoj knjizi narodnih pjesama 24 bugarštice. Drugi rukopis u Bogišićevu vrijeme nalazio se u istoj biblioteci pod brojem 641, dok je danas u istoj ustanovi pod signaturom I b. 80, a iz njega su u *Narodnim pjesmama* objavljene tri bugarštice. Osim što donosi prve opise tih rukopisa, Bogišić upućuje i na njihovo porijeklo ukazujući na to da su u Akademijinu biblioteku prispjeli s bibliotekom Ivana Kukuljevića Sakcinskog, što upućuje na zaključak da ih je Ivan Kukuljević pronašao tijekom svojega boravka u Boki 1856. godine, nešto više od desetljeća prije no je Srećko Vulović započeo svoja istraživanja, pa se tako može i objasniti zašto su Vuloviću na početku njegova rada ostali nepoznati. Za pjesme iz rukopisa IV a. 30 Bogišić napominje da je njih 18 već objavio Miklošić „po prijepisu učinjenom pod nazorom prof. Jagića“, ¹²⁶ a da se tim isti prijepisom i sam koristio prilikom objavljivanja pjesama. Pjesme iz rukopisa I b. 80 prvi su put objavljene baš u Bogišićevoj knjizi. Da se Bogišićev zaključak kako su dva rukopisa nastala u Boki može dopuniti informacijom da pripadaju peraškome korpusu zbirk, već smo ukazali dovodeći te rukopise, odnosno njihov pretežniji dio, u vezu s Peraštaninom Ivanom Nenadićem.

Razumije se da je Bogišić u svojemu opširnome tekstu o bugaršticama analizirao i pojedine stilske, jezične i tematske osobitosti bokeljskih bugarštica te da su mu neke od njih poslužile za ilustriranje pojedinih svojih hipoteza i zaključaka u inače široko koncipiranoj sintezi o bugaršticama u kojoj je ispitao njihove metričke, jezične, stilske i tematološke karakteristike uspoređujući ih, gdje je god to bilo prikladno, s deseteračkom epikom, ali i autorskom poezijom dubrovačko-dalmatinskoga književno-kulturnoga areala. Tako, primjera radi, primjećuje da sve

---

¹²⁵ Isto, str. 136.

¹²⁶ Isto.

bokeljske bugarštice bez izuzetka imaju „pripjevne priloške“, odnosno karakteristični napjev koji se javlja poslije prvoga stiha, a potom poslije svakoga drugog stiha i u pretposljednjem stihu. Osvrće se i na jezične specifičnosti bokeljskih bugarštica ukazujući na karakteristično miješanje akuzativa i lokativa u tim pjesmama. U okviru razmatranja metrike bugarštica Bogišić poseže i za propitivanjem izvjesnih prozodijskih karakteristika, pa primjećuje: „Možda će današnji bokeljski a i crnogorski izgovor, u koga je gotovo pravilo da pomiče akcenat s lijeva na desno za jedan slog, biti također u kakvoj svezi s faktom, što se naše bugarštice sačuvaše u tome kraju u priličnoj snazi i količini sve do prošastoga vijeka.“¹²⁷ Za neke od bugarštica zabilježenih u Boki Bogišić primjećuje da nisu narodne provenijencije. Na osnovi „usklika“ na kraju pjesme zaključuje da su se u Boki „pjevale u višem društvu“.¹²⁸ Njegova se zapažanja nerijetko oslanjaju i na izvrsno poznavanje društvenopovijesnih okolnosti: „Mi znamo na pr., da je umjetnu bugaršticu pod br. 77 jedan svakako obrazovan čovjek Kotoranin sastavio – a ne zaboravimo, da je Kotor jedino mjesto u Boci, gdje se, ako izuzmem malu Budvu, razvio bio patricijat u zatvoreni razred, poput primorskih gradova sjeverne Dalmacije.“¹²⁹

Na značaj korespondencije između Baltazara Bogišića i Srećka Vulovića već smo ukazali, no dok je Miroslav Pantić pronašao i publicirao 24 Vulovićeva pisma Bogišiću, poznat nam je samo znatno manji broj pisama koja je Bogišić uputio Vuloviću. Njih 8 pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu, pri čemu najstarije potječe iz 1872. godine, a potonje je pisano u studenom 1895. godine. Ta su pisma pisana inače nečitkim Bogišićevim rukopisom od daleko manjega značenja za proučavanje peraških pjesmarica, ili pak širega konteksta bokeljske književnosti i kulture, od onih Vulovićevih zato što ih čine uglavnom Bogišićeve molbe i upiti koji čekaju na razjašnjenje, a sasvim rijetko i poneko korisno objašnjenje. Njihova je važnost u tome što nam daju širu sliku njihove korespondencije i ukupnoga odnosa, pomažući da se ponegdje razriješi i poneka nedoumica u pojedinostima vezanim uz Vulovićeve odgovore, kad nije uvijek sasvim jasno na koji se rukopis odnosi ono što Vulović pojašnjava.

Uz ono što je o peraškim pjesmaricama objavio u svojoj knjizi i ono što je o njima pisao Vuloviću, Bogišićeva je velika zasluga što je u svojem Naučnom arhivu prikupio i sredio zamašnu građu usmenih pjesama planiranu za publiciranje u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*. U

---

¹²⁷ Isto, str. 17.

¹²⁸ Isto, str. 83.

¹²⁹ Isto.

drugoj kutiji Narodnih pjesama u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavatu čuvaju se dragocjeni prijepisi peraških zbirki. Na omotnici koja se nalazi na samome vrhu kutije Bogišić je vlastoručno ispisao „Copiés de Vulović 1869. et seqq“. U tome se korpusu rukopisa mogu naći Vulovićevi opisi Balovićeva i Mazarovićeva zbornika, a zatim veliki broj prijepisa zbirki pisanih različitim rukopisima, uz napomene uglavnom Vulovićeve.

U drugoj kutiji Narodnih pjesama iz Bogišićeva Naučnoga arhiva u Cavatu mogu se također pronaći Bogišićevi prijepisi pojedinih zbornika s njegovim bilješkama o pojedinim rukopisima, njihovu porijeklu, pojašnjnjima vezanim uz povijesne okolnosti opjevane u pojedinim pjesmama i sl. Tu se nalazi i jedna kopija Vulovićeva teksta o počašnicama, poslana Bogišiću kao dodatak uz pismo što ga je, po svemu sudeći, sam Bogišić pohranio među listove papira koji su mu trebali poslužiti kao osnova za publiciranje druge knjige *Narodnih pjesama iz starijih osobito primorskih zapisa*.

Zanimljivo je da se među spisima planiranim za drugu knjigu nalaze i istrgnuti štampani listovi s 9 bugarštica Julija Balovića iz prve knjige *Narodnih pjesama*. Bogišić je naime planirajući po svoj prilici da u drugoj knjizi pjesme posloži po drugačijemu modelu u odnosu na prvu knjigu, tako da se očuva cjelovitost zbirki iz kojih se publiciraju pjesme, u tiskani tekst bugarštica, uspoređujući ga po prilici s originalom, unosio korekcije, kako bi u drugoj knjizi ispravio pogreške koje su se potkrale u tiskanome izdanju. Kako se nije uvijek mogao služiti originalima, neke od pogrešaka nisu mogle biti njegova krivica, već omaške nastale nepozornošću prepisivača. Tako je, kako se čini, i veliki znanstveni autoritet Vatroslav Jagić prepisujući bugarštice iz rukopisa IV a. 30, koje je Bogišić u svojem izdanju donio pod brojem 17 i 29, umjesto naslova „Pjesan bugarka“, odnosno „Bugarka“ ispisao „Pjesan bugska“, odnosno „Bugska“, pa je na osnovi njegova prijepisa pogrešan naslov donio i Bogišić. Raspravljavajući u predgovoru o imenu bugarštica, Bogišić napominje referirajući se na rukopis IV a. 30: „U zagrebačkom rukopisu na čelu triju pjesama dugačkoga stiha (u ovoj knjizi pod br. 17, 27 i 29) napisano je rukom samoga zapisivača ‚pjesan bugska‘“.¹³⁰ Međutim ta opaska nije točna jer se od tri navedene pjesme samo uz pjesmu koja se nalazi na str. 9 rukopisa IV a. 30 javlja oblik „bugska“, dok se na preostala dva mjesta toga rukopisa jasno čita oblik „bugarka“, kako se pjesme „dugoga stiha“ imenuju i u pjesmarici Nikole Burovića.

---

¹³⁰ Isto, str. 30.

Da kojim slučajem nisu sačuvani originali zbirki Julija Balovića, Nikole Burovića ili Nikole Mazarovića, oni bi se na osnovi tih prijepisa danas mogli rekonstruirati onako kako smo to učinili, recimo, s manjom zbirkom Krsta Balovića ili sa zbirkom Tripa Smeće, o čemu je više riječi bilo u poglavlju o korpusu ovoga rada. Premda je ostala neobjavljena i daleko od očiju javnosti, uz svega nekoliko evidentiranih istraživača koji su je do danas pregledali, ta je građa od ključne važnosti za proučavanje peraških usmenoknjiževnih tekstova.

*

Pregled istraživanja bokeljskih usmenih pjesama bio bi nepotpun ukoliko ne bismo spomenuli četiri velika autoriteta slavenske filologije, Franca Miklošića, Vatroslava Jagića, Milana Rešetara i Tomu Maretića, koji su se u okviru svojih proučavanja osvrtali i na ovaj korpus.

Kako smo već vidjeli, Franc Miklošić je 1870. godine objavio 18 bugarštica na osnovi prijepisa Vatroslava Jagića iz rukopisa IV a. 30 koji se nalazi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu,¹³¹ a već je iznijeta pretpostavka da je najveći broj pjesama iz toga zbornika pisan rukom Ivana Antuna Nenadića. Miklošićev izdanje sadrži i uvodni tekst koji čini prvi cjelovitiji osvrt na bugarštice kao specifičnu formu južnoslavenske, ili – kako Miklošić pokazuje – isključivo hrvatske usmene poezije.

U radu o južnoslavenskoj narodnoj epici u prošlosti objavljenom 1870. godine na njemačkome jeziku Vatroslav Jagić na široj podlozi raspravlja o bugaršticama dotičući pitanja njihova porijekla, etničke atribucije, metrike i sl. Za ilustraciju svojih teza navodi nerijetko primjere iz korpusa bokeljskih bugarštica ukazujući s pravom na činjenicu da neke od njih zasigurno nisu narodne provenijencije te uspoređujući bokeljske bugarštice s njihovim tematskim deseteračkim ekvivalentima, što će mu poslužiti da utvrdi stajalište o većoj starini bugarštica.¹³² Za rukopis iz Arhiva Jugoslavenske akademije znaonosti i umjetnosti pod brojem IV a. 30 Jagić daje zanimljivo zapažanje: „Uopće je ova zbarka tako sastavljena, da se može opravdano sumnjati o čitavom nizu komada, kad bismo ih htjeli shvatiti kao prave narodne pjesme; to su proizvodi pojedinaca, koji su točno umjeli pogoditi ton narodne pjesme, jer su i sami bili iz naroda, iako su

---

¹³¹ Franz Miklosich, *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.

¹³² Vatroslav Jagić, „Južnoslavenska narodna epika u prošlosti“, u: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str. 213–254.

bili školovani, ali se ti proizvodi ipak razlikuju od narodnih pjesama, prema običnom shvaćanju toga pojma, posebnom okolnošću, što su (od samog pisca) odmah zapisani, kad su nastali, pa zbog toga nisu nikad ni živjeli u usmenoj predaji.¹³³ Slično zapažanje iznosi i o zbirci Julija Balovića: „Tako će naročito u zbirci iz Perasta još koješta biti samo na narodni način ispjevano, ali će inače biti sasvim određenog individualnog podrijetla, i teško da je ikad živjelo u ustima naroda kao prava narodna pjesma.“¹³⁴ Iako je imao uvid u original i čak načinio prijepise za potrebe Miklošićeva izdanja, kojima se kasnije koristio i Bogišić u svojemu izdanju, Jagić kod spominjanja jedne pjesme iz zbirke IV a. 30 iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pravi naoko sitnu materijalnu pogrešku koja će ga zavesti na pogrešan put. Naime za pjesmu koja je kod Bogišića objavljena pod brojem 29 napominje da je označena kao „pjesan bugarska“¹³⁵ pa ga ta asocijacija na Bugare i Bugarsku usmjerava na zaključak o jugoistočnome porijeklu usmene epike. Međutim u rukopisu je naslov pjesme tek neznatno drugačiji, ali taman toliko da ta Jagićeva domišljanja učini ne toliko uvjerljivim. Naslov pjesme koja u rukopisu IV a. 30 počinje na stranici 7 zapravo je „Pjesan bugarka“, što upućuje ne na direktnu vezu s Bugarskom i Bugarima, kako je pomislio Jagić čitajući pogrešno, već na naziv jedne pjesničke usmenoknjiževne vrste u bokeljskim rukopisima. Riječ je dakle o nazivu „bugarka“ što je, osim u jednome slučaju, gotovo isključivi oblik za tu usmenoknjiževnu vrstu u poznatim bokeljskim zbirkama, i koji k tome upućuje na način izvođenja, odnosno pjevanja te pjesničke forme, odnosno na glagol bugariti, kao što je uostalom slučaj i s drugim narodnim nazivima za pjesničke vrste (popijevka, začinka, počasnica, poskočnica...), o čemu će kasnije biti više riječi.

Baveći se djelom Ignjata Đurđevića, Milan Rešetar osvrnuo se na rukopis I b. 80 iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.¹³⁶ Iako su ga pretežno interesirali prijepisi pjesama Ignjata Đurđevića koji se nalaze u toj zbirci, Rešetar je dao detaljan opis cijele zbirke, suglasivši se s Bogišićem da je rukopis pisan u Boki, kako on misli slijedeći Bogišića, početkom XVIII. stoljeća. Na samome rukopisu I b. 80 Rešetar je olovkom dopisao dio sadržaja, identificirajući porijeklo pojedinih autorskih pjesama i naznačivši da se od stranice 18a do stranice

---

¹³³ Isto, str. 215.

¹³⁴ Isto, str. 216.

¹³⁵ Isto, str. 253.

¹³⁶ *Djela Iñacijia Gorgi (Ignjata Đordića)*, knjiga prva, za štampu priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. XIX–XXI.

24a nalaze isključivo „narodne pjesme“. Pored vlastoručnoga potpisa u dnu stranice gdje se nalazi sadržaj, Rešetar je upisao i datum 18. XII. 1915. godine.

Svoje bavljenje južnoslavenskom usmenom književnošću, a osobito epikom, Tomo Maretić zaokružio je knjigom *Naša narodna epika* 1909. godine. Pa iako u njoj ne izdvaja pjesme iz peraških pjesmarica, jedna od zbirki kojima se koristi Bogišićeva je prva knjiga *Narodnih pjesama*. Razumije se, kao i većini autora toga doba, Bogišićeva je zbirka Maretiću zanimljiva u prvome redu zbog bugarštica objavljenih u njoj. Uz Bogišićev komentar da neke od bugarštica nisu narodne, Maretić primjećuje da ih je znatno više nego što je to Bogišić uočio, nabrajajući sve pjesme iz zbirke Julija Balovića i još poneku iz tzv. zagrebačkih rukopisa, za koje tvrdi da mu se čine „premalo narodne“.¹³⁷ O junačkoj epici Maretić raspravlja na široj podlozi uspoređujući je s Homerovim epovima, ali i s ruskim bilinama. Bugaršticama i Bogišiću posvećuje onoliko prostora koliko mu dopušta problemska koncepcija knjige. Primjećuje, recimo, s pozivom na Bogišićeve pjesme iz tzv. zagrebačkog rukopisa da pored „junačkih pjesama“ i među bugaršticama ima „ženskih pjesama“. Uzakjući na to da su sve bugarštice zabilježene u zapadnim krajevima „naroda našega“, konstatira: „Kad to uzmemo na um, neće nam teško biti pomišljati da onoga dugog stiha možda nikad nije ni bilo u istočnjem krajevima, u Slavoniji, u Bosni, u Srbiji, u Makedoniji itd., nego da je u tim zemljama narodna epika imala drukčiji stih, koji je možda bio deseterac, a možda i nije. Bilo kako mu drago, mi iz činjenica kako su ovdje razložene ne možemo uzimati kao sigurnu istinu da je onaj dugi stih bugarštica prvobitni i najstariji stih narodne naše epike u svijetu zemljama, gdje god je ima ili je negda bila.“¹³⁸

Među prvim slavističkim autoritetima koji su pisali o bugaršticama, na osnovi materijala koji su objavili Gilferding, Miklošić i Bogišić, istaknuto mjesto pripada ruskome filologu Mihailu Halanskom. U prilogu „Bilješke o slovenskoj narodnoj poeziji“¹³⁹ iz 1882. godine Halanski veli da ga je čitanje bugarštica koje su objavili Baraković i Hektorović navelo na mišljenje da struktura stiha, riječi i opći karakter tih pjesama nisu narodni, već da one predstavljaju preradu materijala narodnih pjesama.¹⁴⁰ To njegovo uvjerenje dodatno će potvrditi analiza nekih pjesama iz

¹³⁷ Dr Tomo Maretić, *Naša narodna epika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 25.

¹³⁸ Isto, str. 64.

¹³⁹ М. Халанский, „Замѣтки по славянской народной поэзии“, *Русский филологический вѣстникъ*, томъ VII, Варшава, 1882, str. 113–134.

¹⁴⁰ Isto, str. 123.

Bogišićeva zbornika, i to baš onih koje su zabilježene u Boki kotorskoj, odnosno Perastu. Za pjesmu koju je Bogišić objavio pod brojem 81 i naslovio je „Pozdrav Dubrovniku“, a koju je preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, Halanski na osnovi ritma i prisutnosti rime primjećuje da nije ništa drugo do patriotsko stihotvorenje sastavljenod kakvoga dubrovačkog pjesnika u čast rodnoga grada. Da je ta pretpostavka Halanskoga bila točna, potvrdit će svojim kasnijim istraživanjima Miroslav Pantić utrdivši da je ta bugarštica zapravo prerada dijela prologa melodrame *Alčina* Junija Palmotića.¹⁴¹ Sličnom metodom analize ritma Halanski ukazuje na „nenarodno“ porijeklo većega broja pjesama, onih koje je pod brojevima 58, 77, 36 i 25 objavio Bogišić, a koje pripadaju zagrebačkome rukopisu IV a. 30, kao i pjesmu broj 65 iz Bogišićeva zbornika koja je preuzeta iz pjesmarice Julija Balovića. Halanski raspravlja i o drugim problemima vezanim uz proučavanje bugarštica, razmatra njihovu metričku strukturu pa zaključuje da njihova izvorna forma nije petnaesterac, kako se to obično misli, već šesnaesterac, ukazuje na talijanske utjecaje u oblikovanju te pjesničke vrste i sl.

Njemački slavist danskoga porijekla Asmus Soerensen objavio je 1895. godine u Berlinu monografiju o povijesti „srpskohrvatskoga junačkog pjesništva“.¹⁴² U toj se monografiji u cjelini pod naslovom „Južnodalmatinski zapisi u dugom stihu i njihovo istraživanje po vremenu i mjestu nastanka“ na osnovu Miklošićevih i Bogišićevih knjiga bavio i problemima vezanim uz peraške pjesmarice, analizirajući, ispravljajući i dopunjajući, ne uvijek s jednakim uspjehom, stavove svojih prethodnika, Miklošića, Bogišića, Jagića, Maretića, Pavića, Novakovića i dr. Soerensenu se mora odati priznanje da je pitanju južnoslavenske usmene epike, koju katkad nominalno reducira na srpsku a katkad joj nadjeva podjednako neadekvatan naziv srpskohrvatska, pristupio seriozno, proučivši dostupne izvore i relevantnu literaturu. Neki su njegovi zaključci, poput onoga o individualnome doprinosu pjesnika-pjevača ili o neopravdanome podcenjivanju umjetničkih vrijednosti bugarštica, išli korak dalje od onodobnih shvaćanja usmene poezije, no, zbog nepoznavanja izvornih rukopisa, u nekim je podacima i zaključcima znao i pogriješiti. Tako, primjera radi, pišući o korpusu pjesama „dugoga stiha“, za tzv. zagrebačke rukopise tvrdi da sadrže

---

¹⁴¹ Miroslav Pantić, „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4, Beograd, 1954, str. 276–278.

¹⁴² Knjiga je prevedena i objavljena na nekom od južnoslavenskih jezika tek 1999. godine. V. Asmus Serensen, *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 1999.

26 bugarštica,¹⁴³ no taj broj nije točan jer se 24 bugarštice nalaze u rukopisu IV a. 30, a još 3 u rukopisu I b 80. Griješi i kad za zbirku Julija Balovića, koju datira u 1700. godinu, konstatira da sadrži 9 pjesama lokalnoga karaktera, misleći na bugarštice, a previđajući da se u toj zbirci nalazi još i 15 deseteračkih epskih pjesama. Ishitrene zaključke donosi i u pogledu datacije. Oslanjajući se na Bogišićeve podatke, on tzv. zagrebačke rukopise, nastale u Boki, smješta u početak XVIII. stoljeća, što ga navodi na misao da zbirke koje potječu iz vremena prije 1750. godine sadrže samo „pjesme dužeg stiha“. Argumentirajući dalje svoju shemu nastalu na uvjerenju da u zbirkama prije 1750. godine nije bilo deseteračke epike, što je rezultat nepozornoga čitanja Bogišićeva predgovora *Narodnih pjesmama iz starijih najviše primorskih zapisa*, Soerensen zapaža: „Pošto zbirka koja je nastala neposredno posle 1750. godine, pored većeg broja pesama kraćeg stiha, sadrži samo šest pesama dugog stiha, to možemo da pretpostavimo da se od ove vrste pesama koja je izumrla nije moglo pronaći više ostataka. U svakom slučaju, znamo da su pesme dugog stiha sasvim izumrle u drugoj polovini prošlog veka. Peraštanske pesme dugog stiha prepevane su 1775. u kratke stihove. Ova činjenica može da se objasni samo na jedan način: oko 1700. godine dugi stih je bio preovlađujući stih, oko 1775. godine njega je potisnuo i zamenio kratki stih.“¹⁴⁴ Iako kronološka shema koju nudi Soerensen djeluje prilično zavodljivo, a ne može se poreći da je ispravan zaključak da se sredinom XVIII. stoljeća bugaršticama gubi trag, sačuvana građa demantira njegove simplificirane uvide u pogledu vremena bilježenja pojedinih vrsta usmene epske poezije. Naime premisa da u zbirkama prije 1750. godine nema deseteračkih epskih pjesama jednostavno nije točna. Kao što smo spomenuli, već u zbirci Julija Balovića, uz 9 bugarštica, srećemo 15 deseteračkih epskih pjesama, a ta je zbirka nastala krajem XVII. ili početkom XVIII. stoljeća. Bogišić je zakasnio da u svoju prvu knjigu uvrsti detaljniji opis pjesmarice Nikole Burovića spomenuvši je u predgovoru i ukazujući na problem prerade Gundulićeva *Osmana* u bugarštice, a da ju je makar i u posljednji tren u predgovoru opisao, Soerensen ne bi ni posegao za takvom kronološkom shemom jer bi se mogao uvjeriti da najstarija peraška zbirka za koju danas znamo, nastala oko 1696. godine, pored 14 bugarštica (od kojih su njih 10 nastale transformacijom stihova *Osmana*) sadrži još i 27 deseteračkih epskih pjesama. Dodamo li tome i kratku pjesmaricu Krsta Mazarovića iz 1710. godine koju čine 2 deseteračke epske pjesme, možemo sasvim odbaciti Soerensenov sud da prije sredine XVIII. stoljeća nisu zabilježene deseteračke epske pjesme i da je

¹⁴³ Asmus Serensen, *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva...*, str. 19–20.

¹⁴⁴ Isto, str. 20.

oko 1700. godine „dugi stih“ bio prevladavajući. Najposlje, naše je istraživanje ukazalo na mogućnost da je zapisivač najvećega dijela usmenoknjiževnih sadržaja u dva zagrebačka rukopisa Ivan Antun Nenadić, odnosno da je od 27 bugarštica iz te dvije zbirke, vjerojatno njegovom rukom, i to prije 1768. godine, zapisano njih 22, pa je time doveden u pitanje i podatak da te zbirke potječu s početka XVIII. stoljeća. Za razliku od Miklošića koji je pretpostavio ikavski idiom izvornih bugarštica i njihovo hrvatsko porijeklo, Soerensen afirmira teoriju o Srijemu i „susjednim ugorskim zemljama“ kao prostoru njihova konačnog uobličenja, atribuirajući ih, ponajviše na osnovi tematike, kao srpske pjesme. Tematski on stariji sloj bugarštica dijeli u dva kruga, „Ugro-srpski krug“ koji čine dvije grupe i „Ciklus pjesama iz unutrašnje Srbije“ podijeljen na tri grupe. Pregled tema i motiva koji se javljaju u tome korpusu Soerensen je obogatio historijskom kontekstualizacijom i usporedbom s pjesmama istih motiva iz drugih izvora tragajući za povijesnim tragovima u pjesmama i vremenom njihova postanka. Za svoja razmišljanja o porijeklu i karakteru pjesama dugoga stiha često se koristi primjerima iz tzv. zagrebačkih rukopisa, no očigledna je nedostatnost njegova pristupa jer kriteriju tematike daje apsolutnu relevantnost, dok kriterije jezika i mjesta bilježenja pjesama smatra nevažnjima za određivanje porijekla i pripadnosti bugarštica. Uza sve to neke njegove povijesne hipoteze, kao ona o nekakvoj srpskoj selidbi iz Srijema u Dalmaciju u XVI. stoljeću, nemaju nikakva povijesnog utemeljenja, na što je ukazao i Vatroslav Jagić, pa to u velikoj mjeri čini spornim njegove koncepcije.

Na temelju dotad objavljene građe, a osobito se osvrćući na Bogišćevo izdanje, zanimljiv prilog proučavanju bugarštica i ponajviše njihove metrike dao je Ivan Scherzer.¹⁴⁵ Analizirajući zabilježene stihove, podijelivši pjesme ne prema tematiki kao Bogišić, već prema zbirkama u kojima su sačuvane, Scherzer polemizira s Bogišćevim shvaćanjem da je različita dužina stiha kod bugarštica posljedica njihova lošega bilježenja, iznijevši sud da je toliki stupanj odudaranja od pretpostavljene petnaesteračke ili šesnaesteračke ustaljene forme nemoguć te tako definirajući bugarštice kao pjesme neujednačenoga broja slogova u stihu i razlikujući dvije vrste bugarštica. Sustavna statistika metričkih obrazaca Scherzera je dovela do ovoga zapažanja: „U prvu vrstu idu pjesme dubrovačkoga rukopisa, a u drugu sve ostale. Pjesme druge vrste svoj su stih nešto raširile; osobito se to jasno vidi u akademiskom rukopisu, gdje ima razmjerno najviše šesnaesteraca, sedamnaesteraca i osamnaesteraca. Prirodno je, da je takva razlika u stihovima morala imati za

¹⁴⁵ Ivan Scherzer, „Bugarštice“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 182, Razred historičko-filološki i filozofičko-juridički, 74, Zagreb, 1910, str. 181–224.

posljedicu i razliku u napjevu.¹⁴⁶ Za razliku od Bogišića i ranijih istraživača on pripjev ne vidi kao stabilni dio forme bugarštica te tvrdi da ga dubrovačke bugarštice nikad nisu imale, već da se javlja samo u bugaršticama iz Akademijinih rukopisa i peraškim, kao i u bugarštici iz rukopisa pronađenoga u zaostavštini Petra Zrinskog. Pri svemu tome formu bez pripjeva kao jednostavniju smatra starijom. Ta metrička zapažanja on prenosi i na stilsku razinu pa iznosi mišljenje da je „značaj bugarštica bez pripjeva epski, a značaj onih s pripjevom više lirski“, pri čemu izuzetak čine peraške bugarštice koje imaju pripjev, ali se u njima „nešto radnje i epski prikazuje“.¹⁴⁷ Pedantnoj statističkoj analizi metričkih i stilskih osobina bugarštica Scherzer je posvetio i ostatak svoje radnje ispravljujući pojedine nepreciznosti Bogišićeva opisa i nudeći nova zapažanja.

Još se jedan njemački slavist nakon Asmusa Soerensa u više priloga bavio proučavanjem bugarštica. Riječ je o posvećenom istraživaču južnoslavenske usmene, ali i pisane književnosti, Aloisu Schmaussu. Za razliku od Soerensa kojega su pretežno zanimali problemi vezani uz porijeklo bugarštica, Schmauss je osobitu pozornost posvetio njihovim jezično-stilskim karakteristikama.

Već u svojem prvom radu posvećenom toj usmenoknjiževnoj vrsti¹⁴⁸ autoritativno osporava hipotezu Dragutina Kostića da se bugarštice mogu identificirati u *Erlangenskome rukopisu*, vrijednome zborniku s početka XVIII. stoljeća, a za čije otkriće i znanstveno prezentiranje posebne zasluge ima Schmaussov profesor Gerhard Gesemann. U prilogu „Studije o bugarštici: udvajanje prijedloga“ (1958),¹⁴⁹ na široj podlozi usporedbe s deseteračkom epikom i ruskim bilinama, Schmauss je došao do zanimljivih zaključaka o udvajanju prijedloga u bugaršticama. Razumije se, na korpusu koji su činile i peraške, odnosno bokeljske bugarštice. Schmauss je naime uočio izvjesne pravilnosti kad je riječ o toj pojavi, no njegovi zaključci ne podudaraju se s mišljenjem ranijih autora, poput Bogišića i Maretića, koji su taj fenomen tumačili potrebom „popunjavanja stiha“ po zacrtanoj slogovnoj shemi. Schmauss, nasuprot tome, primjećuje da se ta pojava ograničava na drugi polustih kod bugarštica te da služi „da

---

¹⁴⁶ Isto, str. 194.

¹⁴⁷ Isto, str. 196.

¹⁴⁸ Alojz Šmaus, „Ima li bugarštica u Erlangenskom rukopisu?“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III, sv. 2, Beograd, 1936, str. 211–221.

¹⁴⁹ Alojz Šmaus, *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2011, str. 212–220.

formulativnim spregovima doprinese stvaranju metrički odgovarajuće forme“, a služi i „realizaciji metričke *sheme polustiha*, simetričkog odn. asimetričkog osmerca.“¹⁵⁰ Jezično-stilskim osobitostima bugarštica Schmauss je posvetio još nekoliko priloga. Pitanjem dvostrukoga epiteta u bugarštici bavio se u radovima „Dvostruki epitet u bugarštici“ (1959), „Srpskohrvatska epika dugog i kratkog stiha: epitet kao hronološki kriterijum“ (1959) i „Stilska analiza i hronologija: bugarštica i deseteračka epika“ (1959). U pojavi dvostrukoga epiteta kod bugarštica Schmauss uočava određeni sustav. Prvi epitet, po njegovu tumačenju, označava socijalnu pripadnost, dok drugi epitet pripada u „objektivnijem“ smislu predmetu kome se pridaje.¹⁵¹ Vrijedno je i njegovo zapažanje da epitet „lijep“ u bugaršticama pripada epitetima prve kategorije, a budući da sistem dvostrukoga epiteta ne funkcioniра na isti način u deseteračkoj epici, odnosno da se u njoj gubi izvorna semantika epiteta prve kategorije, uključujući i epitet „lijep“, to Schmaussa dovodi do zaključka o većoj starini bugarštice u odnosu na deseteračke pjesme. Premda je njegovo tumačenje dvostrukoga epiteta u bugarštici zaista vrijedan prodor u jezično-stilskim istraživanjima toga fenomena, sam zaključak o većoj starini bugarštice u odnosu na deseteračku pjesmu morao bi se uzeti s dosta rezerve s obzirom na istraživanja Romana Jakobsona koja su ukazala na mogućnost da je stih deseterac po svojoj strukturi indoeuropskoga porijekla.¹⁵² Razumije se, treba imati u vidu da starina stiha ne mora nužno upućivati i na starinu vrste. Za peraške bugarštice, zapravo one iz zbirke Julija Balovića, Schmauss napominje da se u njima upotreba epiteta uz ime grada razlikuje u odnosu na ostale primjere iz Bogišićeva zbornika tako da se umjesto epiteta „lijep“ uz ime grada kod njih javlja epitet „bijel“, što ih, po toj osnovi, čini bližim deseteračkim pjesmama u kojima je epitet „lijep“ uz ime grada zamijenjen epitetom „bijel“. Schmaussove su analize ukazale na to da je stih bugarštice znatno složeniji nego što se vjerovalo te da se mora uzeti u obzir njezina veća starina, na što upućuje drugotrajna faza izgradnje određenih jezično-stilskih pojava. Kao zaključak iscrpne analize dvostrukoga epiteta u bugaršticama, Schmauss kaže: „Tako ovaj pokušaj detaljne analize specifične crte bugarštičke poetike ukazuje na srazmerno duboku prošlost i potvrđuje druge

---

¹⁵⁰ Isto, str. 220.

¹⁵¹ Isto, str. 232.

¹⁵² V. Roman Jakobson, „O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih epova“, u: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 146–156.

indicije po kojima se bugarštica – bar u svom najstarijem, osnovnom tipu – mora smatrati epskim izrazom feudalnog poretka predturskog i ranog turskog vremena.“¹⁵³

U radu „Formula i metričko-sintakšički model: prilog istraživanju jezika bugarštice“ (1960) Schmauss raspravlja o epskoj formuli ukazujući na njezinu pokretljivost. U centru njegova ispitivanja u tome prilogu dva su fenomena vezana uz stih bugarštice, i to: 1. česta upotreba pluskvamperfekta, sastavljenog od imperfekta glagola biti i glagolskog pridjeva radnog (pored aorista, perfekta, imperfekta), čak i bez veze s prethodenjem u vremenu; 2. označavanje početka radnje opisivanjem uz upotrebu neke vrste pomoćnog glagola (ići, poći, otići, uzeti, početi, stati, sjesti) i infinitiva. Ideju o metričko-sintaktičkom modelu, koju skicira temeljnom analizom dviju jezično-stilskih pojava u bugaršticama, Schmauss upotrebljava kako bi ukazao na problem tumačenja epskoga jezika pjesme i u okviru njih stvorene tradicije. U zaključku primjećuje: „Ta tradicija samo manjim delom živi u gotovim formulama; ona, zapravo, više deluje mimo 'epskog leksičkog blaga', a kroz njega kao jedan veoma izdiferencirani i razgranati sistem metričko-sintakšičkih modela, koji je trudom mnogih generacija nastao iz stvaralačke snage jezika i uz to potvrđivan neprestanim novim realizacijama. Taj sistem otelovljuje i slobodu i tradiciju istovremeno, on stvara prostor kretanja, s tim što ga, istovremeno, ograničava i omeđava. Tek on omogućava da se razumeju ona vrhunska ostvarenja koja potpuno žive u tradiciji, a ipak su nadahnuta stvaralačkom ličnošću.“¹⁵⁴

Premda nije u cijelosti posvećen problemu bugarštica kao navedeni prilozi, njih se ipak dotiče i Schmaussov rad „Prilog razmatranju 'martoloske' epike“, drugačiji od spomenutih radova i po svom naglašenijen kulturnopovijesnom pristupu, a ne stilsko-jezičnom pritupu. Schmauss bez ikakvih kolebanja prihvata Soerensenovo vezivanje najstarijih slojeva sačuvane epike uz prostor južne Ugarske te iznosi izvjesna zapažanja o starijem sloju bugarštice: „'Sremske' pesme dugog stiha odlikuju se, u pogledu svog političkog stava, uglavnom veoma izraženom naklonošću prema Mađarima i, isto tako, omalovažavajućim odnosom prema despotskom dvoru u Smederevu. Srpski i mađarski junaci u njima se stapaju u jedan, po svojim riterškim idealima i načinu života, jedinstven sloj, tako da nacionalne i konfesionalne suprotnosti posve stupaju u drugi plan. Oni su povezani istim društvenim idealom i borborom protiv Turaka kao zajedničkim zadatkom.“¹⁵⁵ No taj

¹⁵³ Alojz Šmaus, nav. djelo, str. 244.

¹⁵⁴ Isto, str. 272.

¹⁵⁵ Isto, str. 223–224.

je prilog posebno zanimljiv po hipotezi da je Marko Kraljević, s obzirom na svoj povijesni profil, mogao biti junak martoloske epike, a njihovom bi se pokretljivošću dala objasniti i velika rasprostranjenost pjesama o tome epskome junaku.

Nakon Srećka Vulovića još se jedan Peraštanin zanimalo za bokeljsku i osobito perašku starinu, pa nije zaobišao ni bavljenje peraškim usmenoknjiževnim zbornicima. Premda je još između dva svjetska rata obavio istraživanja i napisao znatan broj vrijednih monografija o povijesti Boke te objavio nešto manjih radova, Pavao Butorac tek je u naše vrijeme zahvaljujući trudu don Srećka Majića, koji je iz rukopisa objavio veći broj njegovih knjiga, otkriven kao vrijedan proučavatelj bokeljske prošlosti – političke, crkvene i kulturne. Kapitalna Butorčeva monografija *Kulturna povijest grada Perasta*, nastala pred Drugi svjetski rat, prvi je put tiskana 1999. godine.¹⁵⁶ Upravo se u toj knjizi Butorac osvrnuo i na peraške usmenoknjiževne zbornike u trećem dijelu knjige pod naslovom „Književnost i umjetnost“ premda na njih ukazuje uzgredno i u drugim dijelovima svoje knjige. Peraške zbirke Butorac spominje i u knjizi *Gospa od Škrpjela* (1928): „Takvih pjesmarica sa pjesmama o boju i s drugima, što su u običaju u Perastu, bilo je prije po peraškim kućama.“¹⁵⁷ U knjizi *Zmajevići* (1928) također spominje sakupljački rad u Boki, pripisujući Andriji Zmajeviću da je prvi „sabirao narodne pjesme. Osobito peraške, od kojih mnoge (...) baš tada nikoše.“¹⁵⁸

Pišući u svojoj monografiji *Kulturna povijest grada Perasta* o „narodnoj knjizi u Boki“, misleći pritom na književnost na narodnome jeziku, Butorac zapaža: „Gdje se peraška i uopće bokeljska književnost osjeća slobodnjom, to je narodna epika. Junačka je pjesma, barem upogled bugarštica, skoro autohtona, premda se ni ovdje ne mogu da *apriori* poreku naizmjenični utjecaji. Perast je za bugaršticu njezino vlastito područje. Desetaračke pjesme zasigurno, a desetarački pandani bugarštica vrlo vjerojatno, nikoše prije Kačićeve pjesmarice (1756.), koja je bila omiljena u Boki, osobito u pomorskim krugovima, kaono pisan spomenik herojskih pradjedovskih djela.“¹⁵⁹

No prije nego što je ponudio osvrt na bugarštice i desetaračke epske pjesme Butorac je u svojoj monografiji ukazao i na druge oblike usmene književnosti koje, doduše, niti ubraja u

¹⁵⁶ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.

¹⁵⁷ Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Tiskara „Bosanska pošta“, Sarajevo, 1928, str. 65.

¹⁵⁸ Pavao Butorac, *Zmajevići*, Gospa od Škrpjela, Perast, 2003, str. 22–23.

¹⁵⁹ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, 2011, str. 519.

„narodnu pjesmu“ niti klasificira prema uobičajenim žanrovskim modelima. Ljubavne lirske pjesme opisuje u okviru potpoglavlja „Erotika“, a zatim daje još dvije cjeline, „Satira“ i „Počasnice“. Uz opasku da je zbog povijesnih okolnosti i dugotrajnih peraško-turskih sukoba u Perastu prevladala epika te da je „erotika“ slabo zastupljena, Butorac donosi vrijedna zapažanja pored ostalog i o rukopisima koji su nam danas nedostupni te izvjesne podatke o načinu i okolnostima izvođenja pojedinih lirskih pjesama. O ljubavnoj lirici svjedoči ovo: „Do danas se očuvaše neke ljubavne pjesme, koje uglavnom nastaše u novije doba, a pjevaju se prilikom nekih svečanosti, kad se 'mladići' pod vojvodom okupe na zajednički rad i zajedničko veselje.“¹⁶⁰ Tu spominje jednu pjesmaricu Josipa Matikole Šilopija u kojoj se nalazi pjesma „Oj vesela veselice“ koja je u njegovo vrijeme bila u privatnome vlasništvu, a kojoj mi nismo uspjeli ući u trag tijekom istraživanja. Butorac konstatira da se u toj zbirci može pronaći još „gdjekoja ljubavna“ pjesma „ne bez osjećaja“, pa je po njemu Šilopi „jedini domaći pisac, koji se barem donekle *ex professo* pozabavio ovom vrstom pjesništva.“¹⁶¹ Butorac spominje veći broj pjesama te ukazuje na to da ih je „uglazbio“ Dionisije de Sarno upućujući na De Sarnovu knjigu *Narodne pjesme (za pjevanje i klavir)* objavljenu u Beogradu 1896. godine. U kratkome osvrtu na liriku Butorac skreće pozornost na lirske pjesme iz zbirke Nikole Mazarovića, pri čemu ne odvaja one autorske od onih usmene provenijencije. Na tu zbirku poziva se i u potpoglavlju naslovljenom „Satira“, gdje ukazuje na to da je satira u Perastu bila „u običaju“ te da su se prijateljski sastanci „začinjali šalom i ruganjem“.¹⁶² Za te „trivijalne sastavke“ svjedoči da su primjereni mentalitetu bokeljskih primoraca koji su po prirodi „ujedljivi“ i skloni „bockanju“. Navodi i neke zanimljive podatke o tome kako su se izvodile i što im je bio cilj: „*Satire* su se pjevale skupinama i pojedincima, i raznosile od kuće do kuće, a lijepile su se na stupu Vijeća za zdravstvo na pjaci. A mnogo je služila ovakva vrst poezije za izliv zajedljivosti između pojedinih mjesta.“¹⁶³

Pozornost je Butorac posvetio i počašnicama, za koje upotrebljava termin „počasnice“, tvrdeći da „ni danas ni u starini“ u Perastu nije bila poznata verzija „počašnice“, što je u nesuglasju s pisanjem Srećka Vulovića koji u tekstu o toj formi upućenom Bogišiću napominje da „u Perastu

---

¹⁶⁰ Isto, str. 535.

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Isto, str. 537.

¹⁶³ Isto, str. 538.

napitnice dolaze jedino pod imenom Počašnica te se i tako izgovaraju“,¹⁶⁴ ali i još prije njega, s pisanjem Vuka Stefanovića Karadžića koji je 1834–1835. godine boravio u Perastu i zabilježio, a potom u prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* i objavio 12 „počašnica“. O specifičnosti te usmenoknjjiževne vrste Butorac piše: „Peraške su počasnice i po svome ustroju i po duhu i po jeziku čist domaći rod.“¹⁶⁵ Po njegovu mišljenju počašnice potječu iz XVII. stoljeća premda ostavlja mogućnost da ima i starijih. Zapaža da ih ima različitoga metra, ali i različite tematike, da su se pjevale karakterističnim „napjevom“, da imaju stereotipne pripjeve na kraju te notira zbirke u kojima se mogu naći, od one Nikole Burovića, koju slijedeći Vulovića, pripisuje Andriji Zmajeviću i datira u četrdesete godine XVIII. stoljeća, preko one Nikole Mazarovića, do „male pjesmarice Balovićeve“, za koju kaže da je u drugoj polovici XIX. stoljeća pisana rukom Andrije Balovića, a za koju smo utvrdili da je znatno starija. Nastojeći ih tipološki odrediti, o njima bilježi i ovo: „Neke imaju karakter napitnica ili nazdravica, tako ona 'vojvodi od kumpanije' ili sucu. Većina ih nema značaj napitnice, iako ih se nekoliko odnosi na junake uopće; tako sve počasnice nisu ujedno i prigodnice. Odnose se u većini na erotske motive; poneke su valjda u vezi s vjeridbom, a inače su uglavnom slobodne, pa čak i vrlo trivijalne rugalice. Ima ih i lijepo građenih, ali ih je i bez smisla i bez ikakva ukusa, pa se dobiva dojam, da su kojekakvi slobodarci šaljivdžije odabirali baš ovaku formu, koja ne traži mnogo, za izliv kojekakvih trivijalnih motiva.“¹⁶⁶ Treba svakako imati u vidu da takva ocjena počašnica Pavla Butorca može biti rezultat njegova visokoga crkvenoga čina, pa je odveć slobodna tematika jednoga broja počašnica ostavljala nepovoljan dojam na njega, a u vrijeme kad piše o njima, ako je vjerovati Vulovićevim bilješkama,¹⁶⁷ počašnice već odavno funkcioniraju izvan svojega primarnog socio-kulturnog ambijenta, pa otud i Butorčeva nesigurnost o njihovu kontekstualiziranju.

U poglavljju „Narodna pjesma“ Butorac opširnije piše o peraškim bugaršticama i deseteračkoj epici. Rekonstruirajući povijest publiciranja i otkrića peraških bugarštica, Butorac opisuje rukopise o kojima su već pisali Vulović i Bogišić. Istina, u nastojanju da identificira zapisivača Balovićeve zbirke, kojeg je Vulović u jednom pismu Bogišiću točno prepoznao u Juliju Baloviću, Butorac grijesi pa tu zbirku, a na osnovi usporedbe rukopisa, pripisuje Marku Baloviću.

¹⁶⁴ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 225.

¹⁶⁵ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 540–541.

¹⁶⁶ Isto, str. 541.

¹⁶⁷ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 225–226.

S dosta sigurnosti u izlaganju, no s premalo argumenata, Butorac nastoji dokazati da je bugarštice iz zbirke Julija Balovića sastavlja pomorski kapetan Marko Martinović,¹⁶⁸ a njihove deseteračke pandane iz zbirke Nikole Mazarovića, Markov sin, Drago Mazarović. Sasvim slobodno, bez ikakvih stvarnih argumenata, Butorac iznosi i pretpostavku da je autor većega broja deseteračkih pjesama iz zbirke Nikole Mazarovića mogao biti Krsto Mazarović. Kad opisuje jezične osobitosti, naglašava jake ostatke ikavštine i tragove čakavštine, što je samo razrada njegovih znanstveno neutemeljenih konstrukcija o izvornoj čakavštini u Boki. No zanemare li se ti ishitreni zaključci, Butorac je prvi autor koji detaljnije piše o tematsko-motivskim posebnostima peraških bugarštica, naglašavajući i leksičke karakteristike te uvodeći u raspravu i pitanje odnosa prema deseteračkoj epici. Raspravu je temeljio na pozornu proučavanju zbirki Nikole Burovića, Julija Balovića, Nikole Mazarovića, Andrije Balovića, a konzultira i spominje i druge manje zbirke (Ivana Kolovića, Tripa Smeće...). Neka svoja uopćena razmišljanja o bugaršticama formulira ovako: „Nije sigurno, da li su se bugarštice ili bugarke, sa svojim stihom petnaestercem ili šesnaestercem, koji prepolavljen dava dva osmerca, u Perastu i pjevale. To bi se moglo naslutiti, ali ne i sigurno utvrditi, pripjevnim priloškom iza prvoga stiha. Taj je pripjev uvijek šesterac. Svakako se rado bugarilo, ali, ako se pjevalo, nije poznato, kako se pjevalo, ni da li uz pratnju gusala ili kojeg drugog glazbala ili i bez glazbala, kao još danas počasnice. Vjerojatnije, da je bugarštica poslužila za zabavu dokonoj peraškoj gospodi, kad su nakon dalekih i teških putovanja potražili sjenku kućnog ognjišta. Inače, ako se pjevalo, teško je shvatiti da se pri poslovičnoj konzervativnosti bokeljskog svijeta u shvaćanju društvenih odnosa i pri njegovoju isto tako poslovičnoj ljubavi za tradiciju i stare običaje, nije održao nikakav sigurniji trag ili podatak o tome.“¹⁶⁹ Butorac na osnovi

---

¹⁶⁸ Tu pretpostavku Butorac temelji na jednome podatku iz knjige *Storia di Perasto* Francesca Viscovicha da je Marko Martinović autor pjesme o oslobođenju Herceg Novoga, no iz podatka koji donosi Visković da je pjesma posvećena Vicku Bujoviću izvjesno je da nije riječ o bugarštici u kojoj se Vickovo ime ni ne spominje. V. Francesco Viscovich, *Storia di Perasto*, Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste, 1898, str. 277. Riječ je naime o pjesmi na talijanskom jeziku *Veoma tačan izvještaj o opsadi i zauzeću Herceg-Novoga koji su načinile slavne trupe Prejasne Venecijanske Republike 1687 (Giustissima relatione dell' assedio ed aquisto di Castelnuovo, fatto dalle gloriosissime armi della Serenissima Republica di Venetia l'anno 1687)* koju je Martinović pod pseudonomom Knez od Kumbora (Conte di Combur) tiskao u Veneciji 1698. godine. V. Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 213.

¹⁶⁹ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 543–544.

izvrsnoga poznavanja arhivskih podataka ispravlja pogreške u datiranju pojedinih povijesnih događaja opisanih u bugaršticama, a koje se nalaze uz same naslove pojedinih pjesama u zbirkama.

Isto tako daje i pouzdanu historijsku kontekstualizaciju nastanka deseteračkih epskih pjesama bilo opisom globalnih povijesnih tijekova antiturskih vojnih akcija u Europi bilo opisom lokalnih povijesnih refleksija, uključujući i posebno značajan događaj, prispjeće hajduka u Boku. Za njega ne postoji nikakva dilema koji su to staleži bili nositelji usmene poezije: „Ali su sa svim tim i deseteračke pjesme lako u Perastu nastale upravo u boljim krugovima, jer su se ovi najviše bavili bojnim pothvatima, a u kućnome zatišju pjesništвom. Nego, barem deseterci lako postadoše svojinom svega pučanstva. Već je istaknuto, da su se dokona gospoda za zabavu bavila bugaršticama.“¹⁷⁰ Butorac i u opisu rukopisa Julija Balovića i u opisu rukopisa Nikole Mazarovića daje vrlo kratke opise fabule svake pjesme posebno, kadšto dodajući i ocjenu o njezinoj uspjelosti. O deseteračkoj epici u Perastu na samome kraju iznosi lapidaran i posve točan sud: „Tako je peraški deseterac najdotjeranija slika peraškoga života i duha, osobito kroz XVII. st., zrcalo stradavanja, čudi i navika, koje radikalnom izmjenom političkih i socijalnih prilika uglavnom iščezoše.“¹⁷¹

Pavao Butorac je u svojoj monografiji o kulturnoj povijesti Perasta, objavljenoj više od pola stoljeća nakon njezina nastanka, ponudio vrijednu sintezu dotadašnjih saznanja o peraškoj i uopće bokeljskoj usmenoknjiževnoj baštini, osvrćući se i na pojedine zbirke koje su predmet našega istraživanja, katkad iz prve, a katkad, čini se, iz druge ruke. Pjesmaricama Julija Balovića i Nikole Mazarovića posvećuje osobitu pozornost ulazeći u pojedinosti vezane uz pjesme iz te dvije zbirke, dok pjesmaricu Nikole Burovića, tada još uvijek povezivanu s imenom Andrije Zmajevića, spominje, ali o njoj, po svoj prilici, zna samo na osnovi Vulovićevih i Bogišićevih obavijesti. Vidljivo je to i iz njegova suda da se u Boki nisu sačuvale pjesme o oslobođenju Beča 1683. godine iako baš taj događaj opijeva „Bugarka od Beča grada česarova“ iz zbirke Nikole Burovića,¹⁷² ali i jedna od pjesama iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, koja se nalazi na 63. stranici rukopisa i nosi naslov „Početak pjesni od Beča“. No unatoč nekim isuviše smjelim zaključcima,

---

¹⁷⁰ Isto, str. 551.

¹⁷¹ Isto, str. 565–566.

¹⁷² V. *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat Glavnoga grada, Cetinje – Podgorica, 2017, str. 72–76.

Butorčev je doprinos konstituiranju druge, interpretativne faze izučavanja peraških usmenoknjževnih pjesmarica, svakako od nemale važnosti.

Pored toga izgleda da se Butorac interesirao i za publiciranje nekih zbirki ili bar izbora iz rukopisa, što bi se dalo zaključiti na osnovi jedne bilješke Matije Murka koji u prvoj knjizi svoje znamenite monografije *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* svjedoči: „Pavao Butorac, u vrijeme mog putovanja profesor gimnazije, govorio mi je, da u peraštanskim kućama ima više rukopisnih zbirki epskih pjesama i da za Jugoslavensku akademiju u Zagrebu priprema izdanje do danas nepoznatih bugarštica i epskih pjesama u desetercu iz 17. vijeka.“¹⁷³ Murko u toj svojoj monografiji, zasnovanoj u prvome redu na terenskome istraživanju, daje napomene i o nekim pjesmama objavljenim u Bogišićevoj zbirci, a koje pripadaju peraškome korpusu. Spominjući pjesme o oslobođenju Herceg Novog, od kojih je jedna zabilježena kao bugarštica, a druga kao deseteračka epska pjesma, on primjećuje: „Takvi naslovi postali su uzor i za kasnije pjesme, osobito crnogorske, veoma su upadljivi te izazivaju često sumnju u pogledu svoje vjerodostojnosti.“¹⁷⁴ Murko piše i o Bogišićevoj namjeri da objavi drugu knjigu usmene poezije spominjući sukob sa Srpskim učenim društvom kao razlog što ta knjiga nikad nije tiskana. Bilježi i to da su on i Pavle Popović utvrdili da u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu nisu sačuvani ni taj rukopis ni materijali. Nije nam poznato u kakvom se stanju početkom tridesetih godina XX. stoljeća, kad je Murko boravio u Cavtatu, nalazila Bogišićeva biblioteka, no materijali za drugu Bogišićevu knjigu danas su uredno pohranjeni u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu. No ako u Cavtatu nije uspio naći što je tražio, Murko je u Perastu imao priliku da bar na kratko pregleda pjesmaricu Nikole Mazarovića iz koje je zabilježio pjesmu „Kad porobiše Perast Tunezini“ čiji su ga prvi stihovi koji čine slavensku antitezu podsjetili na uvod Hasanaginice.¹⁷⁵

---

¹⁷³ Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: Putovanja u godinama 1930–1932*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951, str. 276.

¹⁷⁴ Isto, 275.

¹⁷⁵ Isto, str. 276.

Kratak osvrt na bugarštice, uz sumaran pregled glavnih motiva i bilješku o mogućem porijeklu koja se naslanja na Soerensenove teze, dao je Pavle Popović u *Pregledu srpske književnosti*.¹⁷⁶

U okviru ispitivanja utjecaja francusko-talijanske viteške poezije na južnoslavensku usmenu epiku, Nikola Banašević posebnu je pozornost posvetio ciklusu pjesama o Marku Kraljeviću, a za dokazivanje svojih pretpostavki o zapadnoeuropskome porijeklu brojnih motiva pjesama o tome najzastupljenijem junaku južnoslavenske epike koristio je, pored ostale obimne građe, i dvije bugarštice o Marku Kraljeviću zabilježene u bokeljskim rukopisima IV a. 30 i I b. 80, koje su mu bile poznate na osnovi Bogišićeva izdanja.¹⁷⁷ Premda je njegovo istraživanje ukazalo na brojne sižejne i motivske paralele između francusko-talijanske viteške poezije i južnoslavenske usmene epike, izvjesno je da zaključci o mehaničkome prijenosu motiva i sižea nisu istrpjeli sud znanstvene provjere te da bi se o internacionalnim motivima možda moglo raspravljati izvan krutih kalupa doslovnoga preuzimanja koje je ponudio Banašević. Ipak, s dosta razložnih argumenata Banašević je dokazivao u toj svojoj monografiji da put usmene epike od jugoistoka prema sjeverozapadu, potenciran u brojnim radovima njegovih prethodnika, nije posve utemeljen te da bi se mogla uzeti u obzir i obrnuta putanja širenja pojedinih epskih sižea.

Na osnovi, u prvome redu, Bogišićeve zbirke, bugaršticama je posvećena znatna pozornost u drugome svesku monografije *The Growth of Literature* autora H. Munroa Chadwicka i N. Kershaw Chadwick. Autori u poglavlju posvećenom južnoslavenskoj usmenoj poeziji raspravljaju o brojnim pitanjima vezanima uz bugarštice, njihove osobitosti, moguće porijeklo i odnos prema deseteračkoj usmenoj epici, dotičući se u konkretnim primjerima i pjesama iz korpusa bokeljskih, odnosno peraških bugarštica. Premda je njihovo osnovno polazište da bugarštice jesu usmenoknjževni žanr te da je većina pjesama iz Bogišićeve kolekcije anonimnoga autorstva, zanimljiva je, primjera radi, pretpostavka koju iznose o pjesmi koja je u Bogišićevoj zbirci objavljena pod brojem 65 – da je djelo svećenika, uglavnom zbog snažnih vjerskih (antiislamskih)

¹⁷⁶ Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti. Stara književnost. Narodna književnost. Dubrovačka književnost*, 9. izdanie, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1931, str. 55–58.

¹⁷⁷ Nikola Banašević, *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*, Skopsko naučno društvo, Skoplje, 1935.

osjećanja izraženih na samome kraju pjesme te na osnovi opisa mletačke vojne sile i njezinoga kretanja, što upućuje na autora koji bi mogao potjecati iz krugova obrazovanih.¹⁷⁸

Pjesmaricom Nikole Mazarovića koristio se i spomenuti ruski filolog Konstantin Viskovati u radu posvećenom hajducima u Boki u drugoj polovici XVII. stoljeća. Mazarovićeva je zbirka Viskovatiju osobito bila interesantna zbog pjesama o Baju Pivljaninu, pa na jednome mjestu donosi početke dviju pjesama o Baju,¹⁷⁹ a na drugom publicira i analizira cijelu jednu pjesmu koja počinje stihovima „Mala se četa podignula“ posvećenu tom znamenitom hajduku i njegovoj borbi s Turcima, poštujući i latinično pismo i ortografiju originala.¹⁸⁰ Ta je pjesma Viskovitiju zanimljiva zbog rijetkoga motiva, identificiranoga tek u tri usmene epske pjesme s južnoslavenskoga terena, o hajducima (u dvije varijante riječ je o uskocima), koji se zbog nevremena sklanjaju u crkvu, tu lome „krste i ikone“ kako bi načinili „oganj“ za napad na Turke.¹⁸¹

Sve do istraživanja Miroslava Pantića, započetih ranih pedesetih godina XX. stoljeća, u znanosti nije bilo posebnoga interesa za proučavanje peraških pjesmarica, a autori koji su se uzgred doticali toga korpusa činili su to, izuzme li se donekle Butorac, isključivo na osnovi informacija i materijala koje je objavio Baltazar Bogišić.

Tako primjerice Miodrag S. Lalević u nekoliko tekstova objavljenih prije Drugoga svjetskoga rata, a potom i u predgovoru antologije bugarštica, čije je prvo izdanje publicirano 1952. godine,¹⁸² o bugaršticama raspravlja s pozivom na dio građe iz peraških pjesmarica. Čini to, razumije se, ne na osnovi uvida u originalne rukopise, već na osnovi Bogišićeva izdanja. U članku pisanim povodom stogodišnjice rođenja Baltazara Bogišića¹⁸³ Lalević polazi od Bogišićevih proučavanja, pojedine njegove teze ojačava, a poneke dopunjava ili modificira. Zanimljiva je njegova usporedba refrena bugarštica s refrenom tužbalica što ilustrira baš primjerima iz zbirki

¹⁷⁸ H. Munro Chadwick & N. Kershaw Chadwick, *The Growth of Literature*, volume II, Cambridge University Press, 1936, str. 445.

¹⁷⁹ К. Висковатый, „Гајдуки в Перастѣ в второй половинѣ XVII вѣка“, *Slavia*, XV, Praha, 1938, str. 385.

¹⁸⁰ Isto, str. 394.

¹⁸¹ Na široj osnovi o tome motivu raspravlja Gerhard Gesemann u *Studijama o južnoslovenskoj narodnoj epici*. V. Gerhard Gezeman, *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2002, str. 93–101.

¹⁸² *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952.

¹⁸³ M. S. Lalević, „Prilog proučavanju bugarštica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga II, sv. 1–2, Beograd, 1935, str. 7–17.

Julija Balovića i zagrebačkoga rukopisa koji smo pripisali Ivanu Antunu Nenadiću. O vezi bugarštica i tužbalica, ne uvijek najbolje argumentirano, Lalević opširnije piše u članku „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“.¹⁸⁴ U trećem pak članku¹⁸⁵ Lalević detaljno izlaže svoju hipotezu da bugarštice izvorno nisu narodne pjesme, već vrsta čije su prvočne forme potekle od pojedinca da bi kasnije zaživjele u narodu. Za predmet našega istraživanja zanimljivo je njegovo zapažanje da „misao o bugaršticama koje su postale u samom Primorju i naročito u Dubrovniku i Kotoru, utvrđuju u tome da su ove pesme morale nastati baš u sredinama gde se malo može govoriti o ulozi naroda kao celine, kao da bi te pesme imale život u narodu, da bi bile kazivane ili pevane u narodu i od samog naroda, koji im je davao i nove pojedinosti i doterivao im formu i upotrebljavao sadržinu. Nije tu narod mnogo činio. Setimo se udela jednog Andrije Zmajevića koji ne za potrebe prostoga i nepismenog naroda, nego za potrebe i ljubav svog pismenog naroda pokuša da prepeva na taj način i samog Osmana Gundulićeva! (...) Biće da je on zapazio da je ovaj oblik od te vrste poluobrazovanih, tek pismenih lica rado priman, voljen, jer je od njega i razvijen bugarštički ram, oblik, koji je primao sva slična dela, motive srodne ili iste vrste.“¹⁸⁶ S pozivom na Halanskoga i uz argumente mahom metričke i stilske prirode, Lalević ponajviše na materijalu zagrebačkih zbirki razvija svoju hipotezu o autorskome, kako on kaže „umetničkom ili poluumetničkom“, porijeklu bugarštica. Koncepcije razvijene u tri teksta objavljena u *Prilozima proučavanju narodnih pesama* Lalević će rezimirati u predgovoru izdanju bugarštica čije je prvo izdanje tiskano 1952. godine.¹⁸⁷ U toj je knjizi Lalević objavio ukupno 26 bugarštica, od čega njih 8 iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 i 2 iz pjesmarice Julija Balovića.

---

¹⁸⁴ M. S. Lalević, „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga III, sv. 1–2, Beograd, 1936, str. 50–73.

¹⁸⁵ M. S. Lalević, „Bugarštice i umetnička pesma“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga IV, sv. 1–2, Beograd, 1937, str. 174–199.

¹⁸⁶ Isto, str. 177.

¹⁸⁷ M. S. Lalević, „O bugaršticama“, u: *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952, str. 7–25.

Istraživanje peraških pjesmarica od sredine XX. stoljeća do danas: Miroslav Pantić i nakon njega

Od svih istraživača peraškim pjesmaricama najveću pozornost posvetio je književni povjesničar Miroslav Pantić. Osim što u većem broju svojih radova spominje neke od peraških rukopisa, on je u knjizi *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka* 1964. godine objavio trideset dvije usmenoknjiževne pjesme preuzete iz toga korpusa. U vrijednoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka* iz 1990. godine Pantić je ukratko ukazao na značenje i vrijednost pjesmarica Nikole Burovića, Julija Balovića i Nikole Mazarovića, uz uzgredno spominjanje nekoliko drugih zbirki.

Da se Pantić rano susreo s peraškim pjesmaricama i njihovim prijepisima svjedoči tekst Vladimira Mošina posvećen Bogišićevu arhivu u Cavtatu, nastao kao rezultat njegova rada na sređivanju toga arhiva u listopadu i studenom 1952. godine.¹⁸⁸ Uz spomen dviju kutija „Narodnih pjesama“ koje se nalaze u Bogišićevu Naučnome arhivu, Mošin je dodao bilješku: „Građu iz prve i druge kutije obrađuje asistent dubrovačkog Historijskog instituta Pantić, koji je tu zbirku dao i mikrofilmirati“.¹⁸⁹ Kontinuitet višedesetljennoga Pantićeva rada u Bogišićevu Naučnome arhivu zasvjedočen je i dokumentacijom koja se danas nalazi u toj ustanovi. Tako na primjer u kutiji I. „Narodnih pjesama“ pronašli smo napomenu sastavljenu 8. VIII. 1960. godine: „Iz svežnja Pjesme 181 (Kutija I) rukopis od 4 strana (počinje: 'I u Perastu napitnice dolaze... ') i rukopis Pjesme 195 (5 listova) po ovlašćenju v.d. upravnika, posudio dr M. Pantić“. Posljednji put Pantić je u evidencijskim kartonima Bogišićeva arhiva kao korisnik I. i II. kutije „Narodnih pjesama“ potписан 28. IX. 1984. pa bi to, kad se ima u vidu onaj Mošinov podatak, značilo da je preko tri desetljeća istraživao korpus u kojem se nalaze prijepisi peraških pjesmarica. Najveći broj autora koji su se nakon njega bavili pojedinim fenomenima vezanim uz taj korpus u svojim radovima ističu da su prijepise zbirku dobili upravo od Miroslava Pantića. Uvijek s izrazom zahvalnosti takve se bilješke mogu naći u tekstovima Salka Nazečića, Radosava Medenice, Nenada Ljubinkovića, Svetozara Koljevića, Hatidže Krnjević, John Miletić i dr.

---

¹⁸⁸ Vladimir Mošin, „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“, *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59, Zagreb, 1954, str. 16–40.

¹⁸⁹ Isto, str. 17.

U kratkome članku iz 1954. godine Pantić se osvrće na fenomen prerade djela autorske provenijencije u bugarštice.¹⁹⁰ Osim u literaturi već spomenutoga primjera iz zbornika Nikole Burovića gdje je od odlomaka iz *Osmana* sastavljeno 10 bugarštica, Pantić skreće pozornost i na bugaršticu br. 81 iz Bogišićeve zbirke, što ju je Bogišić preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 nastaloga u Boki kotorskoj, a za koju utvrđuje da je zapravo u bugaršticu pretvoreni dio prologa melodrame *Alčina Junija Palmotića*.¹⁹¹

Već više puta citirani Pantićev prilog o prepisci između Srećka Vulovića i Baltazara Bogišića,¹⁹² objavljen 1961. godine, prvi je njegov krupniji članak posvećen, makar posredno, peraškim pjesmaricama. Pantić je seriozno razmotrio u uvodnome tekstu sve nijanse zanimljivoga odnosa što su ga za preko tri desetljeća prepiske imali Srećko Vulović i Baltazar Bogišić. Ne samo što je prikupio 24 Vulovićeva pisma upućena Bogišiću već ih je propratio i dragocjenim napomenama kako bi čitatelju olakšao razumijevanje konteksta, a posebice u svjetlu činjenice da je tu prikazana samo jedna strana prepiske zato što Pantić nije našao Bogišićeva pisma. Štoviše, smatrao ih je zauvijek izgubljenima. Kao što smo ranije naveli, središte njihove prepiske ticalo se upravo korpusa peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, pa je publiciranjem pisama Pantić prvi put širu javnost upoznao s pojedinostima vezanim uz brojne dotad slabo poznate zbirke. Prepiska je razjasnila i neka „tamna mjesta“. Tako se pored ostalog iz nje moglo vidjeti da je Vulović svoj zaključak iz rane faze bavljenja problematikom peraških zbirki, da su rukom Andrije Zmajevića pisane dvije zbirke, u kasnijoj fazi odbacio. Jedno od novih saznanja koje je postalo razvidno iz prepiske jest i to da je Balovićeva zbirka pisana rukom Julija Balovića, a ne Marka Balovića, kako je primjerice mislio Butorac. Tu je potom i dragocjeni etnografski Vulovićev zapis o počašnicama i sl. Pantić je u uvodnome dijelu dao kratak osvrt na život i rad Srećka Vulovića, pa je taj njegov tekst istodobno i okašnjelo priznanje jednog vrijednom i pouzdanom istraživaču bokeljske starine. O samoj korespondenciji Pantić piše: „Ta pisma govore, na primer, o poznjem životu narodne pesme u Boki ili naširoko opisuju jednu zanimljivu, ali još nedovoljno izučenu njihovu vrstu, koja je pod nazivom *počašnica* ili *počasnica* bila omiljena skoro odvajkada među našim svetom, ona zatim daju vesti o starim rukopisima s književnim delima dubrovačkih i bokeljskih

¹⁹⁰ Miroslav Pantić, „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4, Beograd, 1954, str. 276–279.

¹⁹¹ Isto, str. 277.

¹⁹² Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 200–231.

pesnika ili o negdašnjim bokeljskim književnicima, ne uvek prvorazrednim, ali uvek zanimljivim, čuvaju poneki podatak koji nam i danas nedostaje; ona najposle, o samom Vuloviću, – koji još uvek čeka svog biografa, a biografa nesumnjivo zaslužuje, – kazuju vrlo mnogo, bilo da nam pomažu da sagledamo njegov životni i naučni put, bilo da sa nekih njegovih radova, štampanih bez potpisa ili pod pseudonimima, skinemo njihovu, sada nepotrebnu anonimnost.“¹⁹³

U kratkome članku „Pesnički odjeci pogibije Peraštanina Vicka Bujovića“ (1961) Pantić skreće pažnju na tu zanimljivu ličnost s kraja XVII. i samoga početka XVIII. stoljeća, opjevanu i u usmenoj i u autorskoj poeziji. Spominjući jednu epizodu iz Bujovićeva života, mladenački dvoboј s novskim kapetanom Osmanagom Ibrahimagićem, Pantić napominje: „Narodni i narodski pevači po Boki i okolici, kojih je onda bilo u izobilju, odmah su Bujovićev međan proslavili u desetercu, kako su to već redovno činili sa zbivanjima od istorijskog značaja. Neke od tih njegovih pesama – nastale neposredno posle događaja, pa zato još sirove, još umetnički netransponovane i još neizbrušene u onom dugom i dragocenom procesu prelaženja s generacije na generaciju – fiksirali su odmah zapisivači narodnog pesništva u Perastu, pa ih blagodareći njima imamo i danas. Samo jedan od tih zapisivača, peraški patricije Julije Balović (1672–1727) u zborniku narodne poezije koji je načinio negde krajem XVII i početkom XVIII stoljeća ima ništa manje od četiri takve pesme.“¹⁹⁴ U napomeni koju dodaje uz tu informaciju, Pantić dodaje: „Čitav ovaj zbornik, pa i te pesme, biće štampan u *Bogišićevom zborniku starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, u koji ulazi kao sastavni deo“. Nije sasvim jasno na što tu Pantić misli. Ako se podatak odnosi na Bogišićevu prvu knjigu *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa*, onda treba reći da u njoj nisu štampane sve pjesme iz Balovićeve zbirke, već samo 9 bugarštica, dok je 15 deseteračkih epskih pjesama, a među njima i 4 posvećene međanu Vicku Bujoviću, ostalo neobjavljeno.

U prilogu „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“,¹⁹⁵ objavljenom 1963. godine, Pantić se bavi onim periodom bilježenja usmene književnosti koji je, iako ne manje važan već nekad za genezu toga fenomena osobito značajan, bio u sjeni rada

---

¹⁹³ Isto, str. 209.

¹⁹⁴ Miroslav Pantić, „Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (III), *Zbornik istorije književnosti*, knjiga II, Beograd, 1961, str. 87.

¹⁹⁵ Dr Miroslav Pantić, „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2, Beograd, 1963, str. 17–44.

Vuka Stefanovića Karadžića na prikupljanju usmene književnosti. Dajući poduzi popis tih ranih bilježnika usmenoknjiževnih tekstova, spominje i one bokeljske, odnosno peraške, i to Andriju Zmajevića, Juliju Balovića, Nikolu Mazarovića, Andriju Balovića i Joza Šilopija. Uz ime ovoga posljednjeg daje pogrešne datume rođenja i smrti (1721–1784),¹⁹⁶ što će ispraviti kad članak pretiska u knjizi *Iz književne prošlosti* gdje je naveo točne datume (1788–1858).¹⁹⁷ O Andriji Zmajeviću kao mogućem sastavljaču one druge zbirke, u kojoj se našla jedna bugarštica i „dvogovor“, Pantić ponešto kratko priopćava u toj studiji, a toj će se temi opširno vratiti koju godinu kasnije. Za nas je ovdje zanimljivo kako Pantić, a imajući u vidu transformaciju djelova *Osmana* u 10 bugarštica iz pjesmarice „nepoznatog Peraštanina“, za koga se dugo tvrdilo da je Andrija Zmajević, ali se najposlijе ispostavilo da je Nikola Burović, ocjenjuje peraške pokušaje oživljavanja forme bugarštice: „Učeni pesnici, s osećanjem pijeteta, koji se u njihovom stoleću negovao za starinu, upeše se da joj produže vek i to na način potpuno veštački. Umetnički sastavi tadanjih i ranijih pesnika, samo ako su imali materiju koja je približno odgovarala svrsi, poslužili su im odlično; njihove su tekstove oni preuzimali doslovno, pišući, samo, po dva osmerca u jednome stihu, dodajući pokatkad, u uvodu ili na kraju standardne početke i završetke bugarštica i dopisujući, uvek, uobičajene refrene. Naročito je to postalo moda u još podosta epskoj, ali i već podosta baroknoj sredini Perasta. Tamo su za pravljenje ovakvih 'bugarštica' široko korišćeni ili delovi Palmotićevih melodrama, ili odlomci Gundulićevog *Osmana* ili marljivo sročena i malo poetska literarna vežbanja lokalnih stihotvoraca. Međutim, ishod te njihove akcije, koja je izvan spora bila dobromerena, pokazao se dvostruko negativan: život narodnih bugarštica ona nije produžila ni za dan, a navukla je, naprotiv, podozrenje i na one pesme te vrste koje su nesumnjivo bile autentične i iz naroda kad su se, na ovaj način, one našle u društvu bugarštica nesumnjivo falsifikovanih i poteklih iz obrazovanih krugova.“¹⁹⁸

Osobito je važna Pantićevo antologija *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka* tiskana 1964. godine. Prvi put nakon Bogišićeve zbirke u njoj su predstavljeni dotad nepoznati tekstovi preuzeti iz bokeljskih, odnosno peraških pjesmarica. Uz objavljene pesme Pantić je zabilježio i pojedinosti vezane uz svaku zbirku pojedinačno. Za zbirku „nepoznatoga Peraštanina“ tvrdi da je

---

¹⁹⁶ Isto, str. 28.

¹⁹⁷ Miroslav Pantić, *Iz književne prošlosti...*, str. 115.

¹⁹⁸ Isto, str. 135–136.

nastala oko 1690. godine te da je nepravedno bila pripisana Andriji Zmajeviću.¹⁹⁹ U drugome izdanju svoje znamenite antologije Pantić je ispravio podatak o autorstvu, slijedeći Graciju Brajkovića, označivši Nikolu Burovića kao sastavljača zbirke.²⁰⁰ Iz toga je rukopisa u svoju antologiju Pantić uvrstio 6 počašnica junačkih, 5 počašnica muških, 4 počašnice ženske i 6 lirske pjesama. Iz zagrebačkoga zbornika IV a. 30 koji pripisuje „nepoznatim Bokeljima“ i smješta u prvu polovicu XVIII. stoljeća, Pantić je objavio u antologiji 5 bugarštica. Iz zagrebačkoga rukopisa I b. 80, za koji smatra da ga je pisao „treći nepoznati Bokelj“, Pantić je uzeo 2 lirske pjesme, a iz zagrebačke zbirke I a. 27 „nepoznatog Kotoranina“ u antologiju je uvrstio 4 lirske pjesme. U napomenama i objašnjenjima na kraju knjige donio je i kratke opise rukopisa i druge informacije o njima.

U radu o knezu Lazaru i Kosovskoj bici u staroj književnosti Dubrovnika i Boke kotorske²⁰¹ Pantić opširnije piše o jednome rukopisu kojem se danas izgubio svaki trag. Riječ je o pjesmarici koja se u starijoj literaturi spominje pod imenom „Rukopis Andrije Zmajevića II“, a koja sadrži jednu bugaršticu i jedan „dvogovor“, odnosno dramu s temom kosovske večere. S obzirom na temu svojega rada, Pantić je ponajviše usmjeren na odgonetanje porijekla i karaktera „dvogovora“, no uzgred daje on i korisne informacije o rukopisu u cijelosti, odnosno njegovu prijepisu, ukazuje na neobjavljeni Vulovićev prilog „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ i sl. U dodatku rada objavio je „dvogovor“ pod naslovom „Ovdi počinje boj kneza Lazara i zla svrha Miloša Koviljića i izdajnika Vuka Brankovića i devet braći Jugovića na Kosovu polju na 24 džunja godišta 1348“. Neznano zašto, Pantić nije tada objavio bugaršticu koja se nalazila u tome rukopisu, a kojoj bi se da nije bilo Pantićevih naporu danas bio izgubio svaki trag jer je originalni rukopis još u Vulovićevo vrijeme nestao iz Perasta, dok je jedini poznati prijepis koji se čuva u II. kutiji Narodnih pjesama u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu, gdje se Pantić njime koristio, također netragom nestao.

---

¹⁹⁹ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 87.

²⁰⁰ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, drugo izdanje, Prosveta, Beograd, 2002, str. 103.

²⁰¹ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“..., str. 383–406.

Tu je bugaršticu objavio znatno kasnije, u radu „Peraška bugarštica o kosovskom boju“.²⁰² U tome svom prilogu osvrće se na od ranije već poznati historijat zagonetnoga rukopisa koji je njegov prvi proučavatelj Vulović pripisao Andriji Zmajeviću, a potom se to identificiranje u znanosti ustalilo iako ga je sam Vulović odbacio, doduše, ne u nekom objavljenom članku, nego u pismu Baltazaru Bogišiću. Kako pred sobom nije imao originalni rukopis, već prijepis, Pantić se za identificiranje sastavljača te male zbirke mogao samo osloniti na pisanje Srećka Vulovića, a kako se i Vulović dvoumio između Andrije Zmajevića i za njega tada još neodgonetnutog zapisivača jedne veće zbirke iz 1696. godine, za kojega mi danas znamo da je Nikola Burović, to ni Pantić nije ponudio konačnu odgonetku, već se zadržao na nekoliko dosta uopćenih napomena o samoj bugarštici. O tome je li riječ o usmenoj bugarštici ili onoj u Perastu ne tako rijetkoj autorskoj, Pantić objašnjava: „Lako može biti da je Zmajević, ako je taj zapisivač bio on, ili Nikola Burović, što je daleko verovatnije, u stvari tvorac te bugarštice, bilo da ju je u celini sam ispevao, ili je pak udesio i priredio prema nekoj bugarštici istoga predmeta koja mu je poslužila kao osnova.“²⁰³ Osim tih zapažanja vezanih uz autorstvo pjesme, revnosni Pantić pobrinuo se i odrediti joj točno mjesto u povijesti književnosti: „Peraška bugarštica nema neke veće umjetničke vrednosti, i to je prava šteta, zaista. Ona je u suštini samo suvo i podosta nategnuto pričanje događaja, bez poezije i lepote, i gotovo prozaično. Svakoga značaja ona lišena ipak nije; taj je značaj, međutim, istorijski, a ne književni. Pesmi ovoj pripada određeno mesto u istoriji narodnog ili usmenog pesništva našeg, a ne samo među onim tvorevinama toga pesništva u kojima je reč o velikom, a sodbinskom i slavnom boju.“²⁰⁴

Ponešto je o peraškim pjesmaricama Pantić pribilježio i u sintetičkome članku o bugaršticama iz 1988. godine.²⁰⁵ Jednom bokeljske bugarštice spominje kad hoće pokazati kako se za tu pjesničku vrstu upotrebljavao i termin „popijevka“ premda bi, istini za volju, trebalo reći da se u peraškim zbornicima taj termin upotrebljava znatno šire odnoseći se, valjda, na sve usmenoknjževne pjesničke vrste. Drugi put spominje podatak da se za tu vrstu usmenoknjževnih sastava u bokokotorskim rukopisima rabe pojmovi „bugarka“, „pjesna bugarka“ i „pjesna

---

²⁰² Miroslav Pantić, „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 73–84.

²⁰³ Isto, str. 77.

²⁰⁴ Isto, str. 78.

²⁰⁵ Miroslav Pantić, „Ka poetici bugarštice“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 87–99.

bugarska“. Pantić piše da se pored tema poznatih iz staroga repertoara bugarštica javljaju nove te da one u sredinama gdje se javljaju nose određene specifičnosti pa u Boki pjevaju „o međanima, o junačkim podvizima i o svakovrsnim drugim životnim zbitijima Peraštana i Kotorana i njihovih vekovnih turskih neprijatelja, koji su se odigrali ili su za pozornicu imali na zemlji ili, još češće, na moru.“²⁰⁶ Primjerom peraških bugarštica on se služi i kad hoće ilustrirati njihovu funkciju „pouzdanoga čuvara istorijskoga pamćenja“, odnosno njihovo poimanje kao opjevane historije. Konačno, Pantić piše i o „umjetnim“ bugaršticama kojih ima u priličnome broju kako u dubrovačkim tako i u bokeljskim rukopisima, a otud ih je prenio i Bogišić u svoju znamenitu zbirku naglašavajući, doduše, za poneku od njih da izvjesno nisu „narodnoga“ porijekla. O tome je tipu lažnoga „narodnog“ pjesništva Pantić pisao i u radu „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“.²⁰⁷

O peraškim pjesmaricama Pantić je opširnije pisao u dragocjenoj monografiji o književnosti na prostoru ondašnje Crne Gore i Boke kotorske u ranome novovjekovlju.²⁰⁸ Osim što je ponudio širu sliku društvenopovijesnih prilika koje su pogodovali nastanku i bilježenju usmenoknjževnih tekstova u Perastu od kraja XVII. stoljeća, Pantić u toj svojoj studiji daje detaljne opise najznačajnijih peraških zbirki, a to su pjesmarice Nikole Burovića, Julija Balovića i Nikole Mazarovića, uz spomen i drugih zapisa, poput bugarštice o Kosovskom boju, tri male zbirke Balovića, zbirke Ivana Kolovića i sl. Pišući o okolnostima koje su uvjetovale da rani zapisi usmene poezije ne dopru do nas, Pantić izdvaja Perast kao grad na krajini u kojem su se sačuvale relativno brojne zbirke: „Sreća je bila što se krajem XVII veka u Perastu javilo nekoliko pisaca koji su nekako našli ljubavi za tu vrstu literature, i stekli odnekud dovoljno uverenja o njenoj vrednosti, da ne samo prave pojedinačne zapise narodne poezije, već da od njih odjednom obrazuju prave i čitave zbirke, koje su, barem koliko je to sada poznato, i najstarije takve zbirke što ih uopšte imamo.“²⁰⁹

---

²⁰⁶ Isto, str. 97.

²⁰⁷ Miroslav Pantić, „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“, *Pravo i lažno narodno pesništvo*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 26–27. 8. 1995, Narodna biblioteka „Resavska škola“, Despotovac, 1986, str. 9–33.

²⁰⁸ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, 1990.

²⁰⁹ Isto, str. 200.

O prvoj od tih zbirki, za koju konstatira da je istodobno i „prva zbirka narodne poezije među Jugoslovenima“, pjesmarici Nikole Burovića, na kojoj se nalazi datum 1696. a ne 1697. kako Pantić piše, Pantić daje za to vrijeme vrijedne informacije jer je zbirka objavljena i time postala dostupna javnosti gotovo tri desetljeća poslije te Pantićeve knjige.²¹⁰ On pozorno notira njezin sadržaj, bilježi nedostajuće stranice, ukazuje na poznati kuriozitet da je u njoj 10 bugarštica transformirano iz stihova Gundulićeva *Osmana*, prepoznaje koje je dubrovačke pjesnike Burović uvrstio u svoj ipak mješoviti zbornik, koliko mu dopušta prostor sinteze ukazuje na motive i sl. O samoj namjeri, ali i o strukturi zbornika Pantić piše: „Osnovne namere Nikole Burovića koje su ga vodile pri radu na ovoj zbirci jasno se vide već iz samoga njenoga sklopa: na devedeset listova formata četvrtine, na kojima je pretežno pisano u dva stupca, on je želeo da okupi tekstove svih vrsta usmene poezije koje je znao, kao da ih je namenjivao svakoj potrebi tadašnjeg života. Prvo su dolazile pesme dugoga metra, koje smo navikli da zovemo bugaršticama, a koje je on nazivao *bugarkama*; to su pesme epske i junačke u prvome redu, a ton im je izrazito žaloban. Za njima su dolazile sasvim kratke i obično veoma lepe lirske pesme, koje se o svetkovinama ili u sličnim prilikama pevaju napijajući nekome u čast; zvali su ih *počasnicama*, i jedne su bile namenjene muškarcima (*počasnice muške*), dok je druga njihova grupa bila za ženski svet (*počasnice ženske*). U sledećem odeljku ove svoje zbirke Peraštanin je ispisao pesme koje se pevaju prilikom plesa u kolu (*popijevke od kola*), a završni deo odredio je za deseteračke pesme, o junacima i njihovim međanima, o njihovim tamnovanjima i o njihovim ženidbama. Pojedine od svih tih pesama bile su proizvod drugih sredina i u Perast su dospele idući specifičnim, ne svaki put uočljivim, i štaviše i ne uvek jasnim putevima svoga kretanja; ostale su bile lokalnog postanja i govorile su o događajima koji su za pozornicu imali Perast i njegovo najbliže susedstvo.“²¹¹ Izdvojivši usmenoknjiževne tekstove od raznih prijepisa ili prerada autorske poezije, Pantić zaključuje da se u Burovićevu zborniku sačuvalo sto trideset, kako kaže, „pravih narodnih“ pjesama, što toj zbirici zajamčuje status ne samo prvoga zbornika te vrste u nas već i zbornika koji, ma koliko se moglo sumnjati u Burovićev osjećaj razlučivanja usmene od autorskih pjesama, donosi svojevrstan

²¹⁰ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

²¹¹ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 204.

žanrovske presjek usmenoknjiževnoga stvaralaštva kraja XVII. stoljeća, ilustriran brojnim primjerima različitih poetskih usmenoknjiževnih vrsta.

Drugačiji je pak zbornik Julija Balovića, nastao otprilike malo poslije onoga Nikole Burovića, pa i o njemu Pantić opširnije piše. Premda taj zbornik u žanrovskome smislu nije toliko zanimljiv jer sadrži tek 9 bugarštica i 15 deseteračkih epskih pjesama, za znanost o usmenoj književnosti on nije ništa nevrjedniji, što potvrđuje i Pantićeva kratka analiza. On primjećuje da Balović pjesme u zbornik nije unosio bilježeći ih neposredno od izvođača, već ih prepisujući iz drugih, starijih zbornika kojima se u međuvremenu zameo svaki trag. Sve je bugarštice iz toga zbornika u svoju zbirku prenio još Baltazar Bogišić, no deseteračke epske pjesme ostale su neobjavljene sve do naših dana. Pantić naglašava da je tematika bugarštica iz te zbirke vezana uz lokalne povijesne prilike, a radnja pjesama odnosi se na događaje iz peraške povijesti XVI–XVIII. stoljeća. Posljednja od njih vezuje se uz događaje iz 1716. godine, što bi značilo da je taj zbornik ipak nešto mlađi od onoga Nikole Burovića, na što ukazuje i Pantić, a to što je Balović suvremenik događanja opisanih u toj bugarštici, ali i Vicko Bujović, kojemu su posvećene čak 4 deseteračke epske pjesme, relativizira Pantićev zaključak da je cijeli zbornik Julije Balović prepisao iz starijih zbirki. Za bugarštice iz toga zbornika Pantić s dosta pouzdanja tvrdi da je u njima „više istorijske istine nego pesničke lepote“.²¹² Deseteračke pjesme ovoga zbornika nisu tematski isključivo vezane uz Perast premda su one s peraškom tematikom ipak dominantne bilo da opjevaju lokalnoga junaka Vicka Bujovića bilo pak Baja Pivljanina, njegove hajduke i njihove okršaje „na krajini“ ili okršaje Peraštana s neprijateljem na morskoj pučini. Zanimljivo je da su u tome zborniku neke od bugarštica dobine i svoje deseteračke paralele. Pjesmaricu Julija Balovića najposlije Pantić ocjenjuje ovim riječima: „Ali, iako su u toj meri usko lokalne po predmetima, po tvorcima, a bez sumnje i po krugu svoga prostiranja, pesme koje je okupio zbornik Julija Balovića značajne su jer pokazuju prisutnost ove vrste stvaranja na određenom tlu i što ujedno čuvaju i plodove tog prisustva; pored toga, one sa svoje strane nemalo doprinose da se u ponečemu ne samo prati već i razjasni istorija usmenog pesništva, u kojoj je ostalo toliko mnogo tamnog, nepoznatog, nedokučivog.“²¹³

Pantić nije propustio da u svojoj monografiji piše i o trećoj i najkrupnijoj zbirci iz korpusa peraških pjesmarica, onoj što ju je oko 1774. godine počeo ispisivati Nikola Mazarović, no za

---

²¹² Isto, str. 224.

²¹³ Isto, str. 225.

razliku od pjesmarica Nikole Burovića i Julija Balovića kojima je posvetio više pozornosti, o Mazarovićevoj zbirci Pantić piše sasvim sumarno. Bez detaljnijega opisa o Mazarovićevu rukopisu bilježi ovo: „U zbirku je Mazarović upisivao sve što mu se dopadalo: najviše su to narodne pesme, i to junačke, u desetercu, o događajima iz istorije Perasta i o hajdučkim napadima na Turke pretežno, zatim lirske, u različitom ritmu, i obavezne počasnice, muške i ženske, sasvim lepe i čedne, i one koje to nisu, ni što se tiče lepote, a ni što se tiče čednosti. Pored narodnih pesama, tu su još, i u obilju, sastavi dubrovačkih pesnika, poznatih (Marin Buresić, Paskoje Primović, Vlad Menčetić) i onih čija se imena ne znaju, kao i stihovi raznih anonimnih peraških pesnika. Kada je Mazarovićev zbornik ko zna kako, ali još uvek za njegova života, jer je on živeo dugo, dolazio u ruke drugih pesnika i ljubitelja, Jozu Šilopića, na primer, i oni su u njemu dodavali ponešto, pa je broj i repertoar pesama u njemu uvećan i na taj način.“²¹⁴ Uz taj kratki opis Mazarovićeva zbornika kao njemu suvremene notira još nekoliko zbirk „manjeg obima a obično manjeg značaja“, pri čemu tri potječu od pojedinih Balovića, a jednu je sastavio Ivan Kolović od kraja XVIII. stoljeća pa zaključno s 1805. godinom. U bilješkama Pantić daje i nekoliko ne uvijek određenih informacija o tim zbirkama, no sve njih identificirali smo tijekom našega istraživanja, o čemu je već bilo riječi. Zašto je Pantić obimom najzamašnijoj peraškoj pjesmarici posvetio svega nekoliko redaka, ostaje nejasno, osobito kad se uzme u obzir da je, po svoj prilici, pjesmaricu Nikole Mazarovića, baš kao i zbirku Julija Balovića, pripremao za tisak. Istina, valja imati na umu da je ovaj izvanredni poznavalac arhivske građe, nažalost, ponajmanje istraživao u samome Perastu. Izuzme li se njegov predani rad na iščitavanju peraških matičnih knjiga, sva je prilika da Pantić nije iz prve ruke raspolagao ostalom bogatom građom Nadžupskoga arhiva u Perastu u kojem se i nalazi rukopis Nikole Mazarovića. U protivnom zasigurno niti bi previdio kratku, no zanimljivu pjesmaricu Krsta Mazarovića o kojoj nikad nije napisao ni slova, pa je do naših istraživanja u znanosti ostala neopisana, niti bi požurio Bogišićeva pisma Vuloviću proglašiti zauvijek izgubljenima premda su uredno pohranjena u ostavštini Srećka Vulovića u peraškome Nadžupskom arhivu.

Onako kako su se u potonja dva desetljeća XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća sva proučavanja peraških pjesmarica temeljila na otkrićima Srećka Vulovića i građi što ju je publicirao Baltazar Bogišić tako se gotovo sve što je u drugoj polovici XX. stoljeća pa sve do danas pisalo o tome korpusu naslanjalo na arhivska istraživanja i publikacije Miroslava Pantića. Na osnovi

---

²¹⁴ Isto, str. 242.

bilješki autora kojima je Pantić nesobično stavljao na raspolaganje prijepise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića dalo bi se zaključiti da je on te osobito vrijedne zbirke kanio publicirati. Prava je šteta što do toga nije došlo jer od Miroslava Pantića, koji im je posvetio nekoliko desetljeća predanoga istraživanja, peraške pjesmarice nisu mogle imati dostoјnjega piređivača.

*

U knjizi *Iz naše narodne epike* Salko Nazečić na temelju arhivske građe o hajducima, ponajprije iz Dubrovačkoga arhiva, detaljnije je pisao kako o povijesnome fenomenu hajdučije u dubrovačkoj okolini tijekom XVII. stoljeća tako i o prikazu hajduka u usmenoj epici. Na osnovi prijepisa pjesmarice Nikole Mazarovića, koju mu je Pantić dao na uvid, Nazečić je mogao usporediti prikaz hajduka u jednom ovećem broju pjesama iz toga zbornika kao ranih, kroničarskih svjedočanstava o hajdučkome djelovanju, s prikazom hajduka u ranijim zapisima (*Erlangenski rukopis* i Andrija Kačić) te u kasnijim zbornicima Sime Milutinovića Sarajlije i Vuka Stefanovića Karadžića. Nazečić donosi i kratak opis Mazarovićeve zbirke imajući pritom u prvome planu predmet njegova istraživačkoga interesa: „Mazarovićevo zbirka je od posebnoga interesa, iako su pjesme koje se u njoj nalaze male pjesničke vrijednosti i svakako spadaju u one pjesme – kronike, gdje je pjesniku bilo najvažnije da opiše sam događaj onako kako se on dogodio ili onako kako se sačuvalo u lokalnoj tradiciji. No, ta zbirka je nastala upravo na terenu gdje se odvijala aktivnost one grupe hajduka koju smo mi pratili i to joj daje poseban značaj. Kako je pak Mazarović svoju zbirku započeo da piše 1774, a pisao ju je napamet i prema sjećanju, a sam je bio Peraštanin, to znači da se u njoj sačuvalo mnogo više staroga nego u docnijim zbirkama.“²¹⁵ U knjizi Nazečić analizira motive pojedinih pjesama iz toga korpusa konstatirajući da je najveći broj pjesama posvećen Baju Pivljaninu. Usporedba s verzijama pjesama iz kasnijih zbirki pokazuje da starije pjesme „ne teže za uljepšavanjem. One, čini nam se, daju goli događaj“.²¹⁶ Tim svojim zapažanjima on otvara novi prostor u istraživanju peraških pjesmarica, izmještajući pristup k tematološkim proučavanjima.

²¹⁵ Salko Nazečić, *Iz naše narodne epike, I dio, Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma (prilog proučavanju postanka i razvoja naše narodne epike)*, Svjetlost, Sarajevo, 1959, str. 200.

²¹⁶ Isto, str. 208.

Vrijedan je pozornosti rad Svetozara Matića „Tragovi stiha na stećima“ (1958) u kojemu je elaborirana ranije uočena osobina ponavljanja prijedloga u stećima. Kako se i u velikome broju bugarštica, gotovo isključivo u drugome polustihu, javlja ponavljanje prijedloga, Matić izvodi zaključak da je taj jezični fenomen zapravo trag stihova na stećima. No pored toga Matić bilježi i izvjesne formule, odnosno motive epskoga doba, koje upućuju na zaključak o vezi između natpisa na stećima i bugarštica. To što u peraškim bugaršticama (pri čemu nesumnjivo misli samo na one iz zbirke Julija Balovića) nema toga ponavljanja prijedloga, Matić tumači utjecajem kraćega stiha u kojemu je ponavljanje prijedloga znatno rjeđe, a čije su pjesničke paralele egzistirale istodobno s bugarštičkim u Perastu. Za lokalizaciju prostora na kojem su bugarštice nastajale i živjele možda bi na posredan način moglo biti zanimljivo ovo Matićev zapažanje: „Istočno od linije Rađevina–Boka Kotorska, to jest na zemljištu srednjovekovne srpske države, sačuvani grobni natpisi nemaju ni tragova stiha, niti svih onih karakteristika epskog doba koje odlikuje bosanske natpise: vitezova, vernih slugu, družine, sahranjivanja na baštini, iako su ostale formule istočnih i zapadnih natpisa zajedničke, a nekad doslovno iste.“²¹⁷ Takvo stanje on tumači crkvenom cenurom nad svjetovnom pjesmom i zabavom. Hipotezi o prostoru na kojem su bugarštice nastajale i živjele koja bi se dala izvesti iz toga njegova zapažanja u cjelini proturječi argumentacija koju Matić iznosi u tekstu „O glavnim pitanjima bugarštica (Serenzenov slučaj)“ (1968).²¹⁸ U tome prilogu on naime skreće pozornost na Serensenova proučavanja bugarštica reafirmirajući i nastojeći dodatno osnažiti pretpostavku o jugoistočnome porijeklu bugarštica i Srijemu kao prostoru njihove nadogradnje te o seobama zahvaljujući kojima je ta pjesnička forma prispjela u primorske krajeve. Validne dokaze za te pretpostavke ni Matić nije uspio prikupiti jer u tome prilogu više pozornosti posvećuje nastojanju da diskvalificira Jagićevu metodu kritike Soerensenove hipoteze, no iznalaženju argumenata koji bi je potkrijepili. U sasvim kratkoj bilješci „Bugarštica u 'Savinskom letopisu'“ (1969) Matić je skrenuo pozornost na jedan detalj predanja zabilježenog u drugoj polovici XVII. stoljeća u *Savinskome ljetopisu*, rukopisu Manastira Savine, kraj Herceg Novoga. Predanje po kojem su Sibinjanin Janko i njegova sestra izvanbračna djeca despota Stefana i „Sibinjke đevojke“ koje se nalazi u tome ljetopisu blisko je s bugaršticama broj 8 i broj 22 iz Bogišićeve zbirke, koje je Bogišić preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30. Bliskost se ogleda u imenu Ruta koje se u ljetopisu vezuje uz Jankovu majku, a u pjesmi broj 8 Jankova se sestra

²¹⁷ Svetozar Matić, *Naš narodni ep i naš stih. Ogledi i studije*, Matica srpska, Novi Sad, 1964, str. 266–267.

²¹⁸ Svetozar Matić, *Novi ogledi o našem narodnom epu*, Matica srpska, Novi Sad, 1972, str. 217–234.

spominje kao Rusa, dok se u pjesmi 22 spominje „ljepa Rude“. Iz tih bliskosti tekstova Matić izvlači zaključak da je u svojoj ranijoj verziji iz XVII. stoljeća bugarštica br. 8 poslužila kao izvor *Savinskome ljetopisu* te dodaje: „Po tom slaganju letopisa sa rukopisnom zbirkom pesama iz Boke može se uzeti kao verovatno da su bokeljske bugarštice i u drugoj polovini XVII veka predstavljale zaokrugljenu celinu epske tradicije onaku kakva je data u 'zagrebačkom rukopisu', to jest bokeljskoj zbirci.“²¹⁹

Dva su Bokelja u drugoj polovici XX. stoljeća dala vrijedan doprinos proučavanju peraških pjesmarica, ne po broju i obimu tekstova koje su im posvetili, već po značajnim podacima do kojih su došli u svojim istraživanjima.

Miloš Milošević još je 1957. godine pisao o sudsbinu arhiva Balovića,²²⁰ a u prilogu o pomorskim elementima u pomorskome arhivu Balovića 1964. godine opširnije je pisao o Juliju Baloviću, spominjući i njegovu usmenoknjiževnu zbirku, na osnovi opisa Srećka Vulovića.²²¹ U radu „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, tiskanom prvi put 1975. godine, Milošević je na osnovi melografskih zapisa iz Boke Luigija Riccija iz sredine XIX. stoljeća i Dionisija de Sarna s kraja XIX. stoljeća, oba vezana uz stihove Ivana Krušale o događaju iz 1654. godine, za koje pretpostavlja da su odraz starije narodne melodije, ponudio moguću rekonstrukciju načina pjevanja bugarštica u Perastu XVII. stoljeća.²²² U uvodnome dijelu toga priloga ukazao je i na okolnosti bilježenja usmene poezije u Perastu, a s pozivom na Pantića i na imena važnijih zapisivača: „Perast je poslije Kotora, svakako, najznačajnije naselje u Boki u kome su se bugarštice stvarale, prepisivale u privatnim kanconijerima i, bez sumnje, pjevale. U Perastu se, pored anonimnih prepisivača, sačuvalo više značajnih zbirk narodnih pjesama, a sakupljači su bili crkvena lica, pomorci, nosioci raznih visokih funkcija u okviru opštinske autonomije. To su: nadbiskup barski Andrija Zmajević (1624–1694), Julije Balović (1672–1727), Andrija Balović (1721–1784), Nikola

²¹⁹ Isto, str. 282.

²²⁰ V. Miloš Milošević, „Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima“, *Arhivist*, godina VII, sveska 1–2, Beograd, 1957, str. 23.

²²¹ Miloš Milošević, „Pomorski elementi u pomorskome arhivu Balovića iz Perasta“, *Pomorski zbornik*, knjiga 2, Zadar, 1964, str. 703–704.

²²² Miloš Milošević, „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53–58.

Mazarović (1760–1851) i Jozo Šilopi (1721–1784). Još postoji i rukopis Kolovića, ali je sasvim sličan Mazarovićevom²²³. Danas znamo da nema pouzdanih dokaza da su Andrija Zmajević i Andrija Balović skupljali usmene pjesme, a ni onaj Jozo Šilopi koji se spominje u tome zapisu ne ide u krug sakupljača, već njegov nešto mlađi imenjak i prezimenjak. U prilogu rada „Mletački izvori o pohari Perasta 1624. godine i organizaciji sjevernoafričke piraterije“ iz 1977. godine, Milošević je objavio jednu deseteračku epsku pjesmu iz pjesmarice Nikole Mazarovića koja opisuje napad „Tunezina“ na Perast 1624. godine.²²⁴

Drugi Bokelj čije je ime nezaobilazno u pregledu proučavanja peraških pjesmarica jest Gracija Brajković. U jednoj kratkoj bilješci o Nikoli Buroviću on je toga znamenitog peraškog pomorca identificirao kao zapisivača rukopisa pretežno usmenoknjiževnih tekstova iz 1696. godine koji je otkrio Srećko Vulović i za koji se dugo, kako je već rečeno, baš zahvaljujući pogrešnoj Vulovićevoj identifikaciji, vjerovalo da je pisan rukom Andrije Zmajevića.²²⁵ Detaljnije se tome problemu, ali i ukupnome stvaralaštву Nikole Burovića, Brajković posvetio u radu „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“ iz 1982. godine.²²⁶ U antologiji *Poezija baroka* koju su zajedno priredili Miloš Milošević i Gracija Brajković to je Brajkovićevu otkriće još jednom potvrđeno: „Burović se posebno zanima za književnost, čitao je djela dubrovačkih pisaca i sam pisao. U Bogišićevoj biblioteci u Cavatu (M 124) sačuvani su njegovi prepisi narodnih pjesama i vlastiti stihovi.“²²⁷ Za znanost je neprocjenjiva šteta što se Gracija Brajković rijetko javljao prilozima o vlastitim proučavanjima bokeljskoga književnog i kulturnog nasljeđa. Tko god je imao priliku proučiti građu Nadžupskoga arhiva u Perastu mogao se uvjeriti s koliko je strpljenja, pedantnosti i erudicije Brajković prikupljao i bilježio svakovrsnu građu vezanu uz taj korpus. Tako se u rukopisu Nikole Mazarovića mogu naći umetnute listice ili cijele stranice s Brajkovićevim napomenama vezanim uz taj spis. Jednom je to sadržaj zbirke s kratkim bilješkama o pojedinim pjesmama, drugi je put to kakav citat iz literature ili ispis s

²²³ Isto, str. 53.

²²⁴ Miloš Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća*, Equilibrium & CID, Beograd & Podgorica, 2003, str. 130–132.

²²⁵ Gracija Brajković, „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8.

²²⁶ Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 116–132.

²²⁷ *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*, izbor, komentari, predgovor i prevodi Miloš Milošević i Gracija Brajković, „NIP Pobjeda“, Titograd, 1976, str. 339.

tipkanim na stroju ili rukom pisanim podacima o tome gdje je i kad tko spomenuo tu zbirku, treći put je riječ o podatku vezanom uz neku povjesnu ličnost koja se spominje u nekoj pjesmi i sl. Tih je i takvih bilješki veoma mnogo u Nadžupskome arhivu u Perastu i one pokazuju koliko je truda, vremena i volje Brajković uložio u proučavanje peraških dokumenata. On je, uostalom, identificirao i Krsta Mazarovića kao sastavljača jedne manje zbirke koju čine dvije deseteračke epske pjesme. No svoja istraživanja Brajković nije ograničio samo na korpus dokumenata peraškoga crkvenog arhiva već je za bokeljskim rukopisima tragao i u Bogišićevu arhivu u Cavtatu te u Arhivu HAZU-a u Zagrebu. Mnoga neodgonetnuta pitanja vezana uz korpus peraških pjesmarica bila bi davno riješena, sigurni smo, da je Gracija Brajković češće i u većem obimu publicirao rezultate svojih arhivskih istraživanja.

Peraške zbirke, s posebnim osvrtom na bugarštice, ali i uz spomen deseteračkih epskih pjesama iz toga korpusa komentirao je i Ilja Nikolajević Goleničev-Kutuzov u knjizi *Epos serpskogo naroda* objavljenoj u Moskvi 1963. godine. Pored zapažanja o etimologiji imena bugarštica te klasifikaciji i mogućem porijeklu te vrste, Goleničev-Kutuzov piše i o utjecaju učenih ljudi na konačnu formu tih pjesama navodeći primjer prerade *Osmana* iz Pjesmarice Nikole Burovića (koju kao i većina autora u to vrijeme pripisuje Andriji Zmajeviću): „Zapisи bugarštica, чак и оних 'најнароднијих' чини се да су били подвргнути обради доконих литерата. Занимљив је покушај Andrije Zmajevićа (1624–1694), католичког надбискупа барског који је био родом из Пераста. Zmajević je sastavio devet kratkih bugarštica sastavljući po dva stiha Gundulićeva *Osmana* u jedan red, a poslije svakog para stihova dodao je po jedan prijevod od шест slogova (vidi Bogišić, str. 93–96). To preodjevanje *Osmana* svjedoči о tome да је у средином XVII stoljeća у Crnogorskom primorju уху домаћих pisaca bio bliži rastegnuti i žalobni ritam bugarštica nego glatki i rimovani osmerac Dubrovčana. U Zmajevićevoj preradi rima je prigušena. Prepostavljam да покушај posredno потvrđuje и првотni постанак 'дугог стиха' из четверестопног трофеја.“²²⁸ Goleničev-Kutuzov bugarštice naziva poezijom ribara, hajduka i sitnih građana i smatra da nema dovoljno razloga да се у њима prepozna наслjeđe srpskih i bosanskih feudalaca који су се пред Osmanlijama povlačili према Dalmaciji. Spominje још и Pjesmarice Julija Balovića, Nikole Mazarovića i dva zbornika из Arhiva HAZU-a у којима се налазе bugarštice за које tvrdi да су također из Perasta. Njegova ocjena vrijednosti тога наслjeđa usuglašena je sa zaključcima Baltazara Bogišića:

²²⁸ Ilja Nikolajević Goleničev-Kutuzov, „Istraživači epike i narodni pjevači“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 193.

„Paralelno ispitivanje Karadžića i tekstova u Bogišićevu izdanju pokazuje da bugarštice (među njima dvije s kosovskom temom – br. 1 i br. 2) po svojim umjetničkim kvalitetima, po jasnoći izlaganja i povezanosti kazivanja zaostaju za pjesmama u desetercu što ih je izdao Vuk; isto to može se reći i o većini deseteraca u rukopisu Nikole Mazarovića – o istim temama kao u Vukovim zbirkama.“²²⁹

Bokeljske usmenoknjiževne rukopise spominje i Vido Latković u predgovoru antologiji *Epska narodna poezija Crne Gore* (1964). Na osnovi onoga što je u literaturi već bilo rečeno on daje sumaran opis dva zagrebačka rukopisa u kojima se nalaze bugarštice. Kao zanimljivu činjenicu on izdvaja to što se u jednom od tih zbornika opijeva i suvremenog događaj, napad Mehmed-paše na Kotor, pa zaključuje: „Ovo opjevanje novih događaja kazuje da je u Boki Kotorskoj u XVII vijeku pjevanje epskih pjesama u dugom stihu bilo još uvijek aktivno, tj. pratilo je i ocjenjivalo savremene događaje. Na to ukazuje i činjenica da su sve pjesme ovih bokokotorskih rukopisa ispjevane i zabilježene u klasičnoj formi bugarštica, naime, sa redovnim pripjevom koji vezuje dva i dva uzastopna stiha, što nije slučaj sa pjesmama dugog stiha zabilježenim izvan Boke Kotorske.“²³⁰ Kako Latković primjećuje, stvaranje pjesama o novim događajima, uz zadržavanje klasične forme, još više se iskazalo u rukopisima koje on imenuje „peraštanskim“, odnosno, kako on kaže, Balovićevu i Mazarovićevu rukopisu. Koliko pisanje iz druge ruke, u ovome slučaju bez uvida u rukopise, na osnovi Bogišićeva izdanja, može zavesti autora, potvrđuje to što Latković iznosi tvrdnju da Balovićev rukopis sadrži bugarštice, a Mazarovićev deseteračke pjesme, kao i niz materijalnih pogrešaka koje Latković pravi opisujući sadržaj Mazarovićeve zbirke. Kao dio Mazarovićeve zbirke koji je objavio Bogišić, Latković navodi pjesmu o ženidbi kralja Vukašina vilom, varijantu Vukove Ženidbe kralja Vukašina, nekoliko pjesama o Marku Kraljeviću i pjesme o Starini Novaku i Senjaninu Ivu, bici kod Mohača i oslobođenju Beograda 1717. godine, kojih u zbirci Nikole Mazarovića zapravo i nema, nego ih je Bogišić publicirao iz drugih rukopisa.

Četiri priloga o epskim pjesmama iz pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića, na osnovi prijepisa koje mu je ustupio Miroslav Pantić, objavio je Radosav Medenica. U kronološki prvome objavljenom članku iz toga niza, „Peraške bugarštice i njihove deseteračke paralele“, Medenica je usporedio 9 bugarštica iz zbirke Julija Balovića s njihovim deseteračkim preradama

²²⁹ Isto, 194–195.

²³⁰ Vido Latković, „Narodna epska pjesma u Crnoj Gori“, u: *Epska narodna poezija Crne Gore*, izbor i redakcija dr Vido Latković & Jovan Čađenović, Grafički zavod, Titograd, 1964, str. 11.

u zbirci Nikole Mazarovića. Osvrt na osnovne motive pjesama, popraćen i izvjesnim stilističkim primjedbama, kao i historijskom kontekstualizacijom, Medenicu je naveo na ovaj zaključak o bugaršticama i njihovu trajanju u usmenoj kulturi Perasta: „Usled njihove hroničarsko-istorijske tendencije peraške bugarštice imaju znatno manje ukrasnih figura nego ostale pesme ovog žanra, a dvostruki epiteti i ponavljanje prepozicije na čelu polustiha, toliko karakteristični za dubrovačke bugarštice, ovde se javljaju veoma retko. (...) Ali ovde je daleko bitnija činjenica da bugarštica negde sredinom XVII veka, a možda i ranije, u Perastu a zcelo i celoj Boki, nije više predstavljala živu narodnu umetnost koja se neguje i dalje pamti i prenosi nego deseteračka pesma.“ Tim zaključkom objašnjava i potrebu koja se javila u Perastu krajem XVII. i u XVIII. stoljeću da se peraške bugarštice transformiraju u deseteračke pjesme. Pri tom o deseteračkoj epici, na osnovi analiziranoga korpusa, Medenica zaključuje: „Da je deseteračka pesma u ovoj oblasti već odavno cvetala nezavisno od bugarštica i u svom razvoju dostigla visok umetnički stepen svedoči dovoljno ono primera koje smo napred naveli i u kojima su i pesnički jezik. i ukrasni epiteti, i stajaće figure i formule, čak i sheme, jednom reči: celokupna poetska faktura, već izgrađeni i čvrsti.“²³¹ U radu „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“ objavljenom u knjizi *Naša narodna epika i njeni tvorci* Medenica je dao širi osvrt na ta dva zbornika, koristeći se dijelom i analizama prethodnoga rada u kojem je opisao bugarštice i njihove deseteračke paralele, no proširujući interes i na ostale usmenoknjiževne tekstove ta dva zbornika, kako na deseteračke pjesme posvećene hajducima ili pjesme o Vicku Bujoviću tako i na počašnice, balade, poskočnice, satirične pjesme i dr. Historijske okvire problematike Medenica nikako ne gubi iz vida rekonstruirajući iz drugih dostupnih vrela povijesne činjenice koje su prethodile nastanku pojedinih pjesama ili osvjetljavajući povijesni profil pojedinih likova. Isto tako kad god se susretne u pjesmama s nekim prepoznatljivim motivom, on poseže za usporedbom varijanata koliko to dopušta prostor takve rasprave. Rezimirajući rezultate svojih analiza deseteračkih pjesama ova dva zbornika, Medenica napominje: „Nesigurnost i labavost deseteračkog stiha je karakteristična pojava u deseteračkim pesmama i Balovićeva i Mazarovićeva rukopisa, negde u jačoj negde u manjoj meri. Da li je to znak neusahle tradicije bugarštica ili ovde, daleko pre, dokaz da guslarska umetnost širih narodnih slojeva, ovde hercegovačko-crnogorskog brdskog zaleđa, u priobalnom pojusu Boke, kod kulturno odmaklih slojeva koji su bili nosioci ovoga građanskog i gradskog pesnikovanja, nije bila još

²³¹ Radosav Medenica, „Peraške bugarštice i njihove deseteračke paralele“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, Minhen, 1971, str. 491.

potpuno odomaćena.²³² Na samome kraju priloga Medenica se osvrnuo i na bugarštice iz dva zagrebačka rukopisa koje je objavio Bogišić u svojoj znamenitoj zbirci, uočavajući da se od peraških pretežno kroničarskih razlikuju po karakterističnim jezično-stilskim odlikama. O rukopisma Julija Balovića i Nikole Mazarovića Medenica je pisao još u dva navrata,²³³ no u njima se uglavnom ponavljaju analize i zaključci iz prethodna dva rada. U prilozima o zbirkama Julija Balovića i Nikole Mazarovića Medenica je ispravio Bogišićeve nesigurne navode da je riječ o dvije posve zasebne zbirke, bez ikakva međusobnog dodira, ukazujući na to da su Mazarovićeve deseteračke paralele Balovićevih bugarštica upravo nastale transformacijom iz jednoga stiha u drugi, a ne nezavisno jedne od drugih. Njegovu istančanome osjećaju za usmenu poeziju nije promaklo ni to da uoči koje su to pjesme iz ovih zbornika mogле imati duži život u narodu, a koje su zaista nastale kao oponašanje usmenih pjesama.

Ovdje vrijedi notirati i to da Mazarovićevu zбирku, tada iz druge ruke, na osnovi Bogišićeva zbornika, Medenica spominje i u knjizi *Banović Strahinja u krugu varijanata i tema o neveri žene u narodnoj epici*, bilježeći da se u toj pjesmarici nalazi jedna varijanta pjesme *Ženidba kralja Vukašina*.²³⁴ To međutim nije točno. Naime pjesma koju je Bogišić objavio pod rednim brojem 97, a koju Medenica spominje, potječe zapravo iz dubrovačkoga rukopisa koji se nalazio u biblioteci Male braće i iz kojega je Bogišić publicirao bugarštice i deseteračke pjesme u svojoj zbirci. S obzirom na prilično nepregledan način koji je Bogišić primjenjivao u notiranju iz kojega je rukopisa u svoj zbornik prenio pojedine pjesme, nije za čuđenje što je inače precizni Medenica došao u zabludu i Mazaroviću pripisao pjesmu koje u njegovoj zbirci odista nema. Isto tako Medenica griješi kad za dvije deseteračke pjesme o Marku Kraljeviću iz Bogišićeva zbornika, i to one objavljene pod brojem 86 i 87, kaže da su s bokeljskoga terena iako su i one preuzete iz dubrovačkoga rukopisa Male braće. Ipak, u dijelu knjige posvećenu temi nevjere u „narodnoj

²³² Radosav Medenica, „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“, u: Radosav Medenica, *Naša narodna epika i njeni tvorci: crnogorsko-hercegovačka planinska oblast, postojbina patrijarhalne kulture i epske pesme Dinaraca*, Obod, Cetinje, 1975, str. 42.

²³³ Radosav Medenica, „Narodne pesme u rukopisima Julija Balovića i Nikole Mazarovića“, *Rad XVI-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Igalo, 1969*, Udruženje folklorista Jugoslavije, Cetinje, 1978, str. 61–70; Radosav Medenica, „Kratak osvrt na usmeno (narodno) stvaralaštvo Boke“, u: Radosav Medenica, *Nekoliko najistaknutijih problema iz naše usmene (narodne) epike*, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, str. 43–51.

²³⁴ Radosav Medenica, *Banović Strahinja u krugu varijanata i tema o neveri žene u narodnoj epici: studija iz naše narodne poezije*, Naučno delo, Beograd, 1965, str. 170.

epici“ Medenica analizira jedan tekst zapisan u Boki. Riječ je o bugarštići o Marku Kraljeviću i Minji Kosturaninu, objavljenoj pod brojem 7 u Bogišićevu zborniku, a preuzetoj iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30. Tu pjesmu on izdvaja u posebnu grupu pjesama u kojima zapravo i nema ženine nevjere, već u njima nasilnik u odsutnosti muža otima ženu, a muž potom odlazi na otimačev dvor, kažnjava ga i vraća natrag ženu. Zanimljivo je Medeničino zapažanje kojim pronicljivo upućuje na autorsku provenijenciju te, ali i drugih sličnih pjesama: „Usmena tradicija o avanturi Mine od Kostura bila je već uveliko izbledela i deformisana kad je neki bokeljski ili dubrovački 'šjor' od te tradicije, koristeći se narodnim stihom bugarenja, sočinio jednu tipičnu 'aventure' u duhu viteške zabavne epike omiljene u primorskim gradovima, jer ni ova bugarštica, kao ni čitav niz ostalih, nemaju ni trunke narodnog duha – u smislu kolektivne duhovne manifestacije širokih narodnih slojeva, u kom smislu tim pojmom i operišemo u nauci o narodnoj epici.“²³⁵

U *Istoriji srpske književnosti baroknog doba* peraške i bokeljske usmenoknjiževne zbornike spominje, a njihovim se pjesmama koristi pri analizi izvjesnih „baroknih“ kompozicijskih rješenja, povjesničar književnosti Milorad Pavić. Ostavimo li po strani opravdanu zamjerku da peraškim i bokeljskim zbirkama zaista ne bi trebalo biti mjesta u povijesti srpske književnosti (osim, eventualno, kao rukopisima koji mogu poslužiti za komparativnu analizu), Pavićevo pisanje niti donosi neke važnije informacije niti analize. Ostvarena kao književnopovijesna sinteza, njegova knjiga daje samo pregled dotadašnjih saznanja uz spomen zbirkama Nikole Burovića (za koju još uvijek ne znajući njenoga zapisivača rabi naziv – zbirka „nepoznatoga Peraštanina“), Julija Balovića, Nikole Mazarovića i tri zbirke iz Arhiva HAZU-a.²³⁶ Izvjesno je da su mu za opis i materijale vezane uz te rukopise od najveće važnosti bile zbirke Baltazara Bogišića i Miroslava Pantića.

Za osvrt na predvukovsko usmenoknjiževno nasljeđe tim se istim zbirkama koristio i Maksim Zloković.²³⁷ Pišući o bugaršticama, Zloković kaže: „Izgleda da bugarštice nijesu nastale kao i ostale narodne pjesme, već da su ih pisali obrazovaniji ljudi, naročito vlastela i kaluđeri. Misli se da su nastale u našim južnim oblastima i da su se selile na sjever ispred Turaka“.²³⁸ Za

---

²³⁵ Isto, str. 185.

²³⁶ Milorad Pavić, *Istorijske književnosti baroknog doba*, Nolit, Beograd, 1970, str. 432–433.

²³⁷ Maksim Zloković, „Pomorski motivi u epskim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XIX, Kotor, 1971, str. 115–146.

²³⁸ Isto, str. 118.

ovu prethodnu tvrdnju Zloković se poziva na Vojislava M. Jovanovića, no u nastavku teksta s pozivom na ruskoga znanstvenika Golniščev-Kutuzova iznosi hipotezu da se bugarštice nastale „u primorskim oblastima južnih Slovena između Splita i Skadarskog jezera, vjerovatno i susjednim područjima Bosne i Hercegovine.“²³⁹ Zloković je uvjeren da su bugarštice nastale u Boki u raznim vremenima, a da su potom oblikovane duž srednjega primorja gdje su poprimile izvjesne jezično-stilske osobitoosti lokalnoga ambijenta. Po njegovu mišljenju, one su nastale neposredno po dolasku prebjega iz Srbije u primorske krajeve, što ne potkrepljuje bilo kakvom argumentacijom. Premda to nije eksplisitno formulirao, Zloković vjerojatno ima u vidu jednu povijesnu činjenicu koja je često služila kao argument u raspravama o postanku bugarštica. Riječ je o dolasku Đurđa Brankovića u Dubrovnik gdje se zadržao izvjesno vrijeme 1441. godine.²⁴⁰ Autori koji taj provjereni povijesni podatak upotrebljavaju kao argument o povlačenju srpske vlastele u primorje i njihovu prenošenju bugarštica s istoka na zapad, previdaju jednu neobično važnu činjenicu, a to je naglašeno protudespotovsko i prougarsko raspoloženje kojim obiluju bez izuzetka i bokeljske i dubrovačke bugarštice. O tome Ilja Nikolajević Goleniščev-Kutuzov veli: „Kao opći ideološki pravac u mnogima od tih kompozicija opaža se neprijateljski stav prema Brankovićima i simpatije prema ugarsko-hrvatskim junacima XV i XVI stoljeća kao i prema Skenderbegu, borcima protiv turskog nasilja.“²⁴¹ No Zloković donosi i neke zanimljive folklorističke informacije kad spominje tradiciju prisutnu na primorju, od Boke pa do Cetine, da se narodne pjesme pjevaju iz pjesmarica, a samo ponegdje uz gusle, ističući da je i sam bio posljednji javni „pjevač iz pjesmarica“ u Bijeloj. Iako sam po sebi zanimljiv, taj podatak nema znatnije vrijednosti za rekonstrukciju prvobitnoga izvođenja bugarštica jer tradicija kakvu opisuje Zloković ne mora nužno, a reklo bi se i ne može, biti pretjerano stara. Vrijedno je i njegovo zapažanje da se glagol bugariti u značenju tužiti, žaliti i u njegovo vrijeme upotrebljavao u Boki. S pozivom na Miloša Miloševića i Miroslava Pantića Zloković navodi dotad poznata imena peraških zapisivača usmene poezije XVII. i XVIII. stoljeća ponavlјajući za njima i pogreške u identificiranju Andrije Zmajevića i Andrije Balovića kao

---

²³⁹ Isto.

²⁴⁰ O vezama Đurđa Brankovića s Dubrovnikom vidjeti u: Jelka Ređep, „Dubrovnik, utočište srpskih despota Brankovića“, u: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 40–49. Opširnije u monografiji: Momčilo Spremić, *Durađ Branković 1427–1456*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.

²⁴¹ Ilja Nikolajević Goleniščev-Kutuzov, nav. djelo, str. 193.

sakupljača i zapisivača usmenoknjiževnih zbirk. Zanimljivo je da Zloković bilježi da su se neke od pjesama iz tih starih zbirk u njegovo vrijeme još mogle čuti u Boki kao živi dio usmene kulture. Osim što analizira pomorske motive u usmenoj epici kako dugoga tako i deseteračkoga stiha, Zloković često komentira i stanovite leksičke specifičnosti tih pjesama bilo da im traži paralele u suvremenome bokeljskome govoru bilo da ih identificira u drugim i nadalje živim oblicima bokeljske usmene kulture, tražeći u njima potvrdu teze da su pjesme ponikle baš na bokeljskome tlu. Prava je šteta što Zloković nije ranije imao pred sobom makar dio građe peraških i bokeljskih pjesmarica XVII. i XVIII. stoljeća jer bi tako i njegov prethodno objavljeni rad o primorsko-pomorskim motivima u lirskim narodnim pjesmama Boke²⁴² zacijelo bio kompletniji. No i u tome radu, na temelju objavljene građe i osobnih istraživanja, daje neke vrijedne, u prvoj redu folklorističke vijesti, poput informacija o tekstovima pjesama koje je sam zabilježio i načinu njihova izvođenja.

U obimnoj polemički intoniranoj studiji „Narodne pesme dugoga stiha“ objavljenoj u časopisu *Književna istorija* tijekom 1972. i 1973. godine Nenad Ljubinković podvrgao je kritičkom preispitivanju dotadašnje znanstvene hipoteze i zaključke vazane za ključne probleme proučavanja bugarštica. Više od drugih autoriteta koji su se bavili bugaršticama na udaru njegove kritike našao se, katkad s više, a katkad s daleko manje uspjeha, Baltazar Bogišić. Bogišića Ljubinković krivi za niz po njegovu sudu nedovoljno utemeljenih zaključaka koji su se odomačili tijekom povijesti proučavanja bugarštica. Dok s potpunim pravom osporava valjanost Bogišićeve metode primijenjene u njegovu zborniku gdje je pjesme, po ugledu na Vuka Stefanovića Karadžića, poredao kronološki i tematski, čime je razbio cjelovitost zbirk iz kojih je preuzimao tekstove, neke Bogišićeve primjedbe, poput one da bugarštice reflektiraju svijet feudalnoga poretka i viteškoga ambijenta, Ljubinković apodiktički opovrgava, čini se bez dovoljno uvjerljive argumentacije. Kritizirajući Bogišićeva uopćavanja koja dolaze do izražaja kad karakteristike jednoga broja pjesama pripiše cijelome korpusu, i sam Ljubinković zapada u neka nepotrebna apstrahiranja. Ljubinković s pravom, a ne ni prvi, ukazuje na to da je Bogišićeva metoda grupiranja pjesama rezultirala nemogućnošću sagledavanja individualnih karakteristika pjesama pojedinih zapisivača. On ističe da je Bogišić većinu zaključaka iz predgovora svoje zbirke zasnovao na primjerima koje je pronašao u pjesmama iz biblioteke Male braće u Dubrovniku te da se takvi

---

²⁴² Maksim Zloković, „Primorsko-pomorski motivi u lirskim narodnim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, X, Kotor, 1962, str. 293–311.

zaključci ne mogu prihvati i za ostale zapisivače i zbirke. No kritizirajući Bogišića, sam zapada u kontradikcije kao kad na primjer tvrdi sljedeće: „U pesmama dugoga stiha zabeleženim u dubrovačkoj okolini (*dubrovački rukopis*) epitet *vrli* se upotrebljava u značenju koje nam je poznato i iz dela dubrovačkih pesnika (divalj, okrutan, strašan – prim. A. R.). U pesmama dugog stiha iz Boke Kotorske (*Balovićev rukopis*), iz Perasta – koje su se i najduže zadržale u kakvom-takovm aktivnom životu – epitet *vrli* se upotrebljava u značenju nama danas bliskom.“²⁴³ Manjkavost tih tvrdnji ogleda se u tome što je autor zanemario zagrebački rukopis IV a. 30, nastao u Boki kotorskoj, a u kome se epitet *vrli* sreće u sintagmama koje bi moglo asocirati oba pretpostavljena značenja. Nije Ljubinković imao uspjeha ni u dokazivanju da se termin *bugarštica* i njemu srodni termini *bugarkinja* i *bugarka* ne mogu uzimati kao naziv jedne pjesničke vrste, već da je njihovo značenje vezano za način pjevanja pjesama, zbog čega predlaže da se termin *bugarštica* zamijeni sintagmom „pesme dugoga stiha“. Tko će izmjeriti adekvatnu dužinu od koje počinju i do koje završavaju pjesme dugoga stiha, to Ljubinković ne objašnjava. Pri svemu tome zanemaruje spomene „bugarki“ iz pjesmarice Nikole Burovića koje dodatno potvrđuju da je za prve zapisivače tih tekstova to bila specifična pjesnička vrsta, a ne samo ili – ako je suditi po spomenu „srpskoga načina“ kod Hektorovića – ne uopće način pjevanja. Međutim kad tragove *bugarštičkoga* stila uočava u *Ljetopisu crkovnome* Andrije Zmajevića, na osnovi bokeljskih rukopisa dokazuje da su te pjesme duže vrijeme živjele u narodu, ili kad opet na primjerima iz bokeljskih rukopisa opovrgava Bogišićeve sudove o slaboj umjetničkoj vrijednosti *bugarštica* i nefunkcionalnosti pripjeva, dokazujući upravo suprotno, Ljubinković je nesumnjivo na pravome tragu. Rasprava „Narodne pesme dugoga stiha“ otvara brojna pitanja, na neka od njih nudi valjane odgovore, na neka pak samo naslućivanja, a na neka ne sasvim najsretnija rješenja. Ipak, u cjelini je riječ o zanimljivome i istraživački poticajnom pokušaju da se nanovo prokomentiraju brojni problemi vezani uz izučavanje *bugarštica*. Svodeći svoja razmatranja, Ljubinković zaključuje: „*Pesme dugoga stiha jesu narodne pesme*. Isto onoliko narodne pesme, koliko su to bile i *chansons de geste, vizantijske epske pesme, novogrčke paraloge, ruske istorijske epske pesme XVII veka* itd. Ispevane su od pojedinaca, katkad i od 'pravih' pesnika, ali su bile prilagođene i pri daljem prenošenju (prvo usmenom, kasnije zborničkom – pismenom) prilagođavale su se uvek zahtevima

---

²⁴³ Nenad Ljubinković, „Narodne pesme dugoga stiha“, u knjizi: Nenad Ljubinković, *Traganja i odgovori. Studije iz narodne književnosti i folklora (I)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 30.

sredine, odnosno pojedinaca (kao dela te sredine).²⁴⁴ Kao prilog toj studiji Ljubinković je objavio korisne sadržaje najvažnijih zbirki u kojima se nalaze bugarštice (Dubrovački rukopis Male braće, dva zagrebačka rukopisa nastala u Boki te pjesmarice Julija Balovića i Nikole Mazarovića), ispravljujući tako Bogišićev propust koji je, doduše, i sam Bogišić namjeravao korigirati u planiranoj, ali nikad objavljenoj drugoj knjizi *Narodnih pjesama*. Premda je istraživanje započeo služeći se prijepisima zbirki dobijenim od Miroslava Pantića, Ljubinković se uključuje u uzan krug istraživača koji su vršili arhivska istraživanja jer je iz rasprave vidljivo da je boravio u Bogišićevu arhivu u Cavtatu i služio se njegovim neobjavljenim materijalima. S obzirom na tu okolnost, ostaje nepoznanica zašto se tijekom istraživanja nije koristio i pjesmaricom Nikole Burovića koja se nalazi u Bogišićevu Naučnome arhivu, a mogla je svakako biti od koristi za neka razmišljanja o fenomenu bugarštica, a isto tako nije sasvim jasno kako se moglo dogoditi da u prilogu rasprave iznese tvrdnje da se zbirke Julija Balovića i Nikole Mazarovića nalaze u Bogišićevu arhivu u Cavtatu kad je ondje mogao zateći samo njihove prijepise jer je prvi od spomenutih rukopisa u Arhivu HAZU-a u Zagrebu, a drugi u Nadžupskome arhivu u Perastu.

Iako bokeljske usmenoknjiževne pjesmarice nisu bile u centru njegova znanstvenoga istraživanja, Radoslavu Rotkoviću pripada važno mjesto u povijesti njihova proučavanja. Baveći se dugo, a u prvome redu na osnovu arhivskih istraživanja, djelom Ivana Antuna Nenadića, Rotković je ponudio prepostavku koja bi mogla riješiti problem „autorstva“ triju zbirki iz Arhiva HAZU-a, za koje je još od Bogišićevih opisa bilo izvjesno da su nastale u Boki kotorskoj. Preciznije rečeno, zahvaljujući Rotkovićevim bilješkama prepostavili smo da je najveći dio usmenoknjiževnih tekstova iz rukopisa IV a. 30, I a. 27 i I b. 80 isписан rukom Peraštanina Ivana Antuna Nenadića. Tijekom svojih istraživanja Rotković je upotrebljavao arhivske fondove Nadžupskoga arhiva u Perastu, Naučnoga arhiva Baltazara Bogišića u Cavtatu i Arhiv HAZU-a, pa je i prvi od autora, makar i uzgredno, spomenuo da su se sakupljanjem usmenoknjiževnih tekstova u Boki, pored od ranije poznatih imena, bavili i Krsto Mazarović²⁴⁵ i Ivan Antun Nenadić.²⁴⁶ Kao što je već bilo riječi, Rotković je na postojanje rukopisa narodnih pjesama pisanih rukom Ivana Antuna Nenadića u Arhivu HAZU-a ukazao u monografiji *Oblici i dometi*

---

²⁴⁴ Isto, str. 113.

²⁴⁵ Radoslav Rotković, *Crnogorsko književno nasljeđe I*, Pobjeda, Titograd, 1976, str. 146.

²⁴⁶ R(adoslav) R(otković), „Crnogorci – Književnost“, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, CRN–D, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984, str. 128.

bokokotorskih prikazanja,²⁴⁷ pa smo tragom te informacije pregledali dio njegove ostavštine u kojoj smo u kutiji građe naslovljenoj „Rukopisi crnogorskih pjesama“ pronašli djelove fotokopija zbirki I b. 80 i I a. 27 iz Arhiva HAZU-a i napomene na marginama kopija koje ukazuju na to da je Rotković kao njihova zapisivača identificirao Ivana Antuna Nenadića. Jednostavnim upoređivanjem toga rukopisa s rukopisom glavnine pjesama zbirke IV a. 30, kao i rukopisa dvaju crkvenih prikazanja pisana Nenadićevom rukom, koja se također nalaze u Arhivu HAZU-a, prihvatili smo pretpostavku da se uz ime Ivana Antuna Nenadića mogu vezati čak tri rukopisne usmenoknjiževne zbirke. No, konačno razrješenje toga problema omogućit će tek detaljna grafološka analiza.

O bokeljskim je usmenim epskim pjesmama u kontekstu starije usmenoknjiževne tradicije raspravljaо i Svetozar Koljević u knjizi *Naš junački ep*.²⁴⁸ Tu je knjigu kasnije dopunio i temeljito preradio za englesko izdanje (1980), čiji je prijevod s engleskoga pod naslovom *Postanje epa* objavio 1998. godine.²⁴⁹ Koljevićev pristup usmјeren je na s jedne strane opisivanje i analizu jezičnih obrazaca karakterističnih za bugarštice i registriranje njihovih tragova u kasnijoj deseteračkoj epici, a s druge strane na kulturnopovijesnu rekonstrukciju i na tematološku analizu korpusa. U njegovoj prvoj knjizi građu za jezično-stilsku i tematološku analizu crpio je iz Bogišićeva zbornika, dok je u *Postanju epa* kao izvor upotrebljavao i Pantićeve prijepise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića. U poglavlju „Veličanstveno mucanje“, posvećenu upravo bugaršticama, Koljević ovako sažima osnovne pravce svoga tumačenja bugarštica i ocjene njihova književnog značenja: „Uopšteno govoreći, ranije zapisane bugarštice su jasnije u naraciji i nadahnutije u slikovnosti nego one kasnije, ali s izuzetkom jednog značajnog cjelovitog pjesničkog ostvarenja ('Marko Kraljević i brat mu Andrijaš'), kao i nekoliko izvanrednih fragmenata, one odslikavaju 'silaznu' društvenu liniju i umjetničko rasulo starijeg, feudalnog oblika epskog pjevanja. Njihova visoka herojska pjesnička dikcija bila je iščupana iz svog srednjovjekovnog feudalnog ambijenta; ona je nadživjela svoj izgubljeni istorijski zavičaj kao oblik popularne zabave među nepismenim slojevima glavnih jadranskih gradova i njihove okolice – to jest u razvijenim gradskim sredinama. Stoga je ovaj epski krš zanimljiv prevashodno po onome

²⁴⁷ Dr Radoslav Rotković, *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000, str. 96.

²⁴⁸ Svetozar Koljević, *Naš junački ep*, Nolit, Beograd, 1974.

²⁴⁹ Svetozar Koljević, *Postanje epa*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 1998.

što je ponudio tradiciji usmenog deseteračkog epskog pjevanja u usponu. A to je bilo zavještanje nekih krupnih istorijskih tema, mnogobrojnih sporadičnih motiva, desetina narativnih i stilskih sredstava, stotina jezičkih obrta, formula i obrazaca, koji su zaživjeli punim životom u kasnijem deseteračkom seljačkom epskom pjevanju.²⁵⁰ U poglavlju „Novi glas: u Dalmaciji“ Svetozar je Koljević skrenuo pozornost na zbirke Julija Balovića i Nikole Mazarovića. Za ovu prvu, doduše, pogrešno ističe da je pisana nepoznatom rukom a sačuvana u familiji Balović, što je neočekivan podatak jer je još Srećko Vulović ustanovio da je rukopis pisan rukom Julija Balovića. Zanemare li se neke sitnije nepreciznosti, poput navedene, koje su opet djelomično i posljedica pisanja bez uvida u izvornu građu s oslanjanjem na druge autore, Koljević u osnovi precizno rekonstruira peraški kulturni, gospodarski i povjesni milje pogodan za nastanak epske poezije: „Ne bi se stoga moglo reći da je bilo nekakve oskudice u građi za epsko pjevanje; a dvostruki – patricijski i hajdučki – društveni ambijent Perasta bio je pogodno tle na kojem su se feudalne bugarštice i seoske deseteračke pjesme sretale i živjele u tijesnom dodiru.“²⁵¹ Kao što se vidi iz navedenoga citata, Koljević bugarštice i deseteračku usmenu epiku sagledava kroz prizmu socijalne dihotomije: feudalno društvo – seoska civilizacija pod osmanskom vlašću. Analiza formula, jezičnih obrazaca, narativnih i stilskih sredstava, ponavljanja motiva i sl. u peraškim bugaršticama i njihovim deseteračkim paralelama osnova je za njegovu daljnju razradu izvedenu i na drugim materijalima, mahom iz Bogišićeve zbirke, o transformaciji pojedinih elemenata starije epike u novom društvenom ambijentu. Ta analiza zapravo dosljedno potkrepljuje njegovu tezu o bugaršticama kao „pjesničkome mucanju“, za razliku od jasne deseteračke pjesme, čak i kad, kao u peraškim pjesmama, u njima nema velike poezije. Jezične obrasce i formule koje detektira u tim pjesmama Koljević prepoznaće u razvijenoj i pjesnički uobličenijoj formi u pjesmama iz kasnijih, u prvoj redu Vukovih, zapisu.

Pregledni rad o bugaršticama napisala je Nada Milošević-Đorđević²⁵² sumirajući rezultate dotadašnjih istraživanja, a osvrćući se i na one peraške provenijencije.

Južnoslavensku epiku iz komparativne perspektive proučavao je sovjetski teoretičar književnosti Viktor Maksimovič Žirmunski u studiji *Epsko stvaralaštvo slavenskih naroda i*

---

²⁵⁰ Isto, str. 47.

²⁵¹ Isto, str. 75.

²⁵² Nada Milošević-Đorđević, „Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (VII)“, *Književna istorija*, IX, 35, Beograd, 1977, str. 541–561.

pitanja uporednoga proučavanja epike, ukazujući i na neke motivske karakteristike pojedinih bugarštica. Žirmunski naime polazi od teze da su u baladnome žanru široko rasprostranjeni internacionalni sižeji ilustrirajući to na većem broju primjera iz južnoslavenske usmene poezije. Po njegovim riječima „balade imaju sadržinu češće posve ličnu, ljubavnu, porodičnu, uslovno rečeno 'novelističku', a ne herojsku, iako u određenim istorijskim okolnostima mogu biti ukrašene ratnom heroikom, karakterističnom za feudalnu epohu.“²⁵³ Kao jedan od primjera balade s prisutnošću internacionalnih sižeja Žirmunski navodi pjesmu „Marko Kraljević i Mina od Kostura“, koju je publicirao Vuk Stefanović Karadžić u drugoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama*, i istoimenu bugaršticu koju je pod brojem 61 objavio Baltazar Bogišić u svojem zborniku, a koja potječe iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, ukazujući, s pozivom na Sozonoviča, na njihovu srodnost s romanskim baladama i romansama o „Mavru-Saracenu“ koji otima kršćansku djevojku, nakon čega slijedi muževljeva potraga, prorušavanje u hodočasnika, plasiranje vijesti o njegovoj lažnoj smrti i sl.²⁵⁴

Kao što se moglo zaključiti iz dosadašnjega izlaganja, peraške su i bokeljske pjesmarice u znanosti kakvo-takvo interesiranje pobudile ponajprije zahvaljujući bugaršticama, pa su i deseteračke epske pjesme koje one sadrže mahom proučavane da bi se ustanovila kronologija postanka ili jezično-stilske osobine bugarštica i njima paralelnih deseteračkih epskih pjesama. Lirske pjesme ovoga korpusa gotovo da su sasvim zanemarene u tim proučavanjima.

Izuzetak predstavljaju proučavanja Hatidže Krnjević. No to jedina razlika između nje i većine drugih istraživača. Hatidža Krnjević naime pripada onim rijetkim istraživačima koji se nisu zadovoljili Bogišćevim i Pantićevim izdanjem, pa ni samo Pantićevim prijepisima zbirkama koje je taj autor, izgleda, rado i često ustupao zainteresiranim istraživačima, već su za pjesmaricama tragali ondje gdje su ih jedino mogli integralno upoznati i proučiti – u arhivima. Na ime Hatidže Krnjević naišli smo tako i u inventarnim kartonima Arhiva HAZU-a i u popisu korisnika Naučnoga arhiva Baltazara Bogišića u Cavtatu. Istraživanja je također vršila i u Nadžupskome arhivu u Perastu. U Cavtatu je proučavala zbirku o kojoj se zapravo ponajmanje i pisalo u povijesti proučavanja peraških zbornika iako je kao najstarija i jedna od obimnijih trebala zavrijediti posebnu pozornost. Riječ je o pjesmarici Nikole Burovića. Zbirka sadrži više od stotinu

²⁵³ В. М. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение Восток и Запад*, Наука, Ленинград, 1979, str. 269.
(Prijevod naš)

²⁵⁴ Isto, str. 270.

raznovrsnih lirske usmenoknjiževnih sastava, a Krnjević je svoju istraživačku pozornost usmjerila kako na osobitu formu počašnica tako i druge lirske pjesme koje je analizirala u knjizi *Lirske istočnici* 1986. godine. O počašnicama, dotičući se i drugih lirske pjesama iz Burovićeva zbornika, Krnjević bilježi: „Beležene već od XV veka, počasnice su i kasnije i vazda, očuvale svoja stalna, ujednačena lirska svojstva obnavljana životom; one su izraz svečanih trenutaka ljudskog života i iz tog prazničnog jezgra rađaju se blagoslovne: radost življenja, duševna vedrina i vera u ljudsku dobrotu. S druge strane, drugi sloj lirske pesama peraškog izvora otvara nova tematsko-stilska polja ulivajući se u onaj, kasnije najširi, tok lirskog oblikovanja koji možemo odrediti kao sižejno razvijeniji, stilski i kompoziciono raznovrsniji. Dok su pošasnice ispevane u jednom dahu i u najvišem stepenu lirske, dotle ove druge razvijaju lirske teme narativnim činiocima i dramskim pojačanjem kao izrazima celovitijeg zbivanja i složenije emocionalne osnove.“²⁵⁵ Dajući pregled osnovnih osobina lirike zastupljene u Burovićevu zborniku, Krnjević nudi dragocjene uvide u tematsko-motivske, stilsko-jezične, obredno-simboličke posebnosti ovoga korpusa, što je još vrednije – najstarijeg te vrste za koji se zna u znanosti. U svojoj nadahnutoj analizi ističe svojevrsnu prilagodljivost počašnica kao žive lirske forme koja je uvelike nadilazila nazdravičarske okvire i bila otvorena za prijam novih raznovrsnih motiva, poput opisa ljepote mladenaca, blagoslova i molitava, ali i erotike i čulne žudnje „u smelim i ljupkim poređenjima i mirisima mediteranske vegetacije“.²⁵⁶ Za drugi sloj lirike iz Burovićeva zbornika, s obiljem pored ostalog i svadbenih pjesama, Krnjević zaključuje da obiluje svakovrsnim temama i lirskim postupcima uključujući se u opće lirsko nasljeđe i povezujući se kako s ostalim bokeljskim zbornicima tako i s *Erlangenskim rukopisom* i nešto mlađim pjesmaricama s drugih, udaljenih terena. No tim se analizama ne iscrpljuje njezin interes za peraško usmenoknjiževno nasljeđe, pa u posebnoj cjelini iste knjige Krnjević piše i o peraškim počašnicama koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić tijekom svojega boravka u Boki 1834–1835. godine, uočavajući brojne podudarnosti s pjesmama koje je u svoj zbornik unio Nikola Burović, što je i potvrda izuzetne vitalnosti te usmenoknjiževne vrste. Svodeći svoje analize, Krnjević daje ovakvu ocjenu Burovićeve zbirke: „Blagodareći širokom horizontu zabeleženog narodnog pevanja, zbirka Nikole Burovića višeslojno je književno delo velike umjetničke i istorijske važnosti.“²⁵⁷ Posvećeno

²⁵⁵ Hatidža Krnjević, *Lirske istočnici...*, str. 70.

²⁵⁶ Isto, str. 94.

²⁵⁷ Isto, str. 101.

tragajući za najstarijim usmenoknjiževnim nasljeđem ovih prostora, pozornosti Hatidže Krnjević nisu izmakli ni drugi bokeljski zbornici u kojima se mogu naći usmene lirske pjesme. Pored Burovićeva zbornika o kojem je opširnije pisala, u knjizi *Lirska istočnici* osvrnula se i na tematske i stilske osobitosti bokeljskih zbirk iz Arhiva HAZU-a od kojih rukopis I b. 80 sadrži četrdesetak usmenih lirske pjesama, između ostalih brojnijih autorskih pjesama, a I a. 27 ima svega dvanaest lirske pjesama, te na lirske sadržaje iz zbirke Nikole Mazarovića. Uspoređujući rukopis I b. 80 s *Erlangenskim rukopisom* Krnjević primjećuje njegovu sociokulturalnu specifičnost: „Za razliku od rukoveti *ER*, gde ljubavne pesme prožima neobuzdana erotika a katkad i opscenost, ljubavna i porodična lirika bokeljskog rukopisa odiše kultom patrijarhalnog načina života i obrednom starinom.“²⁵⁸ Još preciznije o specifičnostima lirske pjesama ove zbirke Krnjević bilježi: „One nose znakove lirskog senzibiliteta područja Boke, retke motive nepoznate lirici drugih krajeva, boju lokalnog pejzaža i čar leksičkih modela svojstvenih govoru kraja gde su pesme zapisane, gde su jedne svakako i postale, dok su druge samo adaptirane.“²⁵⁹ Nadilazeći okvire književnopovijesnoga opisa, Krnjević svoje analize obogaćuje folklorističkim, mitološkim, antropološkim i etnološkim saznanjima, pa je njezin prilog proučavanju peraške i bokeljske usmene lirike u metodološkome pogledu ostvaren kao kompleksna interdisciplinarna cjelina. Doprinos Hatidže Krnjević proučavanju i valorizaciji peraških i bokeljskih usmenoknjiževnih zbirk, a ponajviše njihovih lirske sadržaja, ne očituje se samo u njezinim minucioznim analizama tematskih i stilskih posebnosti ovoga korpusa već i u činjenici da je ona u svome radu publiciranjem pojedinih cijelih pjesama, dotad netiskanih, stavila na uvid javnosti stihove nesumnjive vrijednosti, nepoznate kako znanstvenoj tako i stručnoj javnosti.

Bokeljskim bugaršticama u kontekstu proučavanja balade pozornost je posvetila Krinka Vidaković-Petrov u dva svoja priloga. U prvome od njih²⁶⁰ ona polazi od definicije balade kao vrste narativne poezije u kojoj su prisutni lirski elementi, potom uspostavljući podjelu balada na dvije skupine, one čija se struktura zasniva na narativnome načelu i one čija se struktura zasniva na ne-narativnome načelu.²⁶¹ Obrativši pozornost na tip balade zasnovan na ne-narativnome

---

²⁵⁸ Isto, str. 177.

²⁵⁹ Isto, str. 184.

²⁶⁰ Krinka Vidaković-Petrov, „Ne-narativno načelo u strukturi balade“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 141–159.

²⁶¹ Isto, str. 155–156.

načelu, autorica uočava da se u tri pjesme koje je odabrala kao ogledne u funkciji toga načela javlja antiteza. Ta se antiteza u analiziranim primjerima javlja na planu zbivanja, pa autorica uvodi razlikovanje autentičnih događaja od pseudo-događaja u tim baladama. Jedna od pjesama koje Vidaković-Petrova uzima kao predmet analize jest bugarštica iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, koju je Bogišić objavio u svojoj zbirci pod brojem 22 i naslovom „Smrt majke Sekulove“. Autorica uspoređuje realizaciju predstavljene sheme antiteze u toj pjesmi, u bugarštici „Marko Kraljević i brat mu Andrijaš“ i u deseteračkoj pjesmi „Kad morija Mostar morijaše“, ukazujući na sličnosti, ali i specifičnosti strukturiranja antiteze u njima. Opisujući odnos prema motivu smrti u toj vrsti balade i baladama zasnovanim na narativnom načelu, Vidaković-Petrov primjećuje: „Za razliku od balada zasnovanih na narativnom načelu (u kojima smrt po pravilu proizilazi iz sukoba kao njegovo razrešenje), ove balade obrađuju *spoznaju* smrti, odnosno, emotivno i psihološko suočavanje s tuđom smrću. Drama koju ove balade obrađuju je drama koja se odvija u subjektivnom prostoru protagoniste, a ona proizilazi iz nekih elementarnih ljudskih svojstava, kao što je, na primer, nemogućnost da se podnese emocija (bol) koja prevazilazi određenu granicu. Uzrok stradanja protagoniste je saznanje da je neko od njegovih najbližih (sin, čerka, muž, itd.) mrtav.“²⁶² U drugome radu o bugaršticama²⁶³ Krinka Vidaković-Petrov u središte svojih interesa postavlja bugaršticu iz pjesmarice Julija Balovića, koju je Bogišić objavio u svojem zborniku pod naslovom „Kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije peraške sirote djevojke *g(odišta)* 1573“ pod brojem 59. No ona je uporabila tekst iz dvojezične antologije bugarštica Johna Miletiča u čijem je naslovu ispravljeno datiranje događaja, pa je umjesto godine 1573, kako stoji u pjesmarici Julija Balovića i kako je, držeći se originala, tiskao Bogišić, ispisana 1537. godina, na osnovi činjenice da je španjolska prisutnost u Herceg Novom vezano baš uz tu godinu. Prateći odnos povijesnih činjenica vezanih uz španjolsko zauzimanje i osmansko preuzimanje Herceg Novoga 1538–1539. godine, koje rekonstruira na osnovi dostupne povijesne građe pretežno španjolske provenijencije, prema pjesničkoj transformaciji tih historijskih događaja, autorica uočava da je u pjesmi povijesni element bitno reducirana, odnosno zanemaren, kontekst izmijenjen, a vojni sukob predstavljen kao socijalni. Taj prijelaz od historije k

---

²⁶² Isto, str. 157.

²⁶³ Krinka Vidaković-Petrov, „History and fiction in a bugarštica ballad from the Eastern Adriatic: *How the Natives of Perast Punished the Spanish Duke Don Karlo Who Disgraced Two Orphan Maidens of Perast in the Year 1537*“, *Folkloristika*, 1/1, Beograd, 2016, str. 31–42.

pseudohistoriji zapravo je usklađen s prijelazom od epske forme prema baladnoj iz čega autorica izvlači zaključak o tome da pjesma, ostvarena u cjelini kao fikcija bez ikakva povijesnoga utemeljenja, nije suvremena španjolskoj prisutnosti u Herceg Novome, već da je nastala znatno kasnije, što je omogućilo da se zaboravi bit povijesnoga konteksta i da se transformira u tipični baladni zaplet izveden u skladu s konvencijama toga žanra. Nastojeći objasniti otkud u toj bugarštici izrazito negativna karakterizacija Španjolaca, autorica iznosi prilično proizvoljne hipoteze, poput one o mogućoj identifikaciji Peraštana s pretežno „srpskim i pravoslavnim stanovništvom“ Herceg Novog, za što nema baš nikakve povijesne osnove jer onodobno novsko stanovništvo ni u etničkome ni u vjerskom smislu ne odgovara njezinu opisu.²⁶⁴ Proizvoljna je, uostalom, i hipoteza, izrečena kao apodiktički sud, da se ta bugarštica ne zasniva na stvarnome događaju, već da je u cijelosti proizvod fikcije. To što o tome događaju nema drugih suvremenih vijesti nije nikakvo čudo s obzirom na oskudicu dokumenata iz toga perioda i izvjesno lokalni karakter događaja, no zaključak da je riječ o izmišljenome događaju samo zato što se u njemu ne spominju povijesno poznate osobnosti i što ga nisu zabilježili španjolski izvori u metodološkom je pogledu sasvim neosnovan, osobito kad se ima u vidu ukupan kontekst bugarštica iz pjesmarice Julija Balovića, obilježenih izrazitom kroničarskom komponentom. Činjenica da se u pjesmi referira i na određene lokalne toponime, odnosno njihovu etimologiju, poznate recipijentima peraških bugarštica, upućuje na pretpostavku da i ta pjesma ima neku povijesnu osnovu. Uostalom, u zadarskome *Narodnom listu* 1874. godine pod pseudonimom „Nepoznat rodoljub iz Boke“ Srećko Vulović opisao je mač „Don Karlota Fernanda Gonzalesa“ koji se u to vrijeme čuao u peraškoj obitelji Visković, a koji je predaja vezivala uz događaje opisane u bugarštici.²⁶⁵ To što se u pjesmi spominje „don Karlo“ kojeg ne bilježe povijesni izvori, nije dokaz da je događaj izmišljen. S tim u vezi zanimljiva bi mogla biti činjenica da su Španjolci za kratkoga boravka u Herceg Novome obnovili i dogradili tvrđavu koja se na mapama redovito označavala kao Gornji

²⁶⁴ Turski putopisac Evlija Čelebi boravio je u Herceg Novom u svibnju 1664. godine i dao precizan opis osmanske vojne i administrativne uprave, navodeći podatak da je u gradu 1900 naoružanih ratnika te donoseći važne demografske i etnološka zapažanja: „Većina stanovnika su arnautski, bosanski i hrvatski junaci, koji nose tjesnu odjeću, poput Alžiraca, i šetaju golih cjevanica. Svi oni, malo i veliko, nose puške i barataju oružjem. Za pojasm nose noževe i sablje i bijele čorde. Na glavi oko crvenog fesa stavljaju zavijače, a na leđima nose ogrtiče od raznobojnih čoha.“ V. Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967, str. 429.

²⁶⁵ V. Nepoznat rodoljub iz Boke, „Opis peraških povjestnih spomenika“, *Narodni list*, XIV, broj. 60, Zadar, 1875, str. 1–3.

grad premda je u narodnome imenovanju do danas njezino ime Španjola, dok su je sami graditelji nazvali imenom Karla V.²⁶⁶ Otud je, kako nam se čini, to ime u narodnoj predaji moglo potisnuti ime povijesnoga protagonista. No događaj opjevan u bugarštici i topografska legenda s njim u vezi zabilježeni su i u drugim peraškim vrelima, pa se tako na stranici 118. rukopisa *Annali di Pirusto* Andrije Balovića iz sredine XVIII. stoljeća, danas u posjedu Muzeja grada Perasta, španjolski nasilnik imenuje kao don Karlo Gonzaga. Ne isključujemo mogućnost da je podatke za anali Balović mogao preuzeti iz pjesme koja je, sudeći po tome što je srećemo u dvije najstarije peraške pjesmarice Nikole Burovića i Julija Balovića, bila popularna u Perastu, ali je ovim potvrđeno da i druga narativna vrela, makar i znatno kasnija od opisanoga događaja, taj događaj tretiraju kao povijesni.

Nekoliko bugarštica iz peraških rukopisa, dostupnih na osnovi Bogišićeve knjige, bile su predmet pozornosti Davora Dukića u okviru šire analize figure Protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici. Figura Protivnika kao jedna od narativnih figura epskoga žanra nalazi se u centru njegove književnosemantičke analize. Polazeći od toga da se Protivnik u epskome tekstu manifestira kao kolektiv (protivnički tabor), nasuprot kojeg se nalazi Mi-tabor, što asocira izvjesnu aksiološku centriranost epskoga teksta, Dukić nastoji odrediti postupke kojima se ostvaruje unutartekstno vrednovanje epske zbilje, odnosno vrednovanje suprotstavljenih tabora. S tim u vezi razlikuje tri skupine postupaka unutartekstnoga vrednovanja epske zbilje. Prvu skupinu čine vrednovanja na leksičkoj razini, drugu vrednovanje iskazom (konstatacijom), dok treću skupinu čini aksiološki postupak vrednovanja na sižejnoj razini (radnjom). Za Dukićevu analizu važan je i pojam legitimiranja pripovjedača, odnosno mehanizam kojim pripovjedač otkriva svoju privrženost jednoj od sukobljenih strana. Na osnovi toga, ovdje ugrubo predstavljenoga analitičkoga modela, on u svojoj raspravi ispituje kako se figura Protivnika oblikovala u hrvatskoj povijesnoj epici. Na samome početku svog ispitivanja Dukić propituje postupke imanentnoga vrednovanja figure Protivnika u bugaršticama. Iz korpusa bugarštica koje je objavio Baltazar Bogišić Dukić izdvaja svega osam onih koje odgovaraju definiranome pojmu povijesne epike kao usmeno ili pisano prenošena pripovjednog djela u stihu koje, rabeći za svoju sižejnu jezgru neki povijesni događaj, uz veći ili manji udio izmišljenog ili fantastičnog, odražava (ili proizvodi) vrijednosti prihvачene

---

²⁶⁶ V. Maksim Zloković, „Turci u Herceg Novom“, *Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti*, 2, Herceg Novi, 1970, str. 67.

unutar neke zajednice.²⁶⁷ A od tih osam bugarštica koje postaju predmet njegove analize njih četiri potječu iz peraških, odnosno bokeljskih rukopisa. Riječ je o tri pjesme iz zbirke Julija Balovića, koje je Bogišić objavio pod brojevima 63, 65 i 73, te o jednoj pjesmi iz zagrebačkoga zbornika IV a. 30 koja se u Bogišićevoj knjizi nalazi pod brojem 77. Ukazujući na u literaturi već formulirane hipoteze o tome da neke od bugarštica koje je izdvojio nisu usmene već umjetničke, Dukić minucioznim analizama te pretpostavke izdiže na razinu znanstveno utvrđene činjenice. Kod bugarštica centar unutartekstne aksiologije čini leksički sloj. Dukić primjećuje da na leksičkoj razini bugarštica ne prepoznaće izrazito negativno vrednovanje figure Protivnika. Izvjesne ideološke atribucije međutim javljaju se isključivo u onim bugaršticama koje su prepoznate kao „umjetne“. Osim toga postupci neposrednoga vrednovanja radnjom i vrednovanja na iskaznoj razini, a donekle i postupak pripovjedačeva legitimiranja, u usmenim bugaršticama potisnuti su u drugi plan, no prethodna dva postupka uglavnom se sreću u „umjetnim“ bugaršticama. Dukić ukazuje i na neke poetičke osobitosti peraških bugarštica u kojima je figura Protivnika makar malo bliža smjeru negativnijega vrednovanja: „Ovdje se najprije misli na pojavu riječi *zulumčar* odnosno *zulum*, i s tim u vezi na neposredno vrednovanje glagolom (br. 63 i 73). Sve je to posljedica bitno drukčije obrade povijesnih tema u peraškim u odnosu na klasične bugarštice. Naime, sižeji peraških bugarštica koncentriraju se na prostor samog sukoba, pa tako i motivi nasilja mogu češće iskočiti u prvi plan. No ipak, njihova gustoća i sadržaj nisu takvi da bi se moglo govoriti o *sotonizaciji* Protivnika; tim više što peraške bugarštice zadržavaju aksioški leksik pjesničkog jezika klasičnih bugarštica. Iz razumljivih razloga one ne zadržavaju i feudalne ideologeme. Umjesto njih ovdje su izraženiji kršćanski, naročito u bugarštici br. 65, te svojevrsni zavičajni ideologemi, prisutni primjerice u bugarštici br. 63, u već citiranoj pripovjedačevoj pohvali Peraštanima.“²⁶⁸ Preciznim književnosemantičkim analizama postupaka kojima se ostvaruje unutartekstno vrednovanje epske zbilje, na primjeru bugarštica, uključujući i one peraške provenijencije, Dukić je u metodološkome pogledu napravio značajan iskorak kad je riječ o pristupu proučavanjima toga korpusa, otvarajući prostor za imagološka istraživanja.

Osvrt na proučavanje ovoga korpusa bio bi nepotpun ako ne bismo spomenuli povjesničarku književnosti i folkloristkinju Maju Bošković-Stulli. Ne zadržavajući se na njezinu ukupnu vrijednome doprinosu proučavanju usmene književnosti, ovdje ćemo spomenuti njezin

²⁶⁷ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 8.

²⁶⁸ Isto, str. 46.

sintetički rad o bugaršticama²⁶⁹ u kojem je, razumije se, na temelju širega korpusa od onoga koji je predmet našega interesiranja, pretresla sva važnija pitanja vezana uz tu (ipak) usmenoknjiževnu vrstu, ne nudeći, doduše, uvijek i definitivne odgovore, no dajući, svakako, i za buduća istraživanja poticajne smjerokaze. Četiri bugarštice iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 i jedna iz rukopisa I b. 80, na osnovi Bogišićeva izdanja, bile su predmetom njezine analize u radu „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“ u kojemu je uspoređivala nekoliko bugarščičkih balada s njihovim epskim transpozicijama te pojavu paralelnih junačkih sižea u bugarštici i epskoj deseteračkoj pjesmi.²⁷⁰ Zanimljivo je spomenuti da ranim folklorističkim istraživanjima Maje Bošković-Stulli pripada njezino ispitivanje folklorne baštine istarskoga sela Peroj nastanjenoga još od sredine XVII. stoljeća doseljenim Crnogorcima. Premda je istraživanje obavljeno još 1954. godine, građa koja je tom prilikom prikupljena publicirana je tek 2006. godine,²⁷¹ a posebnu pozornost zavređuje to što se među lirskim pjesmama tu nalaze varijante pjesama zabilježenih u najranijim peraškim i bokeljskim zbornicima.

Uzgredno i u granicama u literaturi već poznatoga o pjesmaricama Nikole Burovića, Julija Balovića, Nikole Mazarovića i o zagrebačkim bokeljskim rukopisima, uz nešto širi osvrt na bokeljske bugarštice, pisala je Vanda Babić.²⁷²

Doprinos izučavanju poetičkih zakonitosti bugarštica, na primjeru Bogišićeve zbirke pa dakle imajući u vidu i tekstove iz bokeljskih rukopisa, dao je Davor Nikolić u tekstu „Etimološke figure u bugarščicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u kojemu je analizirao pojavu triju etimoloških figura (antanaklaza, poliptoton i paregmenon) u bugaršticama naznačenoga korpusa.²⁷³

---

²⁶⁹ Maja Bošković-Stulli, „Bugarštice“, *Narodna umjetnost*, 41/2, Zagreb, 2004, str. 9–51.

²⁷⁰ Maja Bošković-Stulli, „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991, str. 227–247.

²⁷¹ *Priče, pjesme, običaji iz Peroja – sela crnogorskih doseljenika u Istri*, priredila Maja Bošković-Stulli, HCDP „Croatica –Montenegrina“ RH & CKD „Montenegro – Montenegrina“, Osijek, 2006.

²⁷² Vanda Babić, „Neke posebnosti hrvatske usmene književnosti u Boki kotorskoj“, *Zadarski filološki dani 1.*, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005*, Zadar, 2007, str. 259–271.

²⁷³ Davor Nikolić, „Etimološke figure u bugarščicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u: *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti*, 24. apr. 2008. godine, knjiga 2, Službeni glasnik & Institut za uporedno pravo & Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Beograd, 2011, str. 583–592.

Na samome kraju pregleda proučavanja peraških usmenoknjiževnih pjesmarica vrijedno je notirati antologije i izbore u kojima su objavljivane pojedine pjesme iz ovoga korpusa, ali i književnopovijesne sinteze u kojima se spominju peraške pjesmarice.

Nedugo nakon izbora bugarštica Miodraga Lalevića, o kojemu je već bilo riječi, novo izdanje bugarštica priredio je Milorad Živančević 1959. godine.²⁷⁴ U Živančevićevu izboru našlo se 36 bugarštica, od čega je točno polovicu, njih 16 preuzeo iz peraških, odnosno bokeljskih rukopisa, na osnovi Bogišićeva izdanja. U kratkome pogовору skicirao je osnovne informacije o toj pjesničkoj formi dotičući se i specifičnosti peraških bugarštica.

Znatno je uži izbor bugarštica objavio Vladan Nedić 1969. godine. U njegovoј antologiji našla su se svega 22 teksta, a samo 5 bugarštica Nedić je preuzeo iz bokeljskih rukopisa kao i njegovi prethodnici koristeći se Bogišićevim izdanjem. Kratki informativni pogovor koji slijedi izbor rezimira neke od ključnih problema vezanih uz proučavanje bugarštica i uz isticanje povoljnoga stava o estetskim dometima te usmenoknjiževne vrste.

Prilično kompleksniji priređivački napor poduzeo je Josip Kekez za svoje izdanje bugarštica objavljeno 1978. godine.²⁷⁵ U opširnome predgovoru raspravlja o svim bitnjim pitanjima, od građe, preko klasifikacije i termina pa do tragova u pisanoj književnosti, afirmirajući za razliku od ranijih autora termin „bugaršćica“ i Miklošićevu tezu da je riječ o hrvatskome usmenoknjiževnom fenomenu. Kekez je ponudio klasifikaciju na četiri grupe: tipične, s infiltracijom epskog, lirsko-epske i mjesne, pa je tu klasifikaciju primjenio i kao kriterij za raspoređivanje pjesama u antologiji. Od 49 pjesama koliko ih se našlo u tome izboru, njih 20 preuzete su iz bokeljskih rukopisa, i to iz dva zagrebačka i zbornika Julija Balovića. Uz svaku objavljenu pjesmu, za razliku od prethodnih priređivača, Kekez je dao kratku bilješku iz kojega je rukopisa preuzeta i osnovne vijesti. Kekezova knjiga doživjela je tri izdanja, od čega je posljednje, izmijenjeno izdanje objavljeno 2000. godine.²⁷⁶

Da je interes za publiciranje bugarštica krajem sedamdesetih godina XX. stoljeća naglo porastao, pokazuje činjenica da su na godinu nakon Kekezova izdanja iz tiskaizašla još dva izdanja bugarštica. Prvo, koncipirano kao antologija, priredio je Novak Kilibarda, opremivši ga kratkim

²⁷⁴ *Bugarštice*, za štampu priredio Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1959; Isti i: *Bugarštice*, izbor i beleške Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1965.

²⁷⁵ Josip Kekez, *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Čakavski sabor, Split, 1978.

²⁷⁶ Josip Kekez, *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Organizator, Zagreb, 2000.

predgovorom i objavivši 32 bugarštice od kojih je njih 11 iz bokeljskih rukopisa.²⁷⁷ Iste godine u prestižnoj ediciji „Luča“ Grafičkoga zavoda iz Titograda pojavilo se izdanje *Crnogorske bugarštice*,²⁷⁸ priređivača Vojislava P. Nikčevića, u kojem su objedinjene sve dotad poznate bugarštice zapisane u Boki kotorskoj, njih 40. Usto Nikčević je na kraju knjige objavio i 8 deseteračkih pjesama iz zbirke Nikole Mazarovića koje su zapravo paralele bugarštica iz zbirke Julija Balovića. Nikčević je u obimnome predgovoru razmotrio brojna pitanja koja nameće seriozno bavljenje tom usmenoknjiževnom vrstom, ponudio je u samoj strukturi zbornika podjelu na epsko-lirske, epske i lirske, dok je bugarštice koje nisu zavređivale ući u antologiski izbor izvrstio iz te klasifikacije objavivši ih, ipak, iz književnopovijesnih razloga, baš kao i Mazarovićeve deseteračke paralele, u dodatku. Nikčević u predgovoru iznosi pretpostavku da su bugarštice prvotno bile prijelazna, epsko-lirska vrsta, najbliža baladama, a u razvoju crnogorskih bugarštica razlikuje dva perioda, od kojih je prvi do dolaska Osmanlija, kad su se one razvijale kao epsko-lirska vrsta, a drugi od dolaska Osmanlija do izumiranja bugarštica, tijekom kojeg su, zbog društveno-povijesnih okolnosti, poprimile izrazitije epske karakteristike. U pogovoru izdanju Nikčević je dao kratke opise rukopisa i objašnjenje o tome kako je priredio tekstove. Kao i njegovi prethodnici on je upotrebljavao Bogišićovo izdanje, no imao je pred sobom i listove papira iz Bogišićeva arhiva, pa je izvršio i određene korekcije tekstova u odnosu na Bogišićovo izdanje. Pored toga što je prvi put na jednome mjestu objedinio korpus poznatih i dotad objavljenih bokeljskih bugarštica, Nikčević je prvi put objavio i 4 bugarštice iz zbirke Nikole Burovića, nazivajući ga, po uzoru na Srećka Vulovića, „Prvim Zmajevičevim rukopisom“ iako je u predgovoru istakao da rukopis nije Zmajevičev, već djelo „nepoznatog Peraštanina“. Jedina bugarštica zapisana u Boki do koje nije mogao doći ona je iz tzv. „Drugog Zmajevičevog rukopisa“, a nju će, kako smo već vidjeli, prvi put objaviti Miroslav Pantić deset godina nakon Nikčevićeva izdanja. U njegov izbor nisu ušle ni dvije pjesme iz zagrebačkih rukopisa. Dok nije raspolagao varijantom pjesme „Majka Margarita“ iz rukopisa IV a 30, pa je nije ni uvrstio u antologiju, pjesmu koju je Bogišić naslovio „Molitva đevojčina vidovnomu Bogu“ unio je u izbor, ali ne i njezinu varijantu iz zagrebačkoga rukopisa I b. 80, kojom Nikčević nije raspolagao.

---

²⁷⁷ *Bugarštice*, izbor i predgovor dr Novak Kilibarda, Rad, Beograd, 1979.

²⁷⁸ *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979.

Dvojezičnu antologiju bugarštica s predgovorom glasovitoga proučavatelja usmene književnosti Alberta B. Lorda priredio je John Miletich 1990. godine.²⁷⁹ Od 41 bugarštice objavljene u toj antologiji, njih 17 pripada korpusu bokeljskih, odnosno peraških bugarštica. U instruktivnome predgovoru antologije Lord usporedbom motiva varijanti koje su zabilježili različiti zapisivači i analizom stilskih osobina bugarštica, nudi nove argumente u prilog tezi da bugarštice pripadaju korpusu usmenih pjesama.²⁸⁰ Za razliku od autora koji prepostavljaju veću starinu bugarštica u odnosu na deseteračke pjesme, Lordovo je gledište zasnovano na postojanju dviju paralelnih tradicija različitoga tipa, jedne izvorno i bitno baladične i druge izvorno i bitno epske, s promjenjivim stupnjem uzajamne razmjene tijekom vremena.²⁸¹

Četrnaest bokeljskih bugarštica objavio je Boško Suvajdžić u knjizi *Narodna književnost. Epske pesme u starijim zapisima* donoseći uglavnom već poznate informacije o rukopisima kako u predgovoru tako i u komentarima.²⁸² Suvajdžić se u kontekstu analize metafore smrti u bugaršticama kratko osvrnuo i na primjere iz bokeljskih rukopisa.²⁸³

Dvije pjesme iz peraških pjesamarica, preuzimajući ih iz Pantićeva izdanja, tiskala je i Zoja Karanović u *Antologiji srpske lirsko-epske usmene poezije* spominjući u pogовору zbirku Nikole Burovića i rukopise iz Arhiva HAZU-a.²⁸⁴

U knjigama čiji je priređivač ili supriredivač Jelka Ređep, *Narodne pesme o kosovskom boju*²⁸⁵ i *Bistru vodu zamutile*,²⁸⁶ pretiskana je, na osnovi Pantićeva izdanja, jedina sačuvana bugarštica o Kosovskome boju zabilježena u Perastu. Na izvjesne podudarnosti između te

---

²⁷⁹ John S. Miletich, *The Bugarstica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990.

²⁸⁰ Albert B. Lord, "Foreword", in: John S. Miletich, *The Bugarstica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990, str. vii–xviii.

²⁸¹ Isto, str. xiii.

²⁸² Boško Suvajdžić, *Narodna književnost. Epske pesme u starijim zapisima*, Filološki fakultet Beograd & Nova svetlost Kragujevac, 1998.

²⁸³ Boško Suvajdžić, „Tri vile na tri ljeljena – O metafori smrti u bugaršticama“, u: Boško Suvajdžić, *Junaci i maske – tumačenja srpske usmene epike*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2005, str. 158.

²⁸⁴ *Antologija srpske lirsko-epske usmene poezije*, priredila Zoja Karanović, Svetovi, Novi Sad, 1998.

²⁸⁵ *Narodne pesme o Kosovskom boju u bugaršticama i epskim pesmama kratkog stiha*, priredili Jelka Ređep & Rade Mihaljić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

²⁸⁶ Jelka Ređep, *Bistru vodu zamutile. Svađa kćeri kneza Lazara*, Pešić i sinovi, Beograd, 2006.

bugarštice i verzije *Žitija kneza Lazara* iz *Zbornika apokrifa* iz druge četvrтине XVIII. stoljeća koji se čuva u Manastiru Savina kraj Herceg Novoga, Ređep je ukazala u radu „Savinski rukopis 'Žitija kneza Lazara'“.²⁸⁷

I u antologijskim izborima u okviru edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti²⁸⁸ i Stoljeća hrvatske književnosti²⁸⁹ publicirane su bokeljske bugarštice.

Iako su, kako je već istaknuto, bokeljski rukopisi privlačili pozornost većinom zbog bugarštica, u pojedinim antologijskim izborima objavljene su i neke lirske pjesme ovoga korpusa, primjerice u edicijama Matice hrvatske – Hrvatske narodne pjesme gdje je objavljena jedna pjesma iz zbirke Julija Balovića²⁹⁰ i Stoljeća hrvatske književnosti.²⁹¹

O bokeljskim usmenoknjiževnim zbirkama uzgredno je pisano i u sintezama koje obuhvaćaju određeni segment ili ukupno usmenoknjiževno nasljeđe pojedinih nacionalnih književnosti. Tako u knjizi *Srpska narodna epika* Jovan Deretić spominje zagrebačke rukopise nastale u Boki skicirajući njihovu sadržinu, ali i dvije zbirke iz Perasta, jednu pripisujući Nikoli Baloviću (sic!), a za drugu neodređeno tvrdeći da je sačuvana u porodici Mazarović. Kao i drugi autori koji su o tim zbirkama pisali iz druge ruke, i Deretić konstatira da Balovićev rukopis sadrži bugarštice, a Mazarovićev deseteračke pjesme.²⁹² Povodom bugarštica o peraškim rukopisima raspravlja i Novak Kilibarda u prvome svesku *Istorije crnogorske književnosti* (2012). Spominjući peraške rukopise Julija Balovića i Nikole Mazarovića, s pozivom na Vojislava P. Nikčevića, Kilibarda ocrtava dva tematska kruga koji se javljaju u peraškim bugaršticama, stariji epsko-lirske i noviji koji ima izrazito epski smjer. Slijedeći teze Radosava Medenice, Kilibarda u kratkim crtama opisuje poetičke i socijalne uvjete u kojima je u Boki kotorskoj deseteračka epika smijenila

---

²⁸⁷ Jelka Ređep, „Savinski rukopis 'Žitija kneza Lazara'“, u knjizi: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometuj, Novi Sad, 1998, str. 209–224.

²⁸⁸ *Narodne epske pjesme I*, priredio Olinko Delorko, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1964.

²⁸⁹ *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

²⁹⁰ *Ženske pjesme, sveska prva*, uredio dr Nikola Andrić, Matica hrvatska, Zagreb, 1909, str. 96–97; Isti priredivač objavio je na drugome mjestu istu pjesmu iz Balovićeva rukopisa, kao i jednu bugaršticu iz rukopisa IV a. 30 iz Arhiva HAZU. V. *Izabrane narodne pjesme II. Ženske*, priredio dr Nikola Andrić, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1913, str. 77 i 130–132.

²⁹¹ *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

²⁹² Jovan Deretić, *Srpska narodna epika*, Filip Višnjić, Beograd, 2000, str. 177.

stariji sloj epike, odnosno bugarštice.²⁹³ Peraške bugarštice spominje i Stipe Botica u *Povijesti hrvatske usmene književnosti* donoseći iz literature preuzete opise dviju zagrebačkih i dviju peraških zbirki, pri čemu za zbirku iz obitelji Balović navodi, povodeći se za pogrešnom identifikacijom koju je učinio Pavle Butorac, da je pisana rukom Marka Balovića, a da je kazivač bugarštica bio Marko Martinović,²⁹⁴ za što, osim Butorčeve pretpostavke, nema nikakvih dokaza.

Prva integralno objavljena pjesmarica iz ovoga korpusa jest *Pjesmarica Nikole Burovića* koju su 2017. godine za tisak priredili te predgovorom i rječnikom manje poznatih riječi opremili Aleksandar Radoman i Adnan Čirgić.²⁹⁵ Prethodno su objavili članak o *Pjesmarici Nikole Burovića* u časopisu *Matica*.²⁹⁶ Isti autori 2017. godine u časopisu *Lingua Montenegrina* u okviru članka „Izvještaj o proučavanju *Pjesmarice Krsta Mazarovića* u Nadžupskome arhivu u Perastu“²⁹⁷ prvi su put objavili dotad u znanosti nepoznatu kratku pjesmaricu Krsta Mazarovića iz oko 1710. godine, koju čine svega dvije epske pjesme. U istome časopisu spomenuti autori objavili su i izvještaj o ispitivanju *Pjesmarice Nikole Mazarovića*²⁹⁸ koji donosi opis rukopisa kao i veći broj transkribiranih pjesama, a u časopisu *Matica* objavili su članak „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, koji pored opisa rukopisa sadrži i detaljnu analizu njegove grafije.²⁹⁹ Uslijedilo je i publiciranje *Pjesmarice Nikole Mazarovića*.³⁰⁰ Isti autori potom su još objavili i izvještaj o

---

²⁹³ Novak Kilibarda, *Usmena književnost, Istorija crnogorske književnosti, knjiga I*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 156–159.

²⁹⁴ Stipe Botica, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, str. 124.

²⁹⁵ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

²⁹⁶ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282.

²⁹⁷ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318.

²⁹⁸ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Nikole Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 511–532.

²⁹⁹ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250.

³⁰⁰ *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.

istraživanju pjesmarice Julija Balovića³⁰¹, izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića³⁰² i izvještaj o proučavanju pjesmarice Ivana Kolovića.³⁰³ Nakon objavljenih izvještaja o istraživanju zbirki, isti autori priredili su za tisak još pet rukopisa iz ovoga korpusa, u knjigama *Pjesmarica Julija Balovića*³⁰⁴, *Pjesmarica Andrije Balovića*,³⁰⁵ *Pjesmarica Ivana Kolovića*³⁰⁶ i *Pjesmarice Krsta Balovića*.³⁰⁷

---

³⁰¹ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373.

³⁰² Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322.

³⁰³ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460.

³⁰⁴ *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

³⁰⁵ *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

³⁰⁶ *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

³⁰⁷ *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

DRUŠTVENE, KNJIŽEVNE I KULTURNE PRILIKE U PERASTU OD KRAJA XVII. DO SREDINE XIX. STOLJEĆA

U ovome poglavlju osvrnut ćemo se na povijesne, društvene i kulturne prilike u Perastu od kraja XVII. do tridesetih godina XIX. stoljeća. Položaj grada na limesu koji je Perast uživao tijekom ranoga novovjekovlja oblikovao je osobito društveno uređenje i specifični kulturni ambijent. Grad koji je procvat doživio tijekom XVII. i u prvoj polovici XVIII. stoljeća svoj je prosperitet dugovao u prvome redu pomorsko-trgovačkim privilegijama koje je dobio od Mletačke Republike kao nagradu za ratni angažman u borbi s Osmanskim Carstvom. S nestankom Serenissime s povijesne pozornice, opadat će i postupno nestajati peraška slava i utjecaj na jadranskoj obali.

Peraški kulturni identitet sastavljen je od onoga što su Perašani primili od drugih bilo da je riječ o Mlečanima, susjedima bilo hajdučkim pridošlicama te ga usvojili kao vlastitu tradicijsku praksu, ali i onoga što su sami stvorili tijekom stoljeća mukotrpne borbe za opstanak na granici. Glasoviti ratnici i vješti pomorci i trgovci, Perašani su u epohi ekonomskoga uspona grada često bili prisiljeni braniti grad od Osmanlija, pirata,³⁰⁸ Vlaha, kako su zvali svoje pravoslavne susjede iz zaleđa, ali i štititi svoje interese od susjednoga Kotora, ali i hajduka koji su tijekom druge polovice XVIII. stoljeća, kao mletačka gerila, bili stacionirani upravo u Perastu i okolici. Status graničnoga grada, koji je bio poprište burnih povijesnih zbivanja u XVII., XVIII. i na početku XIX. stoljeća, bio je plodno tlo za nastanak osebujne epske tradicije, vrijedne usmene lirike i bogatoga arsenala kulturnih tradicijskih praksi zabilježenih u brojnim rukopisima peraških patricija ili notiranih kod kasnijih istraživača peraške starine.

---

³⁰⁸ O okršajima s tripolitanskim piratima v. Đorđe Milović, „Tri sukoba peraških brodova s tripolitanskim piratima u vodama Jadrana 1706.“, u: Đorđe Milović, *Boka Kotorska u doba Venecije na izvorima mletačkih arhiva*, Književni krug, Split, 2009, str. 236–238.

Povijesne i društvene okolnosti

Po riječima Konstantina Jerečeka još u XIII. stoljeću u Perastu su živjeli „lađari, bačvari, kamenari, krečljari i ciglari“.³⁰⁹ Grad Kotor, a s njime i pripadajuće mu područje koje je obuhvaćalo i naselje Perast, pod mletačku vlast dospio je 1420. godine.

Miloš Milošević izdvaja dvije faze u razvoju Perasta, odnosno u njegovoj transformaciji iz naselja (Comune) u općinu (Comunita). Prva faza vezuje se uz XIV. i XV. stoljeće i označava „lagano i mučno probijanje kmetova opatije Sv. Đorđa po stranim lukama, sa malenim jedrenjacima i bez vlastitog kapitala.“³¹⁰ Peraštani su u tome periodu bili usmjereni na materijalnu pomoć dubrovačkoga kapitala, pa su za Dubrovčane i obavljali tranzitnu trgovinu prema njihovim destinacijama. S financijskim jačanjem i snažnim vojnim i trgovačkim angažmanom Peraštana, u drugoj fazi razvoja grada, uslijedila je podrška Venecije, a potom i preuzimanje novih tržišta te strateško pozicioniranje Perasta kao centra otpora mediteranskoj pirateriji, čija su uporišta bila u Ulcinju i u manjemu obimu u Herceg Novome. Svekoliki procvat koji je uslijedio u tome drugom periodu razvoja Perasta bio je posljedica kako povoljnih geostrateških prilika tako i stjecanja brojnih mletačkih privilegija.

Organizirano obrtništvo i brodogradnja te pomorsko gospodarstvo bili su preduvjet da Perast već tijekom XVI. stoljeća izrazi izvjesne zahtjeve za autonomnim djelovanjem u odnosu na Kotor kojem je pripadao. Već početkom XVI. stoljeća zabilježena je tužba Perasta protiv Kotorana s ciljem dostizanja slobodnoga izbora tržišta i protiv davanja novčane garancije da će s teretom iz Venecije pristati u Kotor.³¹¹ Bilo je izvjesno da je za razvoj peraške trgovine prijeko potrebno oslobođiti se kotorskoga upravnog, crkvenog i trgovačkog sizerenstva. Sam Perast bio je metoh opatije sv. Đorđa, što su je povijesna vrela kao benediktinski samostan zabilježila još u XI. stoljeću. Kako je opatija pripadala Kotoranima, u doba mletačke uprave na njezino su čelo zbog opadanja benediktinskoga reda postavljeni kotorski plemići zainteresirani za taj položaj u prvome redu zbog izdašnih feuda kojima je opatija raspolagala. Jedan od centralnih događaja koji su obilježili borbu Perasta za oslobođanje od kotorskoga tutorstva zbio se 1535. godine kad je grupa

³⁰⁹ Citat prema: Niko Luković, *Boka Kotorska. Kulturno-istoriski vod*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951, str. 84.

³¹⁰ Miloš Milošević, „Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke Republike“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, br. 13, Podgorica, 2000, str. 7.

³¹¹ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008, str. 173.

peraških zavjerenika u samoj crkvi na otoku Sv. Đorđe ubila opata, kotorskoga plemića Pompeja Paskvaija.³¹² Nedugo potom Peraštani su nasuprot otoku Sv. Đorđe oko prirodne hridi nasipanjem i potapanjem brodova formirali novi otok izgradivši na njemu crkvu koja će postati snažno kulturno mjesto, Gospa od Škrpjela.³¹³ Izdvajanje peraške bratovštine pomoraca (*Fraternitas navigantium*) iz drevne kotorske mornarice, zabilježeno u vrelima 1580. godine, bio je važan stadij peraške emancipacije od Kotora. Samo pet godina kasnije Perast se u mletačkim vrelima spominje kao posebna općina, a do oslobođanja od jurisdikcije kotorskoga plemstva preko opatije sv. Đorda doći će nakon velikoga sudskog spora 1634. godine kad Mletačka Republika „preuzima pravo patronata i posjed nad ostrvima.“³¹⁴

Kako bi u rivalstvu sa susjednim Kotorom, u čiji je sastav ulazio sve do sredine XVI. stoljeća, uspostavio samostalnu komunalnu organizaciju feudalnoga tipa, Perast, kao grad razvijenoga obrtništva, brodogradnje i pomorske trgovine, morao je uspostaviti i vlastito autentično gradsko plemstvo. Tako je i utemeljen autohton sistem 12 kazada (tal. – casa – kuća, stara plemićka obitelj) koje drže cjelokupnu vlast u gradu i u 12 pripadajućih mu sela te čiji predstavnici čine glavno gradsko tijelo, Vijeće (*Collegio della Communità*). Tih 12 peraških kazada čine: Studeni, Smiljević, Vukašević, Zubatci (Dentali), Šestokrilović (Lepetali), Šilopi, Rajković, Čizmaj, Perojević, Stojšić, Bratica i Mioković.

Kazade su s vremenom primale i nove obitelji, što je s obzirom na stalni priljev stanovništva i postupno odumiranje starosjedilačkih obitelji bila neminovnost, no uvijek se gledalo da novoprimaljeni budu u krvnoj vezi s nosiocima kazade. Sve javne službe u gradu kontrolirali su predstavnici patricijata. No postojalo je i tijelo građana (*Corpo dei cittadini*, kasnije nazivano i universa). Premda je cjelokupni javni život bio podređen volji patricijata, izbor mjesnoga kapetana i čuvara državnoga barjaka morala su rješavati oba tijela.³¹⁵ Tijekom XVIII. stoljeća, a osobito u njegovojo drugoj polovici, zaoštravao se sukob između plemstva i građanstva (universite), u prvome redu oko nadležnosti u izboru kapetana, opata i drugim javnim poslovima. Uredbom iz 1685.

---

³¹² Pavao Butorac, *Opatija Sv. Jurja kod Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 41.

³¹³ V. Srećko Vulović, *Gospa od Škrpjela. Povijestne crtice o čudotvornoj slici blažene djevice od Škrpjela i njenom hramu na otočiću prama Perastu*, Zadar, 1887. Up. Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Sarajevo, 1928.

³¹⁴ Miloš Milošević, nav. djelo, str. 174.

³¹⁵ Isto, str. 112.

Općem zboru, u koji ulazi i „općina“ (plemstvo) i „universa“ (građanstvo), određuje se ingerencija izbora kapetana, ali i sudaca, kaštelana i vojvode. No već 1719. godine to se pravo sužava samo na izbor kapetana, što uzrokuje situaciju u kojoj universa mahom bojkotira čak i to svoje pravo. Koliko je bilo trzavica u odnosima između dva reda govori podatak da godine 1743. plemstvo poništava staru praksu da se za kapelane Gospe od Škrpjela mogu birati i pripadnici „universe“, da bi Malo vijeće 1761. godine poništilo i tu odluku.³¹⁶ Kako objašnjava Pavao Butorac: „Uredba je peraške općine održala uvijek svoju čisto slavensku podlogu dvanaest bratstava. Ali je vremenom poprimila, osobito kroz XVII. stoljeće i početkom XVIII., različite elemente gradskog ustava, kako se još od srednjega stoljeća uvriježiše u autonomnim primorskim gradovima. Pridolazi, dakle, tuđ elemenat, koji nipošto ne potiskuje domaću ustanovu dvanaest bratstava, dapače je s njome srastao. Ali ovaj strani utjecaj doprinosi, da se razlike između domaćega plemstva i neplemenitoga stanovništva ističu sve to jačim obrisima, da dovode kroz XVIII. st., osobito u drugoj polovici, do teških trzavica između dva reda.“³¹⁷

Samu osnovicu peraškoga građanstva činili su pomorci. Godine 1756. zabilježeno je da je u Perastu bilo 37 pomorskih kapetana i oficira, a mornara 393.³¹⁸ Istodobno evidentirana su i 52 obrtnika među kojima je ponajviše onih čiji su obrti vezani uz brodogradnju, kalafati i drvodjelje, no ima i pekara, zlatara i draguljara.

Zajednička kultura gradskoga sloja stanovništva, unekoliko različita od one koje je baštinilo stanovništvo susjednih sela, razvijala se i preko sistema cehovske organizacije, tzv. bratovština koje se u ranome novovjekovlju sreću na širem europskom prostoru.³¹⁹ Kako zapaža Lenka Blehova-Čelebić, bratovštine su „kao izraz srednjovjekovnoga dobrotvorstva nastajale (...) kao vjerske i dobrotvorne ustanove“.³²⁰ I u Perastu je djelovao veći broj bratovština različite vrste, od striktno cehovskih do onih vezanih uz crkvene potrebe. Po vremenu bilježenja prva od njih je fratrija Sv. Krsta koja djeluje još 1552. godine i čiji je cilj pomoći brodovima i mornarima. Manje

³¹⁶ Odlomak o strukturi peraškoga društva preuzet je iz našega rada „Ilijan Kuljaš – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretku“, *Umjetnost riječi*, LXI (2017), 3–4, Zagreb, srpanj – prosinac, str. 158–162.

³¹⁷ Pavao Butorac, *Razvitak i ustroj peraške općine*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1998, str. 160.

³¹⁸ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 443.

³¹⁹ V. Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, str. 42.

³²⁰ Lenka Blehova-Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Kotorski distrikt*, Pobjeda & Narodni muzej Crne Gore & Istoriski institut Crne Gore, Podgorica – Cetinje, 2006, str. 246.

od tri desetljeća kasnije javlja se i peraška bratovština mornara. Bratstvo sv. Marije od Škrpjela javlja se u drugoj polovici XVI. stoljeća i cilj mu je briga o svetištu na otoku Gospa od Škrpjela. Čisto pobožnim bratovštinama pripadaju škola Presvetoga Sakramento i škola Rožarija, obje s početka XVII. stoljeća. Nešto je kasnijega nastanka, iz sredine XVIII. stoljeća, bratovština Pet rana Raspetoga koja je svojim djelovanjem izašla iz uskih okvira pobožne bratovštine uključivši se u političku borbu kao jedan od stupova antiaristokratskih tendencija u Perastu.³²¹ Bratovština Gospe od Karmela osnovana je 1763. godine i u svojem je djelovanju imala dva rukavca, jedan pobožni, a drugi laički. Značenje tih bratovština nadilazilo je njihove uske cehovske ili crkvene okvire jer su bile zamašnjak organizacije kulturnoga života (inscenacije crkvenih prikazanja, primjerice), ali i prosvjetnih aktivnosti.

Pored samoga grada, Perastu je pripadalo i 6 okolnih naselja (Orahovac, Đurići, Stoliv, Kostanjica, Lipci i Strp). Osim Stoliva koji se formirao kao omanja urbana jezgra, ostala su naselja bila seoskoga tipa, a njihovi žitelji živjeli su od zemljoradnje i stočarstva. Julije Balović u svojoj *Kronici Perasta* pisanoj pred kraj života, u drugoj deceniji XVIII. stoljeća, bilježi da je Perast s okolnim naseljima 1714. godine imao 2533 stanovnika, dok je sama gradska jezgra, koncentrirana na uzanome pojasu i podijeljena u dva dijela, Luku i Penčić, brojala 1720 žitelja. Te je godine popisano i 125 kmetova na teritoriju Perasta.³²²

U povjesno-političkim konstelacijama Perast u centar zbivanja dospijeva nakon 1482. godine kad Osmanlije osvajaju gradove u njegovu susjedstvu, Herceg Novi i Risan. Time Perast postaje prva crta mletačke obrane, a istodobno i Antemurale Christianitatis. Zbog takvoga svog položaja Perast je bio izložen stalnoj opasnosti od osmanskoga osvajanja, no to mu je priskrbilo i ulogu važne mletačke uporišne točke na Jadranu i donijelo mu brojne privilegije. Na prve privilegije u vrelima nailazimo 1509. godine,³²³ no prva u nizu značajnijih mletačkih povlastica stigla je 1540. godine nakon što su tijekom Barbarossina napada na Kotor Peraštani priskočili u njegovu obranu. Usljedile su tijekom XVII. stoljeća, kao rezultat peraških okršaja s piratima, obrane od osmanskih napada i sudjelovanja u oslobođenju Herceg Novoga 1687. godine³²⁴ i

³²¹ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 262–265.

³²² *Analisti, hroničari, biografi*, priredio Miloš Milošević, Obod, Cetinje, 1996, str. 149.

³²³ V. Gligor Stanojević, „Peraške isprave“, *Spomenik*, CXXVII, SANU, Beograd, 1986, str. 50.

³²⁴ Opširnije o tome vidjeti u: Pavao Butorac, *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 118–124.

drugim mletačkim protuosmanskim operacijama, brojne druge pretežno trgovačke privilegije, ali i teritorijalno proširenje na novooslobođene prostore. Povijesni događaj koji je ostavio najdublji trag u svijesti Peraštana jest bitka protiv neusporedivo brojnije osmanske vojske pod vodstvom Mehmedage Rizvanagića koja se odigrala u Perastu 15. svibnja 1654. godine. O posebnome statusu koji je Perast uživao u Mletačkoj Republici svjedoči Fernan Brodel: „Oslobođeni svakog poreza, Peraštani imaju jedinu obavezu da obezbede za Veneciju policijski nadzor dugog Bokokotorskog zaliva; zahvaljujući njima 'colfo' je 'sicurissimo de mala gente'.“³²⁵

U povijesti Perasta izuzetnu ulogu ima i činjenica da je tijekom Kandijskoga rata Perast postao važno hajdučko uporište,³²⁶ pa je 1669. godine u njemu zabilježeno preko 100 hajduka i gotovo 300 njihovih žena i djece.³²⁷ Primjerice po podacima starijim tek jedno destljeće Perast je imao oko 1500 stanovnika, a isto toliko bilo ih je u okolini koja mu je pripadala.³²⁸

Posebno je važno istaći mletačku privilegiju koja je prvi put zabilježena u vrijeme lepantske bitke 1571. godine. Riječ je o posebnoj vojnoj funkciji, odnosno pravu nositelja zastave (gonfalonijera) koju su u mletačkoj vojsci imali predstavnici 12 peraških kazada. Po jedan je predstavnik kazada bio čuvar zastave na glavnome brodu mletačke mornarice. Koliko prestižna privilegija koja je osiguravala visok ugled u Mletačkoj Republici, toiko je pravo nositelja ratne zastave bila izuzetno opasna uloga, pa su mnogi njezini nositelji tragično skončali živote u mletačkim pohodima. Miloš Milošević navodi podatke da je samo u bici kod Lepanta na admiralskoj lađi čak 7 Peraštana poginulo u ulozi čuvara zastave.³²⁹

Zahvaljujući brojnim trgovim povlasticama i prvenstveno tranzitnoj ulozi peraške trgovine bazirane na saradnji s albanskim i grčkim lukama grad će od XV. stoljeća postati trgovaci centar Boke kotorske, što će potrajati sve do sredine XVIII. stoljeća i sukoba s

---

³²⁵ Fernan Brodel, *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II*, tom I, CID & Geopoetika, Podgorica & Beograd, 2001, str. 138.

³²⁶ V. Hajduci u Boki Kotorskoj 1648–1718, priredio Miloš Milošević, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988.

³²⁷ Miloš Milošević, nav. djelo, str. 176.

³²⁸ Isto, str. 175.

³²⁹ Isto, str. 176.

Mletačkom Republikom zbog konflikta s ulcinjskim piratima,³³⁰ nakon čega trgovačke privilegije, a s njima i moć i utjecaj, Mlečani prenose na druge manje bokeljske gradove.³³¹ Gubitkom pozicije graničnoga mletačkog grada na Jadranu s povlačenjem Osmanlija iz neposrednoga okruženja bokeljskih gradova koncem XVII. stoljeća, potom sukobom s Mletačkom Republikom sredinom XVIII. stoljeća, koji je rezultirao povlačenjem trgovačkih povlastica i, konačno, nestankom zaštitnice Mletačke Republike s povijesne pozornice 1797. godine, Perast će postupno izgubiti primat koji je kao razvijeno pomorsko i trgovačko mjesto uživao u Boki kotorskoj. Nestabilne povijesne prilike koje su uslijedile nakon 1797. i česte smjene uprava (Francuska, Austrija, Rusija, Crna Gora pa od 1814. godine opet Austrija) te i sve veća nekonkurentnost peraških jedrenjaka u trgovačkim poslovima na Sredozemlju dodatno izražena pojavom parobroda, doprinijet će da Perast od uloge razvijenoga pomorsko-trgovačkog centra s posebnim privilegijama preraste u rubni gradić Carstva bez većega strateškog značenja.

Svi važniji povijesni bojevi, ali i lokalni događaji od posebnoga značenja, koje Perast bilježi još od početka XVI. stoljeća, dobit će svoj odjek u usmenoj poeziji Perasta. Don Niko Luković tim povodom primjećuje: „Teško je naći u našoj zemlji tako maleno naselje, a da je dalo toliki doprinos narodnoj kulturi i kulturi čovječanstva, kao Perast.“³³²

---

³³⁰ Francesco Viscovich, *Storia di Perasto*, Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste, 1898, str. 246. V. O tome i: Gaetano Cozzi & Michael Knapton & Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, svezak II, Antibarbarus, Zagreb, 2007, str. 605–606.

³³¹ Miloš Milošević, nav. djelo, str. 180.

³³² Niko Luković, nav. djelo, str. 86.

Kulturne prilike

Polazeći od teze antropologa Roberta Redfielda da u nekim društvima postoje dvije kulturne tradicije od kojih jedna pripada obrazovanoj manjini pa je imenovana kao „velika tradicija“, dok druga pripada svima ostalim i označava se kao „mala tradicija“, Peter Burke na primjeru predindustrijske Europe djelomično modificira tu tezu ukazujući na to da je za razliku od velike tradicije koja je zatvorena jer je prenošena u školama i sveučilištima kao elitnim ustanovama nedostupnim širem populusu, mala tradicija, koja se prenosi neformalno, vlasništvo ne samo neobrazovanih već je baštine i viši slojevi kao svoju drugu kulturu. Burke primjećuje: „Želim, dakle, dokazati da je temeljna kulturna razlika u predindustrijskoj Evropi – razlika između većine, za koju je narodna kultura jedina kultura, i manjine, kojoj je omogućen pristup velikoj tradiciji, ali u maloj tradiciji sudjeluje kao u drugoj kulturi. Pripadnici ovog potonjeg sloja bili su dvorani, imali su dvije kulture, također i dva jezika. Dok većina ljudi govori samo svojim regionalnim dijalektom, elita govori ili piše latinskim odnosno književnom varijantom maternjeg jezika, no i dalje može govoriti u dijalektu – svom drugom ili trećem jeziku. Za elitu, i samo za nju, dvije su tradicije imale dvije različite psihološke funkcije; velika je tradicija bila ozbiljna, a mala tradicija igra. Suvremena bi analogija takvom odnosu bio položaj nigerijske anglofone elite koju zapadnjačko obrazovanje ne sprečava da sudjeluje u tradicionalnoj plemenskoj kulturi.“³³³

Pripadnici peraškoga patricijata, školovani pretežno na talijanskim sveučilištima, ponajviše u Padovi, baš kako Burke opisuje, pripadali su dvjema tradicijama i baštinili više jezika. Oni među njima koji su ostavili tragove literarnoga angažmana jasno su odvojili znanstveni žanr za koji je pretežno rezerviran latinski ili talijanski jezik (mletački dijalekt), od beletrističkoga žanra gdje je u upotrebi mogao biti „slovinski“ jezik, odnosno pjesnički idiom koji je jezično-stilski slijedio dubrovačko-dalmatinske uzore ili pak usmenu poeziju, ali i latinski i talijanski. U lokalnome dijalektu, kao zasebnome idiomu, bilježene su usmene pjesme u brojnim zbornicima koje su za sobom ostavili peraški patriciji. Zanimljivo je da je sličan fenomen zabilježen u to vrijeme na sasvim drugome kraju Europe. Naime tijekom XVI. i XVII. stoljeća danske i švedske balade bilježili su plemići i plemkinje u posebnim pjesmaricama (visböcker).³³⁴

---

³³³ Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope...*, str. 36.

³³⁴ Isto, str. 34.

Tijekom XVIII. stoljeća u Perastu povlašteni jezik znanosti, a onda i djela histriografskoga žanra, jest talijanski, dok se u poeziji naizmjenično javlja talijanski i narodni jezik, prilagođen dubrovačkome književnojezičnom uzusu ili usmenoknjiževnome idiomu. No dok je književni rad pripadnika peraške vlastele dio velike tradicije, njihovo aktivno učešće u gradskim proslavama i običajima, bilježenju usmenkonjiževnih zbornika, čini ih, zajedno s ostalim slojevima koji su kreatori ili reproduktivci usmenoknjiževnih tekstova i protagonisti brojnih obreda, dijelom i tzv. male tradicije. U ovome ćemo poglavljtu stoga nešto reći kako o važnijim piscima te epohe tako i o znatnijim pučkim svečanostima i gradskim ceremonijama koje su obilježile naznačeni period, s posebnim osvrtom na peraške poklade.

Pisci

Izuzetak u pogledu tretmana jezika u znanstvenome i pjesničkome radu čini djelo Andrije Zmajevića (1. VIII. 1628 – 7. IX. 1694), prvoga glasovitijeg peraškog pisca. Školovao se u franjevačkoj školi u Perastu, potom i Kotoru, a titulu doktora teologije i filozofije stekao je na kolegiju Propagande za širenje vjere u Rimu. Po povratku u zavičaj bio je opat Svetoga Đorđa i peraški župnik, da bi 1671. godine bio imenovan za barskoga nadbiskupa.³³⁵ Zmajevićovo djelo prožeto je „slovinskим“ duhom, a u velikoj mjeri nastalo je na „slovinskome“ jeziku. Tu se u prvome redu misli na njegov *Ljetopis crkovni*³³⁶ od kojega su sačuvana dva primjerka, jedan na latinici, a drugi s paralelnim tekstom na bosaničnoj cirilici i u prijevodu na latinski. Pored toga njegova historiografskoga djela u kojem je obuhvatio svjetovnu i crkvenu historiju u formi anala od početka svijeta do 1689. godine, Zmajević je pisao i poeziju na narodnome jeziku, od čega se sačuvala samo njegova pjesma „Slovinska Dubrava“ i poslanica Tripu Skuri. Pisao je i propovijedi na narodnome i latinskom jeziku. Zanimljivo je, a za katoličku crkvu i sasvim iznimno, da su svi akti dijecezanskoga sinoda što ga je Zmajević održao 1674. godine u crkvi sv. Ćekle u Spiču bili pisani na narodnome jeziku.

Andrijin sinovac Vicko (23. XII. 1670 – 11. IX. 1745), studij teologije završio je u Rimu, potom je bio opat Sv. Đorđa i peraški župnik, a kasnije barski pa zadarski nadbiskup. Njegovo

³³⁵ Pavao Butorac, *Zmajevići*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, str. 9.

³³⁶ Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom I, Obod, Cetinje, 1996; Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom II, Obod, Cetinje, 1996.

rano djelo *Razgovor duhovni*³³⁷ zbirka je propovijedi na narodnome jeziku, dok su sva njegova kasnija djela, pretežno iz korpusa duhovne literature, na latinskome i talijanskome jeziku. I njegova zbirka pjesama *Musarum chorus* iz 1694. godine na latinskome je jeziku.

Više riječi o Nikoli Buroviću bilo je u prvoj dijelu ovoga rada, no ovdje spomenimo da je pored njegova velikog udjela u zapisivanju i prepisivanju usmenoknjiževnih sastava i djela dubrovačko-dalmatinske književnosti (Palmotić, Đurđević, Bobaljević), sačuvano i nešto njegovih autorskih pjesama, pisanih u duhu i idiomu bliskom dubrovačko-dalmatinskim uzorima.

Marko Martinović (1663–1716) glasoviti je pomorski kapetan i pedagog, ali je za kulturnu povijest Perasta značajan i kao pjesnik, kroničar i autor pomorskih udžbenika. Njegova poezija i kroničarski zapis o ubojstvu Vicka Bujovića pisani su talijanskim jezikom, dok su pomorski priručnici, namijenjeni ruskim pitomcima na ruskome jeziku, pisani bosaničnom cirilicom.³³⁸

U prvoj dijelu rada pisali smo o Juliju Baloviću i Krstu Mazaroviću kao autorima koji su za sobom ostavili i djela historiografske prirode na talijanskome jeziku, ali su se u kulturnu povijest Perasta uključili i usmenoknjiževnim pjesmaricama i drugim književnim radovima. Fondu historiografskih djela treba dodati i djela Drage Martinovića (1697–1781), Andrije Balovića (1721–1784) i Tripe Smeće.³³⁹

Osobito mjesto u književnoj povijesti Perasta pripada Ivanu Krušali (oko 1680 – 12. VIII. 1739), Turčinu po porijeklu koji se kao zarobljenik obreo kao dijete u Perastu, gdje ga je posinio Matija Krušala. Teološke znanosti završio je u Padovi, da bi potom postao redovnik u Kotoru, a kratko vrijeme i opat Sv. Đorđa u Perastu. Na jeziku koju mu nije bio materinski, „slovinskem“, Krušala je spjevao pjesmu „Spjevanje dogođaja boja peraškoga na 15. svibnja 1654.“ u spomen na povjesnu obranu Perasta o kojoj svjedoči i epigrafski natpis koji je na zid crkve sv. Nikole u Perastu dao postaviti Andrija Zmajević. Krušalina je pjesma u rimovanim trinaestercima s preko

³³⁷ V. Vanda Babić, *Razgovor duhovni Vicka Zmajevića*, Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“ – Podružnica Zadar, Zadar, 2005.

³³⁸ V. Nautika. *Predavanja Marka Martinovića ruskim mornarima u Perastu 1697–1698*, Istorijski institut Crne Gore, Moskva & Podgorica, 2015.

³³⁹ V. Milorad Nikčević, „Barokna književnost bokokotorskog korpusa i njezini tematsko-motivski i jezičko-stilski dodiri sa slavonskim barokom“, u knjizi: *Crnogorske filološke teme*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Pordorica, 2010, str. 58–59.

330 stihova pisana u duhu usmenoga trinaesterca, a po istraživanjima Miloša Miloševića njen melografski zapis mogao bi biti prikladan za rekonstrukciju bugarštičnoga stiha.

Poeziju na narodnome jeziku i u duhu usmene poezije pisao je i sin Nikole Burovića, Luka Burović (15. IX 1695 – 18. X. 1755), čijih je šest pjesama naknadno upisano u pjesmaricu njegova oca.

O djelu Đura Bana (25. X. 1742 – 6. III. 1776), peraškoga svećenika zna se tek posredno, na osnovi bilješki Srećka Vulovića da je pisao makaronsku poeziju na narodnome i talijanskome jeziku, a Vulovićeva je i pretpostavka da je Bane autor peraškoga prijevoda Molièreova *Građanina plemića* pod naslovom *Ilija Kuljaš*. Spominje se i kao prevoditelj Metastazijeve *Temistokla*.

Za kulturne prilike u Perastu druge polovice XVIII. stoljeća ilustrativno je saznanje o postojanju peraškoga prijevoda Fenelonova *Telemaka*, koji je načinio Josip Visković (28. VIII. 1728 — 6. IV. 1801), no tome se tekstu izgubio svaki trag.

O najznačajnijemu peraškome piscu XVIII. stoljeća Ivanu Antunu Nenadiću bilo je riječi u uvodnome dijelu ovoga rada. Ovdje spomenimo da je njegovo žanrovske raznorodno djelo, od teoloških spisa, crkvenih prikazanja do epske i duhovne poezije, u cjelini ostvareno na narodnome jeziku. Djela *Nauk kršćanski za kotorsku državu* (1758), *Put Križa* (1768), *U pofalu braće Ivanovića* (1757) i *Šambek satarisan božjom desnicom* (1757) tiskana su za njegova života, dok su u rukopisu ostali brojni njegovi spisi, od kojih su neki tek u naše vrijeme priređeni i objavljeni, poput njegova prijevoda Metastazijeve melodrame *Isak* i crkvene drame *Bogoljubno prikazanje muke Gospodina našeg Jezukrsta*.

Među peraške pisce kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća vrijedi notirati polihistora Tripa Smeću i Joza Matikolu Šilopija o kojima je više riječi bilo u prvome dijelu ovoga rada, ali i Josipa Martinovića (1741–1801), poznatoga po panegiricima, dok su mu brojne teološke rasprave ostale u rukopisu, a objavio je u Veneciji dvije knjige posvećene jermenskome pitanju.

Crkvena prikazanja

Kulturni život Perasta u ranome novovjekovlju obilježila su i crkvena prikazanja. Crkvena prikazanja, kao složenija forma crkvene drame, proistekla su iz lauda, dramskih pohvala. Korpus od 24 teksta nastala na prostoru Boke kotorske, od kojih je gotovo polovica zabilježena u rukopisima nastalim u Perastu, čiji najstariji prijepisi potječu iz sredine XVII. stoljeća, uglavnom

je do sada bio smještan u kontekst barokne književnosti premda je riječ o formi karakterističnoj za predrenesansnu književnost. Na prostoru Crnogorskoga primorja prikazanja kao žanr crkvene drame u tjesnoj su vezi s pojavom bratovština u razvijenim gradskim sredinama toga vremena – Kotoru, Perastu, Dobroti i Budvi, bilo da je riječ o cehovskim bratovštinama, poput bratovštine kotorskih pomoraca čije je postojanje dokumentirano sredinom XV. stoljeća, a vezuje se još uz IX. stoljeće, bilo religiozno-humanitarne bratovštine kao bratovština Sv. Krsta, ustanovljena 1298. godine, ili bratovština Svetoga Duha iz sredine XIV. stoljeća. Pavao Butorac kao izvrsni poznavalac peraške starine locira i moguće „scene“ na kojima su se u Perastu mogla igrati prikazanja: „Kameni ovisoki i prostrani podij ispred kapelice na Počiljtu, kao i onaj manji ispred Bronzine kapelice, kraj velikih kamenih križova, sigurno su služili za ova dramska prikazivanja.“³⁴⁰ Neposredni dokaz da su se prikazanja izvodila u Perastu jesu po peraškim kućama sačuvani igrokazi iz muke Gospodinove. Jedan takav rukopis iz starijega Balovićeva kodeksa prepisao je Nikola Mazarović 1783. godine, a danas je pohranjen u Nadžupskome arhivu u Perastu. Ivan Antun Nenadić, kako je već rečeno, autor je najslojevitijega teksta koji pripada tome korpusu, *Bogoljubnog prikazanja Muke Gospodina našeg Jezukrsta*, te prevodilac Metastazijeva *Izaka, prilike našega Odkupitelja*. Iz Perasta potječe i varijante plača, odnosno muke, u rukopisima Marka Balovića (1733) i kapetana Ivana Nenadića.

Treba naglasiti da su za pojavu religioznoga dramskog pjesništva na narodnome jeziku upravo u najvećoj mjeri zaslужne bratovštine i niži kler, pa su ti oblici u neku ruku postali „narodna liturgija“ ili kako to veli Ronald Harwood: „istinski narodno pozorište, naivno zato što se obraćalo jednoj široko nepismenoj publici i zato što je pozorište tako dugo stajalo na udaru, ali naivno i zato što je izražavalo do banalizovanja pojednostavljenu srednjovjekovnu gledišta“.³⁴¹ Korpus bokokotorskih prikazanja čine raznorodni tekstovi pisani osmeračkim distisima, od jednostavnijih dijaloških formi do složenijih oblika. Tematski se mogu podijeliti na ove skupine: 1. Rođenje Gospodinovo; 2. Posljednja (tajna) večera; 3. Plačevi i muke; 4. Razgovor s križom; 5. Simbol Isusovih mučila; 6. Uskrsnuće.³⁴² Kako su istorijski izvori vezani za izvođenje tih drama šturi, po

³⁴⁰ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 528.

³⁴¹ Ronald Harvud, *Istorija pozorišta*, CLIO, Beograd, 1998, str. 107.

³⁴² Tu klasifikaciju predložio je Radoslav Rotković u svojoj dragocjenoj monografiji o pasionskoj drami . V. Radoslav Rotković, *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000, str. 51–54.

analogiji se može prepostaviti da su prikazivane u crkvama, u klaustrima samostana, ali i na otvorenome. Posljednja izvedba prikazanja na Crnogorskome primorju dokumentovana je u Perastu 1800. godine.³⁴³ Tada je, naime, odigrano prikazanje anonimnoga autora, za koje se u literaturi spominje da bi njegov autor mogao biti Ivan Antun Nenadić,³⁴⁴ *Prikazivanje razgovora Jezusa s učenicima svojijema u brijeme napokonje večere.*³⁴⁵

Praznici, svetkovine i običaji

Najvažniji tradicijski praznici u Perastu vezuju se uz kult Blažene Djevice Marije. Riječ je o praznicima koji se proslavljuju 22. srpnja i 15. kolovoza. Njima treba dodati i Zavjetni dan koji se obilježava 15. svibnja u znak sjećanja na veliku perašku pobjedu nad Osmanlijama iz 1654. godine.

Marijanski kult u Perastu u tjesnoj je vezi s nastankom otoka Gospa od Škrpjela. Naime, prema peraškome predanju koje je detaljno zabilježio Srećko Vulović, 22. srpnja 1452. godine u noćnim satima ribari, dva brata iz obitelji Martešić, na hridi u moru pronašli su sliku Djevice Marije okruženu svjetlećim svijećama. Ribari su sliku odnijeli svojoj kući, no jedan od njih se tijekom noći smrtno razbolio. U samu zoru pozove župnika da ga ispovijedi, ispriča mu o pronalasku ikone, obećavši da će mu predati sliku kako bi se našla u Božjoj kući. Svećenik skupi ljude u župnoj crkvi sv. Nikole, objavi im vijest o slici, pa potom svi u svečanome ophodu uz molitve i pobožne pjesme prenesu sliku u župnu crkvu, nakon čega smrtno oboljeli ribar neočekivano ozdravi te se pridruži narodu i ode u crkvu da iskaže zahvalnost Djevici što ga je izbavila iz teškoga stanja. Međutim već sutra slika nestane iz crkve, pa je Peraštani pronađu na hridi gdje je i prvo bitno nađena, što bude shvaćeno kao Božja odluka da se na tome mjestu izgradi otok i na njemu crkva u kojoj će se čuvati čudotvorna slika.³⁴⁶ Tako je spajanjem okolnih hridi, stalnim nasipanjem brodova i lada te kamenja nastalo ostrvo Gospa od Škrpjela, a na njemu i snažan marijanski kult vezan uz čudotvornu sliku od cedra. Peraštani i stanovnici okolnih sela uz

³⁴³ Ratko Đurović, *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006, str. 16.

³⁴⁴ Vanda Babić, *Bokeljska muka*, Književni krug, Split, 2008, str. 39.

³⁴⁵ Odlomak o prikazanjima, uz izvjesne izmjene i dopune, preuzeli smo iz našega rada „Prikazanje Muke Jezusove Ivana Antuna Nenadića u crnogorskoj baroknoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, god. VIII/2, br. 16, Cetinje, 2015, str. 181–204.

³⁴⁶ V. opširnije u: Srećko Vulović, *Gospa od Škrpjela. Povijestne crtice o čudotvornoj slici blažene djevice od Škrpjela i njenom hramu na otočiću prama Perastu*, Zadar, 1887, str. 12–15.

prateće pjesme od toga vremena svakoga 22. srpnja ophode ostrvo brodovima napunjениm kamenjem, a to kamenje utapaju u more uz sam otok. Taj je običaj poznat pod imenom fašinada (tal. fascinareta – dovlačenje). Etnolog Jovan Vukmanović publicirao je tekstove pjesama „Oj, vesela veselice“ i „Dvoje mi drago zaspalo“ koje su se pjevale prilikom približavanja barki otoku.³⁴⁷ Treba, razumije se, imati u vidu da nasipanje otoka i razvijanje kulta mogu imati i drugu motivaciju, s obzirom na to da je u vrijeme peraške borbe za osamostaljenje od Kotora, čiji su patriciji držali pod svojom upravom opatiju sv. Đordja, formiranje novoga kultnog mjesta, ovoga puta izričito peraškoga, u neposrednoj blizini otoka opatije sv. Đordja, moralo imati i znatno simboličko značenje. Mogla bi se uzeti u razmatranje i mogućnost da je riječ o znatnijoj pretkršćanskoj starini koja je naknadno mogla biti preslojena kršćanskim tumačenjem. Donošenje kamena na škrpio (hrid) mogao bi biti dio starijega kulta koji je široko rasprostranjen u zaleđu i duž primorja, a na nekim mjestima i danas živ običaj da se u prisutnosti svećenika iznosi kamen u procesijama (po pravilu s proljeća ili ljeti), kao na Velju mogilu u Gornjem Šušanju, kod crkve sv. Petke ili na planinu Rumiju, iznad Bara, na kojoj se također nalazila mogila (tumul). U bokeljskim procesijama etnolog Špiro Kulišić video je obred kojim se utvrđivalo teritorijalno razgraničenje između naselja: „Opšti običaj litija o Spasovdanu ili na Duhove, koji se doskora održavao u ovim mjestima, između ostalog ima za cilj strogo utvrđivanje granica mjesnog atara. Uz učešće svih odraslih muškaraca, koji su ranije išli pod oružjem i pucali na granicama atara, svečano se vršilo razgraničenje teritorije svog mjesta od susjednih naselja.“³⁴⁸

Prema opisu Pavla Butorca na 15. svibnja koji se slavio kao Zavjetni dan u Perastu je postojao ustaljeni ceremonijal. Još prije 1. svibnja odaberu se iz redova mladeži vojvoda, barjaktar i oficiri mornarice za proslavu Velike Gospe 15. svibnja. Na taj datum o svim organizacijskim detaljima brine se vojvoda s „mladićima“, kako se od davnina u Perastu imenuje grupa koja sudjeluje u raznim gradskim manifestacijama. Slika svete Marije prenosila se na kopno u svečanome ophodu naoružanim lađama koje bi oblikovale kordon na drugu svibanjsku nedjelju, a prijenos slike natrag na otok zbivao se na Petrovdan 29. lipnja kad je prakticiran isti ritual. Proslava Zavjetnoga dana počinje odlaskom ljudi pod oružjem kapetanu čija je uloga podići zastavu prije nego što počne svečani ophod. Slijedi obilazak grada s jednoga kraja na drugi, a povorka se

³⁴⁷ V. Jovan Vukmanović, „Fašinada“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XXI knjiga, Beograd, 1958, str. 339–340.

³⁴⁸ Špiro Kulišić, „Etnološka ispitivanja u Boki kotorskoj“, *Spomenik CIII*, SANU; Beograd, 1953, str. 197.

zadržava na pjaci koja je imala funkciju centralnoga trga gdje se zastava postavi na stup te podijeli po pet naboja praha teritorijalcima za salve u ophodu.³⁴⁹ Potom slijedi ritual gađanja kokota postavljenog na moru na puškomet. Taj običaj gađanja kokota zabilježen je i u obližnjemu selu Muo. I ondje je običaj vezan uz procesije.³⁵⁰ Butorac svjedoči da je taj običaj postojao i u susjednoj Kostanjici i Strpu.³⁵¹

Svečani ophodi uobičajeni su i na Veliki četvrtak i Krstovdan (14. rujna). Krstovdan je bio krsna slava obiteljima koje potječu od 12 kazada,³⁵² a crkva sv. Krsta, u istoimenoj tvrđavi ponad grada, smatra se „prvom crkvom koju je općina podigla“.³⁵³ Velji Krstovdan 14. rujna i s njim u vezi običaj stolova ili trpeza koji se upriliči nakon procesije kad opat i kapetan sjednu s općnom za trpezu, proslavljan je kao „glavna svetkovina“. Na osnovi bilješki sačuvanih uz usmenu epsku pjesmu koja opijeva perašku pobjedu nad vlaškim popom Radulom na Mali Krstovdan 3. svibnja 1511. godine dalo bi se zaključiti da je nekad upravo Mali Krstovdan obilježavan kao glavna gradska proslava.

Među mjesnim običajima vezanim za svetačke datume Butorac navodi i onaj da se na Đurđevdan 23. travnja organizira boj pod maskama za dječake, gdje su suprotstavljeni jedni drugima dječaci iz dva dijela grada, Luke i Penčića.³⁵⁴ Ta se dječja igra naziva „na grad“, a osim na Đurđevu igrala se i na Markovu.

Pred dan sv. Ane 26. srpnja peraški „mladići“ navečer se penju pucajući do crkve sv. Ane koja se nalazi na gori iznad grada, gdje pale vatre i večeraju, a na sam praznik rano ujutro dočekuju svećenika da im odsluži misu. I njihov povratak u Perast praćen je pucanjem. Zanimljivost je crkve svete Ane potpis na narodnome jeziku znamenitoga peraškog slikara Tripa Kokolje (28. II. 1661 – 18. X. 1713) koji je smješten na oltarskoj pali, a ispisan je latiničnim slovima: „U molitvach twoiech spomeni se i od mene gresnica Tripo Cocoglia pitur molim“.

³⁴⁹ V. Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 217–220.

³⁵⁰ V. Špiro Kulišić, nav. djelo, str. 196.

³⁵¹ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 220.

³⁵² O krsnoj slavi u Perastu v. Jovan Vukmanović, „Krsno ime u Perastu“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 22–23, Beograd, 1960, str. 209–216.

³⁵³ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 204.

³⁵⁴ Isto, str. 203.

U *Ceremonijalu peraške općine* iz 1743. godine³⁵⁵ posebni ceremonijal namijenjen je svečanim crkvenim procesijama i drugim proslavama. Tu se, pored već opisanih procesija, navode i procesije za Veliku srijedu, Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu, potom u osmini Tijelova, na dan sv. Justine (7. listopada), na dan sv. Barbare (4. prosinca), na dan zaštitnika Perasta sv. Nikole (6. prosinca), uz proslave Božića i Nove godine te uz proslavu posjeta peraških plemića u Bijeloj.³⁵⁶

Još je jedan peraški običaj vezan uz proljetne dane. Riječ je o kićenju mađa koji pada 1. svibnja kad se na pjaci ispred crkve sv. Nikole kiti mađ, odnosno mlado, zeleno drvo briješta okićeno boćicama mlijeka, vina i kolačima³⁵⁷ što ga podiže najmlađi peraški mladoženja. Običaj kićenja mađa dio je širega europskoga konteksta proslave majskoga praznika. Po riječima Petera Burkea „proljetni su običaji sadržavali spolnu slobodu. U osamnaestom stoljeću na majski dan u Londonu dimnjačari bi se posipali brašnom, što bi se također moglo shvatiti kao izrazit primjer običaja obrata. U Italiji majsko je stablo poznato pod nazivom *Albero delle Cuccagna*, tj. stablo iz zemlje Dembelije, što je još jedna karika prema pokladnome svijetu. U Španjolskoj majski se dan, poput poklada, proslavljao šaljivim bitkama i šaljivim svadbama, naprimjer (kako je to opisao Covarrubias u svom rječniku): 'neka vrsta igre što je izvode momci i djevojke koji dječačića i djevojčicu smjeste na bračni krevet sa značenjem braka'“.³⁵⁸

O peraškoj svadbi prvi etnografski zapis ostavio je još Franjo Morandi, vjerojatno krajem XVIII. stoljeća. Morandi je u tome svom zapisu na talijanskome jeziku koji smo pronašli u Nadžupskome arhivu u Perastu opisao svadbene običaje okolnih naselja koja su pripadala Perastu, smatrajući ih unekoliko interesantnijim od običaja u samome gradu, za koje kaže da se obavljaju tihom, pretežno u nevestinoj kući, a prelazak u mladoženjinu kuću zbiva se noću. Prijevod toga Morandijeva teksta, pogrešno ga pripisujući Andriji Baloviću,³⁵⁹ objavio je Srećko Vulović u

³⁵⁵ Opis toga rukopisa kao i kompletan tekst talijanskoga originala dao je Pavao Butorac u: Pavao Butorac, *Razvitak i ustroj peraške općine...*, str. 265–295.

³⁵⁶ Miloš Milošević, „Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke Republike“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, br. 13, Podgorica, 2000, str. 31.

³⁵⁷ Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Sarajevo, 1928, str. 34.

³⁵⁸ Peter Burke, nav. djelo, str. 156.

³⁵⁹ Uz rukopis u NAP-a smo pronašli listić na kojem je rukom don Gracije Brajkovića ispravljen na stroju otkucani podatak da je autor rukopisa Andrija Balović, uz napomenu da je rukopis Franja Morandija, u što smo se uvjerili neposrednim uvidom u rukopis.

zadarskome Novom listu. Osuvremenjeni prijevod publicirali su Gracija Brajković i Miloš Milošević u antologiji *Proza baroka*. Pored ustaljenoga ceremonijala Morandi bilježi i redoslijed kojim su se pjevale „napitnice“³⁶⁰ „uz sofru“: „Prva je na slavu božju, druga na slavu kućnog odvjetnika, t. j. onoga svetca koga se svake godine slavi (Krstno ime), treća u zdravlje domaćina, komu se čestita srećna sinovljeva ženidba, (ili bratanića). Četvrta u zdravlje kuma, t. j. poglavita svjedoka te ženidbe. Poslije se pije u zdravlje ostalih svata, koji imaju kakovu čast, a napokon u zdravlje starog svata, koji je glava te gostbe. Medju svakom napitnicom pjeva se po koja kitica kakve junačke pjesme, a to se mora odnositi na osobu kojoj je napitnica učinjena.“³⁶¹ Osobitost samoga ceremonijala ogleda se u tome što se nakon dolaska svatova u mlađenkinu kuću u prošnju, od nje traži dokaz o junaštvu kao potvrda da se nije „izrodila“ od „stare, junačke i ratničke krvi predaka“. (O počašnicama, nezaobilaznoj usmenoknjjiževnoj pjesničkoj formi koja je pratila svadbeni obred u Perastu, više riječi bit će u sljedećem poglavlju ovoga rada.) Nakon toga poziva se mlada, otac joj naređuje da pruži dokaze svojega junaštva, a ostatak ceremonijala Morandi opisuje ovako: „Tada sjedne na jastuk pripravljen na sredini dvorane, na turski način prekrstivši noge, pokriveni dugom suknjom. Pripremljene mačeve dohvaća ukrštenim rukama. Najedanput, istim trzajem ustaje na noge i dok pruža ruke naoružane mačevima, korice daleko otpadaju, a ona se nađe sa dva gola mača u rukama.“³⁶² Uz taj opis Morandi dodaje i podatak da taj običaj nije bio niti u Perastu. Priređivači *Proze baroka* zapažaju da je isti običaj zabilježio sredinom XVIII. stoljeća i Andrija Balović na margini 21. stranice rukopisa *Analli di Pirusto*, uz napomenu da je taj običaj u Perastu prisutan „od pamтивјека“. U jednome pismu Baltazaru Bogišiću, koji je zapravo cjeloviti etnografski opis vezan za počašnice, njihovo porijeklo, namjenu, način izvedbe i sl., Srećko Vulović spominje „dobru molitvu“ kao dio svadbenoga rituala prilikom koga se pjevaju počašnice, a koji nastupa u „navjestinoj kući čes prije neg če se u crkvu za vjenčanje“.³⁶³ O „dobroj molitvi“ i „svadbenoj čaši“ kao važnom čimbeniku svadbenoga rituala bilješku je ostavio Vuk Stefanović Karadžić opisujući u predgovoru prve knjige *Srpskih narodnih pjesama* običaj koji je zabilježio u Risnu. Budući da sâm ističe da ga ima i u susjednim krajevima, ali ne i u krajevima iz

³⁶⁰ Tekstove pjesama koje su se pjevale tijekom svadbe i etnografski opis peraške svadbe dao je Jovan Vukmanović u radu „Svadba u Perastu“, *Glasnik Etnografskog instituta*, VII, Naučno delo, Beograd, 1958, str. 141–151.

³⁶¹ Srećko Vulović, „Riedki običaji kod starih Peraštana“, *Narodni list*, br. 51, Zadar, 1882, str. 2.

³⁶² *Proza baroka...*, str. 247.

³⁶³ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 225.

kojih on potječe, moglo bi se na osnovi Vulovićeve napomene vjerovati da je „dobra molitva“ bila dio i peraškoga svadbenog običaja. O „dobroj molitvi“ Karadžić kaže: „To je običaj vrlo lijep i znatan, a amo ga u našim krajevima nema; za to ēu ga evo ovdje dodati. Kad svatovi s djevojkom već hoće da polaze, onda, u Risnu, djeveri izvedu djevojku *na molitvu*: svatovi sazovu djevojačke roditelje (ili one od kućana, koji su joj mjesto njih) i ostalu rodbinu, da joj dadu *dobru molitvu*, pa uzevši veliki kolač, ili, kao što ovdje kažu, somun i na njemu, na mjestu za to u miješanju načinjenome, čašu vina, dadu ga najprije ocu, govoreći mu: 'Oče! dajte vašemu đetetu dobru riječ, tako i nama Bog dao svaku dobru sreću!' Otac onda držeći kolač s čašom u ruci odgovori: 'Šćerce! da ti Bog da svaku dobru sreću i svako dobro, kako bih i sam sebe rad!' Izgovorivši ovo, srkne malo vina iz čaše; po tom se kolač s onakijem riječima dade materi, koja odgovori ovako: 'Šćerce! Bože ti daj dobru sreću! koliko škroka postupila od tvoga roda do tvoga doma, toliko ti Bog dao dobrijeh i sretnijeh časa!' A tako, od prilike, i braća i ostala rodbina. I u Crnoj se gori, od prilike, ovako daje djevojci dobra molitva, osim, što je onamo ne daje samo rodbina, nego i svatovi, i najposlije djever popivši sve vino, *molitvenu* čašu da djevojci, te je ona ostavi u sebe do vjenčanja, a onda opet iz nje piju, i po tom se sa svijem njozzi dade, te je ostavi i čuva.“³⁶⁴ Svadbeni je ceremonijal u Perastu bio pod nadzorom instancija gradske vlasti što potvrđuje zaključak gradskoga vijeća iz 1790. godine, iz vremena opadanja moći Perasta, kad iz ekonomskih razloga biva ukinut cijeli niz svadbenih običaja vezanih uz darovanje.

Od božićnih običaja Pavao Butorac spominje badnjak i lûk, odnosno posebni kolač nalik na luk.³⁶⁵ Iz peraških pjesama, epskih i lirskih, kao bitne institucije običajnoga prava razaznajemo kumstvo i pobratimstvo, pri čemu je povreda tih drevnih institucija u patrijarhalnoj zajednici shvaćana kao teški prekršaj, a u pjesmama redovito i tumačena kao uzrok nesreće onoga tko je prekršio obveze koje proistječu iz toga tipa patrijarhalnog povezivanja.

Peraške poklade i „okviri komičke slobode“³⁶⁶

---

³⁶⁴ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 43–44.

³⁶⁵ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 467.

³⁶⁶ Ovo poglavlje preuzeto je iz našega rada „Ilija Kuljaš – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretku“, *Umjetnost riječi*, LXI (2017), 3–4, Zagreb, srpanj – prosinac, str. 158–162.

U jednome dokumentu iz 1715. godine znameniti peraški pomorac Marko Martinović (1663–1717) dao je precizan scenarij karnevalskih svečanosti koje su se trebale održati 3. ožujka 1715. poslijepodne, ako to vrijeme dopusti ili, ako dođe do odlaganja, posljednja dva dana poklada. Budući da drugi tekstualni tragovi karnevalskih proslava u Perastu ranoga novovjekovlja do danas nisu objelodanjeni, a da su rijetki i oskudni spomeni karnevala i u susjednim gradovima Crnogorskoga primorja, poput Kotora³⁶⁷ i Budve³⁶⁸, Martinovićevu čemo opisu ovdje posvetiti posebnu pozornost.

Kako na samome početku svoga nacrta kaže Martinović, scenarij je pripremljen u znak veselja što je oglašen početak rata između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. Kao mletački graničari i nositelji njihove zastave u ratovima, Peraštani su nešto manje od dva mjeseca od objave rata između Sinjorije i Porte, kako se to vidi iz Martinovićeva teksta, njegov početak kanili veoma pompozno proslaviti. Prilično kompleksnu ceremoniju sastavljenu od nekoliko scenskih i plesnih cjelina, s popratnim dopadljivim efektima i uz glazbenu pratnju, Martinović je detaljno razradio. Prvo bi trebalo dovesti jedan vašel „pod pjacu“, šezdeset lakata daleko od kraja, pa od pilastera gradskoga zvonika protegnuti konop i dobro ga rastegnuti nad vašelom. Na prostranome podnožju trebalo bi postaviti kip „nevjernika s turbanom“ i u njemu umjetne vatre. U određeno vrijeme od strane Penčića, a to je dio grada okrenut prema Risnu, pojavit će se „neko odjeven kao veliki general“ s mnogobrojnom pratnjom časnika, dok će se s druge strane, od Luke, pojaviti „mladić raskošno odjeven po đevojačku, predstavljajući kćer spomenutoga generala“, u pratnji četiriju glumaca koji će glumiti dame i plesati s cimbalima u ruci. Susret generala i njegove kćeri odigrat će se na pjaci, inače samome središtu gradskoga života, gdje će, nakon što djevojka ponizno poljubi generalovo odijelo, general otkriti da je obećao bogu Jupiteru da će žrtvovati prvoga tko mu dođe u susret pri povratku u svoj grad, u znak zahvalnosti za udijeljene mu pobjede. Nakon što isuče mač, djevojka će od oca zatražiti da prinošenje žrtve odgodi na mjesec dana kako bi pripremila dušu na taj čin. Otac joj na molbu prisutnih odobrava odgodu, a potom je poziva da sjedne na prijestolje s njim kako bi zajedno pogledali svečanosti koje je u čast njegova povratka

³⁶⁷ Nekoliko novijih podataka vezanih uz karneval iz Sudsko-notarskih i Upravno-političkih spisa Kotorskoga arhiva objelodanila je nedavno Stanka Janković-Pivljanin. V. Stanka Janković-Pivljanin, „Iz kulturne istorije Kotora – karneval“, u: *Knjiga o Kotoru*, ur. Katarina Mitrović, Magelan pres, Beograd, 2014, str. 152.

³⁶⁸ Dragocjena svjedočanstva o pokladama u Budvi nalazimo kod pisca i kanonika Antuna Kojovića. V. Antun Kojović, *Djela*, priredila Zlata Bojović, Obod, Cetinje, 1996.

piredio narod. Uslijedi udaranje u bubanj, hici i plesna točka nakon koje na pjacu izvode bika kojem odrubljuju glavu. Zatim idu kolo i pjesma „po mjesnom običaju“. Dio ceremonije koji slijedi obuhvaća veliki broj likova i komičnih situacija u koje dolaze, uključujući likove Zakanjina, Doktora i Pantalona, poznate maske talijanske komedije *dell'arte*. Tako Kranjac, „obučen kao lakrdijaš“ (tipični buffo) na sceni izvodi razne lakrdije, improvizacije i „uobičajene brbljarije“ dok mu mladići za hlače prilijepe naboje čije ga pucanje tjeru da skoči u vodu. Za njim u vodu skočit će i Đavo kad u općem metežu na sceni shvati da nigdje nije siguran. Tu su i prepoznatljivi motivi iz komedije *dell'arte*, poput motiva klistira i pometnje koju izaziva, vječito u pratnji Doktora. Potom slijedi let s pilastra zvonika do vašela po konopu, a tu atrakciju okončavaju udarci u fanfare i bubanj i puščani hici. Scena će se još jednom otvoriti za lakrdijaše, Pantalona, Doktora i Zakanjina i njihove uobičajene gegove, no tada će ih Đavo koji izlazi iz tamnice, jednog po jednog smjestiti u tamnicu. Nakon još jednoga kruga „stranih plesova“, a u zavisnosti od doba dana moguće i domaćih, u sumrak slijedi paljenje karnevalske lutke uz pratnju vatrometa sa zvonika, udaranje bubenjeva, fanfara i kitara te uz opće povike: „Živio rat, živio rat, živio rat!“ Zatim se protagonisti svečanosti uz pjesmu povlače u kuću na večeru, a poslije večere nastavlja se ples i pjesma. Na kraju svoga nacrtu karnevala Martinović daje zanimljivu opasku: „Pošto moraju završiti svoju ulogu svi, koji budu u igri, ko prouzroči nemir i buku, bit će globljen prema uviđavnosti.“³⁶⁹

Kao što se vidi iz opisa, svečanost čiji je nacrt koncipirao Martinović odvija se u sklopu širih pokladnih događanja i zamišljena je kao jedan od vidova obredno-predstavljačkih formi narodne smjehovne kulture kojom se ukidala i izvrtala svakodnevica, njezina službena pravila i uzusi te otvarao prostor za utjecaj drugačijih modela ljudskih odnosa i ponašanja, makar ambijentalno ograničenih javnim prostorom gradskoga trga i vremenski oročenih 6. siječnjom i početkom uskršnjega posta. Osnovna karnevalska jezgra te kulture, kako kaže Bahtin, „nije čisto umjetnička pozorišno-predstavljačka forma i uopće ne pripada oblasti umetnosti. To jezgro se nalazi na granici umetnosti i samog života. U suštini, to je – sam život, ali uobličen na poseban način igrovnom slikom.“³⁷⁰ Formu karnevala kao svijeta okrenutog naglavačke Bahtin još

³⁶⁹ Pavao Butorac, „Dva nepoznata rukopisa Marka Martinovića“, *Anal Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, I, Dubrovnik, 1952, str. 383.

³⁷⁰ Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Nolit, Beograd, 1978, str. 13.

preciznije definira: „Nasuprot službenom prazniku, karneval je slavio reklo bi se privremeno oslobođenje od vladajuće istine i postojećeg poretka, privremeno ukidanje svih hijerarhijskih odnosa, privilegija, normi i zabrana. To je bio istinski praznik vremena, praznik nastajanja, smenjivanja i obnavljanja. On je bio protiv svakog ovekovečenja, završetka i kraja. Bio je okrenut budućnosti koja se ne završava.“³⁷¹ Sigurno da Bahtinov nesumnjivi i prodoran doprinos osvjetljavanju smjehovne narodne kulture srednjega i ranoga novoga vijeka ne može osujetiti prigovor da je ovakav opis karnevala, u jednom drugačijem čitanju, možda suviše jednostran. Naime afirmacije slobode i neovisnosti od bilo kojeg poretka, iako primamljiva utopijska slika, pri drugačijemu svjetlu mogla bi se pokazati kao vješto simulirana i kontrolirana praksa kojom ipak upravljuju nositelji političke i ideološke moći. Tu janusovsku prirodu karnevala Umberto Eco u tekstu znakovita naslova „Okviri komičke slobode“ naziva autoriziranom transgresijom. Po njegovu mišljenju „komedija i karneval nisu primjeri stvarnih transgresija: naprotiv, oni reprezentuju vrhunske primjere jačanja zakona. Oni nas podsjećaju na postojanje pravila.“³⁷²

Osim što donosi vrijedne podatke o pokladama u Perastu, Martinovićev zapis proučavateljima posebno je bio zanimljiv zbog spominjanja rituala žrtvovanja.³⁷³ Paralele za scenu s kćeri koja traži odgodu izvršenja ritualnog pogubljenja nađene su u starozavjetnoj fabuli o Jiftahu i njegovoj kćeri; žrtvovanje bika također ima svoje analogije, od Italije do dalmatinske obale, no spomen boga Jupitera redovito je interpretiran u kontekstu drevnih poganskih ritualnih relikata. Nešto više pozornosti tome su odlomku posvetili Viktorija Franić-Tomić i Slobodan Prosperov Novak povezujući obred odsijecanja glave volu s dionizijskim svečanostima te iznoseći tvrdnju da je „sakralni sadržaj priče cenzuriran jer je zbog pokladnoga konteksta u tada kršćanskoj religioznoj komuni Perasta uvodilo naraciju o antičkim božanstvima, dakle za učesnike ovoga spektakla, priču

³⁷¹ Mihail Bahtin, nav. djelo, str. 16–17.

³⁷² Umberto Eco, „The frames of comic 'fridom'“, u: Umberto Eco & V. V. Ivanov & Monica Rector, *Carnival!*, Mouton Publishers, Berlin – New York – Amsterdam, 1984, str. 6. (Prijevod – A. R.)

³⁷³ Pored ostalih, Martinovićev zapis komentiran je u ovim publikacijama: *Proza baroka...*, str. 228–229; Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 218–219; *Analisti, hroničari, biografi...*, str. 40–41. Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 305–308; Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka...*, str. 310; Radoslav Rotković, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852...*, str. 278–280; Stanka Janković-Pivljanin, „Iz kulturne istorije Kotora – karneval“..., str. 152–153; Viktorija Franić-Tomić & Slobodan Prosperov Novak, *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2015, str. 72–74. i dr.

o profanim dramskim licima.“³⁷⁴ Spomenuti autori zastupaju gledište da je motiv zavjeta datog Jupiteru zapravo vid cenzuriranja uvjetovanog pokladnim, religijskim i patrijarhalnim kontekstom jer su se peraški pomorci tradicionalno zavjetovali Bogorodici. Premda je ovo tumačenje spomena Jupitera na dobrome tragu, mislimo da bi ga ipak trebalo izmjestiti iz konteksta kontinuiranja poganske ritualnosti, a moguće i iz okvira identifikacije Jupitera i Bogorodice, i razumjeti kao jedan od modaliteta razmjene društvene energije ranonovovjekovnoga teatra kome je Stephen Greenblatt dao naziv metaforička akvizicija,³⁷⁵ a koji se zasniva na indirektnome ostvarivanju neke prakse, u ovome slučaju zamjene Božjeg imena, u za to neprimjerenom okružju, „neutralnim“ imenom Jupitera posuđenim iz registra drevnih vremena.

Martinovićev tekst važan je izvor na nekoliko razina. U prvoj redu, on je najpotpunije i najintrigantnije svjedočanstvo pokladnoga života ranonovovjekovnoga Perasta, a to podrazumijeva i jednu širu sliku ne samo scenskoga života već i peraške svakodnevice naznačene epohe. Zahtjevni scenski spektakl koji bilježi Martinović danas je gotovo jedini tekstualni trag po svoj prilici bogatih i dinamičnih pučkih teatarskih aktivnosti Perasta XVIII. stoljeća, u kojem, izgledno je, postoje i pisci scenarija i glumačke družine navikle igranju scena bliskih talijanskoj komediji *dell'arte*, ali i vješti akrobati i meštri zaduženi za pirotehniku i brojni drugi protagonisti scenskoga života. Potvrda je to i brojnih modaliteta cirkuliranja društvene energije koja tvori cijeli kompleks scenske prakse. No s druge je strane Martinovićev zapis i izvanredna potvrda teze da su poklade, iako najčešće shvaćane kao spontani izljev pučke kulture i neobuzdane snage slobodnoga djelovanja, zapravo ipak striktno kontrolirana društvena praksa.

Već činom izrade scenarija ove vrste čiji je autor visoki peraški uglednik, proslavljeni pomorac i pomorski pedagog³⁷⁶, karnevalski je spektakl stavljen u okvire propisane aktivnosti. Cijelim nizom jasnih političkih i ideoloških konotacija ta je aktivnost u potpunosti podređena interesima nositelja političke moći u Perastu, peraškim plemićima raspoređenim u tradicionalnih 12 kazada. Počevši od podatka da se cijeli spektakl organizira povodom objave rata između Venecije i Osmanlija, potom prikazom karnevala u obliku „nevjernika s turbanom“, sve do njegova

³⁷⁴ Viktoria Franić-Tomić & Slobodan Prosperov Novak, *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj...*, str. 74

³⁷⁵ Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1988, str. 10–11.

³⁷⁶ Kao posebno zanimljiv podatak iz Martinovićeve biografije izdvaja se njegovo obučavanje pomorskim vještinama najprije u Veneciji, a potom i u Perastu, ruskih boljara koje je poslao Petar Veliki.

spaljivanja na vrhuncu svečanosti i usklika u slavu objave rata, koji bi se u karnevalskome ključu mogli razumjeti kao izraz one obrnute stvarnosti koju promoviraju poklade, no u konkretnoj situaciji nesumnjivo ističu zbiljsku euforiju koju izaziva novi obračun sa starim neprijateljem, Martinovićev zapis upravo potvrđuje da je cijelu svetkovinu vlast striktno kontrolirala. Na kraju i natuknica da će svi koji prouzrokuju nered i buku biti globljeni, samo zatvara jasno ocrtan okvir granica karnevalske slobode, kreiran od stvarnih generatora društvenoga života onodobnoga Perasta. Time se peraški karneval zapravo očituje kao jedna od formi državnoga ideološkoga aparata.³⁷⁷ Kako se iz navedenoga vidi, Martinovićev tekst prema zbilji odnosi se dvosmjerno – i kao model njezine reprezentacije, ali i kao važan element njezina (pre)oblikovanja.

---

³⁷⁷ Louis Althusser državne ideološke aparate definira kao „određen broj realnosti koje neposredni posmatrač vidi u formi određenih i specijalizovanih institucija“ te navodi ove tipove državnih ideoloških aparata: religijski, obrazovni, porodični, pravni, politički, sindikalni, informacioni i kulturni. V. Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparat*, Karpos, Loznica, 2015, str. 27–28.

GENOLOŠKE I TEMATOLOŠKE OSOBINE KORPUSA

Korpus peraških pjesmarica koji je predmet našega istraživanja sadrži raznovrsne pjesničke tekstove, kako prijepise poznatih ili anonimnih autorskih pjesama pisaca iz Dubrovnika, Dalmacije i Boke kotorske tako i brojne usmenoknjiževne tekstove.

U genološkome pogledu usmenoknjiževne tekstove ovoga korpusa mogli bismo svrstati u nekoliko grupacija. Uobičajena bi načelna podjela bila ona na epske i lirske pjesme, pri čemu bi prvoj cjelini pripadale deseteračke junačke pjesme, dok bi drugoj cjelini pripadali raznovrsni usmenolirski oblici u okviru kojih posebno mjesto zauzimaju peraške počašnice. Kako se u literaturi bugarštice najčešće definiraju kao epsko-lirske pjesme (iako među njima ima i onih dominantno epskih i onih posve lirskih), njima bi pripadalo posebno mjesto u ovako definiranoj klasifikaciji peraških usmenih pjesama. U ovome dijelu rada osvrnućemo se na – u prvome redu – genološke i tematološke osobine korpusa.

S tim u vezi treba imati u vidu da je već u najstarijem od sačuvanih rukopisa podjela na određene žanrovske cjeline dosljedno realizirana. Tako su u *Pjesmarici Nikole Burovića* pjesme grupirane u četiri izdvojene cjeline. Prvu čine „bugarke“, drugu „počašnice“, treću „popije(v)ke od kola“, a četvrtu, neimenovanu, deseteračke junačke pjesme. U ovome radu ipak nećemo slijediti Burovićevu razdiobu, već, prilagodavajući se terminima i klasifikacijama koje su ustaljene u znanosti o južnoslavenskoj usmenoj poeziji, peraške usmene pjesme analizirati u okviru triju cjelina. Prva cjelina bit će posvećena bugaršticama, a potom slijede cjeline o epskoj deseteračkoj i o lirskoj usmenoj poeziji u peraškim pjesmaricama od kojih je najstarija ona datirana u 1696. godinu, a najmlađa je zapisana 1833. godine.

Bugarštice/bugarke

O bugaršicama kao osobitoj formi usmene poezije u južnoslavenskoj književnoj historiografiji postoji zamašna literatura. No iako su bile predmet analize brojnih autora i premda je pisano o različitim aspektima toga usmenoknjiževnog fenomena, na brojna pitanja vezana uz tu pjesničku vrstu znanost još uvijek nije dala krajnje odgovore. Ni u ovome radu, razumije se, neće biti odgonetnute nedoumice koje su prisutne u znanosti, no nastojat ćemo ukazati na neke osobitosti, u prvoj redu genološke i tematološke, bugarštica nastalih ili zabilježenih u Boki kotorskoj, odnosno Perastu.

Naziv

Na samome početku potrebno je razriješiti neke terminološke nedosljednosti. U znanosti se naime za ovu pjesničku vrstu sreću različiti nazivi – od nepreciznog „metričkog“ naziva „pjesme dugog stiha“, preko nekoliko varijacija s osnovom „bugar“: bugarštica, bugaršćica, bugarština, bugaršćina, bugarskica, bugarska, bugarka. Odbacimo li naziv „pjesme dugoga stiha“, već dugo prisutan u literaturi, a afirmiran posebno u radovima Nenada Ljubinkovića, zbog svoje neodređenosti – jer niti upućuje na neko specifično svojstvo te vrste niti ukazuje u odnosu na koji parametar bi se morala definirati dužina stiha – preostali termini imaju svoje potvrde u izvornim tekstovima vezanim uz tu pjesničku vrstu, što je istraživačima poslužilo za razvijanje različitih teorija o porijeklu tih naziva. Kako je tome pitanju posvećeno dovoljno pozornosti u literaturi, a cijelu je problematiku rezimirala Maja Bošković-Stulli,³⁷⁸ ovdje se nećemo zadržavati na detaljima, već samo ukazati na obrise problematike.

Naime u nauci je danas gotovo općeprihvaćen termin bugarštice, uz znatan broj autora koji se s pozivom na imenovanje koje je pratilo prvi zapis te usmenoknjiževne vrste, onaj Petra Hektorovića, pridržavaju termina bugaršćice. Porijeklo pak toga naziva tumači se na posve različite načine. Od prepostavke da je naziv izведен iz glagola bugariti, preko poveznice s etnonimom Bugarin (osim etnonimiske isti naziv mogao je imati i socijalnu funkciju postajući sinonim za balkanske stočare), pa do hipoteze da se porijeklo imena može tražiti u romanskoj sintagmi „carmen vulgare“ jezično adaptiranoj na slavenskome etničkom prostoru. Kako je svako

---

³⁷⁸ Maja Bošković-Stulli, „Bugarštice“..., str. 9–51.

od tih tumačenja ipak u domeni hipoteze, pitanje je ostalo neriješeno, a porijeklo naziva te usmenopoetske vrste nerazjašnjeno. Đuro Daničić za bugarštice kaže da su „pjesme o smrti kojega junaka ili o žalosnu događaju ili prema pjesmi o smrti junačkoj, koja biva s djelom junačkim, pjesma o djelu junačkom u opće“, a dalje primjećuje da su bugarštice narodne pjesme jer ih je „narod pjevao“, ali da je bilo i onih „koje su pisali učeni ljudi“.³⁷⁹ Polemizirajući s autorima koji su ime bugarštice povezivali s etnonimom Bugarin, Daničić primjećuje da je „teško vjerovati da je bugarštica mogla nastati od narodnoga imena bugarskoga, nego će biti postaća koje je kazano pod bugariti pod 2, a po tom se postaću može u kratko reći da je pjesma u kojoj se bugari, i isprva je bez sumne bila zapijevka (kao što je bugariti i danas zapijevati), pa je iz toga značenja sa svijem lako mogla prijeći u značenje naprijed rečeno.“³⁸⁰ Značenje glagola bugariti na koje u tome opisu upućuje Daničić u posebnoj je jedinici definirano kao „zapijevati, pjevati što žalosno, pjevati.“³⁸¹ Veliki broj autora, od Jagića, preko Soerensen, Maretića, Murka, pa sve do Burkhardt ili Ljubinkovića, smatrali su da je porijeklo naziva u vezi s etnikom Bugarin i da upućuje na kretanje usmene epike koja se navodno širila od jugoistoka prema sjeverozapadu. Drugi pak autori, poput Petrovskog, Goleničev-Kutuzova ili Halanskog, etimologiju bugarštica izvodili su iz romanskih jezika, odnosno iz latinskoga „carmen vulgare“. Dodajmo tome i Daničićevu opasku da bi se etimologija glagola bugariti doista mogla tražiti u romanskim jezicima, ali ne u obliku „carmen vulgare“, već od talijanske riječi koja bi odgovarala srednjolatinskom *bucculare*, a u talijanskom *boccalone* i *boccalona* u značenju „muško i žensko čeljade koje više i koje cvili, plače.“³⁸²

U korpusu koji je predmet našega interesa, a riječ je o pjesmama zabilježenim u Boki kotorskoj ili, po svemu sudeći, samo u Perastu, srećemo tri termina koja se odnose na tu pjesničku vrstu. Najčešće posvjedočeni termin jest „bugarka“ koji se javlja u 5 primjera, dok se po jednom sreće termin „pjesan bugarska“ i „popijevka“. Termin bugarka nalazimo dvaput u *Pjesmarici Nikole Burovića* i dvaput u rukopisu iz Arhiva HAZU-a po brojem IV a. 30 (jednom u formi „pjesan bugarka“). U istome tom rukopisu nailazimo na jednom mjestu i na sintagmu „pjesan bugarska“ i na naslov „Popijevka od Kotora“. Najposlije, u Vulovićevoj Zbirci pjesama raznih

³⁷⁹ Đ(uro). Daničić, „Bugarštica“, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1882, str. 715.

³⁸⁰ Isto, str. 716.

³⁸¹ Isto, str. 714.

³⁸² Isto

pjesnika iz Nadžupskoga arhiva u Perastu našli smo varijantu bugarštice koja u rukopisu za koji pretpostavljamo da je Nenadićev ima naslov „Popijevka od Kotora“, pri čemu je u toj varijanti naslov „Bugarka od Kotora“. Iako bi se na osnovi toga moglo zaključiti da bi termin „popijevka“ mogao biti sinoniman terminu „bugarka“, izvjesno je da ovdje nije riječ o sinonimima, već termin „popijevka“ ima šire značenje obuhvaćajući razne pjesničke oblike. Primjera radi u *Pjesmarici Nikole Burovića* korpus lirskih pjesama nadnaslovljen je sintagmom „popije(v)ke od kola“. Da su popijevke u Crnoj Gori bile sinonim za pjesme, a ne uži žanrovski naziv, svjedoči i jedna zabilješka Dimitrija Milakovića objavljena uz korpus deseteračkih epskih pjesama u časopisu *Grlica* 1835. godine. Naime uz naslov „Crnogorske junačke popijevke“ Milaković donosi napomenu: „Ovuda se čuje reći i pjesma, al' više popijevka, kao što se i običnije govori pojati, nego pjevati.“³⁸³

Dakle od tri genološka termina za tu pjesničku vrstu, zabilježena u rukopisima s prostora Boke, popijevka ima šire značenje, pa zaključujemo da je na terenu na kojem su te pjesme živjele i zapisivane tijekom ranoga novovjekovlja njihov naziv bio – bugarke. Onaj usamljeni primjer „pjesni bugarske“ prema pet utvrđenih spomena „bugarki“ ne dovodi u pitanje naš zaključak jer su bugarke doista mogле biti razumijevane i kao „pjesni bugarske“, u značenju pjesama koje se bugare. Uvjereni smo da bokeljska nominacija te pjesničke vrste može doprinijeti i otklanjanju jedne nedoumice vezane uz nju. Naime oblik bugarka upućuje na zaključak da je ime vrste dobijeno od glagola bugariti, onako kako je to dokazivao Daničić, nezavisno od toga da li je njegova etimologija toga glagola doista pouzdana, a ne od bugarskog etničkog imena ili makar imenice Bugarin koja je mogla imati šire, socijalno ili regionalno značenje u odnosu na primarno etničko. Analogija s nazivima popijevka, zapijevka, začinka, naricaljka i sl. koji su svi odreda izvedeni od glagola i upućuju na način na koji se određena pjesma izvodi, potvrđila bi hipotezu da su bugarke zapravo pjesme koje se bugare. A da je glagol bugariti bio poznat u Boki kotorskoj zasvjedočio je i Vuk Stefanović Karadžić zabilježivši poslovicu „Šalji luda na vojsku, pa za njim bugari (plači).“³⁸⁴

To, naravno, ne znači da je posve riješeno pitanje porijekla termina bugarka u Boki i bugaršćica/bugarštica u Dubrovniku i Dalmaciji. O etimologiji glagola bugariti, dakako, može se raspravljati na temelju dosad predočenih hipoteza, no sam je termin, kako nam se čini, sasvim

³⁸³ D(imitrije). M(ilaković), „Crnogorske junačke popijevke“, *Grlica*, Cetinje, 1835, str. 88.

³⁸⁴ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, Sabrana dela Vuka Karadžića, IX, Prosveta, Beograd, 1965, str. 311.

sigurno proizašao iz glagola *bugariti*, u skladu s već opisanom praksom da naziv za pojedine pjesničke vrste može biti dobiven iz glagola koji označava specifičnu formu pjevanja. To potvrđuje na određeni način i Petar Hektorović, koji je prvi zabilježio tekstove dvije *bugarštice*,³⁸⁵ kad u pismu prijatelju Mikši Pelegrinoviću kaže: „jere si (može bit) i od drugih slišal *bugaršćice*, one koje su moji ribari *bugarili*“,³⁸⁶ čime je vidno da je naziv vrste izведен iz glagola *bugariti*. Drugi jedan detalj iz Hektorovićeva pisma Pelegrinoviću naveo je jedan broj autora porijeklo *bugarštica* potražiti u jugoistočnim krajevima. Hektorović naime zapisuje: „Evo ti šalju (...) oni srbski način (ovdi zdolu upisan), kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi *bugaršćicu bugario*“.³⁸⁷ Da je pogrešan zaključak da Hektorovićev „srpski način“ postanak *bugarštica* smješta u istočnije krajeve, s pravom je ukazao još i Daničić primijetivši da Hektorović *bugarštice* „oštro razlikuje od srpskog imena.“³⁸⁸ Iz Hektorovićeve bilješke zapravo je jasno da se pod srpskim načinom ne misli na formu *bugarštice*, već na način na koji su je interpretirali hvarske ribari Paskoje Debelja i Nikola Zet, i koji je u toj sredini, ako je suditi po kontekstu u kojem se spominje, bio nekom vrstom kurioziteta. Hektorović jasno ukazuje na to da su same pjesme Pelegrinoviću mogle već biti poznate iz drugih vrela, što je potvrđeno njegovom prepostavkom da je te *bugarštice* možda već slušao od drugih, ali naglašava specifičnost njihova izvođenja kod dvojice hvarskih ribara, koje imenuje „srpskim načinom“. *Bugarštice* su se dakle na osnovi ovoga Hektorovićeva svjedočanstva, mogle izvoditi na različite načine, a onaj „srpski“ očigledno je u sredini u kojoj djeluju Hektorović i Pelegrinović bio nešto nepoznato, što je iziskivalo potrebu da ga Hektorović i melografski fiksira. To bi moglo značiti i da uobičajeni način izvođenja *bugarštica* nije bio „srpski“, što lucidno primjećuje i Daničić. Do toga je zaključka došao i Bogišić primijetivši: „Sam Hektorović, nazivljući taj način pjevanja 'srpskim', očevидно drži, da je to pjevanje osobita napjava drukčije, nego je obično možda bilo na Hvaru i u okolici.“³⁸⁹ Reklo bi se na osnovi svega navedenog da se pod „srpskim načinom“ izvođenja *bugarštica* misli na posebnu formu jednoglasnoga pjevanja. U zapisima *bugarštica* iz

³⁸⁵ Pretpostavku da je prvi zapis *bugarštice* od Hektorovićevih zapisa stariji gotovo šest decenija te da ga je zabilježio talijanski pjesnik Rogeri de Pacienza razmotrit ćemo u nastavku rada.

³⁸⁶ *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. šesta, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874, str. 54.

³⁸⁷ Isto, str. 49.

³⁸⁸ Đ(uro). Daničić, „*Bugaršćica*“..., str. 715.

³⁸⁹ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 66–67.

rukopisa nastalih u Boki kotorskoj čini se pak da postoje tekstualne indicije u kojim su se okolnostima i kako bugarštice izvodile u toj sredini. Nenad Ljubinković skrenuo je pozornost na pjesmu iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 koju je Bogišić u svojem izdanju naslovio „Zaglavak pop'jevke ili zdravica“, uspoređujući njezin sadržaj sa zapisima na margini bugarštica iz zagrebačkoga rukopisa I b. 80. Zanimljivo je da su ti tekstovi pisani istim rukopisom, a u uvodnome dijelu ovoga rada iznijeli smo pretpostavku smo da je riječ o ruci Ivana Antuna Nenadića. Ljubinković je na osnovi stihova ispisanih na margini dviju bugarštica iz rukopisa I b. 80 zaključio da su se bugarštice pjevale na svadbama i slavama. Dodamo li njegovim uvidima i opasku da na takav zaključak navode ne samo zapisi na margini dviju bugarštica već i epiloški stihovi³⁹⁰ sve tri bugarštice iz spomenutoga rukopisa, bez većih rezervi mogli bismo prihvati Ljubinkovićev zaključak: „Uzgredne, nemametljive, lične opaske zapisivača, dragoceni su podatak za utvrđivanje aktivnog života pesama dugog stiha u narodu. One nam omogućuju da sa sigurnošću tvrdimo da su *pesme dugog stiha bile sastavni deo narodnih praznika: i onih pobožnih (slave) i onih najintimnijih (svadbe)*.“³⁹¹

Potraga za porijekлом bugarštica u srpskim, makedonskim i bugarskim krajevima ili u Srijemu gdje nije zasvjedočen ni jedan jedini stih koji bi upućivao na njihovu prisutnost, a na osnovi tematike jednog broja bugarštica, čini se uzaludnim poslom. Činjenica da je najveći broj bugarštica zabilježen u Dubrovniku i Boki kotorskoj, uz još nekoliko zapisa iz Dalmacije i jedan koji bi također mogao potjecati iz tih krajeva, po našem mišljenju upućuje na zaključak da je taj prostor i područja koja mu gravitiraju zapravo mogao biti areal njihova izvornog rasprostiranja. Na to posredno upućuje i jezična analiza dubrovačkih bugarštica na osnovi koje je Mate Hraste zaključio da su „nastale na tlu istočne Hercegovine, istočne Bosne, Crne Gore ili zapadne Srbije,

---

³⁹⁰ Mislimo na stihove u kojima pripovjedač prelazi iz objektivne naracije u trećem licu na direktno obraćanje u drugom licu, kao na početku i kraju pjesme o Marku Kraljeviću i Arapki đevojci („Pošten domaćine / Veseli se domaćine, veseli ti prijatelji“ i „Veselite se vi okolo, veselio vi Bog veliki“), na kraju pjesme o Ivanu Čajkoviću („A sad vi, gospodo, popijevka na poštenje / Gospodo pridraga / Popijevka vi na poštenje, nami zdravlje i veselje“) i u završnim stihovima bugarštice o mladoj Kotorkinji („Ovo je nigda bilo a sada se spominjuje, / Gospodo pridraga / Ako vi popijevka u čem omili, svak je za svoju primi.“)

³⁹¹ Nenad Ljubinković, „Narodne pesme dugoga stiha“, u knjizi: Nenad Ljubinković, *Traganja i odgovori. Studije iz narodne književnosti i folklora (I)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 59.

svakako u čisto ijkavskom kraju.“³⁹² I jedan od poklonika Soerensenove teorije po kojoj su bugarštice iz „unutrašnje Srbije“ preko Srijema dospjele u Dalmaciju, Svetozar Matić, uspoređujući stih bugarštice sa stihovima sa stećaka s prostora Bosne i Hercegovine, uočava zanimljive sličnosti potvrđujući tako posredno da bi se izvorno rasprostiranje bugarštica trebalo potražiti baš na prostoru koje čini zaleđe Dalmacije i Boke kotorske, približno ondje gdje ga je na osnovi jezične analize lokalizirao i Mate Hraste. Protiv Soerensenove teorije po kojoj su bugarštice svoje epsko obilježje stekle u Srijemu pa potom migracijama bile prenesene u primorje, govori i zapažanje Maje Bošković-Stulli o imenima ugarskih junaka kako u bugaršticama tako i u južnoslavenskoj usmenoj deseteračkoj epici: „Ugarske povijesne osobe Székely, Hunyadi, Szilágyi zovu se u bugaršticama (a i kasnijim desetercima) Sekul, Sibinjanin Janko, Svilojević. Teško je zamisliti da bi njihovi suvremenici i podanici, koji su ih izbliza poznavali, tako temeljito slavizirali i heroizirali ta imena. Čini se da dominantni prostor te poezije ipak nije bio ondje, nego južnije, a davne stilske naznake dijelom se prepoznaju već na stećcima.“³⁹³

Vrijedno je spomena zapažanje Ivana Slamniga koje, doduše, nije detaljnije obrazloženo, vezano uz moguće porijeklo bugarštica: „kao mjesto nastanka označio bih dukljanske krajeve.“³⁹⁴ Ima li se u vidu da se prostor koji je opisao Hraste ugrubo podudara s kulturnim žarištem koje je Neven Budak nazvao kulturom humsko-dukljanskog područja, kao osobite kulturne zone, čiji se tragovi reflektiraju i u pisanoj tradiciji kroz postojanje tzv. zetsko-humske redakcije staroslavenskoga jezika, čini se da se time otvara novi kut sagledavanja pitanja u kojem su kulturnome arealu mogle nastati bugarštice. Budak primjećuje i ovo: „Veoma je važno konstatirati da se književna, ali i grafička tradicija, transmitirala ne samo duž obale nego od nje i u unutrašnjost logikom koju su slijedile kulturne, gospodarske i migracijske veze. (...) Što se tiče grafije, potrebno je pogledati prostor na kojemu se upotrebljavala bosančica: ne ulazeći u dublje analize toga zapadnog oblika cirilice, dovoljno je ustanoviti da se ona u osnovi širila tamo gdje i književnost zetsko-humske redakcije (Hum, Bosna), da bi potom, kao i ova, slijedila jadransku magistralu, javljajući se na čitavom prostoru do Istre.“³⁹⁵ U prilog prepostavci da bi postanak bugarštica

³⁹² Mate Hraste, „O kraju postanka bugarštica na osnovu analize njihova jezika“, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze*, Z. 4, Filologia, Z. 8, Nr. 37 (Krakow) 1961, str. 310.

³⁹³ Maja Bošković-Stulli, nav. djelo, str. 29.

³⁹⁴ Ivan Slamnig, *Hrvatska versifikacija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981, str. 18.

³⁹⁵ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994, str. 133.

trebalo tražiti na širem prostoru njihova bilježenja, idu i razmatranja Ilje Nikolajevića Goleniščev-Kutuzova koji iznosi sumnju da su bugarštice bile prisutne na cijelom južnoslavenskom teritoriju. Goleniščev-Kutuzov primjećuje: „Na istoku među Srbima nije se sačuvalo ništa od bugarštica; u Panonskoj Hrvatskoj (Zagreb) tragovi pjesama dugog stiha veoma su slabi. Srpski geografski nazivi koji se susreću i u deseteračkim pjesmama obično su netočni, što govori o kasnijim pozajmicama. U bugaršticama preovladava jugozapadna geografska nomenklatura. Na taj način dolazimo do zaključka da su bugarštice nikle i živjele u XVI–XVII stoljeću u primorskim krajevima južnih Slovena na teritoriji između Splita i Skadarskog jezera, a vjerovatno i u bližim dijelovima Bosne i Hercegovine.“³⁹⁶

Postojanje srednjovjekovne „narodne“ poezije koja jest narodna, baš onako kako je primijetio Daničić, pogotovo što je prenošena usmenim putem, ali s nesumnjivim tragovima feudalnoga miljea kakve su bugarštice zabilježene u ranome novovjekovlju od sredine XVI. do sredine XVIII. stoljeća u Dubrovniku, Dalmaciji i Boki kotorskoj, upućuju na pretpostavku da izvore te tradicije ne treba tražiti dalje od mjesta gdje su zabilježene i njemu gravitirajućega kulturnog areala. Upravo je zaleđe sredinā u kojima su zabilježene bugarštice bilo tijekom ranoga ranovjekovlja, kako zapaža Radosav Medenica, postojbina patrijarhalne kulture i epske pjesme Dinaraca.³⁹⁷ Direktni susret dviju dominantnih epskih tradicija – riječima Svetozara Koljevića – feudalnog epskog pjevanja sačuvanog u bugaršticama i deseteračke seljačke epike, dokumentiran je upravo u peraškim usmenoknjiževnim zbirkama od kraja XVII. do sredine XVIII. stoljeća.

Korpus i klasifikacija

Bugarštice zabilježene u Boki kotorskoj sačuvane su u šest rukopisa. U izgubljenome tzv. Drugom Zmajevićevu rukopisu, danas poznatom zahvaljujući tome što je Miroslav Pantić u dva navrata objavio njegov sadržaj, zabilježena je jedna bugarštica, jedina iz bokeljskoga korpusa koja je tematski vezana uz prvi boj na Kosovu. Po starini zapisa slijedi 14 bugarštica zapisanih u *Pjesmarici Nikole Burovića* iz 1696. godine, potom 9 bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića*, dok su u zbirkama iz Arhiva HAZU-a zabilježene 3 bugarštice u rukopisu I b. 80 i 24 bugarštice u

³⁹⁶ Ilja Nikolajević Goleniščev-Kutuzov, „Istraživači epike i narodni pjevači“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 193.

³⁹⁷ Radosav Medenica, *Naša narodna epika i njeni tvorci*, Obod, Cetinje, 1975, str. 5–17.

rukopisu IV a. 30. Tome treba dodati i „Bugarku od Kotora“ sačuvanu u Vulovićevu Zbiru pjesama raznih pjesnika. U Boki kotorskoj je dakle u šest rukopisa zabilježen tekst 52 bugarštice.

Kad se u obzir uzme Daničićev zapažanje da postoje „narodne“ i bugarštice sastavljene od „učenih ljudi“, korpus bokeljskih bugarštica mogli bismo podijeliti na dvije cjeline. Prvi bi činile pjesme koje ćemo uvjetno nazvati „narodnima“, dok drugu cjelinu čine imitativne bugarštice, odnosno tekstovi prilagođeni bugarštičnoj formi. Imitativnim bi bugaršticama pripadalo 10 tekstova iz *Pjesmarice Nikole Burovića* koji zapravo čine prilagođene stihove Gundulićeva *Osmana*, gdje je spajanjem po dva Gundulićeva stiha i dodavanjem karakterističnoga pripjeva dio *Osmana* transformiran u bugarštice. Toj cjelini pribraja se i tekst iz rukopisa IV a. 30 iz Arhiva HAZU-a dan također u obliku bugarštice, ali koji je prerada dijela prologa melodrame *Alčina* Junija Palmotića. Prerade Gundulića i Palmotića uklapaju se u širi obrazac tzv. pučkih knjižica o kojima je kao fenomenu predindustrijske Europe pisao Peter Burke. Burke naime zapaža da su interakciju između dvije kulture predindustrijske Europe, učene i narodne, poticali oni koji su se nalazili između te dvije tradicije djelujući kao posrednici. Tako bi se o kulturi predindustrijske Europe moglo govoriti ne kao fenomenu načinjenom od dvije, već od tri kulture: „Između učene kulture i tradicionalne usmene kulture nalazila se – mogli bismo je tako nazvati – 'kultura pučke knjižice', kultura polupismenih koji su pohađali škole, no ne predugo. (...) Tu bismo kulturu pučke knjižice mogli smatrati ranim oblikom onoga što David Mackdonald naziva 'midcult', pojmom smještenom između velike i male tradicije kojima se istovremeno napaja.“³⁹⁸ Burke skreće pozornost da su se pučke knjižice napajale i tzv. velikom tradicijom, pa navodi primjere prerada Ariosta, Lope de Väge, Calderóna i dr.

U posebnu grupu imitativnih bugarštica ubrojiti ćemo i bugaršticu o napadu Mehmed-paše na Kotor, sačuvanu u dva zapisa, u rukopisu IV a. 30 iz Arhiva HAZU-a i u Vulovićevu *Zbiru raznih pjesnika* te bugaršticu o opsadi Beča iz *Pjesmarice Nikole Burovića* i zbornika IV a. 30. Mišljenja smo da tome tipu pjesama pripada i bugarštica o prvoj Kosovskom boju iz tzv. Drugog Zmajevićevog rukopisa, o čemu će kasnije biti riječi. Kod te grupe imitativnih bugarštica nije riječ o formalnoj transformaciji postojećih poetskih tekstova u oblik bugarštice, već o tekstu koji nastaje po ugledu na bugarštičku formu, ali odaje tragove autorstva.

---

³⁹⁸ Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope...*, str. 61–62.

Premda nam danas nije poznat predložak na osnovi kojega je sastavljena bugarštica o opsadi Kotora, da je doista riječ o postupku imitacije bugarštičke forme izvjesno je na osnovi toga što se u pjesmi dosljedno javlja rima, nepoznata tradiciji bugarštice. Rima je zapravo prisutna na sredini i na kraju stiha, pa u formi u kojoj je zapisana pjesma sadrži metrički obrazac dvostruko rimovanoga šesnaestercu. Da pjesma posjeduje samo formalno, tehnički oblik bugarštice, izvjesno je i na osnovi leksičke razine teksta u kojoj srećemo, za usmene bugarštice nekarakterističnu aksioološku atribuciju, poput one u sintagmi „poturica neka gnjila“ i sl. Da nije riječ o bugarštici usmenoknjiževne provenijencije, primjetio je još Baltazar Bogišić u iscrpnome predgovoru svoje zbirke *Narodnih pjesama iz najstarijih najviše primorskih zapisa*: „Mi znamo na pr., da je umjetnu bugaršticu pod br. 77 jedan svakako obrazovan čovjek Kotoranin sastavio.“³⁹⁹ Na to upućuju, uostalom, i završni stihovi pjesme:

„Popijevka vi na dar da je, Kotorani mili moji,
Braćo i družino!
Ako vi u čem ugodna je, za svoju je svaki broji;
Ako li pak u njoj nije ni jedne slasti ni vridnosti,
Malahnoj popijevci,
Molim, svaki ostavi je, i rad mene nje grijeh prosti,
Zna Bog, pravo vi će reći: sagradi je slabost moja,
Moji Kotorani,
Zlo nemoćan kad ležeći nemah mira ni pokoja.“

Da i bugarštica o opsadi Beča pripada grupi „umjetnih bugarštica“, odnosno posebnoj grupi autorskih pjesama u okviru imitativne grupe bugarštica, primjetio je još Baltazar Bogišić u predgovoru svoje zbirke. Osim što je ustanovio da je pjesma nastala krajem XVII. stoljeća, nedugo poslije događaja iz 1683. godine koji opisuje, Bogišić veli da je njen sastavljač bio „po svoj prilici sveštenik latinskevjere“. ⁴⁰⁰ Uviđa i to da po jezičnim karakteristikama autor pjesme nije Bokelj ili Dubrovčanin, ali da jeste netko tko potiče s Primorja i tko se ugledao na dubrovačke pjesnike.

---

³⁹⁹ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 83.

⁴⁰⁰ Isto, str. 92.

O toj grupi tekstova Davor Dukić dao je vrijednu napomenu: „Ipak, u Bogišićevoj zbirci našlo se i nekoliko evidentno umjetnih pjesama koje slijede metričku strukturu i pjesnički jezik bugarštica. Tu spadaju i dvije pjesme koje će ovdje biti analizirane (br. 58 i 77), te završetak pjesme br. 65. Takve su pjesme u pravilu doživljavale estetički prezir i analitičko ignoriranje. U semantičkoj analizi koja se orijentira k unutartekstovnom vrednovanju epske zbilje one predstavljaju zahvalnu građu jer kao spona između usmene i umjetne epike mogu pridonijeti jasnjem razdvajaju tradicijskih (nadindividualnih) i individualnih aksioloških postupaka.“⁴⁰¹

Neusporedivo su zanimljiviji oni tekstovi koje, ne uvijek s jednakom sigurnošću,⁴⁰² pribrajamo drugome, znatno brojnijem korpusu narodnih bugarštica. Njih je dakle sačuvano 39, no nije do danas utvrđeno da se i među njima možda ne krije još poneka koja je mogla nastati preradom nekog danas nama nepoznatog ili neuočenog teksta, pa podjelu na narodne i imitativne bugarštice ipak treba shvatiti kao uvjetnu. O „narodnim“ bugaršticama u ovome će poglavlju više biti riječi.

Kad bismo se oslonili na striktno stilske elemente tekstova, teško da bi se ovaj korpus mogao sagledati kao cjelina. U njemu se naime sreću tekstovi izrazito lirskoga ili pak dominatno epskoga karaktera, a najbrojniji su ipak oni koji se tradicionalno definiraju kao epsko-lirski. Cjelinom ga ipak čine formalne karakteristike tekstova – petnaesterci ili šesnaesterci koje nakon prvoga stiha, a potom i nakon svakoga drugoga stiha slijedi šesterački pripjevni priložak koji obavezno prethodi i posljednjemu stihu u pjesmi. O funkciji pripjevnoga priloška bilo je dosta riječi u literaturi. Ovdje je pak dovoljno reći da on ne donosi nikakve motivske novine, već je riječ o stihu u kojem se najčešće ponavlja neka sintagma upotrijebljena ili nagovještena u stihovima koji mu prethode, odnoseći se ne na samu radnju, već „na izvršitelje i objekte, a to znači likove“. ⁴⁰³ Davor Dukić primjećuje da pripjevni priložak iako ne pomiče fabularni tok, nije semantički prazan, već je zapravo „jedno od središta unutartekstovne aksilogije bugarštica“. ⁴⁰⁴ Važno je istaći da, za razliku od bugarštica zabilježenih izvan Boke kod kojih ne postoji dosljednost u upotrebi (ili makar

---

⁴⁰¹ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povjesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 26.

⁴⁰² Up. М. Халанский, „Замѣтки по славянской народной поэзіи“, *Русский филологический вѣстникъ*, томъ VII, Варшава, 1882, str. 113–134.

⁴⁰³ Davor Dukić, nav. djelo, str. 26.

⁴⁰⁴ Isto, str. 26.

bilježenju) pripjevnoga ptiloška, u svim bugaršticama zabilježenim u Boki kotorskoj bez izuzetka se javlja ista metrička forma s karakterističnim pripjevnim priloškom.

Još je Baltazar Bogišić kao prvi proučavatelj koji je bugaršticama posvetio veću pozornost ponudio model njihove klasifikacije. Sabravši sve dotad poznate bugarštice na jednom mjestu, Bogišić u obimnome predgovoru nudi njihovu tematsku klasifikaciju: „Pogledamo li na bugarštice naše zbirke, sa strane njihova sadržaja, opazićemo isti pojav, koji se nalazi i u epskim pjesmama deseterca, to jest, da se one mogu podijeliti u dvije glavne gomile. U prvu od njih dolaze pjesme opće narodne, riječ pod kojom mi ne razumjemo samo pjesme, koje se tiču događaja iz opće narodne istorije, nego i pjesme o junacima poznatijem u svijem krajevima našega naroda; – u drugu grupu mogu biti smještene pjesme o događajima i junacima koji su izvan njihova užega značaja vrlo malo poznati u slijed čega i imaju posve mjesni karakter.“⁴⁰⁵ Nešto drugačiju klasifikaciju bugarštica zabilježenih u Boki kotorskoj, uz izvjesni oprez, nudi Vojislav P. Nikčević imajući u vidu ne tematske već stilske osobine tekstova: „... crnogorske bugarštice mogu se klasifikovati ovako: 1. epsko-lirske, 2. lirske i 3. epske. Dakako prilikom tipološkog određivanja književnih tvorevine mora se uzeti u obzir i to da se one često ne javljaju u čistome pojavnom vidu, da literarni oblici koji se svrstavaju recimo u epiku nisu lišeni ni lirskega sadržaja, i obrnuto, a katkad je teško i razlučiti jedno od drugoga.“⁴⁰⁶ Nikčevićeva stilska klasifikacija pokazala je da u danome korpusu prevladavaju tzv. epske bugarštice jer je u tu kategoriju uvrstio 20 tekstova, dok se u kategoriji epsko-lirske našlo 13, a u kategoriji lirske samo 8 tekstova.

Crnogorsku usmenu epiku Novak Kilibarda podijelio je na dva repertoara – prvi i drugi.⁴⁰⁷ Kilibarda je ranije podjele zasnovane na tematskim ciklusima u radu „Specifičnost crnogorske narodne epike“ zamijenio jednom drugačijom klasifikacijom: „Prema tome u Crnoj Gori stalno su postojala dva epska repertoara: pjesme opštih i starih tema koje su zadovoljavale jednakom svakoga i pjesme o crnogorskoj stvarnosti XVIII i prve polovine XIX stoljeća, koje su pratile puls plemenskog i bratstveničkog života. Tako je narod Crne Gore manifestovao svoju poetsku obdarenost kroz pjesme koje govore o starijoj istoriji i neistorijskim temama, a svoje moralne i

⁴⁰⁵ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 32.

⁴⁰⁶ Vojislav P. Nikčević, „Predgovor“, u: *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979, str. 21.

⁴⁰⁷ Novak Kilibarda, *Usmena književnost*, Istorija crnogorske književnosti, knjiga I, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 175.

političke potrebe izrazio je u narativnim pjesmama koje prate mozaik zbivanja za vrijeme vladanja kuće Petrovića od preko dvjesta godina.⁴⁰⁸ Ta je njegova klasifikacija u osnovi tematska, djelomično modificirana, primjenjiva i na korpus bokeljskih bugarštica.

Bokeljske se bugarštice također mogu podijeliti na dvije cjeline, odnosno dva repertoara, a ta podjela djelomično se ogleda i u zbirkama u kojima su zabilježene. Prvome repertoaru pripadaju pjesme sa srednjovjekovnom tematikom, kronološki omeđenom periodom od kraja XIV. do sredine XV. stoljeća (s izuzetkom pjesme o opsadi Sigeta, za koju je Halanski smatrao da nije „narodna“), u kojima je pozornica događanja daleko od Perasta i Boke, dok se drugi repertoar odnosi na povijesna zbivanja vezana uz XVI. i XVII. stoljeće, radnjom situirana u Perast i okolicu. Kronološka vododjelnica na pjesme sa srednjovjekovnom tematikom – uz nekoliko pjesama gdje se ta kronologija tek posredno dâ utvrditi i pjesmom o opsadi Sigeta koja se odnosi na događaj iz sredine XVI. stoljeća – i pjesme s ranonovovjekovnom tematikom, prati i crtlu stilskoga razdvajanja na pjesme dominantno epsko-lirskoga ili lirskoga karaktera, koje ćemo u ovome radu objediniti skupnim nazivom balade,⁴⁰⁹ i pretežno epske pjesme s izraženom kroničarskom komponentom. Pjesmama prvoga repertoara pripadaju sve tri bugarštice zbirke iz Arhiva HAZU-a I b. 80, 21 bugarštica u rukopisu IV a. 30 te 1 pjesma iz *Pjesmarice Nikole Burovića* i bugarštica iz tzv. Drugoga Zmajevićeva rukopisa. Drugome repertoaru pripada svih 9 bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* i 2 bugarštice iz *Pjesmarice Nikole Burovića*.

Ekskurs o prвome zapisu bugarštica

Premda nije u uskoj vezi s naslovom ovoga rada, ovdje ćemo se ukratko osvrnuti i na pitanje otkad datira prvi zapis bugarštica. Dugo se u znanosti smatralo da su prve zabilježene bugarštice one dvije pjesme koje je Petar Hektorović čuo i zapisao od hvarskih ribara Paskoja Debelje i Nikole Zeta te objavio u *Ribanju i ribarskome prigovoranju*, dovršenom 1556. godine, a

---

⁴⁰⁸ Novak Kilibarda, *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, Slovo ljubve, Beograd, 1972, str. 94.

⁴⁰⁹ Polazimo pritom od definicije balade koju nudi *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* da je riječ o kratkoj narativnoj pjesmi ili priči-pjesmi, uz bitno određenje: „Sve balade su u suštini narativne pjesme s većim ili manjim uplivom lirskih elemenata“ (prijevod naš) prema: Krinka Vidaković-Petrov, „Ne-narativno u strukturi balade“, u: *Poetika srpske književnosti. Zbornik radova*, ur. Novica Petković, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 141.

objavljenom u Veneciji 1568. godine. Ipak, danas je u literaturi gotovo sasvim prihvaćena pretpostavka Miroslava Pantića, objavljena 1977. godine, da je prvi zapis bugarštice stariji od Hektorovićeva cijelih šest desetljeća te da je njegov zapisivač talijanski pjesnik Rogeri de Pacienza. Ovdje ćemo nešto reći tim povodom, najprije o tome s kojega prostora potječe interpretatori te najranije zapisane južnoslavenske usmene pjesme, a potom ćemo skrenuti pozornost i na pitanje je li zaista riječ o bugarštici.

Zapis o kojem je riječ nastao je u južnoj Italiji, u pokrajini Puglia, u gradiću Gioia del Colle. Boraveći u gradiću Gioia del Colle u pratinji napuljske kraljice Isabelle del Balzo, slabo poznati kasnorenansni pjesnik Rogeri de Pacienza zabilježio je 1. lipnja 1497. godine pjesmu (ili njezin fragment) čiji je početni stih Miroslav Pantić transkribirao kao *Orao se vijaše nad Smederevom gradom*. Pjesmu su u sklopu proslave dočeka napuljske kraljice izveli Slaveni nastanjeni u okolini toga gradića. Izvođenju pjesme prethodio je cijeli ritual o kojem Pacienza piše s neskrivenom kulturnom distancicom opisujući plesove u parovima, pjevanje „romanci“, „gromko vikanje“ i kolo u kojem su se našli muškarci i žene, ali i dječaci, koji su „kružili okolo“ i „skačući kao koze“ pjevali riječi svoje pjesme. Stihove pjesme i imena „Slavena“ koji su je pjevali Pacienza je pribilježio onako kako je umio, u skladu s talijanskom ortografijom, no, premda se na njegovo objavljivanje čekalo sve do 1977. godine, taj je zapis dragocjen trag ranoga razvoja naše usmene književnosti.⁴¹⁰ O postojanju toga ranog zapisa znanstvenu je javnost prvi obavijestio književni povjesničar Miroslav Pantić⁴¹¹ koji se potudio da rastumači taj neprecizno fiksirani tekst, da ga metrički posloži i da ga genološki odredi. Za Pantića nije bilo nikakve dileme da je riječ o najranije zabilježenoj bugarštici o tamnovanju Ugrina Janka u smederevskoj tvrđavi. Taj zaključak, osim metričkih naznaka, podupiralo je i postojanje bugarštice s istom tematikom objavljene pod brojem 10 u Bogišćevoj zbirci.⁴¹² Pantićeve otkriće djelovalo je kao zaista krupan iskorak u sagledavanju historijata južnoslavenske usmene poezije, a većina je autora prihvatile njegovo tumačenje da je

---

⁴¹⁰ Odlomak o najranijem zapisu jedne južnoslavenske usmene pjesme, uz izvjesne preinake, preuzezeli smo iz našeg rada „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 224–225.

⁴¹¹ Miroslav Pantić, „Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibinjanin Janku iz XV veka“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XXV, Novi Sad, 1977, str. 421–439.

⁴¹² *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 31–34.

riječ o bugarštici,⁴¹³ dok je pitanje porijekla Slavena čije je stihove zabilježio Pacienza ostalo predmet sporenja. Pantić je pretpostavio da bi to što pjesma opijeva događaj koji se zbio svega pola stoljeća ranije u Smederevu trebalo uputiti na zaključak da su doseljeni Slaveni pjevali svoje zavičajne pjesme, odnosno da bi mjesto njihova porijekla trebalo potražiti u „Srbiji despota Đurđa“ ili samome Smederevu.⁴¹⁴ Drugačijega je mišljenja onomastičar Petar Šimunović koji je ispravio pojedina Pantićeva čitanja, a onomastičkom i lingvističkom analizom nastojao dokazati da je riječ o doseljenicima s hrvatskoga dijela istočnojadranske obale, ili još preciznije – iz podbiokovskoga kraja.⁴¹⁵

Dragocjen trag na kojem Šimunović temelji svoje zaključke, a na istome je materijalu i Pantić došao do svojega zaključka, jest popis imena Slavena koji su sudjelovali u igri i koje je Pacienza zabilježio, baš kao i sami tekst pjesme onako kako ih je čuo i razumio. Pored velikoga broja slavenskih imena Pacienza je zabilježio i jedno albansko žensko ime Drita⁴¹⁶, pa bi to mogao biti trag da su Slaveni iz okolice Gioia del Colle, mogli biti s prostora slavensko-albanskoga etničkog dodira, ponajprije iz srednjovjekovne Zete. Dva epigrafska spomenika s crkava koje su baš u mjestu Gioia del Colle obnovili Slaveni, jedan iz 1500. godine, a drugi iz 1506. godine spominju Braja Maslešu Bjelopavlića „iz slavenske zemlje Zete“ te njegovu ženu Ljubu.⁴¹⁷ To neposredno upućivanje na Slavena iz Bjelopavlića i spomen albanskoga imena u onomastikonu⁴¹⁸ koji je zabilježio Pacienza, čini se da ukazuju na zaključak da su i oni Slaveni koji su pred

⁴¹³ Unatoč tome što je većina autora prihvatile Pantićevo genološko određenje pjesme kao bugarštice, bilo je, iako rijetko, i problematiziranja te pretpostavke. Tako je Hatidža Krnjević dovela u pitanje opravdanost Pantićeva metričkog čitanja teksta opazivši da ne odgovara izvođenju pjesme u kolu i prepostavivši da bi ipak mogla biti riječ o osmeračkoj pjesmi (moguće u kombinaciji sa sedmeračkim stihovima). V. Hatidža Krnjević, *Lirske istočnici...*, str. 28–29. Jovan Deretić također pretpostavlja da je riječ o osmeračkom stihu, odnosno o osmeračkoj epskoj pjesmi. V. Jovan Deretić, *Istorijske srpske književnosti*, četvrto izdanje, Prosveta, Beograd, 2004, str. 250–251.

⁴¹⁴ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 422.

⁴¹⁵ Petar Šimunović, „Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarštica“, *Narodna umjetnost*, knj. 21, Zagreb, 1984, str. 53–68.

⁴¹⁶ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, drugo izdanje, Prosveta, Beograd, 2002, str. 31–32.

⁴¹⁷ Božidar Šekularac, *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1994, str. 267.

⁴¹⁸ V. Francesco Saverio Perillo, „Onomastica slava di Gioia“, u: *Gioia. Una città nella storia e civiltà di Puglia*, vol. III, Schena editore, Fasano, 1992, str. 307–337.

Pacienzom i napuljskom kraljicom izveli svoje kolo uz pratnju pjesme potekli baš s prostora srednjovjekovne Zete. Uostalom, opis kola koji je ponudio Pacienza zaista bi mogao odgovarati opisu morlačkoga kola koje je dao Alberto Fortis koncem XVIII. stoljeća opisujući „kolo ili krug što se poslije izvrgne u *skoči gori* (...) a napoljetku se premetne u pretjerano visoke skokove“,⁴¹⁹ a to je u osnovi i kolo koje se pod imenom „duplo zetsko kolo“, odnosno kolo na kolu, sačuvalo kao prepoznatljivi dio crnogorskoga folklora.⁴²⁰ S tim u vezi nije zgorega spomenuti da se leksem ora(o) javlja u znatnome broju pjesama koje se pjevaju u zetskome kolu,⁴²¹ a sam naziv „oro“ odnosi se na igru djevojke i mladića u zetskome kolu. Kako je Pacienza zapisao da su Slaveni igrali i u parovima, asocijacija na oro i zetsko kolo tim je očitija. Sve to, kad se zna da i pjesma zabilježena u mjestu Gioia del Colle započinje leksemom „ora(o)“, mogu biti vrijedni podaci za odgonetanje pitanja s kojega su se južnoslavenskoga prostora na jug Italije doselili Pacenzini informatori.

Za pitanje iz kojih su krajeva u Gioia del Colle prispjeli Slaveni važan je i popis imena koje je ostavio Pacienza. Premda se na taj argument pozivaju i Pantić i Šimundić iz njega izvlačeći različite zaključke, mi ćemo ovdje skrenuti pozornost na još nekoliko detalja koji upućuju na zaključak da je mjesto njihova porijekla mogla biti srednjovjekovna Zeta. Osim dakle imena Drita koje nesumnjivo dolazi iz albanskoga imenoslova te pored epigrafskih spomenika sa spomenom Braja Masleše Bjelopavlića i njegove žene Ljube⁴²², čak 10 od 17 muških imena koje je zabilježio Pacienza sreću se u nahiji Bjelopavlići u osmanskome defteru Skadarskoga Sandžakata iz 1485. godine. Riječ je o imenima Đuro (kod Pacenze Chiuro, a u Defteru Gjuro), Milko (kod Pacenze Milco, a u Defteru Melko), Petko (kod Pacenze Petco, a u Defteru Petko), Radić (kod Pacenze Radicchio, a u Defteru Radić), Radonja (kod Pacenze Radognio, a u Defteru Radonja), Raško (kod Pacenze Rascho, a u Defteru Rashko), Vučeta (kod Pacenze Bucetta, a u Defteru Vučeta), Vučić (kod Pacenze Busicchio, a u Defteru Vučiqi), Vujko (kod Pacenze Vuico, a u Defteru Vuku) i Vukašin (kod Pacenze Bucascino, a u Defteru Vukashin). Pacenzinu imenu Radoslause možda bi moglo odgovarati Radosav ili Radosalići iz Deftera. Zanimljivo je da je u defteru u

⁴¹⁹ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004, str. 59.

⁴²⁰ V. Jovan Vukmanović, *Crmnica. Antropogeografska i etnološka ispitivanja*, SANU, Beograd, 1988, str. 322.

⁴²¹ Primjerice „Crmnički je oraj svaki...“, „Ovo oro na dospjenje“ ili „Ko mi neće oru doći“...

⁴²² I kod Pacenzine se spominje „Juba“, ali kao Vujkova žena. Francesco Perillo je to Pacenzino ime izjednačio s imenom Ljuba („Liuba“) s epigrafskoga spomenika iz 1500. godine. V. Francesco Saverio Perillo, nav. djelo, str. 324.

Bjelopavlićima popisan i „Ivan Brajani“, što bi možda moglo upućivati na osobu čije je ime zabilježeno na epigrafskom spomeniku iz Gioie iz 1506. godine kao „Io(annes) Braia Bielopaulic“.⁴²³ Razumije se, nepreciznost u bilježenju imena i Pacienze i osmanskih bilježnika ostavlju mogućnost da bi i neko ime koje nismo identificirali kao identično to moglo biti, no za ovu priliku je i ovo dovoljno da ukaže na moguće podneblje odakle su Slaveni pristigli u gradić Gioia del Colle. Tako bi se moglo naslutiti da bi se pod imenom zabilježenim kao „Jurco“ možda moglo kriti ime Đurko, prilično učestalo u naznačenome defteru. Doduše, u nešto starijem dokumentu, mletačkome Skadarskom zemljišniku iz 1416. godine, u blizini Skadra zabilježeno je i ime Jurko (Jurco).⁴²⁴ Moglo bi se pomisliti da bi i ime „Iunco“ moglo biti u vezi s imenom Junak, zabilježenom u Zetskoj ravnici 1485. godine, a i ime „Dusco“ moglo bi biti u vezi s prezimenom Duške (danasa Duškići), u današnjim Mrkojevićima, oblasti između Bara i Ulcinja. Toponim Duške srećemo i u blizini Podgorice. Ako bi se pokazala točnom prepostavka etnografa Andrije Jovićevića da je „Dušk‘ albansko ime i znači 'šušanj'“,⁴²⁵ moglo bi se ispostaviti da Drita nije jedino albansko ime koje je zabilježio Pacienza. Toj bi prepostavci u prilog išao i podatak da se patronim „Duscha“ spominje i u Skadarskome zemljišniku iz 1416. godine u Baleču⁴²⁶ u blizini Skadra, danas u sjevernoj Albaniji, jednoj od županija koje se još u XII. vijeku spominju kao dio Zete. U defteru se prilično često pominje i ime Ratko zabilježeno kod Pacienze. I ime Butko (Butco) koje je Pacienza zapisao, zabilježeno je na prostoru Zete, istina nešto više od jednoga stoljeća ranije, u povelji Đurđa Balšića Dubrovniku iz 1386. godine, koju je pisao „logotet Butko“.⁴²⁷ Šteta je što u osmanskim defterima nisu pobilježena i ženska imena, osim imena udovica, pa bi ova usporedba mogla imati šиру osnovu, no čini se da i neka ženska imena iz Pacienzina zapisa mogu potkrnjepiti našu hipotezu o zetskome porijeklu slavenskih doseljenika. Takvo je ime Cvijeta (koje Šimunović bez ikakve osnove pretvara u Cvita) koje upućuje na ijekavski jezični areal, ali i ime Stija, čiji se trag sačuvao u prezimenu Stijović prisutnom upravo u neposrednoj blizini Bjelopavlića u Zetskoj ravnici. Preostala ženska imena, pored Ljube koju

⁴²³ V. *Defteri i registrimit të Sanxhakut të Skhodrës i viti 1485*, Tirane, 1974, str. 123–125.

⁴²⁴ Šime Ljubić, „Skadarski zemljišnik od god. 1416.“, *Starine JAZU*, XIV, Zagreb, 1882, str. 45. i 47.

⁴²⁵ Andrija Jovićević, „Crnogorsko Primorje i Krajina“, *Srpski etnografski zbornik*, knj. XXIII, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1922, str. 82.

⁴²⁶ Šime Ljubić, nav. djelo, str. 38.

⁴²⁷ Dr Božidar B. Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje*, Istoriski institut SR Crne Gore, Titograd, 1987, str. 177.

kao ženu Braja Bjelopavlića identificira epigrafski spomenik iz 1500. godine, Mila, Milica, Radelja, Radoslava, Ruža, Slava, Stanica, Vučica, Vuka i Vuksava, mogla bi također potjecati iz zetskoga areala, mnoga od njih su, uostalom, povijesno potvrđena, ali i danas na tome prostoru prilično frekventna.

S obzirom na ortografske probleme s kojima se Pacienza suočio bilježeći pjesmu na jeziku koji mu nije bio poznat, izvjesno je da sačuvani materijal može navesti na neke pogrešne zaključke usredotočimo li se samo na jezikoslovni pristup. Ipak, opravdanim nam se čine neka zapažanja ranijih proučavatelja. Tako je Pantićevi čitanje uvodnoga leksema „orao“ Šimunović, vjerujemo s dosta prava, pročitao kao „ora“⁴²⁸, navodeći taj oblik kao jezično odličje „stare domovine“. Ukoliko bi Šimunovićeva ispravka bila točna, a na materijalu koji nam je sačuvan izgleda da jest, i taj bi detalj mogao upućivati na središnje zetsko područje kao prostor s kojega su dospjeli Slaveni koje je Pacienza sreo u Gioia del Colle s obzirom na to da je kontrakcija samoglasničke grupe „ao“ u dugo a dosljedna u široj regiji Zetsko-bjelopavličke ravnice.⁴²⁹ Preostaje pitanje upotrebe ekavskih leksema „beloga“ i „telo“ u zabilježenoj pjesmi, koje je Šimunović riješio tako što ih je pročitao kao „biloga“ i „tilo“. Imajući u vidu da je tekst zabilježio stranac, moglo bi se pomisliti da su ekavski refleksi dugoga jata u toj pjesmi rezultat ne stvarnoga govornog stanja, već činjenice da se krajem XV. stoljeća ijekavski refleks jata u pjesmi koja je izvođena u kolu mogao „čuti“ kao diftong, a da ga je Pacienza, kao pjesnik koji je svakako morao imati sluha za metričku shemu pjesme, identificirao u obliku u kojem je i zapisan zbog silabičke pravilnosti stiha. Poznato je naime da u pjesmama s prostora Crne Gore, osobito onima koje se pjevaju u kolu, shemetska silabička pravilnost stiha zna biti poremećena upravo ijekavskim oblicima, dok se u izvedbi pjesme ne osjeća ta nepravilnost.⁴³⁰ Da je Pacienza prilikom zapisivanja pjesme imao na umu izvjesnu silabičku pravilnost, uvjetovanu, doduše, njegovim nepoznavanjem jezika, ali s nesumnjivim osjećajem za metrički obrazac, pokazalo je istraživanje Davida E. Bynuma.⁴³¹

⁴²⁸ Petar Šimunović, nav. djelo, str. 59.

⁴²⁹ Adnan Čirgić, *Dijalektologija crnogorskoga jezika*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2017, str. 102.

⁴³⁰ Za primjer možemo navesti poznatu osmeračku pjesmu koja se pjeva u kolu „Pod onom gorom zelenom“ i stih „...u njemu lijepa devojka“ koji formalno predstavlja iskliznuće iz pravilne osmeračke sheme pjesme, ali ta „nepravilnost“ ne remeti ritmički sklad zahvaljujući upravo načinu izvođenja pjesme.

⁴³¹ David E. Bynum, „The collection and Analysis of Oral Epic Tradition in South Slavic: An Instance“, *Oral Tradition*, 1/2, 1986, str. 312–313.

Naša promišljanja o porijeklu Slavena čija je pjesma prvi zabilježeni trag južnoslavenskoga usmenog pjevanja, podudarna su sa zaključkom koji je o tome pitanju ponudila Milica Grković. Razmatrajući slavensko-albanske veze u kontekstu antroponomije, Grković se pozabavila i pitanjem porijekla Slavena opisanih u Pacienzinu spjevu, obrativši posebno pozornost na albansko ime Drita, te došla do zaključka: „Dakle, nema sumnje da je bugarštica o Đurđu Smederevcu i Sibinjanin Janku pevana u južnoj Italiji četrdesetak godina posle pada Smedereva i srpske države doneta iz jekavskih balkanskih krajeva gde su u blizini, ili zajedno živeli Slaveni i Albanci, a to je najverovatnije današnja Crna Gora ili severna Albanija.“⁴³²

Preostaje još da kažemo nešto i o genološkoj pripadnosti pjesme o Đurđu Smederevcu i Janku „vojevodi“, za koju seugo u znanosti tvrdilo da je bugarštica. Prvi proučavatelj te pjesme, onaj koji ju je i predstavio javnosti, ponudivši njezino čitanje, Miroslav Pantić, bez dileme je u pjesmi prepoznao bugaršticu. Na to ga je uputio spomen junaka koji su opjevani i u bugaršticama, ali i sam raspored stihova asocirao ga je na to da je riječ o pjesmi tzv. dugoga stiha. Tu njegovu pretpostavku preuzeli su brojni istraživači ne dovodeći je u pitanje. Spomenuli smo već da su sumnje u takvo genološko određenje pjesme iznijeli Hatidža Krnjević i Jovan Deretić, no njihove opaske, izrečene prilično uopćeno, nisu zadobile veću pozornost u znanosti, pa je Pantićeva hipoteza preuzeta bez prave provjere. Na Pacienzin podatak da su pjesmu pjevali u kolu muškarci, žene, djeca, ali i stariji, u nesuglasju s onim što se dosad zna o načinu izvođenja bugarštica, nitko nije ponudio uvjerljivo objašnjenje. Pokušaj Maje Bošković-Stulli da problem riješi pretpostavkom da u kolu uopće nije izvedena zabilježena pjesma, već neka druga, nama danas nepoznata, a da je ona koju je Pacienza inkorporirao u svoj ep, zapravo dio materijala koji mu je serviran prilikom susreta s neobičnim izvođačima u Gioia del Colle, u nesuglasju je s Pacienzinim tekstrom i ne čini se ni najmanje uvjerljivom.

Na široj je osnovi Pantićevu pretpostavku da je riječ o bugarštici kritički preispitao David E. Bynum polazeći od dvije važne premise. Prva je metrička i tiče se pravilnoga silabičkog obrasca koji je Pacienza ostavio, a koji se narušava u Pantićevu prestrukturiranju pjesme po modelu metričkog čitanja bugarštice. Drugi je pak činjenica da, kako Bynum kaže, nikad u petsto godina u stotinama zbirkama koje sadrže milijune stihova usmene poezije nije zabilježen ni jedan izvještaj o

⁴³² Milica Grković, „Lična imena u nekim naseljima severne Albanije i slovensko-albanske veze u svetlu antroponomije“, u: *Stanovništvo slovenskog porekla u Albaniji. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Cetinju 21, 22, i 23. juna 1990*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1991, str. 188.

usmenoj epici koju izvodi grupa ljudi, žena i djece, skakućući „kao koze“, u energičnome plesu kao onom u Gioia del Colle.⁴³³ Bynum u pjesmi koju je zabilježio Pacienza vidi žanr južnoslavenske usmene poezije poznat pod imenom poskočica. Na temelju detaljne metričke uporedne analize Bynum dakle zaključuje da pjesma koju je zabilježio Pacienza pripada lirskoj osmeračkoj usmenoj tradiciji, nudeći svoje, u odnosu na Pantića znatno različito, čitanje izvornoga teksta pjesme, ispravljujući Pacienzin zapis i dopunjajući pretpostavljene lakune pozajmicama određenih sintagmi, epiteta ili sklopova upravo iz bugarštica. Pored toga što je obavio odista seriozni posao genološkoga određenja i rekonstrukcije izvornoga teksta pjesme, možda ne uvijek i do kraja jednako uspješno, Bynum skreće pozornost i na pjesmu koju je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić uz napomenu „U Risnu pjevaju momci igrajući u kolu“, u kojoj je ključni protagonist Ugrin Janko, baš kao i u zagonetnoj pjesmi s kraja XV. stoljeća, zapisanoj u gradiću Gioia del Colle.⁴³⁴

Svojom analizom, na osnovi po mnogo čemu nedostatnoga Pacienzina zapisa, Bynum je, kako nam se čini, uspio dokazati da je najstarija zabilježena južnoslavenska usmena pjesma ne bugarštica, kako se mislilo, već osmeračka lirska pjesma koju bi da je njezin tekst poznavao Peraštanin Nikola Burović zasigurno smjestio u korpus „popijevki od kola“, a Nikola Mazarović naslovio „poskočnicom“, baš kao i jednu osmeračku pjesmu iz svoje zbirke. Ovim nešto dužim ekskursom nadamo se da se ipak nismo isuviše udaljili od osnovne teme ovoga rada. Istina, pjesma koja je ovdje bila predmet rasprave ne pripada samome korpusu, ali, kako se vidi, s njim jest u direktnoj vezi ukazujući nam zapravo na pretpovijest cjelokupne problematike.

Genološke karakteristike bokeljskih bugarštica

Kao što je već spomenuto, prвome repertoaru peraških bugarštica pripadaju 3 bugarštice zbirke iz Arhiva HAZU-a I b. 80, 21 bugarštica u rukopisu IV a. 30, 1 pjesma iz *Pjesmarice Nikole Burovića* i bugarštica iz tzv. Drugoga Zmajevićeve rukopisa. Riječ je dakle o 26 tekstova grupiranih u 4 rukopisa, pri čemu je više od 80% tekstova zabilježeno u rukopisu IV a. 30 koji se čuva u Arhivu HAZU-a u Zagrebu.

---

⁴³³ David E. Bynum, nav. djelo, str. 313–314.

⁴³⁴ Isto, str. 328.

Spomuli smo već i to da smo pjesme iz ovoga korpusa, iako o tome nije postojala suglasnost u znanosti, u genološkome pogledu odredili kao balade. Imali smo u vidu definicije narodne balade poput one koju nudi *Rječnik književnih rodova i vrsta*: „Narodna b., pevana, jednostavne melodije, koja teži potpunom ili delimičnom predstavljanju akcije razmenom iskaza, naglašava samo određeni trenutak, ili određene trenutke, koncentriše i kondenzuje akciju; to je predstava u vidu skice, fragmentarna je, u vidu nagoveštaja i nikada ne pruža detaljan tok događaja; iz toga proizilazi zagonetnost, a ponekad nejasnoća, sugestivnost; ova metoda ide u prilog stvaranju tajnovitosti i posebnog raspoloženja, spajanja epskog s dramatičnim i lirskim. Česta su ponavljanja i paralele; epiteti, metafore, poređenja su jednostavnii i uglavnom stereotipni. Teme su ratovi, ubistva i ljubav; neretko se uključuje fantastika; čest je pečat užasa. Forma pesme je strofična, često s refrenom.“⁴³⁵ To što smo stariji repertoar bugarštica podveli pod genološki okvir balade, ne znači, razumije se, da je riječ o stilski homogenome korpusu. Ranija kolebanja u klasifikaciji ovoga korpusa, zasnovana na prepoznavanju stilske dominante, pri čemu je potom govoreno o epskim, epsko-lirskim i lirskim bugaršticama, ne gubi na značenju time što smo u našoj književnoznanstvenoj tradiciji nikad dovoljno precizno obrazložen pojam balade upotrijebili za imenovanje tematski najstarijega sloja bugarštica. Različiti stupanj prisutnosti lirskoga ili epskoga u razmatranim pjesmama ne može potrti bjelodanu činjenicu da se te pjesme u ponečemu, a da to nije samo metrički obrazac, doimaju kao izvjesna genološka cjelina. Učinilo nam se pritom da bi internacionalni pojam balade, redovito opisivan kao svojevrsni hibridni oblik, kako već rekosmo ne uvijek dovoljno precizno razgraničen od drugih epskih ili epsko-lirskih formi, doista mogao poslužiti kao prikidan za povezivanje toga kruga pjesama u jednu genološku cjelinu.⁴³⁶ Na taj nas je postupak ponukala i osnovna definicija te književne vrste u južnoslavenskoj književnoznanstvenoj tradiciji kao usmene pripovjedne pjesme „s bogato izraženim elementima lirskog i dramskog karaktera“.⁴³⁷ Na drugome pak mjestu Nada Milošević-Đorđević uvjerljivo

⁴³⁵ Julijuš Klajner, „Ballada“, u: *Rečnik književnih rodova i vrsta*, redakcija Gžegož Gazda & Slovinja Tinecka Makovska, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 126–127.

⁴³⁶ O usmenim baladama v. Tvrto Čubelić, „Književno-teorijske karakteristike usmene narodne balade“, u knjizi: *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva. Za sustav i poetiku usmene narodne književnosti. Studije – rasprave – kritike*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1982, str. 78–94. V. i: Hatidža Krnjević, „O našim narodnim baladama“, u knjizi: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980, str. 7–49.

⁴³⁷ Radmila Pešić & Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 1997, str. 21.

raspravlja upravo o tankoj liniji između epskoga i baladičnog u bugaršticama: „Čitav sistem uopštavanja događaja i zbivanja u postajeće epske klišee u bugaršticama kreće se granicom čiste epske poezije i balade. Istorija zbivanja dobijaju pri tom zahvaljujući izvanredno razvijenoj poetskoj tehnici jednu mekotu baladičnoga pristupa, jednu dramatičnost i intimnost u kojoj opće narodni običaji duboko zadiru u lične sudsbine junaka. S druge strane, čak i u onim pesmama gde osnovni događaj nije podređen istorijskoj točnosti, likovi većinom dobijaju određenja istorijskim koordinatama, ili se odslikavaju u okvirima koje postavlja ustaljena epsko-istorijska tradicija.“⁴³⁸ Ovo inzistiranje na baladičnom karakteru starijega sloja bugarštica važno je i radi njegova jasnoga razgraničenja – ne samo na tematskome planu – od bugarštica drugoga repertoara, u kojima je, kako ćemo vidjeti, epski element gotovo u cijelosti potisnuo baladičnu dimenziju pjesama, pa su te pjesme, izuzme li se metrički obrazac koji im je spojnica s prvim repertoarom bugarštica, zahvaljujući izrazitoj narativnoj komponenti bliskije deseteračkoj epici. Na temelju stilskih usporedbi bugarštica i deseteračkih junačkih pjesama koje donose istu ili sličnu fabularnu osnovu, Maja Bošković-Stulli prepoznala je izvjesne razlikovne sižejne znakovitosti koje upućuju na zaključak da većina bugarštica preferiraju formu balade.⁴³⁹ Temeljne razlike između načina oblikovanja srodne građe u bugaršticama i deseteračkim junačkim pjesmama Bošković-Stulli vidi u ovim postupcima: „nasuprot zgušnutoj naznaci događaja u bugarštici, naći će se epsko nizanje, epske formule, ponavljanje epizoda, različit društveni ambijent, zbivanje *in medias res*, tek s naznakom prošloga događaja u bugarštici, nasuprot epskoj opširnoj sukcesivnoj naraciji; događaji iskazani dijalogom, te mnogo manje surovosti u bugarštici. Takve će razlike naći ne samo u izrazitim bugarštičkim baladama nego i onima dijelom epskim, no s tendencijom prema baladičnom izrazu.“⁴⁴⁰ Zaključak ispitivanja Maje Bošković-Stulli bio bi da među bugaršticama ima „podosta čistih balada“, da potom postoje bugarštičke balade koje se javljaju s deseteračkim epskim pjesmama istoga sadržaja pri čemu su stilski razlike između njih jasno uočljive te da, najposlije, postoje i bugarštice „koje same pripadaju junačkome epskom žanru“, ali ipak u usporedbi s deseteračkim pjesmama do izražaja dolazi tendencija „bugarštice prema baladnom

⁴³⁸ Nada Milošević-Đordjević, „Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (VII)“, *Književna istorija*, IX, 35, Beograd, 1977, str. 549.

⁴³⁹ Maja Bošković-Stulli, „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991, str. 244.

⁴⁴⁰ Maja Bošković-Stulli, „Bugarštice“..., str. 35.

uobličenju.“⁴⁴¹ Uz oslonac na ta zapažanja Maje Bošković-Stulli postupak identificiranja najstarijega sloja bugarštica s formom balade čini nam se opravdanim.

Drugome repertoaru bokeljskih bugarštica, kako smo već rekli, pripada 9 bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* i 2 bugarštice iz *Pjesmarice Nikole Burovića*. Za razliku od pjesama prvoga repertoara koje smo označili baladama, udio narativnoga i povijesnoga u pjesmama drugoga repertoara doprinio je da se one u velikoj mjeri udaljavaju od baladične forme i dobivaju oblik kroničarskih pjesama koje bismo najprije mogli podvesti pod pojmom povijesne epike. Davor Dukić ističe da se pod tim terminom „imaju na umu usmeno ili pisano prenošena pri povijedna djela u stihu, koja, koristeći za svoju sižejnu jezgru neki povijesni događaj, uz veći ili manji udio izmišljenog ili fantastičnog. Odražavaju (ili proizvode) vrijednosti prihvaćene unutar neke zajednice. Tu komponentu kolektivnog povijesna epika dijeli s ostalim epskim žanrovima, ona je gotovo samorazumljiva odrednica pojma epske književnosti.“⁴⁴² Sve bugarštice drugoga repertoara tiču se bokeljske povijesti XVI. i XVII. stoljeća, ključni topas je Perast, a najvažniji protagonisti Peraštani.

Tematološke karakteristike bokeljskih bugarštica

Polazeći od određenja Davora Dukića da atribut *tematološki* označava interes za ekstrinzično, „za ono o čemu se u tekstu piše a što postoji izvan teksta“,⁴⁴³ obratićemo pažnju na teme odnosno koncepte *rata, granice, identiteta i drugosti* u bokeljskim bugaršticama.

Rat, granica, identitet i drugost na „samijernoj pokrajini“

Povijesni događaji koji se reflektiraju u pjesmama ovoga korpusa jesu prva i druga kosovska bitka te, najopćenitije, prođor Osmanlija na Balkan. Zauzećem Konstantinopola i propašću Bizantskoga Carstva 1453. godine te padom pod osmansku vlast cijelog niza balkanskih feudalnih zemalja,

---

⁴⁴¹ Maja Bošković-Stulli, „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“..., str. 247.

⁴⁴² Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 8.

⁴⁴³ Davor Dukić, *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008, str. 5.

zid obrane kršćanstva – *Antemurale Christianitatis*⁴⁴⁴ – postale su granične katoličke zemlje, Mletačka Republika, Austrija, Ugarska i Poljska. Izuzme li se nekoliko izrazitih lirskih pjesama u kojima nema prepoznatljive topografije, upravo je prostor granice ključno poprište zbivanja u korpusu prvoga repertoara bokeljskih bugarštica. Osvrćući se na pjesme prvoga repertoara bugarštica, a imajući u vidu ukupni fundus do toga vremena poznatih tekstova, Baltazar Bogišić primjećuje: „Narodi, koji se najviše spominju u bugaršticama opće narodnog sadržaja, jesu: Ugri ili Ugričići, Turci, Bugari, Grci, Arbanasi, Mletčići; – zemlje: Bosna, Hrvatija, Crna Gora, Natolija, Romanija, Podunavlje; – gore: Sveta Gora; polje – Kosovo; – rijeke: Dunaj, Tisa, Marica; – pojedina mjesta i gradovi: Biograd, Smederevo, Kruševac, Kupjenovo, Carigrad, Mletci, Budim, Sibinj, Siget, Slovin, Ohrid, Beč, Mostar, Dubrovnik, Zadar, Kotor, Šibenik.“⁴⁴⁵ U bokeljskim bugaršticama pak najprisutniji su toponimi Kosovo i Budim, a među junacima po broju pjesama u kojima je protagonist ili makar samo spomenut prednjači Ugrin Janko pod čijim je imenom sačuvana uspomena na mađarskoga junaka Jánosa Hunyadija (1387–1456). Ugrin Janko ili Janko vojevoda spominje se u čak 13 pjesama prvoga repertoara bokeljskih bugarštica, što bi značilo da je opjevan u pola pjesama ovoga korpusa. Kad je riječ o etnonimima koji se spominju u bokeljskim pjesmaricama, pored Ugara i Turaka, Bogišiću je promaklo registrirati i etnonim Vlasi. S obzirom na učestalost spominjanja, nešto više ćemo reći o toponimima Kosovo i Budim u bokeljskim bugaršticama.

Dok je prvoj kosovskoj bici, onoj iz 1389. godine, posvećena svega jedna bugarštica, Kosovo se u vezi s drugom Kosovskom bitkom iz 1448. godine spominje u 8 bugarštica koje pripadaju ovome korpusu. U sredini u kojoj su nastale bugarštice o Kosovu, događaji koji se prikazuju predstavljeni su kao sukob kršćanskih i islamskih vitezova, posve različito od njihova prikaza u deseteračkim epskim pjesmama zabilježenim u XIX. stoljeću u kojima je Kosovska bitka iz 1389. godine prikazana u kontekstu konstruiranja nacionalne ideologije.

Kako kaže Davor Dukić, u narativnome tekstu koji tematizuje ratni sukob „za aksiološki su ustroj teksta najvažniji vrijednosni pokazatelji iz prostora pripovjedačeva govora, a tek potom

---

⁴⁴⁴ „Izrazom *antemurale christianitatis* (iz srednjovekovnog latinskog *ante* (pre- ili pred) i *murus* (zid)), 'Bedem kršćanstva', obično su se označavale granice zapadnog kršćanstva s orijentalnim 'nevernicima' poput Tatara i Turaka ili istočnih šizmatika različitih pravoslavnih veroispovesti.“ (Božidar Jezernik, „Uvod. Stereotipizacija 'Turčina'“, u: *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik, XX vek, Beograd, 2010, str. 24)

⁴⁴⁵ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...,* str. 36.

iz govora likova onog tabora s kojim se pripovjedač poistovjećuje i koji se stoga može nazvati mitaborom. To pripovjedačevo identificiranje s jednom sukobljenom stranom odnosno s nekim likovima može se označiti kao *legitimiziranje pripovjedača*. Ono može biti eksplicitno : uočljivo uporabom osobne ili prisvojne zamjenice u prvom licu množine, ili implicitno: sugerirano pripovjedačevim vrijednosnim atribucijama, komentarima ili legitimirajućim 'malim', sekundarnim žanrovima poput blagoslova, pozdrava ili kletvi koje pripovjedač upućuje likovima.⁴⁴⁶ U bokeljskim bugaršticama prvoga repertoara, Mi-tabor ne nosi specifično određenje kakvog komunalnog identiteta (kakav će biti slučaj u pjesmama drugog repertoara), već je razdioba na Mi-tabor i Protivnika izvedena po modelu kršćani:Turci. Dukić zapaža i to da se aksiološke atribucije mogu razvrstati na svojevrsna semantička polja, koja čine stereotipne uloge, jer se odnose na kategoriju lika. Na zamašnome korpusu hrvatske književnosti ranoga novovjekovlja, Dukić izdvaja četiri stereotipne uloge Turaka: Vjerski Neprijatelj (Nevjernik), Osvajač, Snažni Ratnik i Nasilnik (Zuluméar).⁴⁴⁷ U bugaršticama koje su predmet našega razmatranja pak vrijednosno atribuiranje prisutno je na leksičkoj razini i postiže se najčešće imenicom ili pridjevom. Kako se u ovome korpusu Turci najčešće određuju kao „Turci vitezovi“ ili „vrli“ vitezovi, a znatno rjeđe i kao „kleti Turci“, to je razvidno da se u tim pjesmama zrcali viteški ambijent u kojem sukob između dva vjerska tabora, kršćanskoga i islamskoga, još uvijek nije dobio dimenziju kompleksnijeg ideologema.

Jedina bokeljska bugarštica o prвome Kosovskom boju, kako smo već spominjali, sačuvana je u rukopisu koji je dugo, zahvaljujući nepreciznoj napomeni Srećka Vulovića, slovio za Drugi Zmajevićev rukopis. Vulović koji je posljednji imao uvid u originalni rukopis, i kad je uvidio da griješi što Andriji Zmajeviću pripisuje pjesmaricu iz 1696. godine, za koju je kasnije utvrđeno da ju je pisao Nikola Burović, za taj rukopis koji sadrži jednu bugaršticu i jedan kraći dramski tekst o Kosovskoj bici, nije uspio preciznije odrediti čijom je rukom pisan jer je po njegovu sudu rukopis sličio i rukopisu kojim je ispisan zbornik Nikole Burovića i rukopisu Andrije Zmajevića. Marlјivom arhivskom radu Miroslava Pantića, koji je posljednji imao pred sobom jedini prijepis zagonetnog rukopisa, Burovićeva ili Zmajevićeva, možemo zahvaliti to što su nam danas poznati i tekst bugarštice i tekst drame. Netragom je, nažalost, nestao i taj jedini prijepis

⁴⁴⁶ Davor Dukić, *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004, str. 2.

⁴⁴⁷ Isto, str. 4.

izrađen svojedobno za potrebe Baltazara Bogišića pod budnim okom Srećka Vulovića. No, ma gdje se danas nalazio original rukopisa ili njegov prijepis, objavljeni su nam tekstovi na raspolaganju, a iz njih je, kako je to pronicljivo sugerirao Miroslav Pantić na osnovi nekoliko detalja, jasno da njihov zapisivač nije bio Andrija Zmajević. Pantić je naime uočio da se u drami kao godina Kosovske bitke navodi 1348. i to na dva mjesta, što isključuje mogućnost nesvjesne omaške zapisivača, te da se žena Vuka Brankovića naziva Vidosava, a žena Miloša Obilića Mara.⁴⁴⁸ Andrija Zmajević, međutim, u *Ljetopisu crkovnom* zna da se Kosovska bitka zbila 1389. godine,⁴⁴⁹ a navodi i podatak da je Miloš Obilić bio oženjen Vukosavom, a Vuk Branković Marom.⁴⁵⁰ To što je anonimni zapisivač ili sastavljač zbornika s dva teksta o Kosovskoj bici u datiranju prve Kosovske bitke pomiješao prvu i drugu bitku, pa je od prve preuzeo stoljeće, a od druge godinu, osim što svjedoči da nije riječ o obrazovanome i upućenom barskom nadbiskupu Andriji Zmajeviću, trag je da u sredini u kojoj je rukopis nastao nije bilo žive tradicije o Boju na Kosovu. Svjedoči to, uostalom, i činjenica da je to jedini peraški rukopis za koji danas znamo u kojem se sreću tekstualni tragovi prve Kosovske bitke jer nije zabilježen nijedan drugi primjer, bilo bugarštice bilo deseteračke pjesme, te tematike. Istina, u susjednome Dubrovniku zapisane su 3 bugarštice vezane uz prvi Kosovski boj, ali u Boki izvan ovoga, danas zagubljenog rukopisa, nemamo tragove usmenoga nasljeđa o prvoj Kosovskoj bici. Uz to nakon što je Pantić oprezno odbacio Zmajevićovo autorstvo, preostalo nam je da s makar isto toliko opreza prepostavimo na osnovi Vulovićevih sugestija da je i ovaj rukopis pisao Nikola Burović.

Kao što je pokazala analiza Miroslava Pantića, dva teksta o Kosovskoj bici, bugarštica i drama, zasigurno ne slučajno sačuvana u istome rukopisu, oslanjaju se na knjiške uzore, poput *Kraljevstva Slavena Mavra Orbini* ili jednoga teksta pravoslavne crkvene provenijencije, u literaturi najčešće nazivanog *Priča o boju kosovskom*. Na srodnosti peraškoga rukopisa i *Priče o boju kosovskom* pozornost je skrenulo nekoliko autora, bez suglasnosti u pogledu zaključka koje je djelo izvršilo utjecaj na to drugo. Budući da se temeljno bavila pitanjem *Priče o boju kasovskom*, ovdje ćemo izložiti što u pogledu odnosa između dva teksta tvrdi Jelka Ređep. Proučivši preko 30 verzija *Priče o boju kosovskom* i usporedbom tih verzija s peraškim rukopisom čiji joj je prijepis

⁴⁴⁸ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“..., str. 372..

⁴⁴⁹ Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom II, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, priredio Mato Pižurica, Obod, Cetinje, 1996, str. 396.

⁴⁵⁰ Isto, str. 403.

ustupio Miroslav Pantić, Ređep je došla do zaključka da je *Priča o boju kosovskom* mogla nastati pod utjecajem peraškoga rukopisa i to baš na prostoru Crne Gore ili Boke kotorske: „Postoji niz elemenata koji nas navode na pomisao da bi korene i mesto nastanka *Priče o boju kosovskom* trebalo tražiti na jugu, u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj, gde je krajem XVII i početkom XVIII veka kosovska tradicija bila vrlo živa, a da je tek kasnije, iz južnih krajeva, ona preneta u severne predele, gde je u XVIII veku doživljavala svoju renesansu.“⁴⁵¹ Nesumnjiva tekstualna bliskost otvara prostor i za takav zaključak, no Ređep svoja promišljanja temelji na pogrešnim premisama. Naime kao gotovu činjenicu uzima sud da je u Crnoj Gori i Boki kotorskoj krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća „kosovska tradicija bila vrlo živa“, a upravo činjenica da o njoj u Boki nema nikakvoga traga u korpusu usmenoknjiževnih pjesmarica koji su predmet naše pozornosti, osim tog jedinog rukopisa, po svemu sudeći, umjetnoga karaktera, pokazuje da se ni o kakvoj usmenoj tradiciji vezanoj uz Kosovsku bitku iz 1389. godine ne može govoriti u Boki kotorskoj. Tom zaključku ide u prilog i to što ni u prikazu Kosovske bitke kod Andrije Zmajevića ne možemo nazrijeti nikakav trag neke žive usmene tradicije, već gotovo dosljedno slijedeće onoga što je o Kosovskoj bici zabilježio Mavro Orbini u *Kraljevstvu Slavena*.⁴⁵² To što se u pravoslavnim crkvenim rukopisima iz vremena koje Ređep spominje moglo naići i na zapise o Kosovskom boju ne svjedoči ni o kakvoj živoj usmenoj tradiciji, već je posljedica postojanja dviju paralelnih kultura, jedne narodne i druge crkvene, čiji dometi jedva da su izlazili iz uskoga kruga crkava i manastira. Da kosovske tradicije kakvu apostrofira Ređep nije bilo ni u neposrednom bokeljskom zaleđu tijekom XVIII. stoljeća,⁴⁵³ primjećuje i Miodrag Popović u knjizi *Vidovdan i časni krst*: „U prilog mišljenju da je kosovsko predanje, upravo onaj deo predanja koji govori o Milošu, i u ovu plemensko-patrijarhalnu sredinu došao sa Zapada, govori i delo crnogorskog vladike Vasilija Petrovića 'Istorija o Černoj Gori' iz 1754; u njemu je kosovska legenda izložena po Orbinu, a ne, kako bi se moglo očekivati, po vlastitom narodnom predanju.“⁴⁵⁴ Da do Njegoša kosovske tradicije u Crnoj Gori nije bilo, pokazuje i to što ni Vuk Stefanović Karadžić ni Simo Milutinović

⁴⁵¹ Dr Jelka Ređep, *Priča o boju kosovskom*, Centar za kulturu Zrenjanin & Filozofski fakultet Novi Sad, Zrenjanin, 1976, str. 281.

⁴⁵² Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968, str. 96–102.

⁴⁵³ O tome opširnije v. Danilo Radojević, „O pojavi lika Miloša Obilića kao mitskog junaka u svijesti Crnogoraca, Ars, god. 3, br. 1, Cetinje, 1988, str. 83–98.

⁴⁵⁴ Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologije*, XX vek, Beograd, 2007, str. 57–58.

Sarajlija⁴⁵⁵ na tome terenu nisu zabilježili ni jednu jedinu pjesmu o Kosovskome boju, o čemu je uvjerljivo pisao Svetozar Matić.⁴⁵⁶ Dodajmo tome i podatak da se za razliku od *Priče o boju kosovskome* koji je zasvjedočen u brojnim prijepisima, peraška drama o Kosovskoj bici i bugarštica iste tematike sačuvala u jednom jedinom rukopisu te da u drugim brojnim peraškim rukopisima toga doba nema nikakvoga traga da su ti tekstovi bili prepisivani ili popularizirani. Da je *Priča o boju kosovskom* mogla poslužiti kao građa za peraški rukopis, a ne obratno, smatrao je na osnovi uvjerljive argumentacije i Miroslav Pantić.⁴⁵⁷

Ako bi se pošlo od pretpostavke da je autor rukopisa u kojem su sačuvane bugarštica i drama o prvome Kosovskom boju zaista Nikola Burović, dakle ista ona ličnost koja je po svoj prilici odlomke Gundulićeva *Osmana* pretvarala u bugarštice, moglo bi se pomisliti da je i bugaršticu i dramu, ne na osnovi usmene već pisane građe sastavio upravo on. Naime, kako to pokazuje i primjer adaptacije *Osmana*, bugarštice su u Perastu imale status „elitne“ pjesničke forme viteške provenijencije, primjerene receptivnim zahtjevima pripadnika peraške aristokracije. Zato ne nalazimo ni jednu jedinu bugaršticu hajdučke tematike iako je deseteračkih epskih pjesama o hajducima u Perastu zabilježen znatan broj. Tekst bugarštice koji nam je poznat na osnovu Pantićeva izdanja svjedoči da svakako niti je riječ o pjesmi koja bi se mogla uzeti kao produkt usmene kulture niti da je duže vrijeme prenošena usmenim putem. To je, uostalom, zapazio i Pantić iznoseći ovu pretpostavku: „Lako može biti da je Zmajević, ako je taj zapisivač bio on, ili Nikola Burović, što je daleko verovatnije, u stvari tvorac te bugarštice, bilo da ju je u celini sam ispevao, ili je pak udesio i priredio prema nekoj bugarštici istoga predmeta koja mu je poslužila kao osnova.“⁴⁵⁸ Tragove autorske kreacije u toj pjesmi naziremo kako u pojedinim atipično izvedenim pripjevnim prilošcima tako i u atribuciji nekarakterističnoj za prvi repertoar bokeljskih bugarštica („prokleti Turci“, „cara nečistoga“) te u izrazito narativnome postupku u kojem, osim porodičnoga konteksta, gotovo da i nema baladičnih elemenata. K tome važno je napomenuti da i na kompozicijskoj razini pjesma odaje necjelovitost, inače uobičajenu u korpusu kojem smo je pribrojili. Četiri kompozicijske cjeline (svađa Lazarevih kćeri, dvoboj Lazarevih zetova, večera

⁴⁵⁵ V. Sima Milutinović Sarajlija, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, priredio Dobrilo Aranitović, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990.

⁴⁵⁶ Svetozar Matić, *Naš narodni ep i naš stih. Ogledi i studije*, Matica srpska, Novi Sad, 1964, str. 95–151.

⁴⁵⁷ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 380.

⁴⁵⁸ Miroslav Pantić, „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 77.

pred boj i opis boja) umjetno spojene u jednu pjesmu, suprotno poetičkim zakonitostima žanra, navele su i Miroslava Pantića na zaključak da je Peraštanin „spajao pojedine 'komade' kosovskih pesama u veću celinu, kako će docnije činiti, sva je prilika, i Jozo Betondić“.⁴⁵⁹ Za razliku od Pantića nama se čini da Nikola Burović ili koji drugi Peraštanin koji je sastavio tu bugaršticu pred sobom nije imao „komade“ kosovskih pjesama, već, vjerojatnije, narativna vrela, poput cirilične *Priče o boju kosovskom*, Orbinijeva *Kraljevstva Slavena*, Zmajevićeva *Ljetopisa crkvnog* i drugih nama danas nepoznatih tekstova te vrste na koje se mogao neposredno osloniti.

Ako u korpusu bokeljskih pjesmarica nema nedvosmislenoga traga usmene tradicije o prvome Kosovskom boju, to nije slučaj s Kosovskom bitkom iz 1448. godine, koja se neposredno ili posredno spominje u čak 7 bugarštica zabilježenih u Boki kotorskoj. Kosovo i Budim zapravo su dva ključna toponima koji reprezentiraju prostorne koordinate kršćansko-osmanskoga sukoba. Ali Kosovska bitka iz 1448. godine u tim tekstovima nije dobila svoju narativnu rekonstrukciju, već je Kosovo zapravo preraslo u metonimiju kršćansko-osmanskih okršaja tijekom XV. stoljeća. Uz Kosovo se u tim pjesmama vezuju i likovi čiji povijesni korelati nisu uzeli udjela u bici iz 1448. godine, a isti likovi u različitim pjesmama imaju različitu sudbinu, što je jedan od pokazatelja da se ovdje susrećemo s motivskim pjesmama, a ne onima kroničarskoga tipa. Primjerice kao žrtve boja na Kosovu u tim se pjesmama spominju: Stjepan Lazarević, nastao po historijskome liku despota Stevana Lazarevića koji je umro 21 godinu prije druge Kosovske bitke; kralj Vladislav, lik modeliran prema ličnosti Vladislava I. Jagelovića koji je poginuo kod Varne 1444. godine; ban Mihalja, modeliran prema povijesnome Michaelu Szilágyiu koji je poginuo 1460. godine; Ugrin Janko, nastao na osnovi povijesnoga Jánosa Hunyadija koji je cijelih 8 godina nadživio Kosovsku bitku; Ognjeni Vuk, povijesni Vuk Grgurević koji je poživio sve do 1485; najposlijе, kao žrtva Kosovske bitke spominje se Jankov sestrić Sekule, nastao po uzoru na povijesnoga Jánosa Székelyja koji zaista jest poginuo u Kosovskome boju 1448. godine. U pjesmama iz prvoga korpusa bokeljskih bugarštica, pored tih anakronizama, javljaju se i druge neusuglašenosti, pa tako kralj Vladislav u dvjema pjesmama gine na Kosovu, a u jednoj u obrani Budima. Kao što smo već spomenuli, u pjesmama dominira baladični ton, scene ratovanja nisu direktno prikazane, već o njima saznajemo iz dijaloga likova, izvještaja ili su nagoviješteni snovima ili vizijama likova. U nekima od njih javljaju se i vile ili ptice kao posrednici. O funkciji vila u usmenoj epici Davor

---

⁴⁵⁹ Isto, str. 78.

Dukić kaže: „Pored glasova pripovjedača i likova u hrvatskoj povijesnoj epici javljaju se i glasovi životinja i fantastičnih bića, uglavnom vila. Vile ovdje imaju uvijek istu funkciju, one su Pomagači. (...) Vila kao pomagač pripovjedača preuzima ulogu svjedoka epskog događanja, što je poznati književnofolklorni topoz. Isto vrijedi i za pojavu ptica – glasnika koje u usmenoj epici obavještavaju pripadnike jednog, obično poraženog tabora, o ishodu bitke.⁴⁶⁰ U bugarštici iz zbirke IV a. 30, koju je Bogišić objavio pod brojem 21, sestra kralja budimskoga ima viziju Kosova na kojem su tri vile na tri jelena, a njezin brat Vladislav prepoznaće u tim prikazima „tri bana Ugričića“ – Ugrina Janka, bana Mihaila i Sekulu Drekalovića – svi će oni nedugo potom stradati na Kosovu zajedno s kraljem Vladislavom. U skladu s normama patrijarhalnoga koda Vladislavljeva sestra na kraju pjesme oplakuje svojeg poginulog brata. Nenad Ljubinković motiv jelena kao nositelja duše navodi kao trag keltskoga nasljeđa: „Od Kelta smo prihvatali i verovanje o jelenu psihoforosu, odnosno o jelenu koji prenosi duše umrlih sa 'ovoga' na 'onaj' svet. Iz verovanja preuzetog od Kelta nastalo je tzv. ljeljeno kolo, odnosno mrtvačko kolo, kolo kojim se simbolično obavlja prenos pokojnika iz 'ovostranog' u 'onostrano'. Kolovođa mrtvačkog, ljeljenog kola, jeste vila koja na jelenu jaše ili, pak, jelena sobom vodi. Vila kao posrednik između 'ovog' i 'onog' sveta, između života i smrti postaje u narodnoj svesti osobena gospodarica i jednog i drugog, pa se doživljava i kao gospodarica čovekove subbine, kao osobena suđaja.“⁴⁶¹ No kronotop rata u ovome se korpusu bokeljskih bugarštica vezuje i uz neke druge toponime, pa tako Marko Kraljević u službi „cara čestitoga“ tri godine vojuje u „arapskoj zemlji“, Herceg Stjepan šalje sokola izvidjeti je li od Turaka obranjen Samobor, a ovaj mu donosi vijesti da ga je knez Dabisav predao Turcima, opjevan je i ban Miklauš Zrinjski i njegova obrana Sigeta, a nagovještaji ratnih zbivanja vezanih uz Zadar očituju se i u pjesmi o majci Margariti iz zbornika IV a. 30, varijanti pjesme koju je Juraj Baraković objavio u *Vili Slovinki* 1614. godine. Pored kronotopa rata u jednome broju pjesama javlja se kronotop vjeridbe, odnosno ženidbe i kronotop tamnovanja. Posebnu grupaciju pjesama čine one obiteljskoga karaktera s izraženijom lirskom komponentom, poput pjesme o Ivanu Čajkoviću i njegovoj majci, pjesme o Marku Kraljeviću i Arapki đevojci ili pjesme o sultani Prezdani i Mlađenu Vlašiću. Vrijedno je napomenuti da obje pjesme u kojima se kao junak javlja

⁴⁶⁰ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici...*, str. 14.

⁴⁶¹ Nenad Ljubinković, „Svoj' i 'tuđ' u interakciji na balkanskim prostorima do početka osamnaestog veka – fragmenti“, u: *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2006, str. 78.

Marko Kraljević – od kojih je jedna iz zbirke IV a. 30, a Bogišić je objavio pod brojem 7,⁴⁶² dok je druga iz rukopisa I b. 80, kod Bogišića pod brojem 5⁴⁶³ – pripadaju pjesmama s internacionalnim sižeom te da se obje javljaju u deseteračkim varijantama. Od pjesama internacionalnoga sižea obiteljske tematike izdvaja se bugarštica o braći Jakšićima, Mitru i Stjepanu, u kojoj preokret, odnosno bratoubojstvo pokreće „planinkinja vila“. Snežana Samardžija za taj tip sižea primjećuje da „ishod sukoba dosledno ističe pokajanje kroz završni prizor samoubistva bratoubice.“⁴⁶⁴ S pozivom na Maretića Aleksandar Loma naglašava da u pjesmama o Jakšićima nema ničeg povijesnog osim samih imena i dodaje da je u pjesmama toga ciklusa „prepoznatljiv refleks indoевропског близанаčког мита, koji је у свом класичном виду познат из грчке и староиндијске митологије.“⁴⁶⁵

Kronotop rata u prvoj repertoaru bokeljskih bugarštica refleksija je povijesnih zbivanja od sredine XV. do sredine XVI. stoljeća, i kao takav oslikava povijesnu prekretnicu na Balkanu jer dolaskom Osmanlija na ove prostore bitno se mijenja politički i vjerski kontekst, pa zapravo govorimo o graničnoj poeziji u smislu da pjesme opjevavaju geografski prostor granice između dva svijeta, kršćanskoga i islamskoga. Kako primjećuje Jurij Lotman: „Jedan od osnovnih mehanizama semiotičke individualnosti je granica. A tu granicu možemo da odredimo kao liniju na kojoj se završava forma prvog lica. Taj prostor određujemo kao 'naš', 'svoj', 'kulturan', 'bezbedan', 'harmonično organizovan' itd. Njemu se suprotstavlja 'njihov prostor', 'tuđe', 'neprijateljsko', 'opasno', 'haotično'. Svaka kultura počinje podelom sveta na unutrašnji ('svoj') i vanjski ('njihov') prostor.“⁴⁶⁶ Funkciju svake granice Lotman svodi na „ограњавање продирања,

---

⁴⁶² O internacionalnom sižeu pjesme koju je Bogišić objavio pod brojem 7 v. detaljnije: B. M. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение Восток и Запад*, Наука, Ленинград, 1979, str. 270.

⁴⁶³ Povezujući internacionalni motiv tamnovanja i izbavljenja iz tamnice s bizantskim epom *Digenis Akrita* i *Ljetopisom Popa Dukljanina* o pjesmama u kojima je Marko Kraljević utamničen pisao je opširnije Rade Božović. V. Rade Božović, *Arap i usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1977, str. 46–53.

⁴⁶⁴ Snežana Samardžija, *Biografije epskih junaka*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2008, str. 96.

⁴⁶⁵ Aleksandar Loma, *Prakosovo. Slovenski i indoевропски корени srpske epike*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2002, str. 59.

⁴⁶⁶ Jurij M. Lotman, *Semiosfera. U svetu mišljenja, Čovek – tekst – semiosfera – istorija*, Svetovi, Novi Sad, 2004, str. 194–195.

filtriranja i adaptirajuće priređivanje spoljašnjeg u unutrašnje.⁴⁶⁷ Pored prostorne granice između dvaju suprotstavljenih sociokulturnih blokova, kršćanskoga i islamskoga, u pjesmama prvoga repertoara bugarštica srećemo još jednu formu granice, onu između realnoga i fantastičnoga, između mrtvih i živih. Tako u dvjema pjesmama koje su zapravo varijante, jednoj iz rukopisa IV a. 30, koju je Bogišić objavio u svojoj zbirci pod brojem 83, a druge iz rukopisa I b. 80, srećemo molitvu mlade Vlahinjice, odnosno Kotorkinje „vidovnome Bogu“ da je „satvori vitom jelom u planini“, da joj kose pretvori u „sitnu travu đetelinu“, a od crnih očiju „dva hladjenca bistre vode“ da kad joj dragi dođe u planini „lov loviti“, počine pod vitom jelom, a konje „napita“ travom djetelinom i napoji vodom iz hladjenaca. Zaključni stih pjesme „Što je Bogu molila, toj mu je i umolila“ upućuje na mitološki kontekst, animističke transformacije kojima se prekoračuje granica između svjetova. Čini nam se da bi se motivika te pjesme mogla povezati s paleoslavenskom tradicijom o Bogu Jarilu o kojemu je pisao Radoslav Katičić: „U pjesmama o Jurju, što je kršćansko ime za mladoga boga Jarila, u kojima se opisuje kako po *dalekom putu* i u *trudnom hodu* dolazi na *zelen lug*, gdje ga dočekuje raspjevana djevojka *Mara*, njegova *nevjeta*, – u takvim pjesmama svih slavenskih jezičnih tradicija uz samoga Jurja opet se i opet spominje njegov konj.“⁴⁶⁸ Iako nije do kraja moguće rekonstruirati „cjelovit kontekst mitskih predodžaba izraženih obredom i obrednim tekstrom kojemu se ušlo u trag“, Katičić kaže da se može smatrati sigurnim „da se do našega vremena nastavila usmena predaja praslavenskoga svetog pjeva, da je on u Istočnih Slavena uza sva preoblikovanja izuzetno čvrsto zadržao svoju izvornu arhaičnost i da je vezan s mitom o Jarilu i konju. Te uključen u kontekst obrednosti vezane za obnavljanje svete svadbe.“⁴⁶⁹ Zanimljivo je da trag komunalnoga identiteta, kojeg u prvome repertoaru nema zato što dodaci uz imena Sibinjanin, Ohriđanin i sl. ne govore o nekom specifičnom komunalnom identitetu, dok je na nivou etničkih kategorija kršćansko-islamski sukob reprezentiran oprekom Ugri (ili rjeđe Vlasi) – Turci, naziremo samo u varijanti te lirske pjesme u kojoj je stariji oblik Vlahinja vjerojatno sam zapisivač, a po svoj prilici riječ je o Ivanu Antunu Nenadiću, prilagodio sredini u kojoj je sastavljao zbornik, Kotoru. Motiv metamorfoze srećemo i u pjesmi iz zbornika IV a. 30, kod Bogišića pod rednim brojem 19, u kojoj se „na jajeru vedra neba“ odvija dvoboј

⁴⁶⁷ Isto, str. 208.

⁴⁶⁸ Radoslav Katičić, *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika & Matica hrvatska & Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Zagreb & Mošćenička Draga, 2010, str. 371.

⁴⁶⁹ Isto, str. 381.

između ljute zmije krilatice i sokola. Ugrin Janko ustrijeli ljutu zmiju ne znajući da je to njegov sestrić Sekula koji se отправio da s „kletim“ Turcima boj bije. Siže ove pjesme poznat je i iz nekoliko deseteračkih epskih pjesama od kojih je dvije objavio Vuk Karadžić, a jedna je iz zbirke Bogoljuba Petranovića. Motivom Sekuline metamorfoze u zmiju bavio se Veselin Čajkanović prepoznajući u tome sižeu motiv šamanskoga dvoboja između dva čarobnjaka te ukazajući na to da se Sekula u narodnoj tradiciji pribraja grupi likova sa zmajskim osobinama.⁴⁷⁰ Čajkanovićevim tumačenjima pridodajmo i paleobalkanski kult zmije te zasvijedočene tragove narodnih vjerovanja u transformaciju ljudi u zmije. Jedno od takvih vjerovanja vezano je i uz prostor Crne Gore.⁴⁷¹ Kult zmije, dokumentiran u ilirskoj tradiciji, vezuje se uz legendarnoga osnivača Budve Kadma. Naime po legendi Kadmo je u mladosti ubio zmiju boga rata Aresa zbog čega su ga bogovi kaznili te je u starosti pretvoren u zmiju, baš kao i njegova žena Harmonija. Njihova sina Iliriosa, mitskoga rodozačelnika ilirskoga roda, prema starogrčkoj legendi koju je zapisao Apolodor, zmija je obavila čim je rođen.⁴⁷² Tim je činom na njega prenijela „svoju magičnu moć“.⁴⁷³ Brojni etnolozi zabilježili su da kult zmije „snažno je impregniran u svijest crnogorske patrijarhalne zajednice“,⁴⁷⁴ a ogleda se u vjerovanjima o zmiji čuvarkući čije bi ubijanje donijelo nesreću domu ili onome o velikoj sreći koja čeka dijete koje zmija obavlje u kolijevci.⁴⁷⁵

Problem identiteta i drugosti u bokeljskim bugaršticama prvoga repertoara već je nagoviješten ranijim razmatranjima, no ovdje ćemo dati još nekoliko napomena. Umberto Eco pitanje identiteta i drugosti ovako sagledava: „Imati neprijatelja važno je ne samo kako bismo

⁴⁷⁰ Veselin Čajkanović, „Sekula se u zmiju pretvorio“, u: *Mit i religija u Srbu*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, str. 35–45. V. i Boško Suvajdžić, „Zmija u bugaršticama“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str. 95–109. O Sekulinoj transformaciji u zmiju pisao je i Nemanja Radulović u: Nemanja Radulović, „Dve metamorfoze u našoj epici“, *Svet reči*, br. IX/19–20, Beograd, 2005, str. 40–43. Up. i: Snežana Samardžija, „Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str. 21–24.

⁴⁷¹ O zmiji i zmaju u tradicijskoj kulturi Crnogoraca vidi detaljnije u: Adnan Čirgić, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 195–212.

⁴⁷² Aleksandar Radoman, „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 234.

⁴⁷³ Aleksandar Stipčević, *Iliri. Povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 15.

⁴⁷⁴ Aleksandar Radoman, isto.

⁴⁷⁵ Pavel Apolonović Rovinski, *Etnografija Crne Gore*, tom II, CID, Podgorica, 1998, str. 326.

definirali vlastiti identitet nego i kako bismo iznašli prepreku prema kojoj ćemo odmjeriti svoj sustav vrijednosti i, sukobivši se s njom, dokazati vlastitu vrijednost. Stoga, kad kakav neprijatelj ne postoji, valja ga konstruirati.⁴⁷⁶ Kako smo već vidjeli, najopćenitiju razdiobu na identiteskoj ravni u prвome repertoaru bokeljskih bugarštica imamo kao opreku kršćanskog i islamskog. Pritom kršćanski tabor reprezentiraju Ugri, a islamski Turci. Pitanje ugrofilske tendencije u ranonovovjekovnom Perastu moglo bi se sagledati u kontekstu predodžbe Ugara kao posljednjega bedema kršćanstva pred ekspanzijom Osmanlija u XV. vijeku. Uostalom, ugrofilstvo nije nikakav specifikum bokeljske sredine, već manira koja odlikuje širi prostor, o čemu je imajući na umu u prвome redu dalmatinsku književnost ranoga novovjekovlja pisao Davor Dukić: „Ugrofilske ideje/motivi mogli su, osobito u antiturskoj literaturi, biti podređeni općekršćanskim idejama i time ne dospjeti nužno u koliziju s lojalnošću prema Mletačkoj Republici.“⁴⁷⁷ No valjalo bi imati na umu da su ugrofilske ideje svoje uporište mogle naći ne samo u likovima junaka usmene poezije, kako bugarštica tako i deseteračkih epskih pjesama, već su služile i u svrhu legitimiranja patricijskih prava peraških obitelji. S tim u vezi vrijedan je pozornosti detalj koji u rukopisnoj knjizi *Biografija Mazarovića* priopćava Krsto Mazarović početkom XVIII. stoljeća. Opisujući starinu svoje porodice, koja se pribajala jednoj od prvobitnih peraških kazada, kazadi Smilojević, Krsto Mazarović kaže: „MAŽAR (Maxar) Sviлоjević ili Smilojević bio je madžarske narodnosti, koji je sa ostalim izbjeglicama iz te kraljevine (koja je u mnogim ratovima krojila razne sudbine), bio prvi naseljenik Perasta. Često sam od svog oca Luke Mazarovića čuo, a on, opet, često od svog pretka Ivana ili Zuana, sina Vukovog ili Lukinog, da je spomenuti Mažar imao neko drugo ime, ali, zbog njegovog madžarskog porijekla, stalno su ga zvali tim imenom Mažar. Sva je prilika da se u to može povjerovati, jer ime Mažar na turskom znači isto što i Ugar, a kako smo na granici, prihvatali smo mnoge riječi tog varvarskog naroda, pa tako i danas Ugre nazivamo Madžarima (Maxarri). Vjerojatno je iz tog proisteklo i prezime Mažarovici ili Mazarović za čitavu porodicu. Uostalom, spomenuto prezime Sviлоjević (koje se lako izopačilo u Smilojević), i koje je spomenuta porodica međutim zadržala, nesumnjivo ukazuje ne samo na madžarsko porijeklo, već i na pripadnost plemstvu. U to ne može sumnjati onaj ko čita istoriju, jer će u njoj pronaći da je izvjesni

⁴⁷⁶ Umberto Eco, *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2013, str. 10.

⁴⁷⁷ Davor Dukić, „Ugrofilstvo u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja“, u: *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, uredili Dubravka Oraić Tolić & Ernő Kulesár Sabó, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006, str. 101.

crni ban /'Zarni Ban'/ Mihailo Sviloević učestvovao u sudbonosnoj bici kod Varne 1442. ili 3...“⁴⁷⁸ Krsto Mazarović dakle porijeklo svoje obitelji izvodi od mađarskoga plemstva ili konkretnije od Michaela Szilágyia kojega epska poezija pamti kao „Crnoga Bana“, „bana Mihalja“ ili „Mihaila Sviloevića“.

Kako smo već spomenuli, drugi repertoar bokeljskih bugarštica usko je povezan s peraškom prošlošću i reflektira povijest Perasta tijekom XVI. i XVII. stoljeća. Riječ je dakle o svojevrsnoj povijesti Perasta u 9 slika. Naime pored 9 pjesama iz *Pjesmarice Julija Balovića*, ovome korpusu pripadaju i 2 pjesme iz *Pjesmarice Nikole Burovića*, koje su varijante pjesama iz Balovićeve zbirke. Granični položaj Perasta na limesu Mletačke Republike, uz stalnu izloženost napadima Osmanlija, uvjetovao je brojne vojne aktivnosti od kojih je većina onih opjevanih u bugaršticama lokalnoga karaktera, no ima i onih koji su odraz širih ratnih sukoba. Usprkos tome što neke od pjesama opjevavaju događaje lokalnoga karaktera, međutim i sukobe na granici, o kojima nema suvremenih povijesnih izvora, čini nam se da se sve pjesme ovoga korpusa mogu podvesti pod ranije definirani pojam povijesne epike. Povijesna vrela vezana uz događaje iz XVI., a dijelom i XVII. stoljeća oskudna su, no kasnija narativna vrela, u prvome redu peraške kronike iz XVIII. stoljeća, o događajima opisanim u bugaršticama svjedoče kao o nesumnjivo povijesnim zbivanjima. Usto uz jedan broj bugarštica u naslovu su istaknute godine kad su se zbili opisani događaji, a ista manira nastaviti će se i uz deseteračke epske pjesme od kojih su neke sijećne paralele bugarštica, pa nema nikakve sumnje da nije bilo dvojbe o historičnosti pjesama u peraškoj sredini. Potvrđuje se tako da su bugarštice i u Perastu imale status o kojem piše još Petar Hektorović u pismu Mikši Pelegrinoviću: „Tako ti i mi i sve strane našega jezika (koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi), drže i scine bugaršćice za stvari istinne, brez sumnje svake, a ne za lažne, kako su pripovisti neke i pisni mnoge.“⁴⁷⁹

Problem identiteta i drugosti u peraškim bugaršticama drugoga repertoara unekoliko je različit od onoga u pjesmama iz prvoga repertoara. Naime s obzirom na to da su sve pjesme ovoga korpusa vezane uz Perast i okolicu, da su izvan svake sumnje i nastajale u Perastu, komunalni identitet Perasta u njima je primarna identitetska značajka u odnosu na koji se definiraju drugi identiteti, ne nužno prema vjerskome kriteriju, kakav je slučaj u prvome repertoaru. Miloš

⁴⁷⁸ *Analisti, hroničari, biografi...*, str. 220–221. (prijevod Anita Mažibradić)

⁴⁷⁹ *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. šesta, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874, str. 55.

Milošević s pravom primjećuje da u epohi ranoga novovjekovlja nema suvremenoga nacionalnoga osjećanja: „U stvari, tada su ljudi bili međusobno povezani svojim ekonomsko-trgovačkim i staleškim interesima i partikularizmom gradskih i pomorskih komuna, ili seoskih autonomija, pa su se prvenstveno osjećali Kotoranima, Paštrovićima, Peraštanima, Grbljanima, Dobroćanima, plemićima, zanatlijama i sl. Istovremeno, međutim, oni su, naročito prema tuđinskim vlastima, bili prožeti širokim idejama 'slavjanstva'“⁴⁸⁰

Peraštani u tim bugaršticama ratuju ponajprije s Turcima, no imaju sukobe i s Vlasima iz zaledja, Novljanima, Paštrovićima, Rišnjanim, Arnautima i Španjulima, a svoj odnos iskazuju prema izdaji saveznika Kotorana i u drugoj prilici podršci Hrvata, Talijana i Malteza. O aksiološkoj dimenziji peraških bugarštica, s detaljnom analizom vrednovanja Mi-tabora i tabora Protivnika pisao je Davor Dukić,⁴⁸¹ pa čemo ovdje ukazati na zaključke do kojih je došao uz osvrt i na pjesme koje se nisu našle u centru njegovih ispitivanja.

Na izabranome korpusu bugarštica koje pripadaju povijesnoj epici, Dukić uočava bitne razlike na aksiološkoj razini između pjesama usmene provenijencije i onih za koje je utvrđeno da su „umjetne“ bugarštice. Za „umjetne“ bugarštice (poput onih koje je Bogišić objavio pod brojem 58 i 77, ali i umjetna interpolacija na kraju pjesme br. 65) Dukić primjećuje da ih najsnažnije prožimaju kršćanski ideologemi.⁴⁸² U „umjetnim“ bugaršticama figura Protivnika često preuzima ulogu (Vjerskoga) Neprijatelja, pa se ta značajka „umjetnih“ bugarštica, uz naglašavanje postupka pripovjedačeva očitovanja i odstupanja na nivou leksika i težnji k metričkoj pravilnosti, mogu uzeti kao ključna razlika između „umjetnih“ i izvornih bugarštica.⁴⁸³ Kad je riječ o razlikama između bugarštica prvoga i drugoga repertoara, Dukić kaže: „Naime, siže i peraških bugarštica koncentriraju se na prostor samog sukoba, pa tako i motivi nasilja mogu češće iskočiti u prvi plan. No ipak, njihova gustoća i i sadržaj nisu takvi da bi se moglo govoriti o *sotonizaciji* Protivnika; tim više što peraške bugarštice zadržavaju aksiološki leksik pjesničkog jezika klasičnih bugarštica. Iz razumljivih razloga one ne zadržavaju i feudalne ideologeme.“⁴⁸⁴

---

⁴⁸⁰ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka...*, str. 276.

⁴⁸¹ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici...*, str. 25–47.

⁴⁸² Isto, str. 46.

⁴⁸³ Isto, str. 47.

⁴⁸⁴ Isto, str. 46.

U prvoj bugarštici iz *Pjesmarice Julija Balovića* mjesto sukoba sam je Perast, a protagonisti Vlasi predvođeni vojvodom Radulom. Sukob koji se vezuje uz početak XVI. stoljeća,⁴⁸⁵ a koji je opjevan i u deseteračkoj paraleli iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića*, iako bi mogao imati i konfesionalnu motivaciju jer je riječ o sukobu pravoslavnih Vlaha iz zaleđa i katoličkih Peraštana, lišen je vjerske ideologemske osnove, a Radule je označen kao „pobratim nevjera“ ne zbog svoje različite konfesionalne pripadnosti, već što je pogazio pobratimstvo s Martezom Peraštaninom udarivši na „zemlju koja ga je pothranila“, kako Radula upozorava majka u pokušaju da spriječi njegovo robljenje Perasta. Na finalnoj poziciji pjesme nalazi se upravo monolog Radulove majke, Stare Vlahinjice, koji izriče nakon što joj stignu glasovi o Radulovoj smrti i vlaškome neuspjehu:

„Što je, veli, moj sinu, sudio te Bog veliki
Koliko ti govorih ne mogoh ti dogovorit
Moj sinu jadovan
Da ne robiš zemljice koja te je pothranila
Lezi sinu jadovan da bi se ne povratio
Što si isko to našao
Ne bijaše robiti Perast mjesto glasovito.“

Povod za sukob dakle nije različita konfesionalna pripadnost protagonista sukoba, već je posrijedi pokušaj „robljenja“, a Protivnik nije poprimio status Vjerskoga Neprijatelja, već su Vlasi opisani bez propratnih atribuiranja kao vojska koja napada grad. S druge strane, Peraštani su označeni kao „hrabreni junaci“, „slavni Peraštani“, „dobri vitezovi“, pa pripovjedač time ističe zavičajni ideologem kao ključni činbenik identiteta.

Druga bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića*, koja se u naslovu vezuje uz 1537. godinu, sačuvana je i u jezično znatno drugačijoj inačici u *Pjesmarici Nikole Burovića*, a sačuvana je i deseteračka paralela koja obrađuje istu fabulu. U toj pjesmi motiv za sukob koji se odvija na graničnoj poziciji, između dva tabora, jesu zulumi novskih „Španjula“, odnosno to što je španjulski

⁴⁸⁵ U *Pjesmarici Julija Balovića* navedena je 1571. godine, no u deseteračkoj varijanti iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* upisana je 1511. godina. Kako su bugarštice u *Pjesmarici Julija Balovića* poredane po kronološkome redu, a ova je pjesma prva u nizu, izvjesno je da je umjesto 1511. pogrešno upisana 1571. godina.

Don Karlo vojevoda obeščastio dvije peraške „orfanice“. U pjesmi nije prikazan klasični vojni sukob već peraška zasjeda koju su priredili za Don Karla i njegovu pratnju. Peraštani su obljudom Don Karlove „ljube“ Izabele, otkidanjem ruke i usta Don Karlu i ubojstvom njegovih pratitelja (kod Julija Balovića riječ je o 43, a kod Nikole Burovića 40 vojnika) osvetili „orfanice“ i sačuvali perašku čast. Ipak, osim „zuluma nepoštenih“ koji su pripisani Španjulima na početku pjesme, karakterizacija Protivnika i ovdje je kao i u prethodnoj pjesmi u skladu s klasičnim tretmanom neprijatelja u bugaršticama, pa se Španjuli određuju kao „junaci“. Kao i u pjesmi o napadu Radula vojevode na Perast i ovdje je sukob motiviran djelovanjem pojedinca, kojem se pripisuju negativne karakteristike, a ne kolektiva koji reprezentira. Izostanak feudalnih ideologema, o kojem je pisao Dukić, ovdje se potvrđuje i činjenicom da se u pjesmi opravdava neviteški čin obljube kao legitimni čin osvete zbog uprljane časti peraških orfanica.

Zulumima Novljana motiviran je i sukob opjevan u trećoj bugarštici, datiranoj na 1539. godinu, iz rukopisa Julija Balovića, no Novljani su osim što su označeni zulumčarima koje krasiti ohlost, u pjesmi određeni i kao „Novljani junaci“ i „Novljani vitezovi“. Megdan s Novljanim utanačen je na moru, na ničijoj zemlji, odnosno granici, a Mi-Tabor čine Peraštani i Kotorani. Iako je u toj pjesmi Protivnik vjerski drugi, zanimljivo je da pripovjedač svoju osudu ne usmjerava na viteškoga protivnika, već na saveznika, Kotorane, koji iako iste vjere s Peraštanima, iznevjeruje zajednički dogovor utvrđen zakletvom i napuštaju bitku. Kotorani su u pjesmi označeni kao „plašiva družina“, „hinbene konšije“, „nevjerni Kotorani“, a u deseteračkoj pjesmi iz *Pjesmarice Julija Balovića* koja opisuje isti događaj i kao – „stari pizmatori“.

U četrvtoj bugarštici iz rukopisa Julija Balovića povod za sukob koji se ponovno odvija na ničijoj zemlji jest optužba Paštrovke đevojke upućena Nikoli Peraštaninu da ju je nasilu obljudio, pa nakon što Paštrovići u Perastu ubiju Nikolu, uslijedi odmazda i pogibija 12 Paštrovića i njihova predvodnika Đurice Davidovića. Tim činom raskinuto je i tradicionalno pobratimstvo naznačeno na početku pjesme. Iako protagonisti Mi-tabora i Protivnika pripadaju različitim konfesijama, Paštrovići su pravoslavni, a Peraštani katolici, sukob ni ovdje nije rezultat vjerskoga prijepora, već je prikazan kao posljedica intrige Paštrovke đevojke, a u završnim stihovima pjesme nju proklinje „dobra leventa“:

„A da bi Bog ubio paštrovsku mladu đevojku
Radi koje izgiboše do dvanaest Paštrovića

Hrabrijeh junaka
I pred njima izgibe Đurica Davidovića
Koji čini i ubi Nikolu Peraštanina
Dobroga junaka
Na tomu već ne bilo ni kumstva ni pobratimstva.“

U petoj bugarštici iz Balovićeve zbirke Peraštani se svete Turčinu Moru što je pogubio Peraštanina Sokola. Napad se odvija „pod Novim“, a lukavstvom zarobljenu fuštu Peraštani potapaju likvidirajući Morove ljude. Iako sukob s vjerskim drugim, ni u toj pjesmi nema izrazito negativnog karakteriziranja Protivnika. Naprotiv, na leksičkoj razini prisutna je pozitivna aksiološka oznaka „Turčin dobar junak“.

U šestoj bugarštici prikazana je busija Peraštana kojom su nanovo na granici spriječili iznenadni napad risanskih Turaka na Perast, a karakterizacija Protivnika u svemu je suglasna ranije opisanom maniru bugarštica, pa se oni nazivaju „rišnjanskim delijama“.

Sedma bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* opisuje jedan od najznačajnijih peraških povijesnih događaja, napad Turaka na Perast 15. svibnja 1654. godine. Kako smo ranije naveli, taj se dan, na koji podsjeća i epigrafski spomenik uzidan u dovratnik crkve svetoga Nikole, u Perastu kasnije slavio kao Zavjetni dan. Ovdje međutim karakterizacija neprijatelja, predvođenog „Turčinom dobrom junakom“ hercegovačkim sandžakom Alajbegom Čengićem, djelomično odudara od ranije utvrđene manire jer se uz Protivnika vezuju i negativne vrijednosne konotacije kao što su „zlobni pobratim“ i „Turci bestije“, no pored njih javljaju se i one pozitivne – „vitez“, „Turci dobri siloviti“. Dukić primjećuje da je meta kasnijega negativnog vrednovanja lik Mehmedage Rizvanagića koji je nagovorio Čengića da udari na Perast, a sam je zapalio kuću svojega pobratima u Perastu. Ipak, kako primjećuje, ukupna negativna karakterizacija Protivnika ovdje zaostaje u odnosu na onu u „umjetnim“ bugaršticama; „Tome pridonosi već spomenuta aksiološka ambivalentnost njenog jezika i centriranost negativne karakterizacije na lik, a ne na tabor u cjelini, te konačno pohvalnička funkcija izražena u slavljenju hrabrosti Mi-tabora u završnom dijelu pjesme.“⁴⁸⁶

---

⁴⁸⁶ Isto, str. 40.

Osma bugarštica opjevava oslobođenje Herceg Novoga, datirana je na 30. srpnja 1687. godine. Time što je okupljanje velike vojske s raznih strana pod mletačkim vodstvom koja ide „krv prolići za pravu hrišćansku vjeru“ legitimizirao kao kršćansku armadu, pripovjedač je u toj bugarštici vjerski ideologem označio kao ključnu komponentu sukoba. Ipak, Protivnik je označen pozitivnim vrijednosnim obilježjima: „Novljani junaci“, „delije“, „carevi junaci“, „Turčin dobar junak“, ali i uz jedno negativno, tipično i za stariji repertoar bugarštica – „kleti Turci“. Mi-tabor u toj je pjesmi proširen na saveznike, Hrvate i lacmane „izvrsne junake“, Malteze „junake“, Talijani i Papalini su „dobri vitezovi“, a za Peraštane je upitrijebljen cijeli arsenal pozitivnih vrijednosnih atribucija „Peraški junaci“, „vrli krajišnici“, „samovoljni Peraštani“. Iz Protivničkoga tabora u odsudnom trenutku bitke izdvajaju se Arnauti, obraćajući se Peraštanima kao „stari prijatelji“, da bi potom na vjeru bili evakuirani iz Novoga, a nedugo potom Novi peraškom zaslugom biva preda, a Novljani ga napuštaju. Za tu pjesmu Dukić primjećuje kako u njoj nedostaje opravdanje napada, svrstavajući je u tip neargumentiranoga napada Mi-tabora. Pitanje u kojoj je mjeri ta bugarštica odudara od tradicionalnog bugarštičkog sižejnog modela, nameće se i „u vezi s evidentno autorskim završnim dijelom te pjesme u obliku protuturske molitve oštrog političkog naboja, te njenom prožetošću kršćanskim ideologemima i učestalim postupcima pripovjedačeva legitimiranja.“⁴⁸⁷ Završni stihovi te pjesme s izrazitom protuturskom porukom i odstupanjem od obrasca završetka bugarštice gdje nakon priložnog pripjeva po pravilu slijedi još jedan stih, mogu biti ili naknadna glosa ili potvrda da bi se i ova pjesma mogla svrstati u grupu imitativnih bugarštica.

Posljednja bugarštica iz zbirke Julija Balovića opjevava događaj iz 1716. godine iako je u njezinoj deseteračkoj paraleli pogrešno navedena 1674. godina kad se Peraštanin Đuro Bane sukobio kod Drača s Tunišanima. Bugarštica je do nas doprijela kao odlomak, pa iako u dijelu koji je sačuvan djeluje da je prezentirajući jednostavni sukob na ničjoj zemlji ispjevana u duhu klasične aksiologije bugarštica, o tome zbog njene fragmentarnosti nije moguće iznijeti pouzdane zaključke.

Primjeri koje je analizirao Davor Dukić, a u tu se sliku skladno uklapaju i one peraške bugarštice koje nisu bile predmet njegove analize, pokazuju da „poetika bugarštice ne poznaje veći

---

⁴⁸⁷ Isto

repertoar motiva nasilja koji bi služili kao sredstvo negativne karakterizacije Protivnika. Da su ti motivi strani bugarštici pokazuje i činjenica da nisu dosegli razinu formulne obrade.“⁴⁸⁸

Kao što se iz ovoga osvrta na neke tematološke karakteristike korpusa moglo vidjeti, podjela na dva repertoara ima svoje opravdanje ne samo na žanrovskom i stilskom već u određenoj mjeri i na tematološkome planu.

Peraške bugarštice potonji su odjek jedne bogate tradicije koja je iznenada presahla vjerojatno već sredinom XVIII. stoljeća. Kako smo već naglasili, peraške bugarštice zabilježene su u tri zbornika na razmeđu XVII. i XVIII. stoljeća, u jednome zapisu o čijem se datiranju ne može s pouzdanjem govoriti te u dva rukopisna zbornika za koja se dugo mislilo da potječu s početka XVIII. stoljeća, no u ovome smo radu iznijeli pretpostavku da su najvećim dijelom pisani rukom Ivana Antuna Nenadića i to svakako prije 1768. godine. Budući da već u *Pjesmarici Nikole Mazarovića* iz 1775. godine, a ni u kasnijim zbirkama više nema nikakva traga bugaršticama te da je posljednji povijesni događaj koji je u njima opjevan pomorski sukob Đura Bana s tuniškim piratima kod Drača 1716. godine – i to u nedovršenoj bugarštici – izvjesno je da su se nakon toga datuma bugarštice počele povlačiti kao pjesnička forma, da potraju u zapisima još nekoliko desetljeća, prije negoli sasvim iščeznu iz pjesničke prakse, ali i pamćenja zajednice u kojoj su njegovane.

---

⁴⁸⁸ Isto, str. 36.

Deseteračka usmena epika

Usporedno s tradicijom bugarštica, a umnogome na tematskome planu bliska njoj, razvijala se, po svemu sudeći, nešto mlađa deseteračka junačka epika. Sud o njezinoj starosti ipak bi valjalo tek uvjetno prihvatići s obzirom na uvjerljive zaključke Romana Jakobsona o indoeuropskoj starosti „srpskohrvatskog“ deseterca⁴⁸⁹ iako starost stiha ipak nije presudni indikator starosti vrste. No da ne bismo zapali u svojevrsnu žanrovsko-tipološku zbrku, na početku je bitno razlučiti sva tri segmenta sintagme deseteračka junačka epika. Kako je vidljivo, prvi čimbenik sintagme duguje svoje porijeklo metričkome kriteriju, no, kako ćemo vidjeti u cjelini o usmenoj lirici, taj metrički obrazac nije isključivo vezan uz junačku epiku jer je nemali broj usmenih lirskih pjesama realiziran upravo u formi deseterca. Drugi čimbenik sintagme upućuje na tematski okvir, dok se treći odnosi na genološki kontekst upućujući na narativnost kao bitno svojstvo. Premda u našoj usmenoj tradiciji deseterac nije isključivo karakteristika junačke epike, već ga srećemo i u lirici, a u bokeljskim zapisima on je i nešto pretežniji od lirskoga osmerca, valja istaći da deseterac nije isključivi stih junačke epike. U korpusu koji je pred nama tek u tragovima, zapravo samo u jednoj pjesmi („Poskočnica od Mehmedage“), ali u široj epskoj tradiciji ne sasvim zanemarivo, junačkih epskih pjesama imamo zabilježenih i u osmercu. Odrednicom junačka epika pak upućuje se na osnovno obilježje toga tipa epske poezije, a riječ je o temi borbe, „bilo kao dvoboј odnosno megdan dvojice junaka ili kao bitka dvaju suprotstavljenih tabora“.⁴⁹⁰

U korpusu koji je pred nama epske junačke pjesme srećemo u *Pjesmarici Nikole Burovića* (16 pjesama), *Pjesmarici Krsta Mazarovića* (2 pjesme), *Pjesmarici Julija Balovića* (15 pjesama), *Pjesmarici Nikole Mazarovića* (43 pjesme), *Pjesmarici Andrije Balovića* (4 pjesme), *Pjesmarici Ivana Kolovića* (10 pjesama), *Pjesmarici Joza Šilopija* (5 pjesama), *Pjesmarici Tripa Smeće* (15 pjesama) i u dvjema pjesmaricama Krsta Balovića (ukupno 9 pjesama). Izvan ovoga računa koji broji skupno 117 zapisa, kako smo naznačili u poglavlju o korpusu, postoje još i pojedinačni zapisi pjesama koje su, osim u jednome slučaju iz Nadžupskoga arhiva u Perastu, varijante pjesama iz pobrojanih rukopisa. Razumije se, 117 zapisa junačkih epskih pjesama ne znači da raspolazemo istim brojem pojedinačnih tekstova jer su iz zbirke u zbirku prepisivane iste pjesme pa bi ukupni

⁴⁸⁹ Roman Jakobson, „O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih epova“..., str. 146–156.

⁴⁹⁰ Davor Dukić, „Predgovor“, u knjizi: *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 52.

broj deseteračkih pjesama, kad se izostave varijante, iz ovoga korpusa bio pedesetak samostalnih tekstova. Zanimljivo je da ni u jednom od tri rukopisa koje smo pripisali Ivanu Antunu Nenadiću jer je njegovom rukom u njima zapisan najveći broj pjesama, nema zapisa deseteračke junačke epike, ali ni karakterističnih peraških počašnica ni bugarštica s peraškim temama (osim jedne imitativne bugarštice o udaru na Kotor). Kao da se zapisivač tih zbornika trudio prikupiti samo onaj segment bogatoga usmenoknjiževnoga repertoara koji nije prepoznatljivo obilježje lokalnih prilika, već zajednička svojina širega konteksta usmene književnosti na štokavskome jezičnom terenu.

Budući da smo u poglavlju o bugaršticama skicirali fenomene ratova, granice, identiteta i odnosa prema drugosti, a kako peraške bugarštice i deseteračke junačke pjesme iz ovoga korpusa pripadaju istome epskome ambijentu, ovdje ćemo samo skicirati tipologiju tih pjesama uz određene tematološke napomene koje te pjesme, bar kad je riječ o epskome prikazu života, čine specifičima u odnosu na korpus bugarštica.

Najprije, treba reći da klasifikacija na dva repertoara što su i tematski i stilski osobita, koju smo ponudili govoreći o bugaršticama, kad je riječ o deseteračkim epskim pjesmama iz ovoga korpusa nije sasvim primjenjiva. Naime, za razliku od bugarštica u kojima je ugrofilska komponenta izražena već i znatnim brojem pjesama čiji su protagonisti ugarski velikaši, među deseteračkim junačkim pjesmama zabilježenim u Boki od kraja XVII. do sredine XIX. stoljeća nema pjesama u Ugrinu Janku – spominje se, zapravo, samo u jednoj pjesmi u kojoj nije neposredni akter – i njegovu sestriću Sekuli, koji su centralne figure peraškoga bugarštičkog kruga. No to ne znači da uopće nema tragova ugrofilske komponente. U *Pjesmarici Krsta Mazarovića* iz oko 1710. godine nalaze se samo dvije deseteračke junačke pjesme u kojima se opisuju sukobi s Osmanlijama čiji su protagonisti ugarski junaci Rakočija bane, Ognjeni Madžare, Sviло(je)vić Milinko i Sifarić Petar. U *Pjesmarici Nikole Burovića*, u pjesmi pod brojem 198, opjevana su djeca kralja budimskoga, Jela i Ivan, koja nakon pada Budima postaju sužnji cara i carice.

Osim ovoga malenoga „ugarskog“ kruga pjesama u *Pjesmarici Nikole Burovića*, karakterističnoj između ostalog i po tome što sadrži veći broj epsko-lirskih pjesama, nalazi se i nekoliko pjesama koje kao da su u taj zbornik prispjele iz krajeva pod osmanskom vlašću, u kojima junaci dolaze iz miljea muslimanskih gradskih sredina, kakav je slučaj s pjesmom o Kapetanoviću pod brojem 203, koja je varijanta poznatoga modela svadbe s preprekama, pjesme pod brojem 201 također iz muslimanskoga miljea o zavisti između sestara ili kratke epske skice o prepisci između

cara i Arslanage koji drži sužnje u pjesmi pod brojem 206. Kad se ima u vidu neposredna blizina gradova pod osmanskom vlašću, poput Risna koji je na svega 5 km udaljen od Perasta, kao i to da u pjesmama koje pripadaju ovome korpusu ima manje animoziteta prema risanskim Turcima, nego, recimo, prema Kotoranima, koji osim što su također mletački podanici s Peraštanima su povezani i preko pripadnosti istoj konfesiji, biva jasnije otkud u peraškoj sredini i takve pjesme. Ocjena Alberta B. Lorda o muslimanskoj usmenoj epskoj tradiciji vrijedi i za omanji krug pjesama muslimanske provenijencije iz Burovićeve zbirke: „Upravo u ovom pogledu meni se čini da su muslimanske narodne epske pjesme najdragocjenije na Balkanu, jer, ja se nadam da će to i dokazati, one su sačuvale i razvile neke mitske uzore bolje od kršćanske tradicije, koja je uperila svoje poglede sve više hajdučkim i kleftskim pjesmama, a odatle i historiji.“⁴⁹¹ Pored epskih usmenih pjesama u Perastu su zabilježene i lirske usmene pjesme muslimanske provenijencije.

Iz Burovićeve je zbornika i pjesma o razdvojenoj braći, od kojih je jednoga podigao (turski) car, a drugoga vojvoda Janko. U sukobu između „krstjanske“ i turske vojske, u kojemu jedan drugoga nazivaju kaurinom i poturicom, nema pobjednika, pa ih obje vojske nagrade bogatim darom. Uz pjesmu o obrani Beča od Osmanlija 1683. godine, preostale pjesme Burovićeve zbornika odnose se na hajdučke podvige, na širem geografskom prostoru od Klisa, preko Senja, Livna i Glamoča do Sarajeva, uz prepoznatljive junake Vuka Mandušića, Iva Senjanina i dr., te na lokalne povijesne događaje u Perastu tijekom XVI. i XVII. stoljeća.

Burovićev nevelika kolekcija deseteračkih epskih pjesama upravo skicira razdiobu na dvije cjeline koje zbog neujednačenosti prve cjeline ipak nećemo nazvati repertoarom. U prvu grupu smjestit ćemo pjesme ugrofilske provenijencije i pjesme iz muslimanskoga miljea, kojoj pribrajamo i pjesmu o kršćansko-turskome sukobu s dvojicom braće na različitim stranama što inklinira tipu feudalne, viteške epike. Drugu pak cjelinu činile bi pjesme o hajducima i pjesme iz peraške povijesti.

Po tipologiji koju predlaže Jovan Deretić pjesme o hajducima pripadaju tipu erike o odmetnicima od vlasti i zakona,⁴⁹² dok bi se pjesme iz peraške povijesti uklopile u tip graničarske

---

⁴⁹¹ Albert B. Lord, „Uticaj turskih osvajanja na balkansku epsku tradiciju“, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca. Izbor kritika*, sastavili dr Đenana Buturović & dr Vlajko Palavestra, IP Svjetlost & OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1974, str. 66.

⁴⁹² Jovan Deretić, *Srpska narodna epika*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2000, str. 220.

epike.⁴⁹³ Tu podjelu na dvije podgrupe u okviru druge cjeline peraških deseteračkih epskih pjesama slijedila bi i podjela na dva epska modela, od kojih bi hajdučke pjesme bile bliže modelu motivskih pjesama, dok bi se pjesme o peraškoj povijesti uklapale u model kroničarskih pjesama.⁴⁹⁴ Riječ je, dakako, o okvirnom klasifikacijskom modelu. Činjenica da su hajduci baš u Perastu i njegovoj okolici našli utočište tijekom nekoliko desetljeća te da je nesumnjiv njihov udio u peraškoj povijesti druge polovice XVII. stoljeća, utjecala je na to da ta granica ipak bude tek uvjetna. Za kroničarske pjesme iz kruga peraške povjesne epike načelno bi se moglo reći ono što je Vuk Stefanović Karadžić uočio kad je riječ o crnogorskim pjesmama, da je u njima više „istorije, nego poezije“,⁴⁹⁵ ali i u takvim pjesmama sreću se postupci karakteristični za motivske pjesme. Takav je slučaj s pjesmom koja je pod brojem 13 u *Pjesmarici Julija Balovića* gdje izvještaj o turskom stradanju i smrti Mehmedage prilikom udara na Perast 1654. godine Mehmedaginici u Korjeniće donose dva „crna vrana“. Razvijenu poetsku sliku nekarakterističnu za krug kroničarskih pjesama nalazimo i u pjesmi koja je kod Julija Balovića pod brojem 19, gdje Novljanki đevojci formula sna u uvodnim stihovima pjesme predskazuje skorašnji pad Herceg Novog:

„Vezak vezla Novkinja đevojka
U Novomu pod žutom narančom
Vezak vezla mlada zadrijemala
U sanku je čudan san viđela
Nad Novijem se nebo prelomilo
A iz neba zvijezde padahu
Ljute zmije nad grad letijahu
Ter Novljonom oči ispijahu
Đe je more kako ravno polje
Ter se bijelim cvijetkom izođelo...“

---

⁴⁹³ Isto, str. 222.

⁴⁹⁴ O podjeli na kroničarske i motivske pjesme v. Snežana Samardžija, *Uvod u usmenu književnost*, Narodna knjiga & Alfa, Beograd, 2007, str. 77–78.

⁴⁹⁵ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga četvrta*, 1862, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga VII, Prosveta, Beograd, 1986, str. 104.

Stilskome repertoaru motivskih pjesama bliska je upotreba slavenske antiteze kakvu srećemo na početku pjesme 116 iz zbirke Nikole Mazarovića, u kojoj je opjevan povijesni događaj – tuniski napad na Perast 1624. godine:

„Što se bijeli na duždevu moru
Al su tice ali labudovi
Ni' su tice, ni' su labudovi
Neg su ono barbareske galije“

Ovdje je, doduše, prisutna krnja slavenska antiteza jer od tri elementa koje sadrži slavenska antiteza – pitanje, igru pogađanja i odgovor⁴⁹⁶ – u ovim stihovima izostaje središnji dio, igra pogađanja.

Ipak, dominatni je ton toga kruga pjesama suho kronološko nizanje događaja vezanih uz pomorske i kopnene bojeve i megdane koji referiraju na potvrđene povijesne događaje iz historije Perasta od početka XVI. do početka XIX. stoljeća. Relativno kratki vremenski odmak od događaja koje opijevaju uvjetovao je da se većina pjesama iz ovoga kruga ne uobliči i umjetnički izbrusi tijekom dužega usmenoga prenošenja, već da odigra ulogu više ili manje vjernog usmenog „zapisa“ povijesnoga događaja. Tome je, pored odsutnosti vremenske distance, doprinio i kriterij socijalne distance u odnosu na aktere – pjesme često pjevaju protagonisti događaja ili neko iz njihova bliskog okruženja. Možda bi se tim dvama kriterijima mogao dodati i treći – odsutnost teritorijalne distance. Pjesme se naime pretežno odnose za Perast i okolicu, pa su i receptivna očekivanja vezana uz potrebu da se ne iznevjeri Peraštanima dobro poznati događaji ili ličnosti. Mirjana Drndarski s pravom primjećuje da je odnos između poezije i povijesti najjednostavniji u kroničarskim pjesmama nastalim neposredno nakon nekoga događaja pa dodaje: „One se često pretvaraju u puko prepričavanje onoga što se dogodilo, bez ikakvog psihološkog oslikavanja protagonista i njihovog intimnog života. Umesto sveobuhvatne uokvirene slike, kazivanje se

---

⁴⁹⁶ Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012, str. 303.

sastoji od nabranja detalja, za istoriju nebitnih ali važnih za užu geografsku regiju u kojoj je pesma nastala.“⁴⁹⁷

Za razliku od kroničarskih pjesama čiji je deseterac Radosav Medenica opisao kao umjetan, odnosno knjiški,⁴⁹⁸ hajdučke pjesme, s nerijetko internacionalnim sižeima, poetski su uspjelije pjesme, no peraški zapisi i tu pokazuju izvjesne specifičnosti u odnosu na kasnije zapise. Govoreći o modelu epskih pjesama „srednjih vremena“, kako je Vuk Stefanović Karadžić nazivao krug pjesama kojima pripadaju i pjesme o hajducima, Boško Suvajdžić, s pozivom na Putilova i Šmausa, zaključuje da se on bitnije ne razlikuje od modela prisutnog u, Karadžićevom terminologijom, „junačkim pjesmama najstarijim“: „To je epski model čije su osnovne odlike naratovnost, zatvorenost vremena i sižejna svedenost prostora, formulativan stil i izgrađeni književni jezik. Odlikuju ga još zaokruženost radnje i linearni tok naracije.“⁴⁹⁹

Jovan Deretić primjećuje da su hajduci u junačkoj epici zamijenili stare vitezove povezujući tako viteški i hajdučki model epike te ističući da su hajduci nosioci viteškoga morala i herojskoga pogleda na svijet.⁵⁰⁰ Taj idealizirani pogled na hajdučku etiku u nesuglasju je s dvjema pjesmama zabilježenim i kod Julija Balovića i kod Nikole Mazarovića. U pjesmi koja je kod Julija Balovića pod rednim brojem 22 naslovljena „Svadba u Trebinje“, hajduci Niko Popović iz Trebinja na prijevaru odvode djevojku. Suočen s potjerom, Niko Popović posiječe djevojku, pa se pjesma i okončava njegovim riječima koje služe kao obrazloženje njegova postupka:

„Neka da znaš robinjo đevojko

Zašto za te junaci ginoše:“

I u pjesmi broj 23 iz Balovićeve zbirke pod naslovom „Svati od Novoga u Bileću“ ponavlja se isti motiv da hajduci nakon što otmu nevjестu, ubiju je u bijegu. U toj pjesmi pored nevjeste

---

⁴⁹⁷ Mirjana Drndarski, *Na vilinom vijalištu. O transpoziciji folklornih žanrova*, Rad & KPZ Srbije, Beograd, 2001, str.15,

⁴⁹⁸ Radosav Medenica, „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“..., str. 42.

⁴⁹⁹ Boško Suvajdžić, „Usmeno pevanje o hajducima u južnoslovenskom kontekstu“, u: *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđi dva milenijuma*, zbornik radova sa međunarodnog naučnog simpozijuma održanog 2–6. oktobra 2006. godine, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2008, str. 309.

⁵⁰⁰ Jovan Deretić, nav. djelo, str. 221.

ubijaju i 35 djevojaka iz njezine pratnje. Tako surov prikaz hajduka odudara od njihova viteškog reprezentiranja, a zanimljivo je da u sličnome sižeu koji je u trećoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* objavio Vuk Stefanović Karadžić, djevojka ne strada od hajduka, već od hadžije koji nišani hajduke, pa umjesto njih ubije djevojku.⁵⁰¹ Radosav Medenica bio je u dilemi treba li taj neviteški postupak pripisati lošem kazivaču ili je u pitanju vjerno prenošenje stvarnoga događaja. Budući da su zapisi pjesama nastali u sredini u kojoj su hajduci prebivali i tek koje desetljeće od njihova djelovanja, čini nam se da bi uvjerljiviji zaključak mogao biti da je po srijedi točan prikaz hajdučkoga djelovanja, no proizvod imaginacije lošega kazivača. To uostalom potvrđuju i povjesni izvori dubrovačke provenijencije u kojima se apostrofira svirepost hajduka, čak i prema djeci u kolijevkama i ženama kojima su odsijecane ruke i dojke.⁵⁰² Mlađa je epika, po svoj prilici, na štetu povjesne dosljednosti epski lik hajduka približila viteškome modelu o kojemu je pisao Deretić. Tu su sliku hajduka naknadno romantizirali proučavatelji usmene književnosti, povjesničari i književnici u drugoj polovici XIX. stoljeća. O dvojakoj prirodi hajdučkoga poziva dragocjeno je svjedočanstvo ostavio još Vuk Stefanović Karadžić u *Srpskome rječniku* gdje za hajduke kaže: „Istina da mnogi ljudi ne odu u hajduke da čine zlo, ali kad se čovjek (osobito prost) jedan put otpadi od ljudskoga društva i oprosti se svake vlasti, on počne osobito jedan uz drugoga i zlo činiti; tako i hajduci čine zlo i narodu svome, koji ih prema Turcima ljubi i žali, ali se i danas čini hajduku najveća sramota i poruga kad mu se reče da je lopov i pržibaba. U stara su vremena hajduci, kao što se i u pjesmama pjeva, najradije dočekivali Turke kad nose novce od dacije, ali je to u naše vrijeme slabo bivalo, nego dočekuju trgovce i druge putnike, a kašto udare i na kuću kome za koga misle da ima novaca ili lijepa ruha i oružja, te ga poharaju.“⁵⁰³

Zapleti znatnoga broja hajdučkih pjesama pripadaju krugu internacionalnih sižea. Već smo ukazali na pjesmu iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* pod brojem 134 u kojoj se opisuje kako je četa Baja Pivljanina zalutala u mećavi u Somini planini, pa su bili prinuđeni lomiti križeve i ikone u crkvi u kojoj su našli utočište da bi se kasnije obranili od Turaka, za koju je ruski filolog

⁵⁰¹ V. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, priredila Snežana Samardžija, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006, str. 506.

⁵⁰² V. Boško Suvajdžić, „Hajduci i uskoci u narodnoj poeziji“, u: *Epske pesme o hajducima i uskocima. Antologija*, priredio Boško Suvajdžić, Gutembergova galaksija, Beograd, 2002, str. 15.

⁵⁰³ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpski rječnik (1852)*, II, R–Š, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga XI (2), Prosveta, Beograd, 1987, str. 1085.

Konstantin Viskovati pronašao 3 južnoslavenske varijante. „Popijevka od Štukana“, kod Nikole Mazarovića pod brojem 136, donosi motiv poznat još iz *1001 noći* o skrivenom blagu do kojega njegov budući vlasnik posredno dolazi kad ga san uputi na posrednika, u ovome slučaju trgovca Abrahima Žuđela, koji ga upućuje na Štukanovo blago navodeći ga tako na otkriće. No znatan broj hajdučkih pjesama opisuje pogranično robljenje. Davor Dukić s tim u vezi primjećuje: „Narodne epske pjesme uglavnom iskazuju pozitivan stav prema pograničnom robljenju (zarobljavanju ljudi i stoke s druge, neprijateljske strane). Čin je najčešće eksplicitno ili implicitno argumentiran: kao osveta ili dio većeg sukoba, obično kršćansko-muslimanskog.“⁵⁰⁴ U peraškim kroničarskim pjesmama pak ključna je tema sukoba bilo da je riječ o sudaru dvije vojske bilo megdanu koji dijele junaci. Jedan takav megdan, između peraškoga junaka Vicka Bujovića⁵⁰⁵ i novskoga kapetana Osmana, javlja se u čak 4 varijante i u pjesmarici Julija Balovića i u onoj Nikole Mazarovića. Kako se megdan odigrao samo desetak godina prije nego što je Julije Balović započeo s bilježenjem pjesama, neke od varijanti djeluju kao sirovi torzo, pa se preko različitoga postupka uobličenja istoga, pritom povijesnoga događaja, može pratiti geneza pjesme.

Već je više puta istaknuto da neke od peraških bugarštica, upravo one koje se vezuju uz drugi, lokalni repertoar imaju svoje deseteračke ekvivalente. S tim u vezi, a povodom pitanja razlikuju li se i u kojoj mjeri deseteračke junačke pjesme od bugarštica kad je posrijedi atribucija neprijateljskoga tabora u njima, valja citirati primjedbu Davora Dukića: „Neke od takozvanih peraških bugarštica iz Bogišićeve zbirke imaju i svoje deseteračke adekvate, koji su nastali jednostavnim prenošenjem sadržaja iz starijeg u novi oblik (...). Primjerice, sadržaj ovdje analizirane bugarštice br. 63 pretočen je stih po stih, uz neznatna odstupanja, u deseteračku pjesmu (B, br. 64). Ta neznatna odstupanja se, međutim, najjasnije uočavaju u onom dijelu pjesničkog jezika kojim se obavlja atribuiranje. Tako je u bugarštici u prostoru pripovjedačeva govora zabilježeno dvadeset aksioloških atribucija, dok ih se u deseteračkoj pjesmi javlja svega šest. Razloge tomu valja tražiti u bitno većoj duljini bugarštičkog stiha, a pogotovo u naglašenoj

---

⁵⁰⁴ Davor Dukić, „Suvremeni ratovi u dalmatinskoj književnoj kulturi 17. i 18. stoljeća“, u knjizi: *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008, str. 52.

⁵⁰⁵ O Vicku Bujoviću, glasovitome junaku, mletačkome povjereniku i peraškome silniku, jednoj od najzanimljivijih ličnosti Perasta iz epohe njegova ekonomskog i kulturnog uspona opširnije vidi u: Miloš Milošević, „Prilozi za monografiju Vicka Bujovića“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, III, Kotor, 1955, str. 37–68.

atributivnoj funkciji pripjevnog priloška.⁵⁰⁶ Aksiološke atribucije u bugaršticama i deseteračkoj junačkoj epici, i pored toga što ih je zbog opisanih razloga u onoj drugoj znatno manje, istovjetne su, pa bi ovdje bilo nepotrebno ponavljati na koji je način prikazan neprijatelj, ali i drugo u deseteračkoj junačkoj epici toga korpusa, jer je model reprezentacije identičan s onim koji smo opisali u bugaršticama. Načelno bi se moglo reći da nema aksiološke demonizacije neprijatelja, već je on dominatno opisan u skladu s modelom viteškoga odnosa prema protivniku, a čak i kad se naglašavaju njegove negativne karakteristike, poput „oholosti“ i pripisuju mu se „zulumi“ posrijedi je zapravo model motivacije za sukob koji treba uslijediti. Na isti način „oholim zulumčarima“ pjesme prikazuju i „Turke Novljane“ i „Spanjule“, ali i „Franceze“. Takva njihova, pritom sasvim štura karakterizacija tipična za prološki dio pjesme, prethodnica je okršaja između njih, shvaćenih kao neprijateljski tabor, i Mi-tabora, odnosno Peraštana.

Dok su neprijatelji u tim pjesmama tipizirani, bez izrazitijega ideologemiziranja, u njima je postojan prikaz Vlaha kao neviteškoga naroda. Tim terminom Peraštani su nazivali svoje pravoslavne susjede iz zaleđa, a tako su se oni uostalom i samoidentificirali, što potvrđuje bogata arhivska građa iz Muzeja Grada Perasta, ali i drugih arhivskih forndova. U pjesmi koja je u *Pjesmarici Julija Balovića* pod rednim brojem 20 dizdar od Klobuka predaje grad Tripu Štukanoviću, ali se plaši da ga Vlasi ne prevare, pa Tripo Vlahe uzima za taoce sve dok ne omogući mirnu evakuaciju Turaka. U *Pjesmarici Nikole Burovića* u pjesmi pod brojem 186 Turci predaju Klis „fuškul đeneralu“, ali ih Vlasi „vrh vjere izgubiše“. Primjere vlaške nepouzdanosti nalazimo i u *Pjesmarici Nikole Mazarovića*. U pjesmi pod brojem 100 Mato Njegušević za mito od 100 dukata prikriva od pobratima Baja Pivljanina da njegov suparnik na megdanu beg Ljubović nosi pancir. Bajo ipak trijumfira na megdanu, a potom pobratima koji ga je iznevjerio predaje mletačkim vlastima u Kotoru da ga kazne. Povijesti poznati harambaša Mato Njegošević doista je boravio u Perastu, a zanimljiv je dokument iz Istoriskoga arhiva u Kotoru iz 1672. godine po kojem je harambaša Mato Njegušević opunomoćio „harambašu Dragojla, zvanog Bajo (...) da ga zastupa pred vlastima u svim pravnim poslovima.“⁵⁰⁷ U pjesmi iz iste zbirke pod brojem 108 vlaški

⁵⁰⁶ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici...*, str. 48–49.

⁵⁰⁷ *Hajduci u Boki Kotorskoj 1648–1718*, priredio Miloš Milošević, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988, str. 128. Ponajbolji poznvatelji kotorskih arhivskih izvora Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević iznijeli su pretpostavku da je Dragojlo iz ovoga i nekoliko drugih dokumenata zapravo Bajo Pivljanin. V. Salko Nazečić, *Iz naše narodne epike...*, str. 15.

vojvoda Radule udara na Perast kršeći pobratimstvo s Markom Mortezićem i biva ubijen u napadu. Vjerolomstvo, kršenje patrijarhalnih normi i obaveza kakvo nameće običaj pobratimstva, lakomost i surovost karakteristike su koje se u tim pjesmama pripisuju Vlasima. Iako ih pjesme najčešće lociraju na prostoru susjednoga Grahova i Krivošija, za ranonovovjekovne stanovnike Perasta Vlasi su i ostali pravoslavci iz neposrednoga susjedstva, pod osmanskom vlašću ili iz Crne Gore. Izrazito negativni prikaz Vlaha u peraškoj deseteračkoj junačkoj epici mogao bi biti i razlog izostajanja spomena sudjelovanja Crnogoraca u oslobođenju Herceg Novog u pjesmama iz toga kruga. Povijesni izvori pak ističu njihovu ulogu u toj vojnoj akciji.⁵⁰⁸

Sumirajući analize zbirki Julija Balovića i Nikole Mazarovića, dva po broju i tipu deseteračkih junačkih epskih pjesama reprezentativna rukopisa, Radosav Medenica primjećuje: „Nesigurnost i labavost deseteračkog stiha je karakteristična pojava u deseteračkim pesmama i Balovićeva i Mazarevićeva rukopisa, negde u jačoj negde u manjoj meri. Da li je to trag neusahle tradicije bugarštica ili ovde, daleko pre, dokaz da guslarska umetnost širokih narodnih slojeva, ovde hercegovačko-crnogorskog brdskog zaleđa, u priobalnom pojasu Boke, kod kulturno odmaklih slojeva koji su bili nosioci ovoga građanskog i gradskog pesnikovanja, nije bila još potpuno odomaćena.“⁵⁰⁹ U prilog toj tezi ide i Medeničino zapažanje da devet bugarštica iz zbirke Julija Balovića imaju svoje deseteračke paralele i to dvije već u Balovićevu zborniku, a njih sedam u zbirci Nikole Mazarovića. Po riječima Radosava Medenice sve paralele, osim jedne, direktni su prepjevi bugarštica iz pjesmarice Julija Balovića.⁵¹⁰

Na kraju nije zgorega uočiti i nekoliko detalja iz domene jezično-stilskih karakteristika ovoga korpusa. Naime pjesme koje opjevavaju starije događaje potvrđene su u više varijanata a preko njih se može pratiti i jezični razvoj. Kad se usporede starije i mlađe varijante uočava se da u mlađima imperfekt i pripovjedački prezent ustupaju mjesto perfektu, potom da stariji leksički oblici ustupaju mjesto novijima (pr. orobiti – porobiti), neke se riječi iz starijih varijanata (očito zaboravljena značenja) neadekvatno mijenjaju u novijim varijantama – u skladu s pučkom etimologijom, neke se starije prakse zamjenjuju novijima, u skladu s vremenom kad nastaje

⁵⁰⁸ Pavao Butorac, *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 119. Up. Radoslav Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskoga naroda*, Crnogorska izdanja, Podgorica, 2006, str. 207–208.

⁵⁰⁹ Radosav Medenica, „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“..., str. 42.

⁵¹⁰ Isto, str. 31.

varijanta (opaliti – opljeniti), a mlađi zapisi svjedoče i o započetome procesu degeneracije usmene pjesme zasvjedočene uvođenjem rime, „učene“ invokacije u pojedinim pjesmama, datiranjima u uvodnim stihovima pjesme i sl. Takve su pjesme, po pravilu većega obima od ostalih, inače obimom nevelikih pjesama iz toga kruga, a tragovi autorske intervencije očituju se i u kvalifikaciji neprijatelja i u reprezentaciji sukoba izvan uobičajene matrice viteškoga odmjeravanja i njezinim smještanjem u vjerski ideologemski okvir. Završni stihovi pjesme pod rednim brojem 115 iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* ilustriraju u kojoj mjeri je došlo do degeneracije junačke epike:

„A sadaka ukloni nas Bože
Tebe sada svi molimo Bože
Tebi slava i tebi je fala
Tebi Bože i Gospo blaženoj
Koji ste ne u ovemu pomogli
Pomoste ne i unaprijedaka
Podaj nami junačko dobiće
Da dobijemo neprijatelje naše
Da išćeramo iz Evrope Turke
Da ova strana čista nam ostane
Da Muhamed među nam ne smrdi
Tvoja sveta vjera nek se uzviši
Po svem svijetu sveta vjera tvoja
Neka znadu svi narodi tvoji
Što je sveta vjera Jezusova.“

O razvoju junačke epike u peraškoj sredini zanimljivo svjedočanstvo pružaju pjesme o turskome napadu na Perast 1654. godine, događaju koji je u povijesti toga grada zauzeo posebno mjesto. Naime taj je događaj opjevan u 5 epskih pjesama od kojih je jedna bugarštica, jedna osmeračka, a tri deseteračke pjesme. Dok su bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* i njezina deseteračka prerada iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* – do te mjere dosljedna bugarštičkome originalu da ga slijedi i u broju stihova, kojih je 114 – kao i deseteračka pjesma iz drugoga rukopisa Krsta Balovića, tipične kroničarske pjesme, oskudne poetske izgrađenosti, usmjerene na što

vjerniji prikaz ratnoga sukoba, po svemu sudeći knjiškoga postanka, osmeračka epska pjesma o istome događaju te kraća motivska deseteračka pjesma koju smo već spomenuli, odaju dojam pjesama koje su prenošene usmenim putem, izgrađene po modelu živoga narodnog stiha.

Za razliku od bugarštice i njezine deseteračke paralele, koje su opterećene detaljima netičnim za usmeni modus prenošenja pjesama, u osmeračkoj epskoj pjesmi, ispjевanoj u simetričnome narodnom osmercu,⁵¹¹ čiji naslov „Poskočnica od Mehmedage“ upućuje na to da je pjevana u kolu, fabula je organizirana oko nekoliko punktova, pri čemu je dana jasna motivacija za napad. Riječ je o osveti za peraški napad na Risan. Napadu na Perast prethodi upozorenje „bijele vile“ upućeno Mehmedagi da ne udara na Perast u kojem su „ljuti zmaji“, na koje se Mehmedaga ogluši, uvjeren u svoju silu. Sâmi napad sveden je na sliku pogibije Mehmedage „pod narančom Širovića“, da bi u drugome dijelu pjesme ženski likovi zauzeli ključnu ulogu, prvo Kata Đurkovića i peraške „ljubi“ koje se priključuju obrani grada, a potom Mehmedaginica koja na vijest o smrti muža kuka „kako zmija krilatica“ proklinjući one koji su ga uprkos njezinim molbama da ne „ara“ Perast, poveli, a potom ga izdali. Druga deseteračka epska pjesma o tome događaju, od svega 50 stihova, započinje formulom:

„Prelećeše dva crna vrana
Preko Risna preko Ledenicah
Preko Grahova polja velikoga
I padoše pored Korjenića
Na dvorove age Mehmetage“

Cijela je pjesma, zapravo, svedena na izvještaj gavranova ostvaren kroz dijalog s Mehmedaginicom, a umjesto razvijene kletve kojom se završava osmeračka pjesma, ova se pjesma okončava rijećima Mehmedagine majke, kojima tješi svoju snahu:

„Nu pomuči nevjestice moja
Ako je Mehmet ago poginuo
Lijepi ti je porod ostavio

⁵¹¹ O osmeračkoj usmenoj epici v. Vladan Nedić, „Srpskohrvatska osmeračka usmena epika“, u knjizi: Vladan Nedić, *O usmenom pesništvu*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 16–41.

Dvije kćeri i četiri sina.“

O degeneraciji deseteračke junačke epike svjedoči najmlađa pjesma o istome događaju iz male pjesmarice Krsta Balovića, koja se po pretpostavci zasniva na bilješkama Srećka Vulovića zapisana oko 1833. godine. Pjesma broji 197 stihova i predstavlja pokušaj narativnoga povezivanja svih ranijih verzija, donoseći detalje vezane uz motiv napada, nastojanja aginice da Mehmetagu odvrti od napada, potom opis napada i izvještaj o Mehmetaginoj pogibiji. U kojoj se mjeri pjesma udaljava od usmenoga obrasca, svjedoče brojni detalji, poput datiranja događaja nekarakterističnog za usmenoknjiževni postupak („U to bješe danak učinio / Slavni danak od petnaes svibnja / Od hiljade i još šest stotina / I pedeset i četiri ljeta“) ili pak transformacije kod scene izvještaja, gdje se formula o gavranovima kao vjesnicima preuzeta iz deseteračke pjesme o kojoj je već bilo riječi, neutralizira realističkom motivacijom:

„Prolećeše dva crna gavrana
Preko Risna preko Ledenica
I podoše srede Korjenića
Pod dvorove Rizvanović age
To nijesu dva crna gavrana
Nego su ovo dva Turčina mlada
Koji prvi jesu pobjegnuli
Od sve vojske Rizvanović age“

Za razliku od drugih pjesama o istome događaju, u ovoj je pjesmi naglašena i vjerska komponenta zato što se vojni uspjeh pripisuje zaštiti Gospe od Škrpjela. I završna scena pjesme odstupa od ranije zasvjedočenoga modela jer je izvještaj o stradanju Mehmetage prikazan kroz dijalog dvojice preživjelih Turaka i Mehmetagine majke, a ne žene, koja u ovoj verziji tješi svekrvu upućujući na porod koji je Mehmetaga ostavio kao garanciju biološkoga održanja porodice.

Dvije male pjesmarice Krsta Balovića, koje čine gornju vremensku granicu korpusa koji je predmet naše pozornosti, nastale nekih 140 godina nakon najstarije zabilježene zbirke, pa tako i deseteračka epska pjesma o turskome napadu na Perast sačuvana u jednoj od njih, donose materijal zahvalan za praćenje procesa transformacije usmene kulture čiji pjesnički obrasci, sad već uvelike

uronjeni u „knjiški“ model prenošenja, gube svoje prepoznatljive osobine čime otpočinje proces degeneracije usmene književnosti. O granici između dva modusa koje on naziva „usmenim“ i „književnim“ Albert B. Lord, zapaža: „U *usmenom* tekstu ispoljiće se prevlast sasvim očiglednih formula, s velikim ostatom 'formulnih' i malim brojem neformulnih izraza. *Književni* tekst će pokazati prevlast neformulnih izraza i vrlo мало jasnih formula. Činjenica što će se i neformulni izrazi naći u usmenom tekstu svedoči o tome da je klica 'književnog' stila već prisutna u usmenom stilu, isto tako prisustvo 'formula' u 'književnom' stilu ukazuje na njegovo poreklo u usmenom stilu. Te formule su tragovi usmenog stila.“⁵¹² Pjesmarice Krsta Balovića ostaju tako svjedočanstvo izmijenjenih društvenih i kulturnih okolnosti u kojima je epska pjesma izgubila svoj status i funkciju u društvu, a njezini ostaci ostataka preživljavaju u pisanoj formi prepisujući se iz jedne u drugu zbirku, sad već ne kao živi dio tradicije, već kao relikt prošlih, epskih vremena. Zato je u pjesmama iz te završne faze bilježenja peraške usmene epike, poezija zaista ustuknula pred povješću, a epska slika svijeta pred kroničarskom suhoparnošću opisa. O tome procesu Boris Nikolajević Putilov kaže: „Tek tada kada se produktivno epsko stvaralaštvo približuje razdoblju izumiranja, nastaju pjesme u kojima su elementi hronike do te mjere dominantni da nadvladavaju epsku tradiciju.“⁵¹³

Deseteračka junačka epika iz peraških zapisa, kako smo vidjeli, svjedoči o žilavosti epske materije na tome prostoru te potvrđuje s jedne strane da je ta sredina reproducirala epske sadržaje poznate na daleko širemu području, ali i s druge strane iznjedrila vlastiti epski obrazac, doduše, više odan potrebi da se povijesni događaj upamti i proslavi, no da mu se podari uspjelija umjetnička forma. Deseteračke su junačke pjesme zabilježene u Perastu nasljeđujući dio repertoara bugarštica, taj repertoar nadogradile novim sadržajima, u prvome redu imajući zadatak proslaviti peraško junaštvo, opijevajući sve važnije događaje iz povijesti grada i njegovih žitelja, ali dajući i neuljepšanu sliku od sredine XVII. stoljeća peraških susjeda, hajduka. Ti rani zapisi usmene epike važni su stoga i kao svjedočanstvo o bogatoj kulturnoj produkciji jednoga malog grada na granici, ali i kao dragocjen materijal za proučavanje geneze južnoslavenske usmene epike.

---

⁵¹² Albert B. Lord, *Pevač priča. I. Teorija*, Idea, Beograd, 1990, str. 239.

⁵¹³ Boris Nikolajević Putilov, *Junački ep Crnogoraca*, Univerzitetska riječ & NIO Pobjeda, Titograd, 1985, str. 216.

Usmena lirika

U korpusu bokeljskih pjesmarica koji je bio predmet našega interesa, usmene lirske pjesme zabilježene su u 10 od ukupno 18 rukopisa. A među lirskim pjesmama tih zbornika po popularnosti i broju zapisanih tekstova posebno mjesto zauzimaju počašnice. Njih naime nailazimo u čak 7 rukopisa, pri čemu 4 zbirke čine samo počašnice, a u preostalima se one nalaze zapisane uz druge pjesničke vrste. No pored velikoga broja zapisanih počašnica u peraškim se rukopisima mogu naći i zapisi drugih usmenoknjiževnih lirskih pjesama koje po riječima Hatidže Krnjević pripadaju „širem lirskom repertoaru i u geografskom i u tematsko-stilskom smislu“.⁵¹⁴ Zbog posebnoga mesta koje zauzimaju u kontekstu bokeljske usmene lirike, u prvoj dijelu ove cjeline posebnu pažnju posvetit ćemo počašnicama, dok ćemo se u drugome dijelu ovoga potpoglavlja osvrnuti i na druge usmenolirske vrste.

Počašnice

Izuzetno veliki broj zabilježenih počašnica u peraškim rukopisima, počev od onoga najstarijeg iz 1696. godine do zbornika s početka XIX. stoljeća te činjenica da je ta književna vrsta izdvajana i u kasnijim zapisima, poput zbirke Vuka Stefanovića Karadžića, u djelima Vuka Vrčevića⁵¹⁵ pa sve do zapisa s kraja XIX. stoljeća Dionisija de Sarna⁵¹⁶ i Veljka Radojevića,⁵¹⁷ svjedočanstvo su izuzetne popularnosti te pjesničke vrste u Perastu. Tako su već u najstarijoj sačuvanoj *Pjesmarici Nikole Burovića* zabilježena 82 teksta te vrste, od čega njih, po autorovoj klasifikaciji, 57 „muških“ i 25 „ženskih“. U drugoj po obimu rukopisnoj zbirci iz Perasta, onoj pisanoj rukom Nikole Mazarovića, nalaze se 73 i to samo „muške“ počašnice. U *Pjesmarici Andrije Balovića* nalazi se 61 „muška“ i 19 „ženskih“ počašnica. Kad se tome dodaju zbirke Jozu Šilopiju u kojima su sačuvane 83 počašnice te male zbirke iz Nadžupskoga arhiva u Perastu, čije zapisivače nismo uspjeli identificirati, a u kojima su još 42 teksta koji pripadaju toj vrsti, dolazimo do brojke od 360

⁵¹⁴ Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici...*, str. 69–70.

⁵¹⁵ Vuk O. Vrčević Rišnjakin, *Tri glavne narodne svečanosti Božić, krsno ime i svadba*, Naklada knjižare braće Jovanovića, Pančevo, 1883, str. 130–138.

⁵¹⁶ Dionisije de Sarno-San Gjorgio, *Uspomene iz Perasta. Narodne pjesme za pjevanje i klavir*, Izdanje G. M. Gjorića, Beograd, 1896, str. 9–11.

⁵¹⁷ Veljko Radojević, „Peraške počašnice“, *Bosanska vila*, godina XIV, broj 15 i 16, Sarajevo, 1899, str. 215–216.

zapisanih tekstova koji pripadaju formi počašnica. Razumije se, mnogi tekstovi se ponavljaju iz rukopisa u rukopis, no i pored toga nesumnjiva brojnost tih tekstova pokazatelj je da je riječ o formi koja je pažljivo njegovana u peraškoj sredini. O tome uostalom svjedoči i ponavljanje pjesama u različitim zbirkama.

Premda se prve zabilježene počašnice javljaju već u zborniku Dinka Ranjine 1507. godine,⁵¹⁸ uz podatak da je i Petar Hektorović od hvarske ribare koji su mu bugarili bugaršćice zabilježio i tri „počasnice“, ova je vrsta usmene poezije ostala do danas nedovoljno proučena. Iako ih je u posebnu grupu pod imenom „Peraške počašnice“ izdvojio u prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* i Vuk Stefanović Karadžić, počašnice nisu skrenule na sebe osobitu pozornost znanstvene javnosti. Možda je tome uzrok i činjenica što nije riječ o metrički unificiranoj formi, već o pjesmama različitim i po metričkome obrascu i po tematsko-motivskim karakteristikama, koje cjelom čini njihova običajna funkcija. Dragocjene vijesti o načinu izvođenja, povodima kad se izvode i drugim važnim podacima vezanim uz tu formu dao je Srećko Vulović u kratkome opisu te vrste, načinjenom za potrebe Baltazara Bogišića. Rukopis toga opisa našli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu i Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavatu, a u sklopu korespondencije između Vulovića i Bogišića objavio ga je Miroslav Pantić. Budući da je riječ o zapisu vanredne važnosti za tu pjesničku vrstu, ovdje ćemo ga opširnije citirati:

„1. U Perastu napitnice dolaze jedino pod imenom Počašnica te se i tako izgovaraju.

2. Počašnice se obično pjevaju na piru novomisnika; posvećenja biskupa (...) – pri uspostavljanju novog Opata s. Jurja – koj je i peraški župnik; kod dobre molitve u nevjestinoj kući čas prije negće se uputiti u crkvu na vjenčanje; preko trpeze u mladoženjinoj kući; po večeri uoči krstnog imena, po objedu na krstno ime. Od davnine obstoj u Perastu njeko društvo zvano 'Mladići' jer i sastoje od mlađeži premda imade i iženjenih članova. Ovo društvo komu Obćina bira svake godine stariešinstvo, to dva častnika (logotenanta) i dva barjaktara (alfijera), glavna mu je zadaća uredjivati javne svečanosti crkvene i narodne, pak tim prigodom večer se sakupu uz veselu sofru, a tu se najveće pjevaju počašnice. Take se večere slave po jedan i dva puta uz poklade, trošak je iz dobrovoljnih prinosaka mladoženja što su se te godine oženili; još se sastavljaju pri velikoj narodnoj svečanosti 15. Svibnja, takodjer na 22. Lipnja kad utepe ladju kamenja pod otočić Blažene

---

⁵¹⁸ Vladan Nedić, „Jugoslovenska narodna lirika“, u knjizi: *O usmenom pesništvu*, priredio Miroslav Pantić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 43.

Gospe od Škrpjela da daju znak da svaka obćinska ladja utopi po jedan teret, napokon na 26 istoga kada kod crkvice s. Ane na po brda cielo družtvu prenoći i tu na otvoreno večera.

3. Običaj ima već kakovih trideset godina počeo je silu danomice slabiti, te se može rieti da rijetko ili nigdje pri krsnom imenu počašnice se pjevaju. Isto i tako pri svadbama, na vlaš kod bogatijih kuća, dočim demokratičke kuće još pomiču taj običaj. Društvo Mladići još ih pjevaju, nuima kakoih 15 godina da, pošto se ispjevalo njekoliko počašnica za da se vrši stari običaj, radje pjeva se političke nove pjesme.

4. Pri pjevanju obslužuje se njeki red. Vazda u društvu il u posebnoj kući uz sofru ima il jedan čovjek, il žena koja ne samo umije dosta počašnica na pamet no ima osobitu vještina svakomu gostu prikladno po jednu počašnicu namjeniti. Da ne bi ova osoba falila pri sofri na to providi domaćin, pak kad zna da medju rođinom ili pozvanim nema je pozovne je za to i ako inače ona nema ni prava ni razloga da bude pozvana. U temu stoji njena vještina da baš počašnica opiše il svojstva il kakvu zgodu što se odnosi na osobu kom je namjenjena, te svaki put prima častičenja od prisutnih. Prva idje svečara, pak redom po dostojanstvu, vazda prvo ljudma pak ženama.

5. Tko ih sastavlja? Obično već sastavljene pjesme se pjevaju, samo kad vele rijetko po jednu improvisira kakov vješti čovjek, al cienim da ima već i 40 godina da se nova nije izumila. Veći dio peraških počašnica su prastare, za njeke se zna da imaju dva vjeka (...).

6. Diele se na Muške, Ženske i Šaljive. Prve dvije kategorije pjevaju se gdje je u društvu obopolnih osoba i samo se pripreva kad kad po jedna šaljiva kakovomu gostu, za koga se zna da je dobričina i da neće na žao uzeti, al i ta šaljiva mora da bude od onih skladnijeh. Gdje je u društvu samo mladež onda se rado pjevaju i one šaljive koje pred ženskijema ne smiju se pomenuti.

7. Sličnih pjesama ima i po ostalim mjestima Boke, pjevaju se prigodom pira, krsna imena itd. Ove dosta naliču glede forme na peraške, navlaš u Dobroti, Paštroviću, Risnu i Stolivu.⁵¹⁹

Spomenuli smo već da dilemu oko samoga naziva ove vrste – počašnica ili počasnica – koju otvara opaska Pavla Butorca da „ni danas ni u starini“ u Perastu nije bila poznata verzija „počašnice“⁵²⁰, možemo odbaciti zahvaljujući upravo Vulovićevu zapisu. Uostalom, nekih stotinu godina prije no je nastao Butorčev tekst, u Perastu je 1834–1835. godine Vuk Stefanović Karadžić zabilježio upravo oblik „počašnica“, a u svojoj prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* u

⁵¹⁹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 225–226.

⁵²⁰ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, 2011, str. 540.

posebnome odjeljku „Peraške počašnice“ objavio je 12 pjesama koje je zabilježio boraveći u Perastu. Kad se pobliže zagledaju i neke druge pjesme iz te njegove knjige koje je Karadžić zabilježio u Perastu, lako se da uočiti da je broj počašnica koji je čuo u Perastu bio znatno veći, no on je samo njih 12 svrstao u tu grupu, a ostale je rasporedio na osnovi tematike u druge cjeline svoje zbirke. Oblik „počašnice“ upotrebljava i krajem XIX. stoljeća Veljko Radojević, bilježeći tekstove te pjesničke forme u Perastu.⁵²¹ Premda je još Vulović konstatirao da se počašnice polagano povlače iz društvenoga života, o žilavosti te tradicije svjedoči to što je nekoliko „svadbenih počašnica“ (uz taj se termin upotrebljava i pojam „napitnica“) nakon Drugoga svjetskoga rata zabilježio, uz melografske zapise, muzikolog Miodrag Vasiljević, doduše, ne u samome Perastu, već u susjednome Donjem Orahovcu.⁵²²

Uz odjeljak „Peraške počašnice“ Vuk Stefanović Karadžić u prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* donosi i napomenu ispod naslova „što se – u Perastu – pjeva uz čaše“.⁵²³ Uz spomen Perasta Karadžić donosi i napomenu usklađenu s vlastitim pogrešnim poimanjem svih štokavaca kao Srba; „Peraštani su gotovo svi zakona Rimskoga, kao i Konavljani; a iz ovih počašnica vidi se, da su pravi Srbi...“⁵²⁴ Vidljivo je da se Karadžićeva koncepcija nije zasnivala na samoidentifikaciji Peraštana ili kakvim drugim, povijesnim ili etnološkim dokazima, već na njegovu proizvoljnog „jezikoslovnom“ argumentu da su svi štokavci Srbi. No nama je važnije to što Karadžić naziv počašnica povezuje s uobičajenim kontekstom, odnosno vezuje etimologiju te pjesničke vrste uz pojam čaše. Iako je ta asocijacija očigledna, moglo bi se pomisliti i na drugu etimologiju, gdje bi se naziv vrste izvodio od imenice počast, kad se zna da u nekim crnogorskim govorima suglasnička grupa *sn* alternira u *šn*. Istina, tu jezičnu pojavu u Perastu nije dokumentirao Tomo Brajković, autor studije o peraškome govoru, ali jest zabilježio neke primjere alternacije *s* – *š*.⁵²⁵ Mato Pižurica u monografiji o jeziku Andrije Zmajevića također konstatira izostajanje asimilacije suglasničke grupe *sn* u *šn*.⁵²⁶ S druge strane tu jezičnu pojavu kod Bokelja bilježe Vuk

⁵²¹ Veljko Radojević, nav.djelo, str. 215–216.

⁵²² Miodrag A. Vasiljević, *Narodne melodije Crne Gore*, Naučno delo, Beograd, 1965, str. 174–179.

⁵²³ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 117.

⁵²⁴ Isto.

⁵²⁵ Tomo Brajković, *Peraški dijalekat*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1893, str. 6.

⁵²⁶ Mato Pižurica, *Jezik Andrije Zmajevića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1989, str. 241.

Stefanović Karadžić i Jovan Erdeljanović, prvi navodeći da Bokelji tako govore kad u šali oponašaju govor Crnogoraca iz zaleđa,⁵²⁷ a drugi opisuje tu pojavu kao karakteristiku pravoslavaca u Boki⁵²⁸ po kojoj se razlikuju od svojih katoličkih susjeda. No bilo da svojom etimologijom upućuju na pjevanje uz čašu bilo pjesmu kojom se izriče počast, počašnica, prepoznata i izdvojena kao osobita pjesnička forma, po riječima Mirjane Zavišin, koja je toj vrsti posvetila vrijedan rad, „svojom sadržinom, silom svojih reči čuva sećanje na magijski karakter koji je nekada mogla imati. Želje upućivane u toku žrtvenog rituala konkretizovane su u klasnoj feudalnoj, a kasnije i patrijarhalnoj sredini, gde je čast, ta izrazito aristokratska kategorija, i privilegija.“⁵²⁹ Da je obje etimologije moguće pomiriti, pokazuje leksikonska definicija počašnice kao „kratke lirske narodne pesme koje se pevaju uglednim pojedincima 'na čast', a često o gozbama i svadbama 'uz čašu', Tako, verovatno, dolazi do dvojakog naziva za ove pesme.“⁵³⁰

Drevnost počašnica, kao što smo vidjeli, ističe i Srećko Vulović, no na njihove moguće antičke korijene ukazuje Marko Višić kad u okviru antičke vrste „skolija“ izdvaja kao zasebnu grupu „počašnice“. I doista, opis izvođenja gozbenih pjesama koje daje Višić u predgovoru *Antologije stare helenske lirike*, asocira na ambijent koji je Vulović opisao u vezi s počašnicama: „Tako je na gozbama imućnijih helenskih, naročito atinskih porodica, postojala neka vrsta muzičkog rituala. Te gozbene pjesme ili počašnice imale su različit oblik, sadržaj i vrijeme izvođenja, o čemu nas već antički pisci obavještavaju. Njihov bi raspored otprilike bio sljedeći: u početku gozbe hor bi zapjeval pean, što bi poslužilo kao neka vrsta blagoslova. U njemu bi se obično zazivao neki od bogova nakon čega bi se pjevale kratke počašnice ljubavnog ili društvenog karaktera. Na trećem bi mjestu došle takozvane mirtine ili lovoroze pjesme koje obično pjevaju o zdravlju, bogatstvu, ili bi se kazivale mudre izreke. Posljednju vrstu pjesama pjevali bi gosti poslije jela i to preko reda, dodajući jedan drugome mirtinu grančicu ili liru. Svako bi morao otpjevati po jednu pjesmicu, jer je to bio vid određenog takmičenja. Stari su takve pjesme pjevane preko reda

⁵²⁷ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IX, Prosveta, Beograd, 1965, str. 31.

⁵²⁸ Jovan Erdeljanović, „Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca“, *Glas SKA*, XCVI (56), Beograd, 1920, str. 39.

⁵²⁹ Mirjana Zavišin, „Istorijski spomeni o počasnicama“, *Zbornik za slavistiku*, 17, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 52.

⁵³⁰ R(admila). P(ešić)., „Počasnice“, u: Radmila Pešić & Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 2007, str. 206.

nazivali *skolije* ili krivudarke.⁵³¹ Miroslav Pantić pak porijeklo počašnica vezuje uz feudalni ambijent pišući o njima kao o „pesmama niklim u našoj feudalnoj sredini i pevanim, kao što im i ime svedoči, u nečiju čast ili nekome uz čašu, ali koje su se, i davno posle riterskih vremena, pevale u širokim krugovima naroda, u iste svrhe i u sličnim prigodama.“⁵³² Mirjana Zavišin uočava da su u patrijarhalnim uvjetima te pjesme na starješinu porodice prenosile ono što je nekad pripadalo feudalnome gospodaru.⁵³³

Vido Latković počašnice smješta u grupu običajnih pjesama, smatrajući da im je najprirodnije mjesto uz svatovske pjesme.⁵³⁴ To, dakako, potvrđuje i Vulovićev etnografski zapis. Ono što međutim na materijalu koji je pred nama možemo uočiti jest da iako u osnovi vezane uz određene svečanosti u životu patrijarhalne zajednice, u nekim se počašnicama naziru obredni tragovi, no dominantno je riječ o pjesmama koje se uklapaju u kontekst svadbene i jednako tako ljubavne usmene lirike, uz blagoslove i molitve kao nezaobilazni segment pojedinih svetkovina. Vuloviću dugujemo i to saznanje da su počašnice osim kao dio porodičnih svetkovina, pjevane i u sklopu proslava koje imaju šire značenje, poput poklada ili datuma važnih za cijelu zajednicu. Snežana Samardžija uočava da se u običajnim pjesmama naziru tragovi arhaičnih obreda prelaza, „mada je obredna komponenta u njima svedena i prigušena.“⁵³⁵

U rukopisima nalazimo podjelu počašnica na „muške“ i „ženske“, što ne upućuje na model koji je primijenio Vuk Stefanović Karadžić kad je epiku imenovao muškom, a lirikom ženskom, već na izvedbeni, odnosno receptivni kontekst – muške su počašnice naime upućene muškarcima, dok su ženske upućene ženama, pri čemu je u sačuvanim zapisima neusporedivo veći broj muških počašnica. Pored podjele prema recipijentu na muške i ženske, Šilopijev zbornik počašnica sadrži i treću grupaciju. Riječ je o „šaljivim počašnicama“ u kojima dominira eročka komponenta, katkad metaforički dana, a katkad i sasvim direktna. Zanimljivo je da su tekstovi koji bi se mogli ubrojiti u grupaciju šaljivih počašnica u *Pjesmarici Nikole Mazarovića* zastupljeni u većem obimu te da su, neznano kad i od koga, u rukopisu križani, jer je njihov nerijetko lascivni sadržaj, po svoj

⁵³¹ Marko Višić, *Antologija stare helenske lirike*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019, str. 36.

⁵³² *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 22.

⁵³³ Mirjana Zavišin, nav. djelo, str. 52.

⁵³⁴ Dr Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Naučna knjiga, Beograd, 1982, str. 166.

⁵³⁵ Snežana Samardžija, *Uvod u usmenu književnost...*, str. 69.

prilici, bio neprihvatljiv za nekog kasnijeg recipijenta. Nije pretjerano smjelo prepostaviti da bi to mogao biti neko iz crkvenih krugova jer se rukopis i danas nalazi u Nadžupskome arhivu u Perastu. Pri klasifikaciji ne smije se zaobići ni obimom neveliki korpus počašnica „od popova“,⁵³⁶ kako je u rukopisima obilježena ona rukovet pjesama predviđena za izvođenje prilikom svečanosti vezanih uz svećenstvo. „Nečedne počašnice“ spominje Srećko Vulović u jednom pismu Baltazaru Bogišiću, uz molbu da ih ne „bjelodani“ jer „lasno je da bi se doznao da ih od mene dobiste te bi mi to većih neprilika na mene navuklo“.⁵³⁷ Ova klasifikacija počašnica polazi od samih rukopisa i onoga kako je u peraškoj sredini taj korpus bio percipiran, no jasno je da su posrijedi različiti kriteriji klasifikacije, od one načelne kod koje se polazi od spola recipijenta, do izdvojenih korpusa vezanih uz tematiku, odnosno priliku u kojoj se izvode. Kad se zna da su počašnice izvođene u određenim svečarskim prilikama, njihov je prigodni karakter nesumnjiv, a kako su njima bilježeni najčešće važni trenuci života patrijarhalne zajednice, bilo da je riječ o njezinome nukleusu, obitelji, bilo pak širem socijalnom miljeu, među sačuvanim pjesmama ponajviše je onih vezanih uz svadbene običaje i s dominantno ljubavnom tematikom.

No, bilo da je riječ o muškim, ženskim, šaljivim bilo o počašnicama „od popova“, formu počašnice karakterizira odsutnost univerzalnog metričkog obrasca – mogu te pjesme biti u četvercu, petercu, šestercu, osmercu, desetercu... heterosilabičke ili izosilabičke, sa zabilježenim pripjevom ili bez njega – svedenost na tek nekoliko stihova, jezgrovitost, svečarski karakter koji odražava vesele životne trenutke vezane uz njihovu izvedbu, refleksija patrijarhalnoga sociokulturalnog ambijenta i bogati jezično-stilski repertoar. U patrijarhalnome ambijentu u kojem su oblikovane i prenošene, počašnice su kao pjesme koje se izvode javno, na svečanostima, onda kad je riječ o porodičnim prigodama, za razliku od poklada koje njeguju drugačiji pristup, služile upravo za promociju vrijednosti patrijarhalne zajednice. Te vrijednosti sublimirane su u idealu braka koji predstavlja ne samo sponu dviju osoba već i kopču između različitih obitelji i garanciju biološkoga produženja zajednice. Brak je u počašnicama redovito praćen dobrim molitvama i

⁵³⁶ Među pjesmama koje Vuk Stefanović Karadžić nije objavio u svojim zbirkama u njegovoj ostavštini našle su se i dvije počašnice koje pripadaju korpusu „počašnica od popova“. Jednu od njih Karadžić je odnekud prepisao svojom rukom, dok je druga pisana rukom Vuka Vrčevića. V. *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića. Knjiga prva. Različne ženske pjesme*, za štampu priredili Živomir Mladenović & Vladan Nedić, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1973, str. 58.

⁵³⁷ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 216.

blagoslovima. Neokaljanost bračne zajednice reprezentira motiv poštenja, nerijetko prisutan u počašnicama. U jednoj od njih, prisutnoj u većem broju zbornika, uspjelo je prikazan prijelaz od feudalnog, ratničkog svijeta vitešta k porodičnome ambijentu, uz naglašavanje upravo ideala poštenja:

„Oružan junak Dunaj prepliva
Seldan ga konjic pri brijeđu čeka
Ne čudimo se dobru junaku
Neg se čudimo konju njegovu
Što oseldan pri brijeđu čeka
Jošter je treća koja je naveća
Doma ga ljubi s poštenjem čeka
I oko i čelo“

Simboli feudalnoga doba (konj, strijeli, ostrozi, štitak i sl.) česti su pratitelji junaka u počašnicama, a čest motiv susreta s djevojkom katkad je realiziran kroz dijalog u kojem se protagonisti vješto nadgornjavaju, a katkad uz suptilno priželjkivanje ljubavnoga raspleta. Ima u tim pjesmama i viteškoga prestiža i demonstracije snage junaka, a isto tako i etičkih principa bratske i prijateljske pomoći i podrške. Iako je ideal braka, izuzme li se ono nešto „nečednih pjesama“, kao manifestacije širenje i opstanka zajednice, visoko vrednovan, u nekim se pjesmama s izvjesnom sjetom pjeva o braku uz asociranje na magijske veze između svadbe i smrti kao dva obreda prijelaza. Takav je slučaj u ovim stihovima u kojima je bosiljak, kao prepoznatljiva biljka mističnih moći, u prvome redu zaštitnih i plodotvornih,⁵³⁸ metafora za djevojku:

„O bosioče moj bosioče u široko rasti
Er će doći moj bosioče stara svata vlasti

---

⁵³⁸ Š(piro). K(ulišić), „Bosiljak“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 41–42. O bosiljku u tradicijskoj kulturi v. i: Veselin Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1985, str. 41–49.

Ter će tebe moj bosioče mlada potrgati.“⁵³⁹

Koliko su počašnice neodvojive od ambijenta u kojem su njegovane vijekovima, lijepo svjedoči zapaženje Hatidže Krnjević: „Sav ovaj vedri svet počasnica široko je otvoren i u punoј svetlosti podnevnog mediteranskog pejzaža. Zeleni lugovi, gajevi i 'hladjenci' naseljeni su plemenitim pticama, utvama, prepelicama, sokolovima. Pejzaži mirišu mediteranskim biljem i sočnim plodovima dunja, narandži, limunova, grožđa, bosioka.“⁵⁴⁰

U počašnicama kao pjesmama izrazito kratke forme dana je samo skica nekog događaja, nekoliko scena koje reprezentiraju neku životnu situaciju, posredovanih ili prikazivanjem ili kratkim monologima i dijalozima. Pored idealna braka, ostvarenoga ili naviješćenoga, u patrijarhalni svjetonazor koji se zrcali u počašnicama uklapaju se i ideali prijateljstva, lojalnosti i bliskih odnosa, bilo rodbinskih bilo prijateljskih, kao i izdizanje junaštva na pijedestal najviših društvenih vrijednosti:

„Junak junaka okom pogleda
Da onđe bude đe potrebuje
A dobar junak svuđe potrebuje
Pred gospodinom među družinom
I oko i čelo“

Među peraškim počašnicama ima i onih koji upućuju na veću starinu, ukazujući na drevne mitske obrasce i obrede, gdje prikaz scena svakodnevnoga života ustupa mjesto postupku metaforizacije. Takav je slučaj s pjesmama u kojima se, primjera radi, javlja motiv zlatne jabuke koji se može razumjeti kao simbol sunca i života, ali i pjesme komponirane po modelu nizanja, nalik na zagonetke, kakva je pjesma s motivom srebrne čaše i biserne brade, zabilježena u više varijanata:

---

⁵³⁹ Varijantu pjesme zabilježio je I Vuk Stefanović Karadžić u „Gornjem Primorju“, odnosno u Crnogorskome Primorju. V. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 53.

⁵⁴⁰ Hatidža Krnjević, *Lirske istočnici...*, str. 82.

„Srebrna čaša biserna brada
Biser se roni u čašu pada
Svaka ga dlaka sto dukat valja
A sama brada tri bijela grada“

U pjesmama koje Vulović smješta u korpus „šaljivih“ posebno mjesto zauzimaju one „nečedne“. S obzirom na prilike u kojima su se počašnice inače izvodile u Perastu, a isto tako i na ambijent čvrste patrijarhalne zajednice, nameće se dojam da su pjesme s tek nagoviještenim erotskim motivima, a osobito one s otvoreno opscenim sadržajem, najprije mogле biti dio pokladnoga repertoara, rezervirane za onu godišnju svetkovinu u životu zajednice kad na scenu stupa svijet okrenut naglavačke. Dok u ljubavnim pjesmama ovoga korpusa nema detaljnijih prikaza ženske ljepote, već su opisi svedeni na stalni i uzan krug epiteta, a ljepota nije konkretna već dana kao univerzalna kategorija, „nečedne“ peraške počašnice donose nešto više detalja u opisu, a često su u njima predmet poruge pohotni starci. Raspon erotskih motiva, kako rekosmo, kreće se od nagoviještene erotike pa sve do direktnih erotskih prikaza. Onaj prvi slučaj karakterizira jedan broj pjesama iz *Pjesmarice Nikole Burovića*, poput ove:

„Uz potok niz potok
Đe đevojka sama spi
Iz njedara dunja ckli i cavti
Ah da mi je pogristi“

U *Pjesmarici Nikole Mazarovića* može se pronaći veći broj primjera tekstova otvoreno opscenih sadržaja. Za razliku od općega tona slavljenja vrijednosti patrijarhalne zajednice, sloge, bratske i prijateljske ljubavi, braka i sl. u takvim pjesmama, kojih je inače nevelik broj, naglašeni su prevara, tjelesna požuda, staračka pohotnost i sl. Razumije se da se takve pjesme pribrajaju korpusu muških počašnica. Za razliku od njih, ženske počašnice, neusporedivo rjeđe, dosljedno baštine patrijarhalne vrijednosti, a najčešće su koncipirane kao blagoslov ili molitva, što precizno pozicionira i ulogu žene u peraškome društvu, kao čuvarice od davnina utvrđenih društvenih konvencija.

O peraškim počašnicama dosad je najcjelovitije pisala Hatidža Krnjević, pa je ovdje nužno citirati njezin sumarni sud o njihovoj vrijednosti: „Sregnute i stabilne forme, 'muške' i 'ženske' počasnice, zbog svoje osnovne uloge i namene koju su imale u životu, pesme su bez tamnih tonova i turobnih raspoloženja. U njima je sve u slavu života i berićeta, daleko od ličnih i porodičnih drama. U tom smislu, one nose jedinstveno obeležje vedrine i vere, radosti i, kadikad, blage i uzdržane sete. One se kreću u granicama određenog tematskog kruga i jasno potvrđuju koliko prilike učestvuju u konačnom obliku pesme, i sadržinski i formalno. Ali, počasnice su, također, rečit primer kako lokalni izraz i prigodno pevanje mogu poprimiti razmere univerzalnog iskaza i značenja. Naime, ono što u njima daleko nadilazi specifične uslovnosti samog konteksta, jeste njihov visoki poetski kvalitet.“⁵⁴¹

Kao specifična forma lirske poezije, bez ustaljene metričke forme, ali s prepoznatljivim stilsko-jezičnim repertoarom i postupkom skiciranja kratkih scena, bilo onih iz svakodnevnoga života bilo onih sa snažnom obredno-mitskom konotacijom, namijenjene javnom izvođenju u svečanim prilikama, peraške su počašnice, sačuvane u brojnim zapisima od kraja XVII. do kraja XIX. stoljeća, prepoznatljivi usmenoknjiževni fenomen koji, čini nam se, prodornije od drugih pjesama, epskih ili lirskih, reprezentira perašku svakodnevnicu ranoga novovjekovlja, peraške običaje, tragove drevnih obreda, vjerovanja i društvene norme koje su oblikovale tu osobitu društvenu zajednicu.

Ostale usmenolirske forme

Za razliku od počašnica, spregnute lirske forme i prepoznatljive lokalne ambijentalnosti, u pjesmaricama koje su predmet našega interesa nalazimo i lirske pjesme koje pripadaju širem repertoaru, u stilsko-izražajnom i tematskome smislu znatno razudjenije, čije paralele srećemo i u zbirkama iz drugih krajeva, počevši od ranih zapisa, nastalih u vrijeme kad i bokejski, poput *Erlangenskoga rukopisa*, pa sve do znatno kasnijih zapisa. U peraškim rukopisima te su pjesme grupirane u tek nekoliko zbirk, i to zbirci Nikole Burovića, Nikole Mazarovića, dvjema zbirkama iz Arhiva HAZU-a i zbirci Ivana Kolovića. Prema ustaljenoj, no ne dovoljno preciznoj

---

⁵⁴¹ Hatidža Krnjević, nav. djelo, str. 74.

klasifikaciji⁵⁴² usmene lirike, među lirskim pjesmama iz bokeljskih zbornika srećemo ljubavne, običajne (pretežno svadbene) te u znatno manjem broju mitološke i šaljive pjesme. S obzirom na neujednačen broj zapisa u pojedinim zbirkama, pa i nekim specifičnostima samih zbirki, osvrnut ćemo se na lirske usmene pjesme u svakoj zbirci pojedinačno.

Po broju lirskih pjesama iz našega se korpusa izdvaja rukopis I b. 80 iz Arhiva HAZU-a. Pored 3 bugarštice, rukopis sadrži tekstove 49 usmenih pjesama, od kojih najveći broj, njih 40, pripada lirskoj poeziji u užem smislu, dok preostale možemo svrstati u prelazne lirsko-epske forme, balade, romanse ili pak u kratke epske nacrte, svedene na formule, bez razvijene fakture. Uz očiglednu dominaciju deseteračkoga stiha, u tim se lirskim pjesmama sreću i drugačiji metrički obrasci, pa tu imamo i pjesme u šestercu, osmercu i trinaestercu. U kompozicijskome pogledu Hatidža Krnjević upućuje na značenje paralelizma kao najzastupljenijega postupka oblikovanja lirske usmene pjesme, upućujući na temelje drevnoga animističkog osjećanja i viđenja svijeta: „Ovo načelo 'difuznog' mitskog mišljenja u svakovrsnim analogijama i paralelama, koje spajaju čoveka sa svetom u najširem smislu, ispoljava se u svim vidovima kompozicije lirske narodne pesme: *u monološkoj i dijaloškoj, u priповедној formi sjedinjenoj s monologom ili dijalogom, u opisno-priповедним oblicima* kompozicije, ali i u posebnim postupcima unutarnjeg oblikovanja kakvi su verižni nizovi slika, potom trostruko ponavljanje prizora, radnji ili govornih nizova, te postupak redukcije i izdvajanja jednog i ključnog motiva, i tako dalje.“⁵⁴³ Poetski paralelizam kao kompozicijski temelj lirske usmene pjesme, po riječima Hatidže Krnjević, proizlazi iz psihološkoga, emocionalnoga paralelizma.

Ako je jedan od problema pri klasifikaciji usmene lirike upravo njezina sinkretična priroda, gdje je sam tekst pjesme vezan uz određenu njezinu namjenu, pa se njegovim fiksiranjem i pismenim prenošenjem pjesma istrgava iz ritualnoga konteksta i time svodi na samo jedan svoj segment, kombinacija dvaju kriterija klasifikacije, sadržajnog i kriterija životne primjene, kod korpusa o kojemu govorimo nesumnjivo bi ukazala na dominaciju s jedne strane ljubavne tematike, a s druge strane pjesama povezanih sa svadbenim običajem. Za razliku od počasnica,

⁵⁴² O problemima klasifikacije usmene lirike v. Tanja Perić-Polonijo, „O klasifikaciji usmene lirike“, *Croatica*, br. 19, Zagreb, 1983, str. 99–111. Up. model klasifikacije koji predlaže Marko Dragić u: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 15.

⁵⁴³ Hatidža Krnjević, „Skica za vidove kompozicije lirske narodne pesme“, u: *Poetika srpske književnosti. Zbornik radova*, urednik Novica Petković, Institut za književnost i umetnost & Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 118.

vezanih uz perašku sredinu ili nekoliko oaza na Jadranu, pjesme iz ovoga kruga, poput bugarštica, referiraju na širi geografski pojas, pa se u njima spominju pored Perasta još i Carigrad, Budim, Senj, Zadar, Sarajevo, Podgorica... O lokalnoj transformaciji sižea rasprostranjenih na širemu prostoru ilustrativno svjedoče pjesme iz kruga pjesama u kojima gavrani izvještavaju o ishodu bitke. Pjesme su ispisane jedna za drugom i dok je u prvoj mjesto zbivanja Senj, u drugoj je to Perast, pri čemu je prva svedena samo na razvijenu formulu, dok je druga obogaćena brojnim detaljima opisa, pa je i po obimu dvostruko veća od prve.

U pogledu forme, a s obzirom na način izvođenja pjesama koji je redovito zanemaren u klasifikaciji, zanimljivu grupu čini nekoliko pjesama koje se mogu povezati s jednim brojem pjesama iz lirske rukoveti u zborniku Nikole Burovića i s dvije pjesme iz rukopisa I a. 27. Riječ je o pjesmama s prijevom što prethodi ili slijedi svakome novom stihu, koje pripadaju grupi svadbenih pjesama i upućuju na karakteristično otpijevanje kakvo je moglo biti vezano uz izvođenje u kolu („O poj grade na livade“, „Bilji redom džanum bilje karadalje“). No to je samo jedna od mogućnosti koje lirski paralelizam nudi u tim pjesmama.

Pjesmama te zbirke, kao uostalom i drugim lirskim usmenim zapisima iz Boke, dominira koncept svakodnevice. Stoga su i pjesme ljubavnoga karaktera, često uobličene u dijalog između mladića i djevojke, ipak spregnute normama patrijarhalne sredine. Etički kodeks patrijarhalne zajednice na najviše mjesto uzdiže pobratimstvo/posestrimstvo i kumstvo, što se očituje i u tim pjesmama. U pjesmi koja je šesta po redu u tome zborniku, „Đevojka je tuđinila brata“, mladić odbija djevojčin prijedlog da prekrši tabu pobratimstva, a u finalnim stihovima pjesme prisutan je izvjesni animistički obrazac:

„Dva su druma, jedna je planina.
Kudje podje gizdava đevojka
Ona gora zelena vehrjaše
Kojem podje oni tuđin junak
Ona gora suha zelenjaše.“

Po tumačenju Tihomira Đorđevića preljuba u duhovnome srodstvu smatra se u narodu težim grijehom „nego kad je u krvnom srodstvu ili kad je u svojdbi (affinitas, srodstvo po braku). Pod duhovnim srodstvom valja razumeti: pobratimstvo, posestrimstvo, posinjenje i kumstvo.“⁵⁴⁴

U patrijarhalnoj zajednici, ipak, kumstvo je iznad pobratimstva, kako se razaznaje iz pjesme koja je osamnaesta po redu, „Razbolje se Pokrajčiću Pavle“. U ispovijesti kaluđerima Pavle priznaje da je ubio devet pobratima, obljudio devet posestrima i ubio kuma vjenčanoga. Dok prva dva grijeha kaluđeri mjere s po devet godina bolesti, ubojstvo kuma određeno je najvećom mjerom izraženom potonjim stihom: „Ubio si Boga velikoga“. Tu aksiološku prednost kumstva nad pobratimstvom potvrđuje i narodna izreka „Preče je kumstvo od bratimstva“, o čemu piše i etnolog Petar Ž. Pantelić: „Kumstvo se nasleđuje, ono je duhovno srodstvo, pa se tretira kao krvno, predaje se potomcima; bratimstvo se ne nasleđuje i zastareva.“⁵⁴⁵ Kumstvo je pretkršćanska kategorija, a u toj je pjesmi s prilično drevnim motivima smješteno u kršćanski kontekst.

Patrijarhalni uzusi osobito su izraženi u muško-ženskim odnosima, pa tako u pjesmi koja je sedma u nizu, s početnim stihovima „Pasoh ovce, a đevojka jance“, mladić ne uspijeva vidjeti djevojčine oči čak ni u kolu jer ju je majka na samrti zavjetovala riječima:

„Tako kćerce ne bila prokleta
Kada budeš u toj divnoj hori
Niti gledaj po kolu junake
Niti gledaj po nebu zvijezde
Nego gledaj u zelenu travu,“

Patrijarhalni kodovi ogledaju se i u pjesmi koja je zapisana kao dvadeseta u nizu, čiji su početni stihovi „Kupala se Bojana đevojka / Kupala se u Dunaju vodu“. Milić vojvoda na kopljju i ostrogu „zanosí“ njezinu odjeću, a ona ga kune, što izaziva njegov prijekor da bi joj mogao biti djever. Poslije izvjesnog vremena Milić zaista biva „ručni đever“ na djevojčinu vjenčanju. Ta pjesma upućuje na feudalnu starinu (kopljje i ostrozi), sa za repertoar lirskih usmenih pjesama

⁵⁴⁴ Tihomir P. Đorđević, *Beleške o našoj narodnoj poeziji*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1939, str. 154.

⁵⁴⁵ P(atar). Ž. P(antelić)., „Kumstvo“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 188.

rijetkom scenom djevojke koja se kupa, ima svoju varijantu u rukopisu I a. 27, gdje su Bojana đevojka i „Dunaj voda“⁵⁴⁶ prilagođeni lokalnome miljeu, pa se u njoj Kotorka đevojka kupa „u jezernu vodu na Lovćen“.

Uz dominantno vedre tonove, kakvi se obično vezuju uz svadbeni običaj i ljubavnu tematiku, ima u tome rukopisu i tragičnih tonova, kao u prvoj pjesmi rukopisa „Razbolje se gizdava đevojka“, u kojoj djevojci na bolesničkoj postelji dolaze djeveri donoseći dunje i jabuke, no glas o njezinoj smrti zatječe ih „sred gore zelene“. Lirska paralelizam u toj se pjesmi realizira u formi prstena, ponavljanjem stihova u prološkome i epiloškome dijelu pjesme:

„Razbolje se gizdava đevojka
Pod prstenkom a u mile majke
(...)
Umrije ni gizdava đevojka
Pod prstenkom a u mile majke“

Hatidža Krnjević bilježi i tragove pravjerovanja u pjesmi u kojoj se javlja rijetki pripjev *bilje* koji upućuje na svibanjske svetkovine kao i u pjesmi o trepetljici.⁵⁴⁷ Tome krugu pjesama koje upućuju na magijski kontekst pridružit ćemo i pjesmu „Ja mi usnuh i zadrijemah pod orahome“, u rukopisu po redu devetnaestu koja se u epiloškoj točki teksta otkriva kao šaljiva lirska pjesma. Sva tri segmenta pjesme započinju stihom „Ja mi usnih i zadrijemah pod orahome“, a lirska situacija postignuta je gradacijskim postupkom. Nakon što se zaspalome ispod oraha prikaže djevojčica koja mu staje na noge, a on pomisli da je „lastovica“, pa potom nevestica za koju pomisli da je „jalovica“, slijedi epilog u kojem mu se prikazuje „stara baba“:

---

⁵⁴⁶ Vatroslav Jagić argumentirano je ukazao na to da se imenica Dunaj u slovenskom usmenom pjesništvu osim na istoimenu rijeku „upotrebljava kao oznaka za rijeku uopšte“. V. Vatroslav Jagić, „Dunav-Dunaj u slavenskom narodnom pjesništvu“, u: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str.150–176. Da je to bio slučaj i u bokeljskoj sredini svjedoče stihovi iz jedne svadbene pjesme koju je Vuk Stefanović Karadžić zabilježio u Risnu: „I staće vode Dunavi / I druga bistra jezera.“ V. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 57.

⁵⁴⁷ Hatidža Krnjević, *Lirske istočnici...*, str. 179.

„Ja mi usnuh i zadrijemah pod orahome
Tudje dođe stara baba sta mi na noge
Ja mi rekoh i pomislih jer gora pade.“

Mitološkim pjesmama pribrajamo devetu pjesmu rukopisa „Procvijeljela trava đetelina“ komponiranu kao dijalog vile i đeteline, na kojoj su „tri junačke krvi“ te pjesmu koja je dvadeset osma u nizu, „Ka je gora od gore najljepša“. U toj, kao i u nekim drugim pjesmama iz ovoga korpusa, ključnu kompozicijsku funkciju ima slavenska antiteza.

Neveliki korpus porodičnih pjesama u tome rukopisu reprezentira pjesma trideset sedma u nizu „Lijepa ti je varoš Podgorica“, u kojoj je u obliku dijaloga djevojke i lastavice⁵⁴⁸ prikazano kršenje patrijarhalnoga kodeksa u formi incesta. Pjesma koja se nalazi na četrdeset šestom mjestu u rukopisu pak donosi siže kletve dviju jetrvi.

Pored pjesama zapisanih u rukopisu I b. 80, ustanovili smo da je istom rukom zapisano i 12 lirske usmenih pjesama u zborniku I a. 27 iz Arhiva HAZU-a. Ukoliko bi se docnjom grafološkom analizom potvrdila naša pretpostavka da je riječ o rukopisu Ivana Antuna Nenadića, on bi kao zapisivač 61 lirske usmene pjesme, uz jedan zbornik bugarštica u kojem se nalazi 19 bugarštica i jedna zdravica ispisana istom rukom te 3 bugarštice iz zbornika I b. 80, zavrijedio posebno mjesto, kako po obimu tako i po vrijednosti zabilježenih pjesama, među ranim zapisivačima usmene književnosti u Boki kotorskoj. Od 12 pjesama iz zbornika I a. 27, čak njih 6 varijante su pjesama iz zbornika I b. 80. Antologiskoga su karaktera dvije mitološke pjesme iz toga zbornika. Prva od njih, prva u nizu pjesama koje je, kako prepostavljamo, zabilježio Nenadić, „Visok je Lovćen planina“ donosi upečatljivi opis bujne planinske vegetacije i životinjskoga svijeta, gdje su smješteni vilinski stanovi, gdje vile igraju, a jedna od njih „Koja je vijenac savila / Koja je suncem rodila / s mjesecom se grlila / Zvijezdama se je česila“ obljubi mladića koji jezdi planinom. Vjerovanje u seksualnu vezu vila i junaka bilo je u Crnoj Gori široko zastupljeno sve

⁵⁴⁸ Uz gavrana i vilu u korpusu bokokotorske usmene književnosti kao vjesnik nerijetko se javlja „lastovica“. S pozivom na Tihomira Đorđevića Aleksandar Gura uočava da u „srpskim i hrvatskim pesmama lasta, kukavica, i ponekad zmija, simbolizuju ljude koji plaču.“ V. Aleksandar Gura, *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Bromo & Logos & „Globosino“ – Aleksandrija, Beograd, 2005, str. 463.

do XIX. stoljeća.⁵⁴⁹ U četvrtoj pjesmi pisanoj istom rukom, „Visoke su one gore, rose moja“, dan je prikaz nebeske svadbe, gdje je nevjesta „sunca sestra“, a „mjesecu bratučeda“. Animistički impulsi razaznaju se u pjesmi „Hranila je Mare“, oblikovanoj u šestercu, gdje Mare hrani „slavja u naranči“, „konja u livadi“ i „hrabra u potaji“, a njenu tajnu majci odaje zelena dubrava. Pored 12 pjesama koje je zabilježio, kako pretpostavljamo, Ivan Antun Nenadić u tome su se zborniku našle još dvije usmene lirske pjesme, jedna iz kruga obiteljskih, a druga iz grupe ljubavnih pjesama, zabilježene rukom Frana Morandija.

Po broju zabilježenih usmenih lirskih pjesama iz kruga zajedničkoga južnoslavenskoga repertoara, nakon zapisivača za kojeg smo pretpostavili da bi mogao biti Ivana Antuna Nenadića od bokeljskih zapisivača najveće zasluge pripadaju Nikoli Buroviću. Burović je naime u svojoj pjesmarici u okviru cjeline „Popije(v)ke od kola“, u kojoj su se našli prijepisi pjesama dubrovačkih, dalmatinskih i bokeljskih pjesnika, ostavio zapis i 19 usmenih lirskih pjesama.

Kao i u opisanim zbirkama, i u Burovićevoj prevladavaju svadbene i ljubavne pjesme. Kao što smo već spomenuli u vezi s rukopisom I b. 80, posebnu grupu pjesama u Burovićevoj zbirci čine one u kojima se javlja pripjev koji prethodi ili slijedi svakom stihu pjesme. Takve su pjesme broj 109 „O pelime željo moja, pođoh s đevojkom na vodu“, broj 146 „Đevojčica pelin bere perindi voj“, pjesma 147 „O pod gradom na livadu vrani se konji igrahu“, pjesma 165 „Izrasla je tanka loza vinova vinova“, pjesma 168 „O vodo livado mnogo ti je vodih“, varijanta 175 „Đevojčica pelin bere perindi voj“ i pjesma 181 „Moj mile sadio đede“. Pripjev koji se ponavlja u svakoj od tih pjesama, osim što asocira na njihovu drevnost, kako je uočila i Hatidža Krnjević, trag je njihova izvođenja u kolu. U zbirci se mogu pronaći i varijante pjesama poznatih iz drugih izvora. Tako je pjesma broj 170 varijanta pjesme iz zbornika I a. 27, „Visok je Lovćen planina“, s dodatkom kojega nema u prvoj varijanti, a koji upućuje na izvedbeni kontekst:

„Ova je pjesan rečena
A druga je spraljena
Koja je ljepša od ove
Ova je pjesan rečena
Sva ova družba vesela

---

⁵⁴⁹ V. Adnan Čirgić, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 181.

I ko nas čuje izvanja
Da mu je kruna od zlata
A ko nas čuje od mjesta
Da mu je sreća vesela.“

Pjesma 176 „Vince pije Dulči Petre varadinski ban“ pak poznata je i iz drugih izvora od kojih je vremenski Burovićev varijanti najbliža ona u *Erlangenskom rukopisu*,⁵⁵⁰ od koje se Burovićeva razlikuje po tome što je po broju stihova gotovo dvostruko duža, donoseći opis ženske ljepote, ali i moralnu poruku koja nagovještava, i svojim stilsko-izražajnim elementima, da je izvorna pjesma prošla autorsku cenzuru:

„Mlozijema se dogodilo moj gospodine
Koji kroz žene izgubiše i blago i sebe
Mlogo je teža ljubav ženska neg li nemoći
Teško onomu ko se stavi u te žalosti“.

Hatidža Krnjević iz kruga svadbenih pjesama Burovićeva zbornika izdvaja 3 pjesme građene po osobitome modelu: „Za razliku od kratkih svadbenih pesama zasnovanih na načelu redukcije i mahom na jednoj situaciji, ove druge obeležene su postupnošću lirske radnje razvijene u dve-tri situacije koje se posebnim postupkom među se čvrsto vezuju. Fini redosled vezivnih ponavljanja, sužavanje (od većeg prema manjem) ili proširivanje (od manjeg prema većem) opsega slike i usredsređivanje (u oba slučaja) na jednu i glavnu situaciju, svakako su proistekli iz postupnosti svadbenog obreda. (...) U pesmama ovog tipa, lirsko zbivanje teče, na dva plana: opisno-narativnom i dijaloško-monološkom, ili u radnji ostvarenom konkretizovanju, u ulozi odgonetke.“⁵⁵¹ Najveću vrijednost toga tipa svadbenih pjesama Krnjević vidi u domeni obredne imaginacije, gdje je svadba predstavljena kao putovanje, uvođenje u drugi svijet. Iako se Burović trudio da pjesme grupira slijedeći vlastiti osjećaj, koji i nije daleko od suvremenih klasifikacija, ipak ne razlikujući usmene od autorskih pjesama, ta njegova klasifikacija nije u svemu ostala

⁵⁵⁰ *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, priredili Radoslav Medenica & Dobrilo Aranitović, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1987, str. 335.

⁵⁵¹ Hatidža Krnjević, nav. djelo, str. 87.

dosljedna. Tako se i u završnoj cjelini zbirke rezerviranoj za deseteračku epiku nalazi ne samo poneka epsko-lirska pjesma, koje je Vuk Stefanović Karadžić imenovao „pjesmama na medj“, već i tipične lirske ljubavne pjesme. Epsko-lirskim pjesmama pripada varijanta balade o sukobu braće Jakšić – danih samo pod imenima Mirko i Stijepo i izmještenih u Trogir – ovdje pod brojem 199, te romansa o djevojci prerusenoj u Ustu Čelebiju, pod brojem 188, inače poznata i u varijanti iz vremenski bliskoga *Erlangenskoga rukopisa*. Lirske ljubavne pjesme, nešto većega obima i s tendencijom pri povjedne realizacije, u rukopisu se sreću na 185, 187, 191, 194, 195, 196, 207, 208. i 209. mjestu.

U skoro osam deseteljeća mlađoj zbirci Nikole Mazarovića tipične lirske pjesme gotovo sasvim izostaju. Istina, neke od pjesama za koje je naznačeno da se pjevaju „u tancu“ ili su obilježene kao „začinke“ ukazuju na već započeti proces formiranja pjesama „na narodnu“ s elementima lirske stilsko-izražajne arhitektonike, no i s vidljivim šavovima autorske provenijencije. U cijelom zborniku, zapravo, nalaze se tri pjesme koje bismo bez iznimke mogli svrstati u korpus usmene lirike, i to pjesma pod brojem 19 te 24 i 25. Prva od njih o „momi“ koja se prvo jutro nakon što se udomi odmah porodi skladno se uklapa u vedri ton cijele zbirke u kojoj je po nekom osobitom nahođenju sastavljač izostavio sve pjesme tragične intonacije, bilježeći samo one koje su okrenute slavljenju života, ne bježeći u tom svojem vitalističkom izboru ni od opscenih pjesama. U kombinaciji pri povjednoga uvoda i dijaloga između svekra i snahe realizirana je pjesma koja okončava „mominim“ odgovorom svekru, razuzdanim nabranjem djetetovih očeva:

„O ti svekre tihi vjetre
Ne čudi se čije jedno
Neg se čudi čije drugo
Ovo je čedo svega sela
I gornjega i donjega
Devetinja iz Trebinja
I osminja iz Ocinja
I petinja iz Cetinja
I 2 đaka iz Žabljaka
I 2 popa iza plota

A najviše Vukadina“

Preostale dvije pjesme vezane su uz muško-žensko otpijevanje. Premda ne pripadaju užem repertoaru lirskih usmenih pjesama, već je riječ o lirsko-epskim pjesmama, ovdje je vrijedno spomenuti i dvije šaljive pjesme, pjesmu broj 105, sa snažnim erotskim nabojem, o lijepoj Fati i njenim čudesnim gaćama te pjesmu 131, realiziranu u formi parodije, koja počinje stihovima „Lijepa ti je Stolivka đevojka“. U potonjoj pjesmi postupak nizanja opisa, iz karakterističnoga lirskog repertoara kojim se izgrađuje profil „gizdave“ djevojke, ovdje je zamijenjen kontrastnim osobinama, pa premda je uz njezino ime ostao epitet „lijepa“, on poprima parodijski funkciju, no pjesma sadrži i karakteristično lokalnu komponentu – ismijavanje Kotorana, „starih pizmatora“:

„Lijepa ti je Stolivka đevojka
Ali joj je zaludu ljepota
Glava joj je kak i mezarola
Debela je kak i karatio
Kad se kara vas se Stoliv valja
Kada prdi Boka odgovara.
Prde dobro Stolivka đevojka
Prepadoše se gospoda kotorska
Mlidijući da im Kotor roni
Tresu im se i noge i ruke
A peruće naopako obrnule...“

Iako nisu ispisane rukom Nikole Mazarovića, već su u Mazarovićev rukopis dopisane naknadno rukopisom Joza Šilopija, za ukupnu sliku bokeljske lirske usmene produkcije osobito su važne dvije duže, narativne pjesme oblikovane dominantno lirskim postupkom, „Pjesna od ženidbe“ i „Pjesna bosanska“, za koje Hatidža Krnjević s puno prava kaže da ih „odlikuje neobična scenska živahnost i gusta mreža erotskih metafora i simbola.“⁵⁵² Za korpus koji je predmet našega

---

⁵⁵² Isto, str. 188.

interesa neobično razvijen opis djevojačke ljepote iz „Pjesne od ženidbe“ ponajbolje će ilustrirati sud Hatidže Krnjević:

„U nje lihce ka i žarko sunce,
U nje čelo kako vedro nebo,
Obrvice dvije pijavice,
A očice ki dvije višnjice,
U nje nosak ki mirisni orah,
A nje usta rumena koralja,
Kad se otvoru ki od raja vrata,
Kad govoru ki da srebro zvoni,
Kad se smije ki da ruža capti,
Na prsima zlaćene jabuke,
Lijepa jara imati ih u ruke!“

Najposlije, u *Pjesmarici Ivana Kolovića* s razmeđa XVIII. i XIX. stoljeća, iako se zadugo vjerovalo da je riječ o zbirci bez ikakve vrijednosti u kojoj su samo pjesme poznate iz drugih vrela, zapisano je 8 usmenih lirskeh pjesama, od čega su 3 poznate iz zbirke Nikole Mazarovića, dok preostalih 5 pjesama nema u drugim zapisima, ali se u potpunosti uklapaju u korpus i u metričkome, i u stilskome, i u tematskome pogledu. Riječ je naime o pjesmama ljubavne tematike s izrazitim erotskim nagovještajima u osmercu, desetercu i trinaestercu. Pjesma pod brojem 16 „Snovala je snovakinja“ sadrži tragove mitskoga kroz spomen „zloga mjesta pri potoku“ na kojem je snovakinja snila. „Zlo mjesto“ iz te pjesme asocira na „strašivo mjesto“, „pokraj mora“ iz jedne od pjesama iz zbirke I b. 80. Snovakinji najprije starac nudi da joj „prisnuje“ s dva „klubačca“ i jednim „mosurom“, ali starčevu ponudu snovakinja odbacuje. No kasniju ponudu „mladoga na konju“ snovakinja prihvaca, čime erotski nagovještaj poprima ispunjenje. Pjesma pod brojem 23 počinje sličnim ponudama starca koji biva odbijen, a potom mladića koji od djevojke dobiva poziv da je noću posjeti u njezinoj kući. Nagovještaj erotskoga raspleta međutim biva pretvoren u gradacijski postavljen niz neugodnosti koje pjesmu iz erotskoga pomjeraju k šaljivome kontekstu.

Izvan kruga prepoznatljive forme peraških počašnica, kako smo vidjeli, sačuvan je bogat fundus usmenih lirskeh pjesama zabilježenih u Boki kotorskoj u rasponu od 1696. do 1805. godine.

Karakterističan za širi južnoslavenski prostor, i u tematskome i u stilsko-izražajnome pogledu, taj je korpus u Boki kotorskoj pažljivo njegovan, ali i vješto preoblikovan u skladu s društvenim konvencijama sredine u kojoj je imao svoju značajnu ulogu u životu zajednice.

ZAKLJUČAK

Bokeljska, a upravo pretežno peraška usmenoknjiževna ostavština, sačuvala nam se u rukopisnim pjesmaricama, katkad mješovitog književnog karaktera, a katkad isključivo u formi usmenoknjiževnih pjesmarica, bilježenih u Perastu od 1696. do 1833. godine. Najstarija od njih, ona Nikole Burovića dakle nastala je devet desetljeća prije rođenja Vuka Stefanovića Karadžića čiji je rad na prikupljanju južnoslavenske usmene književnosti doprinio popularizaciji toga fenomena, i makar 20 godina prije no je negdje u sjevernijim krajevima nastao *Erlangenski rukopis*, dok su najmlađi rukopisi koji su bili predmet našega istraživanja, dvije male pjesmarice Krsta Balovića, nastali 1833. godine, samo godinu dana prije no je Karadžić posjetio Perast i u njemu zabilježio oveći broj pjesama, od kojih je jednu rukovet izdvojio u posebnu grupu u okviru svojega izdanja „ženskih pjesama“, imenujući je „peraškim počašnicama“.

U ovome smo radu nastojali približiti tu bogatu tradiciju, dosad tek rijetko i uzgredno sagledavanu kao cjelinu. U prvoj cjelini rada donijeli smo važnije informacije o korpusu i pristupu građi. Riječ je, kako rekosmo, o rukopisima koji su sve donedavno bili tek parcijalno objavljeni, bez uvida u integralne rukopise, od kojih smo neke posljednjih godina zajedno s kolegom Adnanom Čirgićem priredili za tisk, a neke još uvijek čekaju da budu objavljene. U Nadžupskome arhivu u Perastu, Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu i Arhivu HAZU-a u Zagrebu pronašli smo rukopise najvećega dijela korpusa. Neke pak zbirke rekonstruirali smo na osnovi prijepisa ili parcijalnih publiciranja, pa se ukupni broj zbirki koje su bile predmet našega interesa sveo na 18 rukopisa. Dodatna istraživanja, koja su dopunila pojedine detalje vezane uz korpus ili sastavljače zbirki i sami povjesni kontekst obavili smo i u arhivskome odjelu Muzeja grada Perasta, Istoriskome arhivu u Kotoru i u Državnome arhivu i Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Tijekom istraživanja ukazali smo i na neke pojedinosti koje dosad nisu bile poznate u znanosti, poput prepostavke da su čak tri usmenoknjiževne zbirke pisane rukom Ivana Antuna Nenadića, potom da je pjesmarica Ivana Kolovića ipak sačuvana, a uspjeli smo i rekonstruirati bogati zapisivački rad Joza Šilopija koji je ranije bio poznat samo nominalno. Bilježenje usmenoknjiževnih tekstova, a na osnovi grafije reklo bi se i njihovo prepisivanje iz starijih, danas nepoznatih rukopisa, bila je privilegija predstavnika peraškoga patricijskoga sloja, a osim kao zapisivači usmenoknjiževnih i prepisivači literarnih djela dubrovačko-dalmatinske književnosti,

većina se prepisivača bavila i drugim književnim ili historiografskim radom, pa smo, ondje gdje smo raspolagali s više biografskih vijesti, nastojali taj rad prikazati u cijelosti.

U drugoj cjelini rada predstavili smo i kritički prokomentirali povijest istraživanja bokeljske usmene književnosti, od prvoga osvrta iz 1868. godine do danas. Možda bi se tome dijelu rada mogla dati primjedba da je neobično velikoga obima s obzirom na činjenicu da je riječ o pretežno neobjavljenoj građi, no ta se bogata literatura zapravo nadovezuje na parcijalno objavljuvanje korpusa koje je ostvario ponajviše Baltazar Bogišić i u nešto manjoj mjeri Miroslav Pantić. Stoga je to poglavlje i podijeljeno na cjeline koje omeđuje djelatnost jednoga i drugog zaslužnika, uz uvodni dio u kojemu je dan osvrt na doprinos Srećka Vulovića u otkrivanju, očuvanju i opisivanju toga korpusa. Vulovićeva istraživanja čine prvu, *deskriptivnu fazu* proučavanja peraških pjesmarica, dok drugu, *interpretativnu fazu* čini korpus proučavanja koji započinje s Baltazarom Bogišićem i traje do naših dana.

U trećoj cjelini rada dali smo kratak osvrt na društvene, književne i kulturne prilike u Perastu od kraja XVII. do sredine XIX. stoljeća, nastojeći osvijetliti osebujni povijesni položaj Perasta, njegovu važnost kao granične ispostave Mletačke Republike, ali i ulogu koju su tijekom mletačko-turskih ratova odigrali hajduci nastanjeni upravo u Perastu i okolici. Trudili smo se približiti i posebno društveno uređenje Perasta u ranome novovjekovlju, temeljeno na visokome stupnju komunalne autonomije i svijesti o plemičkome porijeklu 12 prvobitnih peraških kazada. Kulturne tekovine te sredine prikazali smo u kratkome pregledu djelatnosti peraških pisaca, crkvenim prikazanjima kao osobitoj dramskoj formi, potom bilješkom o važnijim praznicima, svetkovinama i običajima zajednice te, najposlijе, u osvrtu na peraške poklade, ovdje protumačene kao jedne od formi „državnoga ideološkog aparata.“

U završnoj, četvrtoj cjelini rada osvrnuli smo se, u prvoj redu, na genološke i tematološke osobine korpusa. Posebna je pozornost posvećena peraškim bugaršticama, od pitanja njihova imenovanja i porijekla do propitivanja fenomena rata, granice, identiteta i drugosti u njima. Te smo motive izdvojili kao osobito važne za semantiku žanra i suvremene filološke, u prvoj redu književnopovijesne interese. Ukažali smo i na to da se peraške bugarštice mogu kako tematski tako i stilski podijeliti na dva repertoara, od kojih prvi čini pjesme s uglavnom srednjovjekovnom, viteškom tematikom, po načinu oblikovanja srodniji baladama, dok drugi repertoar referira na perašku povijest XVII. i XVIII. stoljeća i po svojem je karakteru kroničarski i epski. Deseteračkoj usmenoj epici posvetili smo omanje potpoglavlje, skicirajući model klasifikacije koji se svodi

ponovno na dvije cjeline, pjesme ugrofilske provenijencije i manji krug pjesama koje pripadaju muslimanskoj epici, uz ostatke viteške epske poezije, kao prvu cjelinu koja po svojem karakteru nije specifično peraška već je svojinom širega štokavskoga jezičnoga areala, te drugu cjelinu u kojoj su pjesme koje referiraju na poznate povijesne događaje ili ličnosti iz XVII. i XVIII. stoljeća. U okviru te grupe pak srećemo ne sasvim čvrstu podjelu na hajdučke pjesme, koje pripadaju tipu epike o odmetnicima od vlasti i zakona, te pretežno kroničarske pjesme o peraškim povijesnim događajima, pomorskim i kopnenim bitkama i megdanima, koje odgovaraju tipu graničarske epike. Te su pjesme od bugarštica preuzele model dominantno viteške reprezentacije protivnika, no u njima su izrazito negativno karakterizirani Vlasi kao neviteški, svirepi, vjerolomni i lakomi narod. Posljednja cjelina četvrtoga poglavlja posvećena je usmenoj lirskoj poeziji u okviru koje smo posebnu pozornost posvetili peraškim počašnicama kao osobitoj formi običajne lirike koja po broju zapisanih tekstova predstavlja dominantni usmenoknjiževni žanr u okviru našega korpusa, a osvrnuli smo se i na druge usmenolirske vrste, među kojima su osobito bile popularne svadbena i ljubavna lirika, uz nešto manji broj zapisa obiteljske i mitološke lirike. Peraška usmena lirika i u tematskome i u stilsko-izražajnome pogledu uklapa se u širi, južnoslavenski usmenoknjiževni lirski korpus, no u Boki kotorskoj ta je vrsta bila izrazito zastupljena te vješto preoblikovana u skladu s uzusima društva u kojemu je imala važnu ulogu.

Tijekom istraživanja došlo se do znatnoga broja novih spoznaja vezanih za razmatrani korpus. Naime, taj je korpus, kako je već rečeno, ovdje prvi put sagledan kao cjelina, dok je u ranijim istraživanjima bio sveden na parcijalne spoznaje o svega nekoliko rukopisa, doduše onih najobičnijih. Popis identificiranih rukopisa koji čine korpus od 18 rukopisa, od kojih je njih 12 proučavano na osnovu originalnih rukopisa, njih 5 na osnovu poznijih prijepisa, a jedan je rekonstruiran zahvaljujući parcijalno objavljenim prilozima Miroslava Pantića. Tokom istraživanja pronašli smo ranije spominjanu, ali nikad opisanu i istraženu pjesmaricu Ivana Kolovića, a u poglavlju o usmenoj lirici ukazali i na pjesme te zbirke koje se ne javljaju u drugim rukopisima, potom smo identificirali i opisali za znanost nepoznatu malu zbirku, Pjesmaricu Krsta Mazarovića, za dijelove tri zbornika iz Arhiva HAZU-a iznijeli smo pretpostavku da su pisana rukom Ivana Antuna Nenadića, prvi put smo uspostavili precizni popis i opis zbirki koje pripadaju obitelji Balović, predstavili smo također prvi put dvije zbirke počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu te rekonstruirali zbirke Jozu Šilopija i Tripa Smeće. Arhivska građa koju smo konsultirali u više arhivskih fondova pomogla je za dopunu portreta pojedinih zapisivača. Tako smo prvi,

koliko nam je poznato, uočili u Istoriskome arhivu u Kotoru prijepis Gundulićeva *Osmana* pisan rukom Julija Balovića. Zahvaljujući arhivskoj građi ustanovili smo i da je Franjo Morandi sudjelovao u korigiranju i dopuni nekih rukopisnih zbornika. Nove spoznaje iznijeli smo i u poglavlju u kojem je dan pregled dosadašnjih istraživanja, kako u polemičkome sučeljavanju različitih pristupa osobito korpusu bugarštica, tako i prezentiranjem arhivskih vrela koja nisu bila poznata ranijim istraživačima, poput pisama Baltazara Bogišića Srećku Vuloviću te Vulovićevih pisama ustanovama kojima je slao rezultate svojih istraživanja.

U posljednjem, najobimnijem poglavlju rada posvećenom genološkim i tematološkim karakteristikama korpusa u posebnim cjelinama o bugaršticama, deseteračkoj usmenoj epici, usmenoj lirici – i u okviru nje posebice počašnicama – donijeli smo panoramski pregled problematike, tretirajući korpus integralo, pri analizi ne dvojeći pjesme koje su poznate od ranije u odnosu na one koje do danas nisu publicirane.

Za bugarštice – koje su u Boki kotorskoj, kako smo na osnovu rukopisa utvrdili, nazivane bugarkama – ustanovili smo kako su sačuvane u šest rukopisa i u 52 teksta, koji se mogu podijeliti na dvije cjeline, odnosno dva repertoara. U prvi repertoar ulaze, kako je već rečeno, pjesme sa srednjovjekovnom tematikom, što tematski obuhvaćaju period od kraja XIV. do sredine XV. stoljeća, u kojima je pozornica događanja izvan Perasta i Boke, dok se drugom repertoaru pribrajaju pjesme što se odnose na povijesne događaje XVI. i XVII. stoljeća, čija se radnja zbiva u Perastu i okolici. Ta dva repertoara, kako smo pokazali, osim kronološke podjele na pjesme sa srednjovjekovnom tematikom i pjesme s ranonovovjekovnom tematikom, i stilski su podijeljene na pjesme dominantno epsko-lirskoga ili lirskoga karaktera – u ovome radu identificirane kao balade – i pretežno epske pjesme izrazito kroničarskoga karaktera. Pozornost smo u radu, iako nije izravno povezan s korpusom, posvetili i prvo zapisu južnoslavenske usmenoknjiževne pjesme iz 1497. godine, priklanjujući se argumentaciji Davida Bynuma da nije riječ o bugarštici, već o poskočnici, donoseći kroz usporedbu imena izvođača te pjesme i imena zabilježenih u povijesnim vrelima XV. stoljeća, pretpostavku da su izvođači te pjesme mogli potjecati s prostora srednjovjekovne Zete.

Utvrđili smo da se deseteračke epske pjesme sreću u 10 rukopisa te da ih je na broju 117 zapisa, uključujući i varijante koje se sreću u različitim zbirkama. Pored razdiobe toga korpusa na dvije cjeline, što je izведен poglavito na osnovu tematskoga kriterija, ukazali smo i na stanovite jezičko-stilske karakteristike korpusa izraženije u drugome repertoaru, koji je, za razliku od prvoga

što i tematikom i stilom pripada širem krugu južnoslovenske epike, izrazitije lokalan. U pjesmama iz povijesti Perasta, bilježenim nerijetko neposredno nakon nekoga povijesnoga događaja, kroničarska komponetna onemogućila je estetski uspjelije uobličavanje pjesme. Pjesnički su uspjelije pjesme iz kruga hajdučke epike, u kojima se, kako smo pokazali, nerijetko sreću internacionalni motivi. Poređenje varijanata pjesama u starijim i mlađim rukopisima ukazalo je kako na promjene na leksičkoj razini tako i na degeneraciju usmene epike, koja u mlađim rukopisima biva posvjedočena uvodenjem rime, „učenih“ invokacija, datiranjem u uvodnim stihovima, ali i u kvalifikaciji neprijatelja i u reprezentaciji sukoba više ne sukladno paradigm viteškoga odmjeravanja, već sukladno vjerskome ideologemskome okviru. Kako su deseteračke epske pjesme ovoga korpusa, za razliku od bugarštica, rijetko bile predmet pozornosti istraživača, a najveći broj njih nije bio publiciran, na odabranome primjeru propitivanja varijanti pjesama o napadu Osmanlija na Perast 1654. godine, ukazali smo kako u okviru istoga korpusa jedan povijesni događaj može biti različito reprezentiran. Napad Osmanlija na Perast iz 1654. godine, naime, opjevan je u 5 epskih pjesama od kojih je jedna bugarštica, jedna osmeračka, a tri deseteračke pjesme. Dok su tri od tih varijanti tipične kroničarske pjesme usmjerenе na što vjerodostojniji prikaz događaja, osmeračka varijanta i jedna kraća deseteračka varijanta, kako smo pokazali, izgrađene su po modelu živoga narodnog stiha.

U poglavlju o usmenoj lirici posebnu smo pozornost posvetili počašnicama, što se javljaju u 7 proučenih rukopisa i u čak 360 zapisa u okviru istraživanoga korpusa. Slijedeći podjelu počašnica na muške, ženske, šaljive i one „od popova“ ukazali smo kroz analizu konkretnih primjera na specifičnost te forme, koje su bez stabilnoga metričkoga obrasca, nastale u patrijarhalnome ambijentu, a izvođene javno, tijekom svečanosti i porodičnih prigoda, s ciljem promoviranja patrijarhalnih vrijednosti. Iznimku predstavlja omanji korpus pjesama nerijetko lascivnoga sadržaja koji inklinira karnevalske osjećanju života i svijeta.

Prema uobičajenoj klasifikaciji usmene lirike, među lirskim pjesmama iz bokeljskih zbornika pored počašnica, izdvojili smo i ljubavne, običajne (pretežno svadbene) te u manjem broju mitološke i šaljive pjesme, koje su zabilježene u 5 zbirkama ovoga korpusa, i sačuvane u ukupno stotinjak zapisa, računajući i varijante. Tematsko-motivske osobine korpusa opisali smo prateći svaku pojedinačnu zbirku, uključujući i novootkrivenu *Pjesmaricu Ivana Kolovića* s 5 usmenolirske pjesama kojih nema u drugim zapisima, pa je našim istraživanjem, makar i u grubim crtama, ukazano i na pjesme koje su, budući neobjavljene, ostale izvan pozornosti istraživača.

Osamnaest sačuvanih ili rekonstruiranih zbirki dominantno usmenoknjiževne provenijencije u malenome Perastu svjedočanstvo je bogatoga nasljeđa toga tipa književnosti na Crnogorskome primorju u ranome novovjekovlju. Njihova starina, ali i snažan pečat posebnosti sredine – u kojoj su nastajale ili pak adaptirane – čine posebnu vrijednost ovoga korpusa kojom se on predstavlja kao nezaobilazna, inicijalna faza za proučavanje južnoslavenskoga usmenoknjiževnog nasljeđa.

ARHIVSKI FONDOVI I RUKOPISI

Arhivski fondovi

- Nadžupski arhiv u Perastu
- Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtat
- Arhiv HAZU-a – Zagreb
- Istorjski arhiv – Kotor
- Muzej grada Perasta
- Državni arhiv – Split
- Sveučilišna knjižnica u Splitu

Rukopisi

- Pjesmarica Nikole Burovića, Naučni arhiv Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića, Cavtat, br. 124;
- Pjesmarica Julija Balovića, Arhiva obitelji Balović u Arhivu HAZU-a, Zagreb, br. 21;
- Pjesmarica Krsta Mazarovića, Nadžupski arhiv Perasta, R. X;
- Rukopisni zbornik IV. a. 30 Arhiva HAZU-a
- Rukopisni zbornik I. b. 80 Arhiva HAZU-a
- Rukopisni zbornik I. a. 27 Arhiva HAZU-a
- Pjesmarica Nikole Mazarovića, Nadžupski arhiv u Perastu, br. R. X;
- Zbirka počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu, Miscellanea III PJ;
- Zbirka počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu II, Miscellanea III, V, Rad I;
- Pjesmarica Andrije Balovića, Arhiva obitelji Balović u Arhivu HAZU-a, Zagreb, br. 10;
- Pjesmarica Ivana Kolovića, Arhiv HAZU-a, Zagreb, IV a. 28;
- Zbirka deseteračkih pjesama Joza Šilopija, Arhiv HAZU-a, Zagreb, I c. 37;
- Zbirka počašnica Joza Šilopija I, Naučni arhiv Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića, Narodne pjesme, kutija I, Cavtat, br. 185 (prijepis);
- Zbirka počašnica Joza Šilopija II, Naučni arhiv Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića, Narodne pjesme, kutija I, Cavtat, br. 193 (prijepis);

- Pjesmarica Tripa Smeće, Naučni arhiv Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića, Narodne pjesme, kutija I, Cavtat, br. 188 (prijepis);
- Pjesmarica Krsta Balovića I, Arhiva obitelji Balović u Arhivu HAZU-a, Zagreb, br. 4;
- Pjesmarica Krsta Balovića II, Naučni arhiv Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića, Narodne i druge pjesme, kutija II, Cavtat, br. 64 (prijepis);

POPIS LITERATURE

1. Altiser, Luj. *Ideologija i državni ideološki aparat*, Karpos, Loznica, 2015.
2. *Analisti, hroničari, biografi*, priredio Miloš Milošević, Obod, Cetinje, 1996.
3. *Antologija srpske lirsko-epske usmene poezije*, priredila Zoja Karanović, Svetovi, Novi Sad, 1998.
4. Babić, Vanda. „Neke posebnosti hrvatske usmene književnosti u Boki kotorskoj“, *Zadarski filološki dani 1., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005*, Zadar, 2007, str. 259–271.
5. Babić, Vanda. *Bokeljska muka*, Književni krug, Split, 2008.
6. Babić, Vanda. *Razgovor duhovni Vicka Zmajevića*, Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“ – Podružnica Zadar, Zadar, 2005.
7. Bagić, Krešimir. *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
8. Bahtin, Mihail. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Nolit, Beograd, 1978.
9. Balović, Julije. *Pratichae schrivaneschae*, priredila Ljerka Šimunković, Državni arhiv, Split, 2004.
10. Banašević, Nikola. *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*, Skopsko naučno društvo, Skoplje, 1935.
11. *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik, priredio Nikola Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner, Zagreb, 1863.
12. Blehova-Čelebić, Lenka. *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Kotorski distrikt*, Pobjeda & Narodni muzej Crne Gore & Istorijski institut Crne Gore, Podgorica – Cetinje, 2006.
13. Bogišić, Dr V. „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“, *Dubrovnik: zabavnik narodne štionicice dubrovačke za godinu 1868*, Split, 1868, str. 279–292.
14. Bošković-Stulli, Maja. „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991, str. 227–247.
15. Bošković-Stulli, Maja. „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991, str. 227–247.

16. Bošković-Stulli, Maja. „Bugarštice“, *Narodna umjetnost*, 41/2, Zagreb, 2004, str. 9–51.
17. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
18. Božović, Rade. *Arap i usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1977.
19. Brajković, Gracija. „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8.
20. Brajković, Gracija. „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 116–132.
21. Brajković, Tomo. *Peraški dijalekat*, Tisak dioničke tiskare, Zagerb, 1893.
22. Brodel, Fernan. *Meditoran i mediteranski svijet u doba Filipa II*, tom I, CID & Geopoetika, Podgorica & Beograd, 2001.
23. Budak, Neven. *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
24. *Bugarštice*, izbor i beleške Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1965.
25. *Bugarštice*, izbor i predgovor dr Novak Kilibarda, Rad, Beograd, 1979.
26. *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952.
27. *Bugarštice*, za štampu priredio Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1959.
28. Burke, Peter. *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
29. Butorac, Pavao. „Dva nepoznata rukopisa Marka Martinovića“, *Analii Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, I, Dubrovnik, 1952, str. 359–384.
30. Butorac, Pavao. *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.
31. Butorac, Pavao. *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Tiskara „Bosanska pošta“, Sarajevo, 1928.
32. Butorac, Pavao. *Kulturna povijest grada Perasta*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, 1999.
33. Butorac, Pavao. *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011.
34. Butorac, Pavao. *Opatija Sv. Jurja kod Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.
35. Butorac, Pavao. *Razvitak i ustroj peraške općine*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1998.
36. Butorac, Pavao. *Zmajevići*, Gospa od Škrpjela, Perast, 2003.
37. Bynum, David E. „The collection and Analysis of Oral Epic Tradition in South Slavic: An Instance“, *Oral Tradition*, 1/2, 1986, str. 302–343.

38. Chadwick, H. Munro & Chadwick, N. Kershaw. *The Growth of Literature*, volume II, Cambridge University Press, 1936.
39. Cozzi, Gaetano & Knapton, Michael & Scarabello, Giovanni. *Povijest Venecije*, svezak II, Antibarbarus, Zagreb, 2007.
40. *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979.
41. Čajkanović, Veselin. „Sekula se u zmiju pretvorio“, u: Veselin Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, str. 35–45.
42. Čajkanović, Veselin. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1985.
43. Čelebi, Evlija. *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.
44. Ćirgić, Adnan. *Dijalektologija crnogorskoga jezika*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2017.
45. Ćirgić, Adnan. *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.
46. Čubelić, Tvrtnko. „Književno-teorijske karakteristike usmene narodne balade“, u knjizi: *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva. Za sustav i poetiku usmene narodne književnosti. Studije – rasprave – kritike*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1982, str. 78–94.
47. Daničić, Đuro. „Bugarštica“, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1882, str. 715–716.
48. De Sarno-San Gjorgio, Dionisije. *Uspomene iz Perasta. Narodne pjesme za pjevanje i klavir*, Izdanje G. M. Gjorića, Beograd, 1896.
49. *Defteri i registrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tirane, 1974.
50. Deretić, Jovan. *Istorijske književnosti*, četvrti izdanje, Prosveta, Beograd, 2004.
51. Deretić, Jovan. *Srpska narodna epika, „Filip Višnjić“*, Beograd, 2000.
52. *Djela Iñacijia Gorgi (Ignata Đordića)*, knjiga prva, za štampu priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918.
53. Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.

54. Drndarski, Mirjana. *Na vilinom vijalištu. O transpoziciji folklornih žanrova*, Rad & KPZ Srbije, Beograd, 2001
55. Dukić, Davor. *Figura protivnika u hrvatskoj povjesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
56. Dukić, Davor. „Predgovor“, u knjizi: *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 9–59.
57. Dukić, Davor. „Suvremeni ratovi u dalmatinskoj književnoj kulturi 17. i 18. stoljeća“, u knjizi: *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008, str. 31–56.
58. Dukić, Davor. „Ugrofilstvo u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja“, u: *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, uredili Dubravka Oraić Tolić & Ernő Kulesár Sabó, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006, str. 93–109.
59. Dukić, Davor. *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004.
60. Dukić, Davor. *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.
61. Đorđević, Tihomir P. *Beleške o našoj narodnoj poeziji*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1939.
62. Đurović, Ratko. *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006.
63. Eco, Umberto. „The frames of comic 'fridom““, u: Umberto Eco & V. V. Ivanov & Monica Rector, *Carnival!*, Mouton Publishers, Berlin – New York – Amsterdam, 1984, str. 1–9.
64. Eco, Umberto. *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2013, str. 9–33.
65. Erdeljanović, Jovan. „Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca“, *Glas SKA*, XCVI (56), Beograd, 1920, str. 1–78.
66. *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, priredili Radoslav Medenica & Dobrilo Aranitović, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1987.
67. Fancev, Franjo. „Varijante triju pjesama iz kanconijera Nikše Ranjine“, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, Knjiga XIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1938, str. 281–286.
68. Fisković, Cvito. „Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. 21, Kotor, 1973, str. 9–33.
69. Fortis, Alberto. *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004.

70. Franić-Tomić, Viktoria & Novak, Slobodan Prosperov. *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2015.
71. Gezeman, Gerhard. *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2002.
72. Giljferding, A. *Bosnija, Gergegovina i Staraja Serbia*, S. Peterburg, 1859.
73. Goleniščev-Kutuzov, Ilja Nikolajevič. „Istraživači epike i narodni pjevači“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 185–210.
74. Greenblatt, Stephen. *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1988.
75. Grković, Milica. „Lična imena u nekim naseljima severne Albanije i slovensko-albanske veze u svetlu antroponomije“, u: *Stanovništvo slovenskog porekla u Albaniji. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Cetinju 21, 22, i 23. juna 1990*, Istoriski institut SR Crne Gore, Titograd, 1991, str. 185–188.
76. Gura, Aleksandar. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Bromo & Logos & „Globosino“ – Aleksandrija, Beograd, 2005.
77. *Hajduci u Boki Kotorskoj 1648–1718*, priredio Miloš Milošević, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988.
78. Халанский, М. „Замѣтки по славянской народной поэзіи“, *Русскій филологическій вѣстникъ*, томъ VII, Варшава, 1882, str. 113–134.
79. Harvud, Ronald. *Istorija pozorišta*, CLIO, Beograd, 1998.
80. Hraste, Mate. „O kraju postanka bugarska na osnovu analize njihova jezika“, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Prace jazykoznawcze*, Z. 4, Filologia, Z. 8, Nr. 37 (Krakow) 1961, str. 309–315.
81. *Izabrane narodne pjesme II. Ženske*, priredio dr Nikola Andrić, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1913.
82. Jagić, Vatroslav. „Dunav-Dunaj u slavenskom narodnom pjesništvu“, u knjizi: Vatroslav Jagić. *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str. 150–176.
83. Jagić, Vatroslav. „Južnoslavenska narodna epika u prošlosti“, u: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str. 213–254.

84. Jakić, Tomislav. „O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1962, str. 145–170.
85. Jakobson, Roman. „O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih epova“, u: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 146–156.
86. Janković-Pivljanin, Stanka. „Iz kulturne istorije Kotora – karneval“, u: *Knjiga o Kotoru*, ur: Katarina Mitrović, Magelan pres, Beograd, 2014, str. 146–166,
87. Jezernik, Božidar. „Uvod. Stereotipizacija 'Turčina'“, u: *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik, XX vek, Beograd, 2010, str. 9–29.
88. Jovićević, Andrija. „Crnogorsko Primorje i Krajina“, *Srpski etnografski zbornik*, knj. XXIII, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1922, str. 1–273.
89. Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne pjesme, knjiga četvrta*, 1862, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga VII, Prosveta, Beograd, 1986.
90. Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne pjesme, knjiga prva*, 1841, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975.
91. Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne pjesme*, priredila Snežana Samardžija, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006.
92. Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne poslovice*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IX, Prosveta, Beograd, 1965.
93. Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpski rječnik (1852)*, II, R–Š, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga XI (2), Prosveta, Beograd, 1987.
94. Katičić, Radoslav. *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika & Matica hrvatska & Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Zagreb & Mošćenička Draga, 2010.
95. Kekez, Josip. *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Čakavski sabor, Split, 1978.
96. Kekez, Josip. *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Organizator, Zagreb, 2000.
97. Kilibarda, Novak. *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, Slovo ljubve, Beograd, 1972.
98. Kilibarda, Novak. *Usmena književnost, Istorija crnogorske književnosti, knjiga I*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
99. Klajner, Julijuš. „Ballada“, u: *Rečnik književnih rodova i vrsta*, redakcija Gžegož Gazda & Slovinja Tinecka Makovska, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 126–131

100. Kojović, Antun. *Djela*, priredila Zlata Bojović, Obod, Cetinje, 1996.
101. Koljević, Svetozar. *Naš junački ep*, Nolit, Beograd, 1974.
102. Koljević, Svetozar. *Postanje epa*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 1998.
103. Krnjević, Hatidža. „O našim narodnim baladama“, u knjizi: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980, str. 7–49.
104. Krnjević, Hatidža. „Skica za vidove kompozicije lirske narodne pesme“, u: *Poetika srpske književnosti. Zbornik radova*, urednik Novica Petković, Institut za književnost i umetnost & Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 117–139.
105. Krnjević, Hatidža. *Lirske istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ & Jedinstvo, Beograd – Priština, 1986.
106. Kulišić, Špiro. „Etnološka ispitivanja u Boki kotorskoj“, *Spomenik CIII*, SANU; Beograd, 1953, str. 195–213.
107. K(ulišić)., Š(piro). „Bosiljak“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 41–42.
108. Lalević, M. S. „Bugarštice i umetnička pesma“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga IV, sv. 1–2, Beograd, 1937, str. 174–199.
109. Lalević, M. S. „O bugaršticama“, u: *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952, str. 7–25.
110. Lalević, M. S. „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga III, sv. 1–2, Beograd, 1936, str. 50–73.
111. Lalević, M. S. „Prilog proučavanju bugarštica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga II, sv. 1–2, Beograd, 1935, str. 7–17.
112. Latković, Vido. „Narodna epska pjesma u Crnoj Gori“, u: *Epska narodna poezija Crne Gore*, izbor i redakcija dr Vido Latković & Jovan Čađenović, Grafički zavod, Titograd, 1964, str. 7–61.
113. Latković, Vido. *Narodna književnost*, I, Naučna knjiga, Beograd, 1982.
114. Loma, Aleksandar. *Prakosovo. Slovenski i indoevropski korenii srpske epike*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2002.
115. Lord, Albert B. „Uticaj turskih osvajanja na balkansku epsku tradiciju“, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca. Izbor kritika*, sastavili dr Đenana

Buturović & dr Vlajko Palavestra, IP Svjetlost & OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1974, str. 65–83.

116. Lord, Albert B. *Pevač priča. I. Teorija*, Idea, Beograd, 1990.
117. Lord, Albert B. "Foreword", in: John S. Miletich, *The Bugarstica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990, str. vii–xviii.
118. Lotman, Jurij M. *Semiosfera. U svetu mišljenja, Čovek – tekst – semiosfera – istorija*, Svetovi, Novi Sad, 2004.
119. Luković, Niko. *Boka Kotorska. Kulturno-istoriski vod*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951.
120. Ljubić, Šime. „Skadarski zemljivođnik od god. 1416.“, *Starine JAZU*, XIV, Zagreb, 1882, str. 30–57.
121. Ljubinković, Nenad. „Narodne pesme dugoga stiha“, u knjizi: Nenad Ljubinković, *Traganja i odgovori. Studije iz narodne književnosti i folklora (I)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 9–119.
122. Ljubinković, Nenad. „'Svoj' i 'tuđ' u interakciji na balkanskim prostorima do početka osamnaestog veka – fragmenti“, u: *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2006, str. 77–84.
123. M(ilaković), D(imitrije). „Crnogorske junačke popijevke“, *Grlica*, Cetinje, 1835, str. 88–123.
124. Maretić, Tomo. *Naša narodna epika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 25.
125. Matić, Svetozar. *Naš narodni ep i naš stih. Ogledi i studije*, Matica srpska, Novi Sad, 1964.
126. Matić, Svetozar. *Novi ogledi o našem narodnom epu*, Matica srpska, Novi Sad, 1972.
127. Mažibradić, Anita. „Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi“, *Boka*, 31, Herceg Novi, 2011, str. 171–198.
128. Medenica, Radosav. „Kratak osvrt na usmeno (narodno) stvaralaštvo Boke“, u: Radosav Medenica, *Nekoliko najistaknutijih problema iz naše usmene (narodne) epike*, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, str. 43–51.

129. Medenica, Radosav. „Narodne pesme u rukopisima Julija Balovića i Nikole Mazarovića“, *Rad XVI-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Igalo, 1969*, Udruženje folklorista Jugoslavije, Cetinje, 1978, str. 61–70.
130. Medenica, Radosav. „Peraške bugarštice i njihove deseteračke paralele“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, Minhen, 1971, str. 484–491.
131. Medenica, Radosav. „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“, u: Radosav Medenica, *Naša narodna epika i njeni tvorci: crnogorsko-hercegovačka planinska oblast, postojbina patrijarhalne kulture i epske pesme Dinaraca*, Obod, Cetinje, 1975, str. 27–45.
132. Medenica, Radosav. *Banović Strahinja u krugu varijanata i tema o neveri žene u narodnoj epici: studija iz naše narodne poezije*, Naučno delo, Beograd, 1965.
133. Medenica, Radosav. *Naša narodna epika i njeni tvorci*, Obod, Cetinje, 1975.
134. Miklosich, Franz. *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.
135. Miletich, John S. *The Bugaristica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990.
136. Milošević, Miloš. „Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima“, *Arhivist*, godina VII, sveska 1–2, Beograd, 1957, str. 16–24.
137. Milošević, Miloš. „Pomorski elementi u pomorskome arhivu Balovića iz Perasta“, *Pomorski zbornik*, knjiga 2, Zadar, 1964, str. 691–723.
138. Milošević, Miloš. *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008.
139. Milošević, Miloš. „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53–58.
140. Milošević, Miloš. „Prilozi za monografiju Vicka Bujovića“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, III, Kotor, 1955, str. 37–68.
141. Milošević, Miloš. „Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke Republike“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, br. 13, Podgorica, 2000, str. 7–64.
142. Milošević, Miloš. *Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća*, Equilibrium & CID, Beograd & Podgorica, 2003.
143. Milošević-Đorđević, Nada. „Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (VII)“, *Književna istorija*, IX, 35, Beograd, 1977, str. 541–561.

144. Milović, Đorđe. „Tri sukoba peraških brodova s tripolitanskim piratima u vodama Jadrana 1706.“, u: Đorđe Milović, *Boka Kotorska u doba Venecije na izvorima mletačkih arhiva*, Književni krug, Split, 2009, str. 236–238.
145. Milutinović Sarajlija, Sima. *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, priredio Dobrilo Aranitović, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990.
146. Mošin, Vladimir. „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“, *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59, Zagreb, 1954, str. 16–40.
147. Murko, Matija. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: Putovanja u godinama 1930–1932*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951.
148. *Narodne epske pjesme I*, priredio Olinko Delorko, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1964.
149. *Narodne pesme o Kosovskom boju u bugarskim i epskim pesmama kratkog stiha*, priredili Jelka Ređep & Rade Mihaljić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
150. *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964.
151. *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, drugo izdanje, Prosveta, Beograd, 2002.
152. *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, Glasnik Srpskog učenog društva, drugo odeljenje, knjiga X, Beograd, 1878.
153. *Nautika. Predavanja Marka Martinovića ruskim mornarima u Perastu 1697–1698*, Istoriski institut Crne Gore, Moskva & Podgorica, 2015.
154. Nazečić, Salko. *Iz naše narodne erike, I dio, Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma (prilog proučavanju postanka i razvoja naše narodne erike)*, Svjetlost, Sarajevo, 1959.
155. Nedić, Vladan. „Jugoslovenska narodna lirika“, u knjizi: *O usmenom pesništvu*, priredio Miroslav Pantić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 42–61.
156. Nedić, Vladan. „Srpskohrvatska osmeračka usmena epika“, u knjizi: Vladan Nedić, *O usmenom pesništvu*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 16–41.

157. Nepoznat rodoljub iz Boke, „Opis peraških povjestnih spomenika“, *Narodni list*, XIV, broj. 60, Zadar, 1875, str. 1–3.
158. Nikčević, Milorad. „Barokna književnost bokokotorskog korpusa i njezini tematsko-motivski i jezičko-stilski dodiri sa slavonskim barokom“, u knjizi: *Crnogorske filološke teme*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovje „Vojislav P. Nikčević“, Pordorica, 2010, str. 49–71.
159. Nikčević, Vojislav P. „Predgovor“, u: *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979.
160. Nikolić, Davor. „Etimološke figure u bugaršćicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u: *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti, 24. apr. 2008. godine*, knjiga 2, Službeni glasnik & Institut za uporedno pravo & Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Beograd, 2011, str. 583–592.
161. Orbin, Mavro. *Kraljevstvo Slovena*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968.
162. P(antelić), P(etar). Ž. „Kumstvo“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 187–190.
163. P(ešić), R(admila). „Počasnice“, u: Radmila Pešić & Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 2007, str. 206.
164. Pantić, Miroslav „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“, u zboniku: *O knezu Lazaru*, Filozofski fakultet u Beogradu i Narodni muzej u Kruševcu, Kruševac, 1971, str. 337–410.
165. Pantić, Miroslav. „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 73–84.
166. Pantić, Miroslav. „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“, *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2, SANU, Beograd, 1961, str. 203–231.
167. Pantić, Miroslav. „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4, Beograd, 1954, str. 276–278.
168. Pantić, Miroslav. „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2, Beograd, 1963, str. 17–44.

169. Pantić, Miroslav. „Ka poetici bugarštice“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 87–99.
170. Pantić, Miroslav. „Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (III), *Zbornik istorije književnosti*, knjiga II, Beograd, 1961, str. 77–92.
171. Pantić, Miroslav. „Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibinjanin Janku iz XV veka“, *Zbornik Matrice srpske za književnost i jezik*, XXV, Novi Sad, 1977, str. 421–439.
172. Pantić, Miroslav. „Nepoznati Bokelji“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.
173. Pantić, Miroslav. „Nepoznati Kotoranin“, Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270–271.
174. Pantić, Miroslav. „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“, *Pravo i lažno narodno pesništvo*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 26–27. 8. 1995, Narodna biblioteka „Resavska škola“, Despotovac, 1986, str. 9–33.
175. Pantić, Miroslav. „Treći nepoznati Bokelj“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.
176. Pantić, Miroslav. *Iz književne prošlosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1978.
177. Pantić, Miroslav. *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1990.
178. Pavić, Milorad. *Istorijske književnosti baroknog doba*, Nolit, Beograd, 1970.
179. Perić-Polonijo, Tanja. „O klasifikaciji usmene lirike“, *Croatica*, br. 19, Zagreb, 1983, str. 99–111.
180. Perillo, Francesco Saverio. „Onomastica slava di Gioia“, u: *Gioia. Una città nella storia e civiltà di Puglia*, vol. III, Schena editore, Fasano, 1992, str. 307–337.
181. Pešić, Radmila & Milošević-Đorđević, Nada. *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 1997.
182. Pižurica, Mato. *Jezik Andrije Zmajevića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1989.

183. *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.
184. *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.
185. *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.
186. *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu i sport Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.
187. *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.
188. *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.
189. *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. šesta, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874.
190. *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*, izbor, komentari, predgovor i prevodi Miloš Milošević i Gracija Brajković, „NIP Pobjeda“, Titograd, 1976, str. 339.
191. Popović, Miodrag. *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologije*, XX vek, Beograd, 2007.
192. Popović, Pavle. *Pregled srpske književnosti. Stara književnost. Narodna književnost. Dubrovačka književnost*, 9. izdanje, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1931.
193. *Priče, pjesme, običaji iz Peroja – sela crnogorskih doseljenika u Istri*, priredila Maja Bošković-Stulli, HCDP „Croatica –Montenegrina“ RH & CKD „Montenegro – Montenegrina“, Osijek, 2006.

194. *Proza baroka, XVII i XVIII vijek*, izbor tekstova, komentari, predgovor, prevodi, bibliografija i rječnik Gracija Brajković & Miloš Milošević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1978.
195. Putilov, Boris Nikolajević. *Junački ep Crnogoraca*, Univerzitetska riječ & NIO Pobjeda, Titograd, 1985.
196. Radojević, Danilo. „O pojavi lika Miloša Obilića kao mitskog junaka u svijesti Crnogoraca, *Ars*, god. 3, br. 1, Cetinje, 1988, str. 83–98.
197. Radojević, Veljko. „Peraške počašnice“, *Bosanska vila*, godina XIV, broj 15 i 16, Sarajevo, 1899, str. 215–216.
198. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282.
199. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Dvije epske pjesme iz zbirki Krsta i Nikole Mazarovića“, *Bibliografski vjesnik*, 1–3, Cetinje, 2018, str. 409–445.
200. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373.
201. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318.
202. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Nikole Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 511–532.
203. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322.
204. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250.
205. Radoman, Aleksandar. „*Ilija Kuljaš* – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretku“, *Umjetnost riječi*, LXI (2017), 3–4, Zagreb, srpanj – prosinac, str. 157–179.

206. Radoman, Aleksandar. „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 223–244.
207. Radoman, Aleksandar. „Prikazanje *Muke Jezusove* Ivana Antuna Nenadića u crnogorskoj baroknoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, god. VIII/2, br. 16, Cetinje, 2015, str. 181–204.
208. Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460.
209. Radulović, Nemanja. „Dve metamorfoze u našoj epici“, *Svet reči*, br. IX/19–20, Beograd, 2005, str. 40–43.
210. Ređep, Jelka. „Dubrovnik, utočište srpskih despota Brankovića“, u: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 40–49.
211. Ređep, Jelka. „Savinski rukopis 'Žitija kneza Lazara'“, u knjizi: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 209–224.
212. Ređep, Jelka. *Bistru vodu zamutile. Svađa kćeri kneza Lazara*, Pešić i sinovi, Beograd, 2006.
213. Ređep, Jelka. *Priča o boju kosovskom*, Centar za kulturu Zrenjanin & Filozofski fakultet Novi Sad, Zrenjanin, 1976.
214. Rešetar, Milan. „Predgovor“, u: *Djela Injacija Đordji (Ignjata Đordića)*, za štampu priredio M. Rešetar, knjiga prva, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. V–LXXIII.
215. R(otković), R(adoslav). „Crnogorci – Književnost“, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, CRN–Đ, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984, str. 128–133.
216. Rotković, Radoslav. „Ivan Antun Nenadić“, u: Ivan Antun Nenadić, *Drame*, Obod, Cetinje, 1996, str. 5–48.
217. Rotković, Radoslav. *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852, Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
218. Rotković, Radoslav. *Crnogorsko književno nasljeđe I*, Pobjeda, Titograd, 1976.

219. Rotković, Radoslav. *Kratka ilustrovana istorija crnogorskoga naroda*, Crnogorska izdanja, Podgorica, 2006.
220. Rotković, Radoslav. *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000.
221. Rovinski, Pavel Apolonovič. *Etnografija Crne Gore*, tom II, CID, Podgorica, 1998.
222. Samardžija, Snežana. *Biografije epskih junaka*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2008.
223. Samardžija, Snežana. *Uvod u usmenu književnost*, Narodna knjiga & Alfa, Beograd, 2007.
224. Samardžija, Snežana. „Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu“, u: *Guge i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str.13–41.
225. Scherzer, Ivan. „Bugarštice“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 182, Razred historičko-filološki i filozofičko-juridički, 74, Zagreb, 1910, str. 181–224.
226. Serensen, Asmus. *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 1999.
227. Slamnig, Ivan. *Hrvatska versifikacija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981.
228. Spremić, Momčilo. *Durađ Branković 1427–1456*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.
229. *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića. Knjiga prva. Različne ženske pjesme*, za štampu priredili Živomir Mladenović & Vladan Nedić, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1973.
230. Stanojević, Gligor. „Peraške isprave“, *Spomenik*, CXXVII, SANU, Beograd, 1986, str. 49–84.
231. Stipčević, Aleksandar. *Iliri. Povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
232. Suvajdžić, Boško. „Hajduci i uskoci u narodnoj poeziji“, u: *Epske pesme o hajducima i uskocima. Antologija*, priredio Boško Suvajdžić, Gutembergova galaksija, Beograd, 2002, str. 5–57.
233. Suvajdžić, Boško. *Narodna književnost. Epske pesme u starijim zapisima*, Filološki fakultet Beograd & Nova svetlost Kragujevac, 1998.

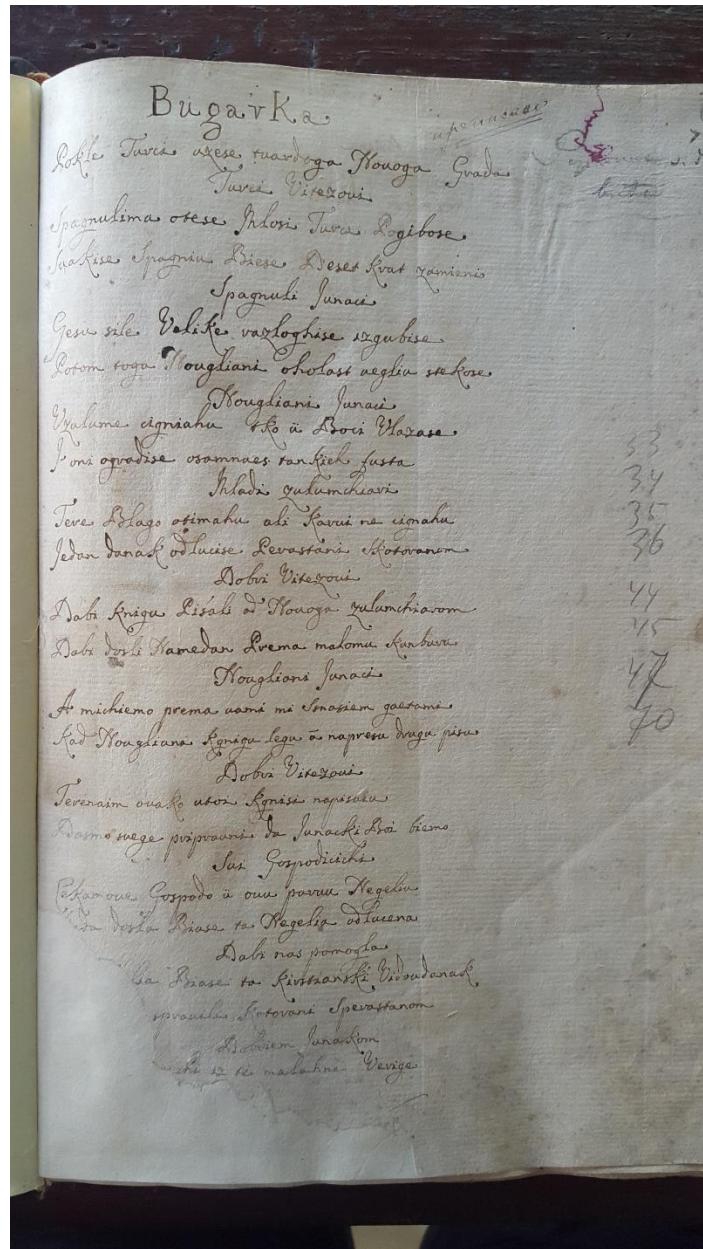
234. Suvajdžić, Boško. „Tri vile na tri ljeljena – *O metafori smrti u bugaršticama*“, u: Boško Suvajdžić, *Junaci i maske – tumačenja srpske usmene epike*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2005, str. 151–167.
235. Suvajdžić, Boško. „Usmeno pevanje o hajducima u južnoslovenskom kontekstu“, u: *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđi dva milenijuma*, zbornik radova sa međunarodnog naučnog simpozijuma održanog 2–6. oktobra 2006. godine, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2008, str. 303–313.
236. Suvajdžić, Boško. „Zmija u bugaršticama“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str. 95–109.
237. Šekularac, Božidar B. *Dukljansko-zetske povelje*, Istoriski institut SR Crne Gore, Titograd, 1987.
238. Šekularac, Božidar. *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Centralna narodna biblioteka „Durđe Crnojević“, Cetinje, 1994.
239. Šimunović, Petar. „Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarštica“, *Narodna umjetnost*, knj. 21, Zagreb, 1984, str. 53–68.
240. Šmaus, Alojz. „Ima li bugarštica u Erlangenskom rukopisu?“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III, sv. 2, Beograd, 1936, str. 211–221.
241. Šmaus, Alojz. *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2011.
242. *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
243. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
244. Vasiljević, Miodrag A. *Narodne melodije Crne Gore*, Naučno delo, Beograd, 1965.
245. Vidaković-Petrov, Krinka. „History and fiction in a bugarštica ballad from the Eastern Adriatic: *How the Natives of Perast Punished the Spanish Duke Don Karlo Who Disgraced Two Orphan Maidens of Perast in the Year 1537*“, *Folkloristika*, 1/1, Beograd, 2016, str. 31–42.
246. Vidaković-Petrov, Krinka. „Ne-narativno načelo u strukturi balade“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 141–159.
247. Viscovich, Francesco. *Storia di Perasto*, Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste, 1898.

248. Висковатый, К. „Гајдуки в Перастѣ в второй половинѣ XVII вѣка“, *Slavia*, XV, Praha, 1938, str. 379–397.
249. Višić, Marko. *Antologija stare helenske lirike*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.
250. Vrčević Rišnjanin, Vuk O. *Tri glavne narodne svečanosti Božić, krsno ime i svadba*, Naklada knjižare braće Jovanovića, Pančevo, 1883.
251. Vukmanović, Jovan. „Fašinada“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XXI knjiga, Beograd, 1958, str. 339–340.
252. Vukmanović, Jovan. „Krsno ime u Perastu“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 22–23, Beograd, 1960, str. 209–216.
253. Vukmanović, Jovan. „Svadba u Perastu“, *Glasnik Etnografskog instituta*, VII, Naučno delo, Beograd, 1958, str. 141–151.
254. Vukmanović, Jovan. *Crmnica. Antropogeografska i etnološka ispitivanja*, SANU, Beograd, 1988.
255. Vulović, Srećko. „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“, *Program C. K. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru*, za šk. god. 1872–73, Zadar, 1873, str. 6–30.
256. Vulović, Srećko. „Riedki običaji kod starih Peraštana“, *Narodni list*, br. 51, Zadar, 1882, str. 1–2.
257. Vulović, Srećko. *Gospa od Škrpjela. Povijestne crtice o čudotvornoj slici blažene djevice od Škrpjela i njenom hramu na otočiću prama Perastu*, Zadar, 1887.
258. Vulović, Srećko. *Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske. Pismo prijatelju u Americi*, Nakladom piščevom, Zagreb, 1892.
259. Zavišin, Mirjana. „Istorijski spomeni o počasnicama“, *Zbornik za slavistiku*, 17, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 47–59.
260. Zloković, Maksim. „Pomorski motivi u epskim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XIX, Kotor, 1971, str. 115–146.
261. Zloković, Maksim. „Primorsko-pomorski motivi u lirskim narodnim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, X, Kotor, 1962, str. 293–311.
262. Zloković, Maksim. „Turci u Herceg Novom“, *Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti*, 2, Herceg Novi, 1970, str. 55–81.

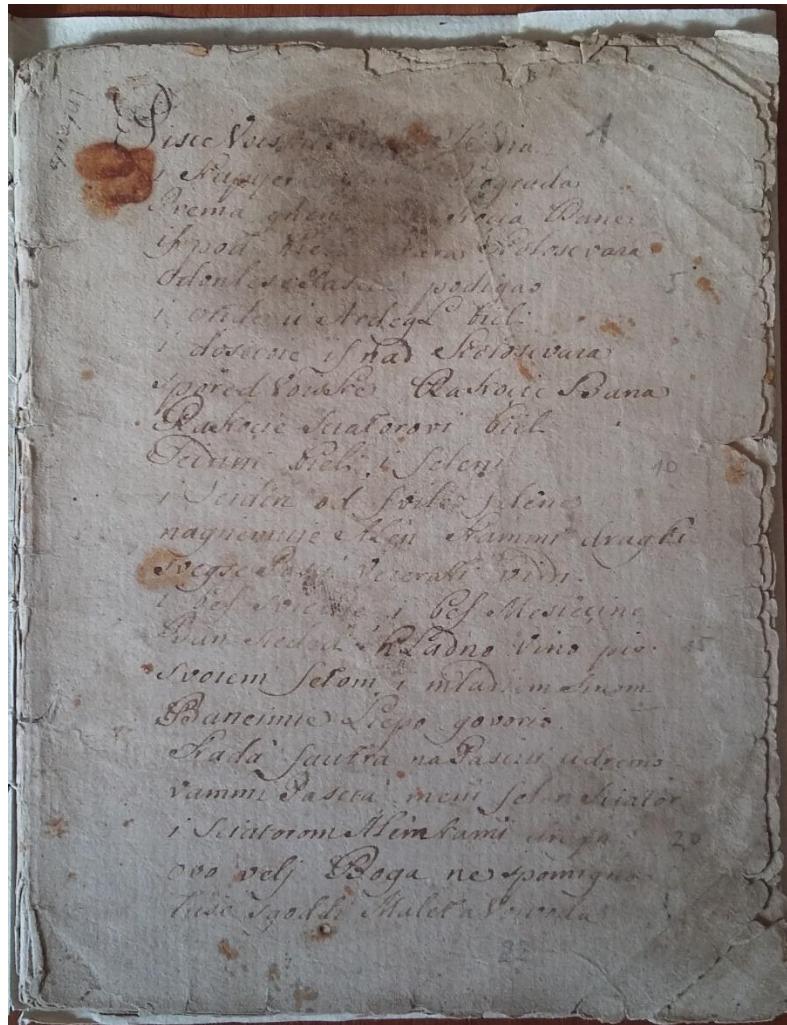
263. Zmajević, Andrija. *Ljetopis crkovni*, tom I, Obod, Cetinje, 1996; Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom II, Obod, Cetinje, 1996.
264. Zmajević, Andrija. *Ljetopis crkovni*, tom II, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, priredio Mato Pižurica, Obod, Cetinje, 1996.
265. Ženske pjesme, sveska prva, uredio dr Nikola Andrić, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.
266. Жирмунский, В. М. *Сравнительное литературоведение Восток и Запад*, Наука, Ленинград, 1979.

PRILOZI

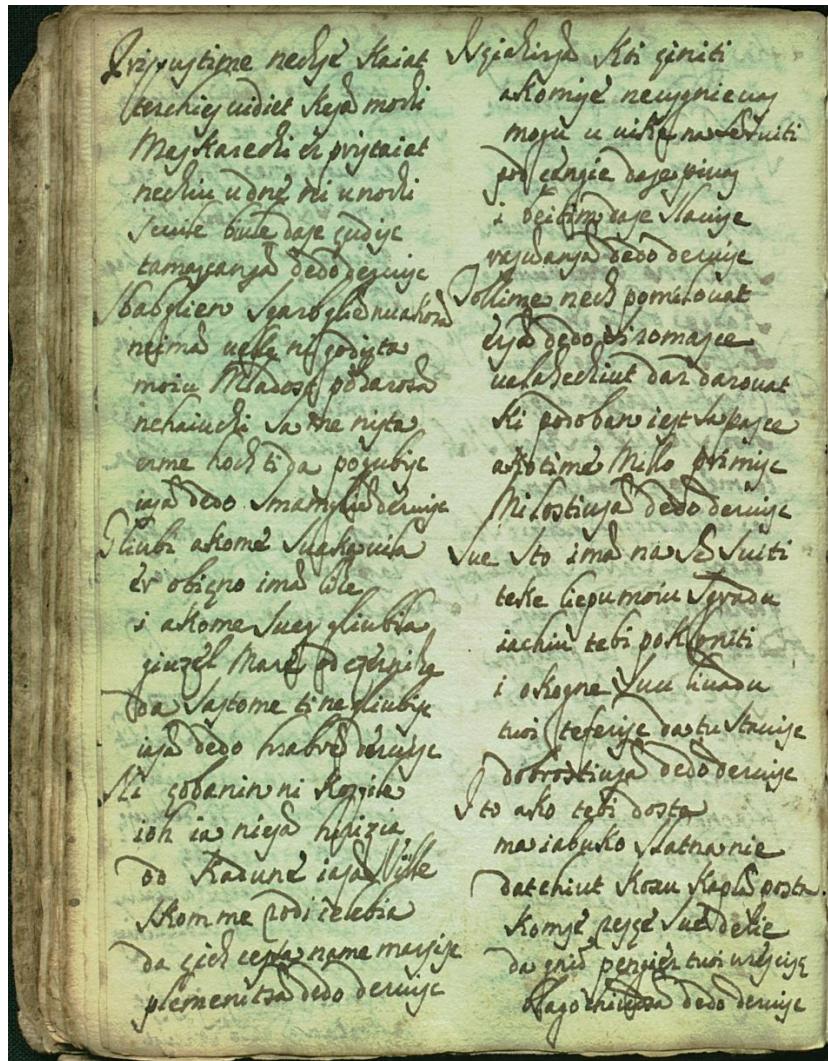
1. Stranica iz *Pjesmarice Nikole Burovića* (Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)
2. Stranica iz *Pjesmarice Krsta Mazarovića* (Nadžupski arhiv u Perastu)
3. Stranica iz rukopisa I a 27 iz Arhiva HAZU-a
4. Stranica iz rukopisa I b 80 iz Arhiva HAZU-a
5. Stranica iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* (Nadžupski arhiv u Perastu)
6. Stranica prijepisa zbirke počašnica Jozu Šilopiju (Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)

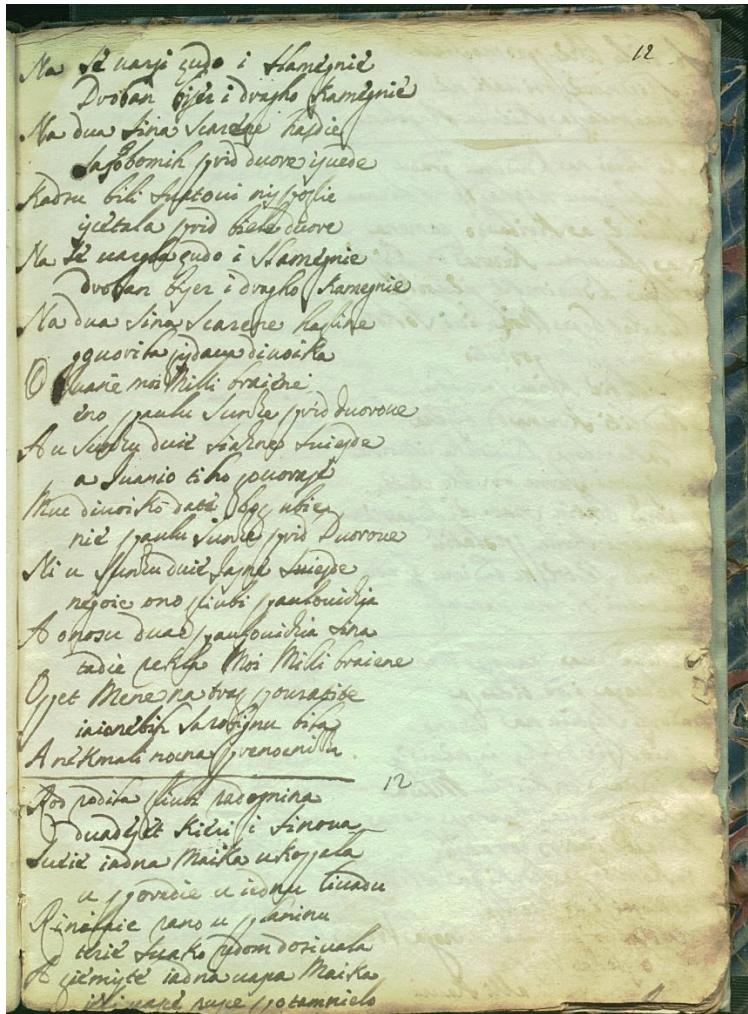
1. Stranica iz *Pjesmarice Nikole Burovića* (Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)

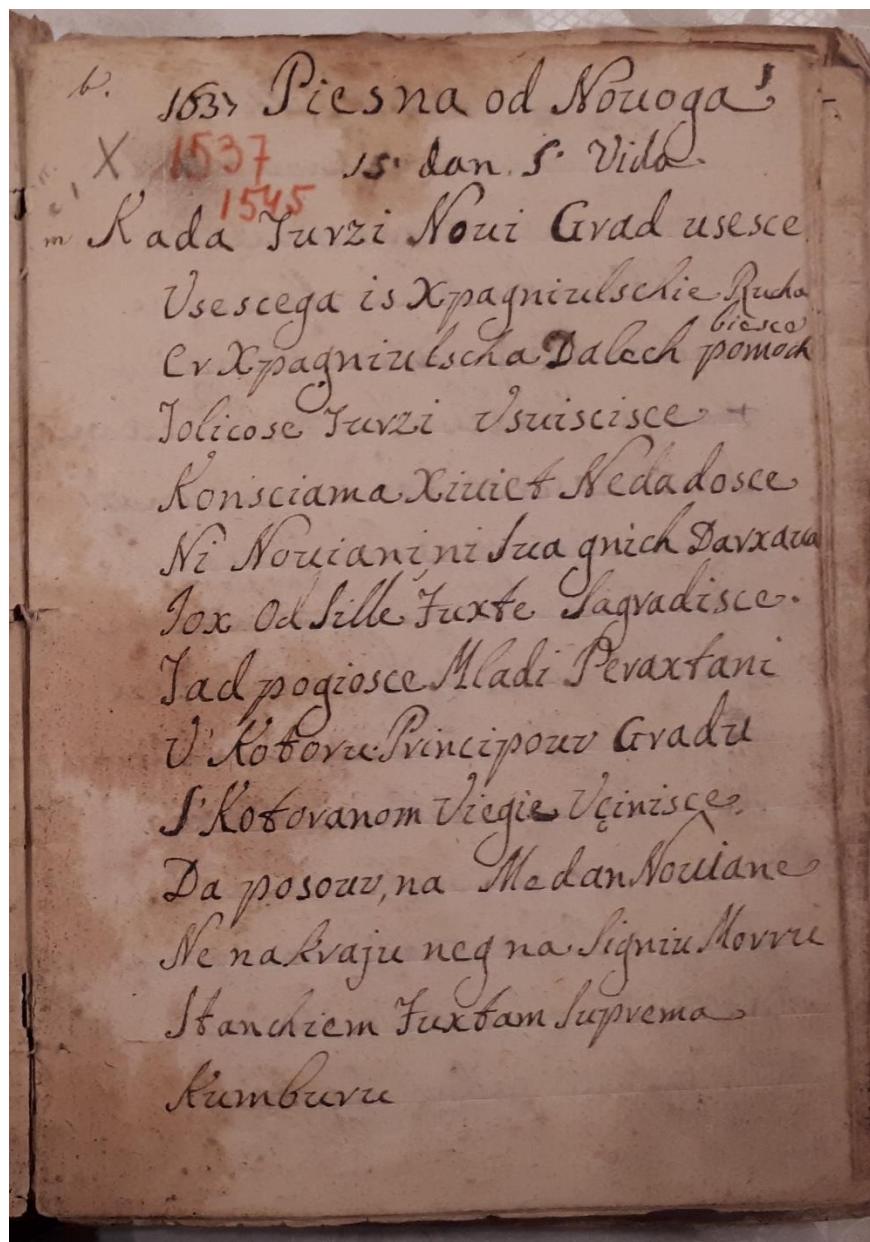
2. Stranica iz *Pjesmarice Krsta Mazarovića* (Nadžupski arhiv u Perastu)

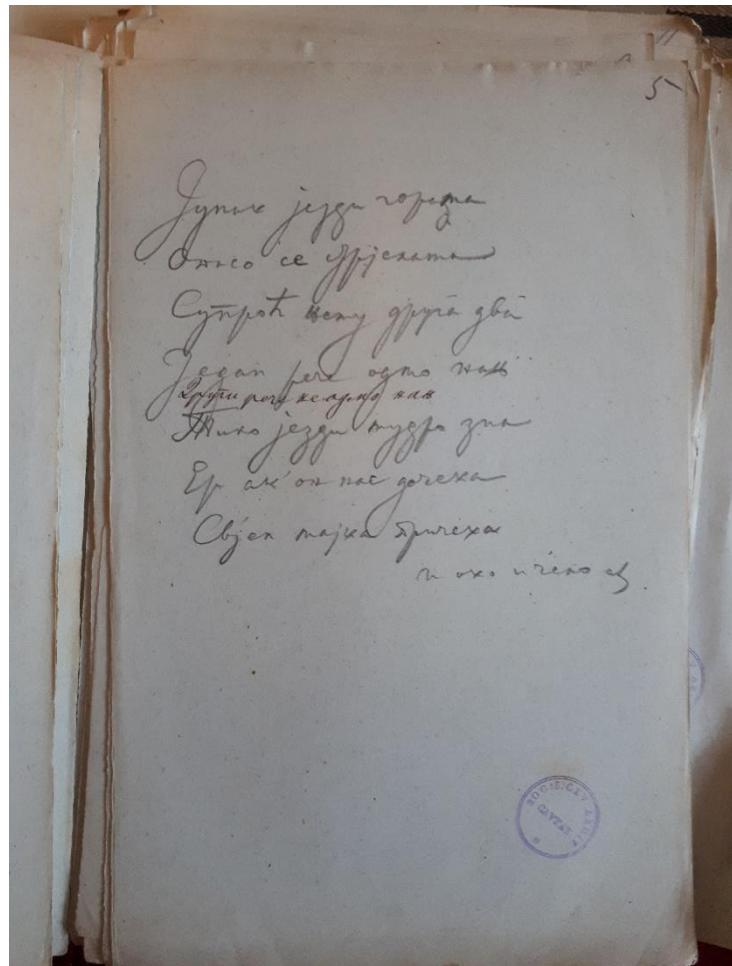
3. Stranica iz rukopisa I a 27 iz Arhiva HAZU-a

4. Stranica iz rukopisa I b 80 iz Arhiva HAZU-a

5. Stranica iz Pjesmarice Nikole Mazarovića (Nadžupski arhiv u Perastu)

6. Stranica prijepisa zbirke počašnica Jozu Šilopiju (Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)

ŽIVOTOPIS

Aleksandar Radoman rođen je 1981. godine u Podgorici. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

Bio je angažiran kao istraživač i urednik izdanja u Institutu za crnogorski jezik i književnost. Suradnik je u nastavi i prodekan za nastavu Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Sudjelovao je na dvadesetak znanstvenih skupova i publicirao stotinjak znanstvenih i stručnih radova u zemlji i regiji. Priredio je trinaest i uredio više od 120 knjiga objavljenih u izdanju Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovje „Vojislav P. Nikčević“, Matice crnogorske, Instituta za crnogorski jezik i književnost i Fakulteta za crnogorski jezik i književnost.

Iz područja znanosti o književnosti objavio je dvije knjige, *Studije o staroj crnogorskoj književnosti* (Matica crnogorska, Podgorica, 2015) i *Savremena književna montenegristska: utemeljivači* (Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018).

Član je redakcije časopisa *Lingua Montenegrina*. Član je Crnogorskoga PEN centra, Matice crnogorske, Crnogorskoga filološkog društva i Udruženja pozorišnih kritičara i teatrologa Crne Gore. Bio je član Nacionalnoga savjeta za obrazovanje Crne Gore.

Objavljeni radovi

1. „Ljetopis Popa Dukljanina“, *Matica*, br. 6, Podgorica – Cetinje, 2001, str. 316–336.
2. „O problemu periodizacije crnogorske srednjovjekovne književnosti“, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Cetinje, 2008, str. 245–262.
3. „O pismu izvornika hronike *Kraljevstvo Slovena Popa Dukljanina*“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Cetinje, 2008, str. 103–108.
4. „Vavilonski bibliotekar Horhe Luis Borhes – elementi pripovjedačkog postupka i poetike“, *Bibliografski vjesnik*, br. 1–2–3, Cetinje, 2008, str. 337–345.
5. „Turska pisma Stjepana Zanovića kao prvi roman u crnogorskoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, str. 355–360.
6. „Pisati za potomstvo – romaneskna trilogija Džona Fantea“, *Ars*, br. 1–2, Cetinje 2009, str. 189–193.

7. „Književnoistorijski značaj i poetika romana *Despa* Nikole I Petrovića“, *Lingua Montenegrina*, br. 4, Cetinje, 2009, str. 313–343.
8. „Radoslav Rotković kao istoričar književnosti“, *Lingua Montenegrina*, god. III, br. 5, Cetinje, 2010, str. 669–686.
9. „Povodom jedne književne kontroverze – ko je autor spjeva 'Smrt Smail-age Čengića'“, *Zbornik radova sa naučnoga skupa Dani Ivana Mažuranića u Crnoj Gori 2009*, Cetinje – Osijek, 2010, str. 711–717.
10. „*Turska pisma* Stjepana Zanovića“, *Matica*, br. 43, Cetinje – Podgorica, 2010, 295–314.
11. „Božidar Pejović kao proučavalac crnogorske književnosti XIX vijeka“, *Lingua Montenegrina*, god. III, br. 6, Cetinje, 2010, str. 593–609.
12. „*Hrvatske književne teme* Boža Milačića – dragocjen prilog crnogorsko-hrvatskim književnim vezama“, *Lingua Montenegrina*, god. III, br. 6, Cetinje 2010, 619–621.
13. „Milorad Nikčević kao proučavalac crnogorske književnosti XIX i početka XX vijeka“, u: *Između dviju domovina: Zbornik Milorada Nikčevića*, Filozofski fakultet u Osijeku – Institut za crnogorski jezik i književnost, Osijek, 2011, str. 121–131.
14. „Njegoš i Ljubiša u interpretaciji Milorada Nikčevića“, predgovor u: Milorad Nikčević, *Njegoš i Ljubiša*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011, str. 9–15.
15. „Od oblika do značenja – naratološki uvidi Žana Rusea“, *Lingua Montenegrina*, god. IV/1, br. 7, Podgorica, 2011, str. 423–426.
16. „Identitet kao drama – *Tobelija* Ljubomira Đurkovića“, u: *Size zero: Mala mjera II – ženski lik u književnom tekstu*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011, str. 79–84.
17. „Čedomir Drašković kao montenegrist“, *Lingua Montenegrina*, god. IV/2, br. 8, Podgorica, 2011, str. 445–451. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
18. „O književno-jezičkom nasleđu epohe Balšića“, u: *Balšići: zbornik s naučnog skupa*, Matica crnogorska, Cetinje, 2012, str. 75–92. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
19. „Pregled crnogorske dramske književnosti do 1918.“, *Lingua Montenegrina*, god. V/1, br. 9, Podgorica, 2012, str. 173–200.
20. „Radoje Radojević – začetnik moderne montenegristske“, *Lingua Montenegrina*, god. V/1, br. 9, Podgorica, 2012, str. 401–418. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)

21. „Potraga za čovjekovim poetskim mjestom u stvarnosti (Ljubomir Đurković, *Kassandra. Klišiji*, CNP, Podgorica, 2011)“, *Ars*, br. 1–2, Cetinje, 2012, str. 245–248.
22. „Danilo Radojević kao montenegrin“, *Lingua Montenegrina*, god. V/2, br. 10, Podgorica, 2012, str. 241–257. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
23. „O novopronađenome pečatu dukljanskoga kralja Bodina“, *Lingua Montenegrina*, god. V/2, br. 10, Podgorica, 2012, str. 233–237.
24. „Prilog toponomastici crnogorskog sela Braćeni“, *Lingua Montenegrina*, god. V/2, br. 10, Podgorica, 2012, str. 207–215. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
25. „Novo izdanje *Rimskoga misala slovenskim jezikom* u svjetlu crnogorskog glagoljskog nasljeđa“, *Quest*, br. 3, Podgorica, 2012, str. 28–31.
26. „Radoje Radojević – utemeljivač savremene književne montenegristske“, u: *Radoje Radojević: život i djelo*, zbornik radova, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013, str. 95–104.
27. „Crnogorska književnost u interpretaciji Nauma Radičeskoga“, *Lingua Montenegrina*, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013, str. 541–554.
28. „*Gesta Regum Sclavorum* – nova istoriografska mistifikacija“, *Matica*, br. 53, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 103–124.
29. „Pečat dukljanskoga kralja Bodina u kontekstu izvora XI vijeka“, *Crnogorski anali*, br. 3, Cetinje, 2013, str. 175–183.
30. „Crnogorska srednjovjekovna književnost – identifikacija, periodizacija, pregled“, *Grad na zrnu soli (Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog lingvističkog skupa održanog u Tuzli od 14. do 16. septembra 2007.)*, Bosansko lingvističko društvo, Tuzla, 2013, str. 370–385.
31. „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 223–244.
32. „Dramska baština u novome svjetlu“, *Lingua Montenegrina*, god. VI/2, br. 12, Podgorica, 2013, str. 345–348.
33. „Radoslav Rotković (1928–2013) – posljednji crnogorski polihistor“, *Quest*, br. 4, Podgorica, 2013, str. 6–11.
34. „Doprinos utemeljenju žanra: spomenarska eseistika Gojka Čelebića“, *Ars*, br. 4–5, Cetinje, 2013, str. 162–166.

35. „In memoriam: Naume Radičeski (1953–2014)“, *Lingua Montenegrina*, god VII/1, br. 13, Podgorica, 2013, str. 449–451.
36. „Novi doprinos tumačenju crnogorsko-hrvatskih kulturnih veza“, *Lingua Montenegrina*, god. VII/1, br. 13, Podgorica, 2013, str. 479–483.
37. „Radoslav Rotković kao montenegrin“*, Matica*, br. 56/57, Cetinje – Podgorica, 2013/2014, str. 293–340. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
38. „Neonski jazz ili bjelodana papazjanija“, *Ars*, br. 3, Cetinje, 2014, str. 130–133.
39. „Ratko Đurović kao njegošolog“, *Recepcija i novo čitanje Njegoševa djela*, zbornik radova sa simpozija održanog u Zagrebu 13. listopada 2013, Zagreb, 2014, str. 299–307.
40. „Istoričar književnosti Radoslav Rotković“, *Radoslav Rotković: život i djelo*, zbornik radova s naučnog skupa održanog na Cetinju 30. maja 2014, Cetinje, 2014, str. 193–213.
41. „Lalićevi romani u interpretaciji Krsta Pižurice“, *Lingua Montenegrina*, god. VII/2, br. 14, Cetinje, 2014, str. 317–331.
42. „Petar II Petrović Njegoš i crnogorska dramska književnost romantizma“, *Naučen sobir Makedonija za Njegoš*, 14–15. noemvri 2013 godina, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ vo Skopje, Filološki fakultet „Blaže Koneski“ – Skopje, Skopje, 2014, str. 81–102.
43. „Anatomija jedne poetike“, *Quest*, br. 5, Podgorica, 2014, str. 90–92.
44. „Istoričar književnosti Milorad Stojović“, *Matica*, br. 59, Cetinje – Podgorica, 2014, str. 325–350.
45. „O istorijskoj drami *Opsada Nikšića* Bekice Šobajića“, *Almanah*, br. 59–60, Podgorica, 2014, str. 293–300.
46. „Udžbenici Jova Ljepave u crnogorskoj prosvjetnoj istoriji“, *Prosvjetne prilike u Crnoj Gori 1834–2014*, zbornik radova s naučnoga skupa održanog na Cetinju 30. oktobra 2014, Cetinje, 2015, str. 145–157.
47. „Kapitalna dijalektološka monografija Adnana Čirgića“, *Zadarska smotra*, godište LXIV, br. 1, Zadar, 2015, str. 145–148.
48. „Dva sigilografska izvora za istoriju Duklje XI/XII vijeka“, u: *Vojislavljevići: zbornik s naučnog skupa*, Matica crnogorska, Cetinje, 2015, str. 283–307.
49. „In memoriam: Milorad Stojović“, *Lingua Montenegrina*, god. VIII/1, br. 15, Cetinje, 2015, str. 449–457.

50. „Kapitalna sinteza makedonskoga književnog srednjovjekovlja“, *Lingua Montenegrina*, god. VIII/1, br. 15, Cetinje, 2015, str. 476–479.
51. „Prikazanje muke Jezusove Ivana Antuna Nenadića u crnogorskoj baroknoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, god. VIII/2, br. 16, Cetinje, 2015, str. 181–204.
52. „Vrijedna književnoistorijska monografija Vladimira Vojinovića“, *Quest*, br. 6, Podgorica, 2015, str. 99–102.
53. „Porodična/podgorička trilogija Ljubomira Đurkovića“, *Script*, br. 2, Cetinje, 2015, str. 59–68.
54. „Njegoš u kontekstu mediteranske kulture“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 4, Podgorica, 2015, str. 125–127.
55. „Crnogorski identitet(i): pogled iskosa“, *Arhivski zapisi*, god. XXII, br. 1, Cetinje, 2015, str. 257–262.
56. „Vrijedan prilog proučavanju književnosti granice“, *Kod*, br. 8, Podgorica, 2015, str. 125–128.
57. „Капитална синтеза на македонското книжевно средновековие“, *Спектар*, год. 33, бр. 65, Скопје, 2015, str. 227–233.
58. „Ko je naručilac Dukljaninova *Kraljevstva Slovena*“, *Matica*, br. 65, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 163–178.
59. „Novi komparatistički doprinosi Jakova Sabljića“, *Zadarska smotra*, god. LXV, br. 1–2, Zadar, 2016, str. 278–281.
60. „Lukrecija ili Trojo i kotorska svakodnevica ranoga novovjekovlja“, *Lingua Montenegrina*, god. IX/1, br. 17, Cetinje, 2016, str. 101–120.
61. „Antologija crnogorske proze za đecu i tinejdžere Slobodana Vukanovića“, pogovor u: Slobodan Vukanović, *Antologija crnogorske proze za đecu i tinejdžere*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2016, str. 271–273.
62. „Orgije banalnosti“, *Script*, br. 4, 2016, str. 145–147.
63. „Izvještaj o proučavanju Zbornika Nikole Burovića iz Zbirke Baltazara Bogišića u Cavtat“, *Lingua Montenegrina*, god. IX/2, br. 18, Cetinje, 2016, str. 279–309. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
64. „Doprinos Slobodana Tomovića književnoj montenegrinstici“, *Lingua Montenegrina*, god. IX/2, br. 18, Cetinje, 2016, str. 353–367.

65. „In memoriam: Svetozar Koljević“, *Lingua Montenegrina*, god. IX/2, br. 18, Cetinje, 2016, str. 393–395.
66. „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
67. „Crnogorska usmena tužbalica Adnana Čirgića: zgusnuti opis crnogorske kulture“, *Arhivski zapisi*, godina XXIII, br. 1, Cetinje, 2016, str. 314–319.
68. „Mogućnosti žanra: naučnofantastični roman *Ana i sedam robova* Slobodana Vukanovića“, u: *Savremena crnogorska književnost za djecu i omladinu I*, JU „Ratkovićeve večeri poezije“ & Institut za dječiju i omladinsku književnost, Bijelo Polje – Podgorica, 2016, str. 83–95.
69. „Dragocjen prilog proučavanju crnogorskoga nacionalnog pitanja“, *Arhivski zapisi*, godina XXIII/2016, br. 2, Cetinje, 2017, str. 224–229.
70. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
71. „Unutrašnja strana vremena Marijane Terić“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 353–356.
72. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Nikole Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 511–532. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
73. „In memoriam: Krsto Pižurica“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 553–557.
74. „Nova monografija o *Ljetopisu Popa Dukljanina*: izuzetan prilog crnogorskoj medievistici“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 573–576.
75. „*Ilija Kuljaš* – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretku“, *Umjetnost riječi*, LXI, 3–4, Zagreb, 2017, str. 157–179.
76. „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
77. „Doprinos Novaka Kilibarde proučavanju crnogorske usmene književnosti“, *Novak Kilibarda: književnik, profesor i naučnik*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 89–112.

78. „Izvještaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
79. „Doprinos Sretena Perovića književnoj montenegrinstici“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 377–392.
80. „Vrijedna teatrološka monografija“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 409–411.
81. „Doprinos Slobodana Vujačića montenegrinstici“, *Matica*, br. 74, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 239–262.
82. „Bokeljsko komediografsko nasljeđe ranoga novovjekovlja“, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*. nova serija, XIII knjiga, 13, Cetinje, 2018, str. 95–119.
83. „Vojislav P. Nikčević kao istoričar književnosti“, *Crnogorski filološki dani I*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 121–143.
84. „Doprinos Vojislava Minića književnoj montenegrinstici“, *Matica*, br. 75, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 151–170.
85. „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322. (u suautorstvu s Adnanom Čirgićem)
86. „Doprinos Milorada Nikčevića savremenoj književnoj montenegrinstici“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 325–339.
87. „Vrijedan doprinos savremenoj crnogorskoj humanistici“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 357–360.
88. „Uvod u drugi život: autobiografska proza Žarka Lauševića“, *Književna smotra*, godište L, broj 189 (3), Zagreb, 2018, str. 127–133.
89. „Doprinos Radovana Zogovića crnogorskoj književnoj istoriografiji“, *Matica*, br. 76, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 357–386.
90. „O fašizmu i drugim demonima“, *Ars*, 5–6, Cetinje, 2018, str. 241–248.
91. „Književni istoričar Krsto Pižurica“, *Bibliografski vjesnik*, 1–3, Cetinje, 2018, str. 349–371.
92. „Dvije epske pjesme iz zbirki Krsta i Nikole Mazarovića“, *Bibliografski vjesnik*, 1–3, Cetinje, 2018, str. 409–445. (u suautorstvu s A. Čirgićem)

93. „Danilo Radojević (1932–2019) Odlazak utemjeljivača montenegristske“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 1, Podgorica, 2019, str. 241–244.
94. „Dragocjen prilog proučavanju Pekićeva književnog prvijenca“, *Lingua Montenegrina*, god. XII/1, br. 23, Cetinje, 2019, str. 393–396.
95. „Fragmenti o bestiđu“, *Ars*, 1–2, Cetinje, 2019.
96. „Temelj crnogorske etnologije“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 3, Podgorica, 2019, str. 189–192.
97. „Doprinos Danila Radojevića književnoj montenegristsici“, *Lingua Montenegrina*, god. XII/2, br. 24, Cetinje, 2019, str. 335–349.
98. „Monografija *Onomastika Barjamovice, Velestova i Markovine* Novice Vujovića – dragocjen prilog crnogorskoj onomastići“, *Lingua Montenegrina*, god. XIII/1, br. 25, Cetinje, 2020, str. 509–513.
99. „Fragmenti o endemskoj mržnji“, *Matica*, br. 81, Cetinje – Podgorica, 2020, str. 251–262.
100. „Uvodno slovo“, u: Milorad Nikčević, *Identitetske aporije*, Hrvatsko-crnogorsko društvo priateljstva „Croatica-Montenegrina“ RH & Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Osijek & Cetinje, 2020, str. 11–18.
101. „*Zbilje i prividi* Milorada Popovića“, u: Milorad Popović, *Zbilje i prividi*, OKF & Antena M, Cetinje & Podgorica, 2020, str. 313–319.
102. „Značajna književnoistorijska monografija Sofije Kalezić“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 3, Podgorica, 2020, str. 215–218.
103. „Ko je autor *Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori*“, *Lingua Montenegrina*, god. XIII/2, br. 26, Cetinje, 2020, str. 369–379.
104. „Identitetske aporije Milorada Nikčevića: vrijedan prilog odbrani crnogorskoga identiteta“, *Lingua Montenegrina*, god. XIII/2, br. 26, Cetinje, 2020, str. 489–493.
105. „Ogledalo kulturnih prožimanja“, *Kult*, godina I, broj 1, Podgorica, 2020, str. 3.
106. „Naučno osporavanje predrasuda“, *Kult*, godina I, broj 7, Podgorica, 2020, str. 6.
107. „Vizionar rijetke odvažnosti“, *Kult*, godina I, broj 18, Podgorica, 2020, str. 3.
108. „Duga tradicija pismenosti“, *Kult*, godina I, broj 22, Podgorica, 2020, str. 4.
109. „Novo čitanje i izmišljanje tradicije“, *Kult*, godina I, broj 29, Podgorica, 2020, str. 5.
110. „Knjiga iz minuloga v(ij)eka“, *Ars*, br. 3–4, Cetinje, 2020, str. 163–170.

111. Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460.
112. Aleksandar Radoman, „Temeljna knjiga jezičke montenegristske“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 479–482.